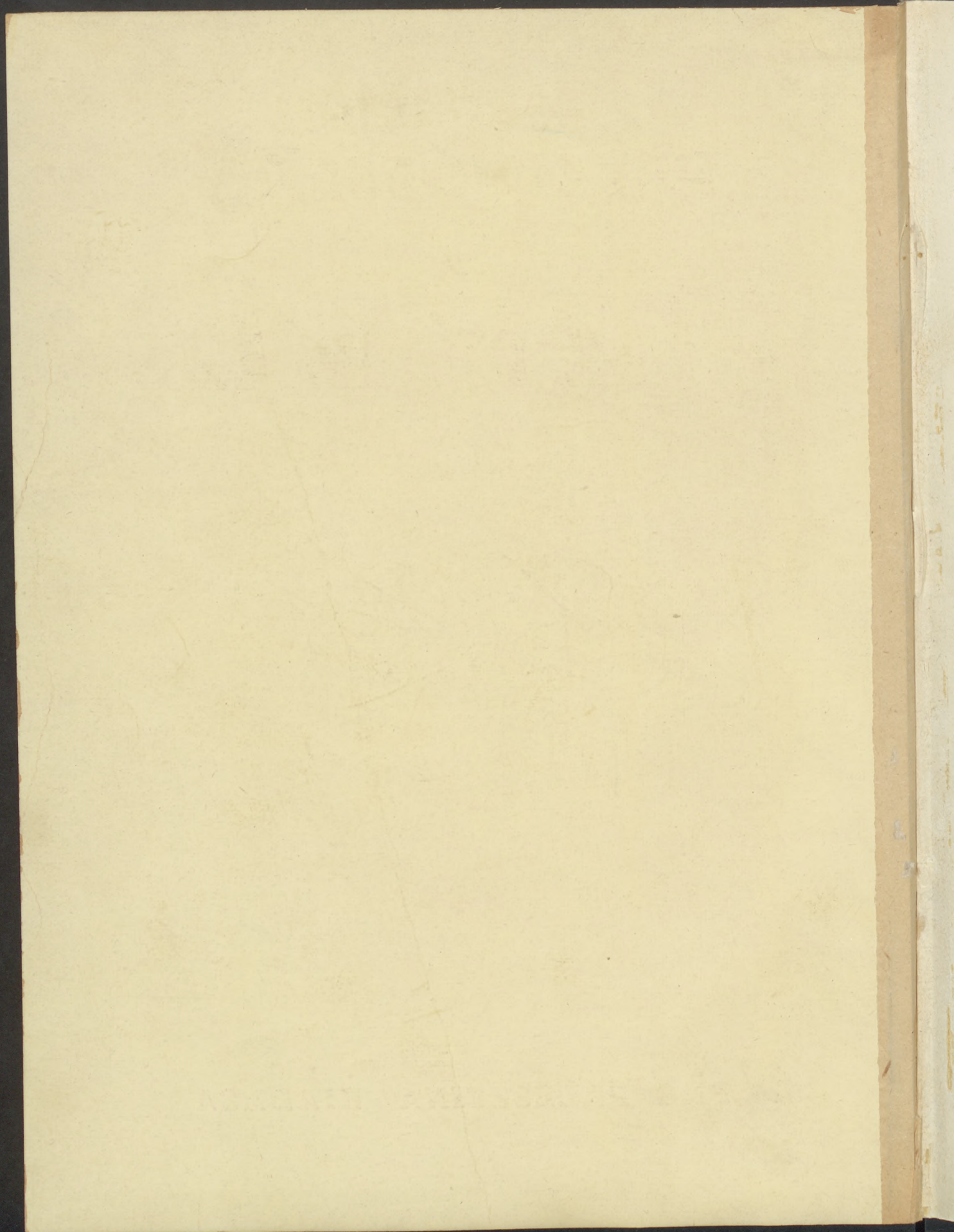

69.845

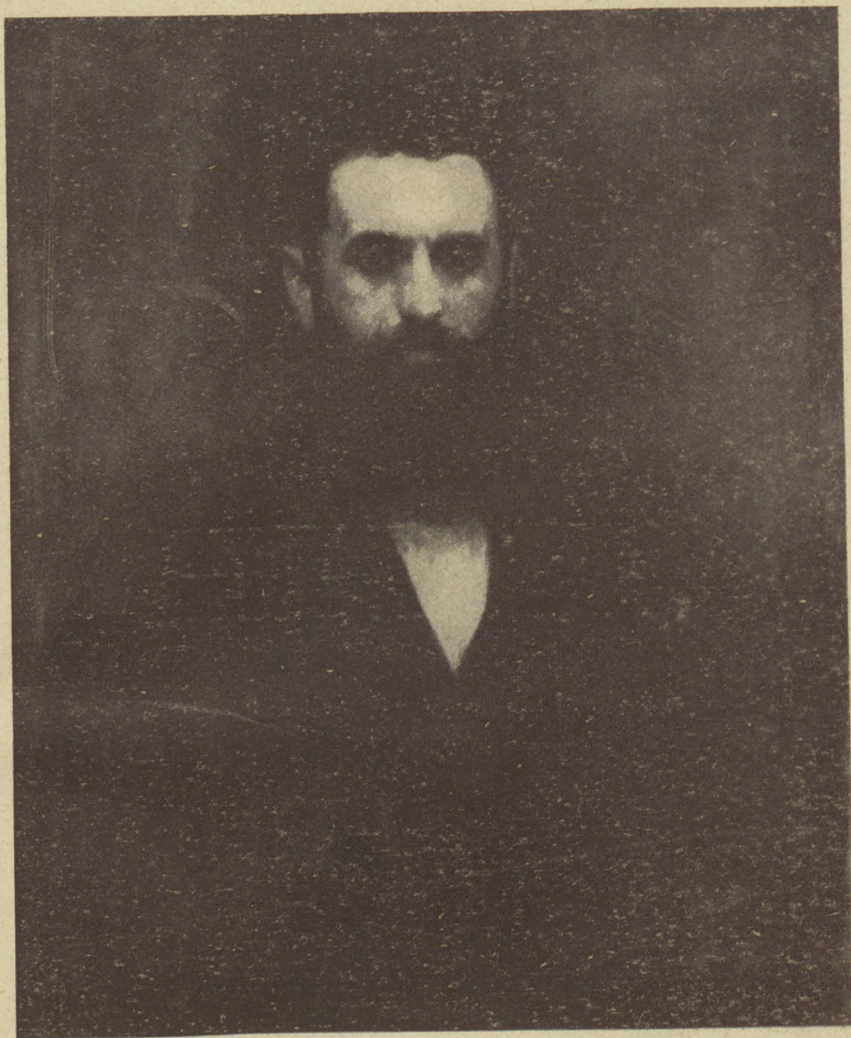
PATAI JÓZSEF
HERZL

A „PRO PALESZTINA“ KIADÁSA

HERZL

WODIANER-NYOMDA R.-T.

Solomon J. Solomon (London): Herzl

Eredeti olajfestmény a jeruzsálemi Bezalel-múzeumban
Orig. Ölgemälde im Besitze des Bezalel-Museums in Jerusalem

Herzl anyja, Jeanette Diamant, leánykorában (1855)

Herzl's Mutter, Jeanette Diamant, als Mädchen

Olajfestmény dr. Patai József gyűjteményében — Orig. Ölgemälde im Besitze Dr. Josef Patai's
(Aus dem Nachlass der Schwester Jeanettes in Budapest)

Patai József:

HERZL

100 ILLUSZTRÁCIÓVAL

A »PRO PALESZTINA« KIADÁSA

Dr. Friedmann Ignácnak,

a

JEWISH AGENCY

*történelmi Okmánya aláírójának,
a feltámadó Szentföld szeretetével*

69845

Biogr.

~~24.755~~

(R
2)

R
1965

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növendékszobá
1932 év. 134 sz.

TARTALOM-MUTATÓ

I.

A Dohány-utcai templom mellől a Thonet-udvarig — A Síp-utcai
izr. Főelemiben és a belvárosi Reáltanodában — Juda Alkalay
a nagypapa meséiben — A tizenhároméves elnök — A pesti evan-
gélikus gimnáziumban — Pauline halála 13

II.

A bécsi egyetem jogi fakultásán — A diákéveken át a diurnista-
ságig — Naplövita Dühringgel — A kinyomott piócák — Kizárás
az Albiából — Sóvárgás a Hofburgtheater előtt — Első irodalmi
sikerek 25

III.

Tavaszi Itáliában — Capri szigetén — Emelfey — A „vonal
alatt“ és a „Burgtheater“ tapsai közt — A tárcaírás mestere —
„Bolondság könyve“ — „A vadorzók“ — Részlet a hivatásra 41

IV.

Julie Naschauer — Házasság — A gyermek keze — Boldog
napok Reichenauban — A bécsi új otthon — A filozófia kapuja
előtt — Levelek Ágai Adolfhoz — Új színdarabok 47

V.

Szociális problémák — Párizsi élmények — Közeledés a zsidóság-
hoz — Kana tragédiája — A kelet embere — A Palais Bourbon
kulisszái között — Munkaotthonok — A zsidógyűlölet fellobo-
gása — Herzl a Cionizmus ellen 51

VI.

Behajlás a zsidósághoz — Párizs, a zsidógyűlölet kohója — Dru-
mont és társai antiszemita uszításai — A „Panama“ ősforrása —
A névtelen dráma — „Az új ghettó“ — A Dreyfus-pör 65

VII.

A küldetés — Regény vagy tett? — Beszélgetés Hirsch báróval —
A nagy pénz-zsidó és a nagy szellem-zsidó — Szellemi társalgás
a Rotschildokkal — A napló 79

VIII.

A történelem kezdete, — vagy a regény befejezése? — A barát könnyei — Levél Bismarckhoz — Güdemann-nal Münchenben — Tárgyalás Badeni gróffal — Zsidóellenes tüntetések Bécsben — Harc a Neue Freie Presse uraival — Békekötés 99

IX.

Nordau a segítőtárs — Cion lovagjai közt — A feltámadt Dániel Deronda — Találkozás Zangwillal — Sir Samuel Montagu Der Judenstaat — Konfliktusok sorozata 113

X.

A „Judenstaat“ megjelenik — A zsidó ifjúság ébredése — Vesszőfutás a gúnyolódók között — Kezdődik a tragédia — Hirsch báró halála — Rev. Hechler, a hívő és a segítő — A badeni nagyherceg 123

XI.

A szultán elé — Budapesten a Millennium ünnepén — Newlinsky — A zsidó Garibaldi-ifjak — „A kormányozható léghajó“ — Messiásvárás és királyköszöntés Sofiában — A szultán tragikus szavai — Herzl a Medzsidje-rend parancsnoka 137

XII.

Tömegmozgalommal vagy pénzarisztokráciával? — Londonban és Párizsban — Nagy beszéd a „makkabeusok“ között — Tömeggyűlés London keletén — Az örményvezérnél — „Beszéd a Rotschildokhoz“ — A legenda felhőjében — A káderek mozgósítása 147

XIII.

Harc a tömegért — Az orosz zsidók félelme — Séta Ferdinánd bolgár cárral — Rágalmak pergőtüzében — Herzl az osztrák zsidó Unióban — A Keren Kajemet megindítása — Güdemann ingadozása — A tárcaírás mestere 157

XIV.

Die Welt — „A fond perdu“ — Új hang a zsidó sajtóban — Gladstone nyilatkozata — A diákság lelkesedése — Protestáló rabbik — Az első kongresszus — Látomás a Rajna hídján — „Éljen a király“ 173

XV.

A kongresszus után — A baseli program — A Vöröskereszt alapítójának szava — Cionizmus és vallás — Az első hívek Magyarországon — „Mauschel“ — Achad Haam Herzl ellen — Az Új gheztó a színpadon 187

XVI.

A német császár figyel — A második kongresszus — Lombroso üzenete — Bülownál és Hohenlohe herceg birodalmi kancelláránál — A császár meghívója — Nagy meeting Londonban — Vilmos császárnál Sztambulban — „Viszontlátásra Jeruzsálemben“ 203

XVII.

Bujdosva az ősök földjén — „Igy történik a Messiással“ — Találkozás a császárral — Herzl Jeruzsálemben — Beszéd a császárhoz — Az új Jeruzsálem — Hazamenekülés a trónkövetelő útról 223

XVIII.

A gyarmatosító bank alapítása — Newlinsky halála — A pápai nunciusnál — A hágai békekonferencián — A hesseni nagyhercegnél — A harmadik kongresszus — Szabálytalan szív működés 233

XIX.

Tragikus pillanatok a regényben és a valóságban — Lord Salisbury bejelentése — Mozgolódás Magyarországon — A próféta a színpadon — Akadályok mindenfelé — A bolygó zsidó hajók — Történet az arabról 245

XX.

Vámbéry segítségével a szultánhoz — „Vámbéry bácsi zsidó ember“ — A negyedik kongresszus Londonban — Tárgyalás Körber miniszterelnökkel — Budapesten Vámbérynél — Átlépés a gyakorlatiba — A szultán előtt 255

XXI.

Az ötödik kongresszus — A Keren Kajemeth alapítása — Késik a segítség — A Dunántúli Rabbi egyesület — A keresztény költő szava — Herzl és a zsidó kultúra — Az „ifjú zsidók“ lázadása — Az élet szombatja — A titkos végrendelet 271

XXII.

Ismét a szultánnál — Tárgyalás Rotschilddal — Herzl felveti a jeruzsálemi zsidó egyetem eszméjét — Jakob Herzl halála — Az angol parlamenti bizottság előtt — Cionizmus és hazafiság .. 285

XXIII.

Törökország vagy Angolország? — Menekülés az álomföldre — Ujra a szultánnál — „Altneuland“ — Levelezés Rotschilddal — Álom a feltámadt Palesztináról — Achad Haam kritikája .. 293

XXIV.

A Szináj lábánál — Az El-Arish expedíció — Az angol világbirodalom védőszárnyai alatt — Tárgyalások Chamberlain angol miniszterelnökkel — „Uj Judea“ mint egyiptomi provincia — A terv összeomlása .. 307

XXV.

A „pesti zsidó“ és a pesti zsidók — Megalakulás Pozsonyban és Bécsben — Levelezés Mezei Ernővel — Kiss József a cionizmusról — „A magyar zsidókat is utóléri a sors“ — A kiseneffi pogrom — A sivatagkirály üzenete a zsidó királynak .. 319

XXVI.

Az orosz pogromhősök megszelidítése — Chamberlain új ajánlatai — Tárgyalás Plehwevel és gróf Wittevel Pétervárott — Hírek Herzl meggyilkolásáról — A vilnai ghettóban — Az ember élete rövid .. 329

XXVII.

A hatodik kongresszus — Lázadás a fejedelem ellen — Kivonulás Uganda miatt — Harcban saját harcosai ellen — A „Cijóne Cijon“ — Szemrehányás mindenfelől — „Áruló“! — Az ősi eskü .. 337

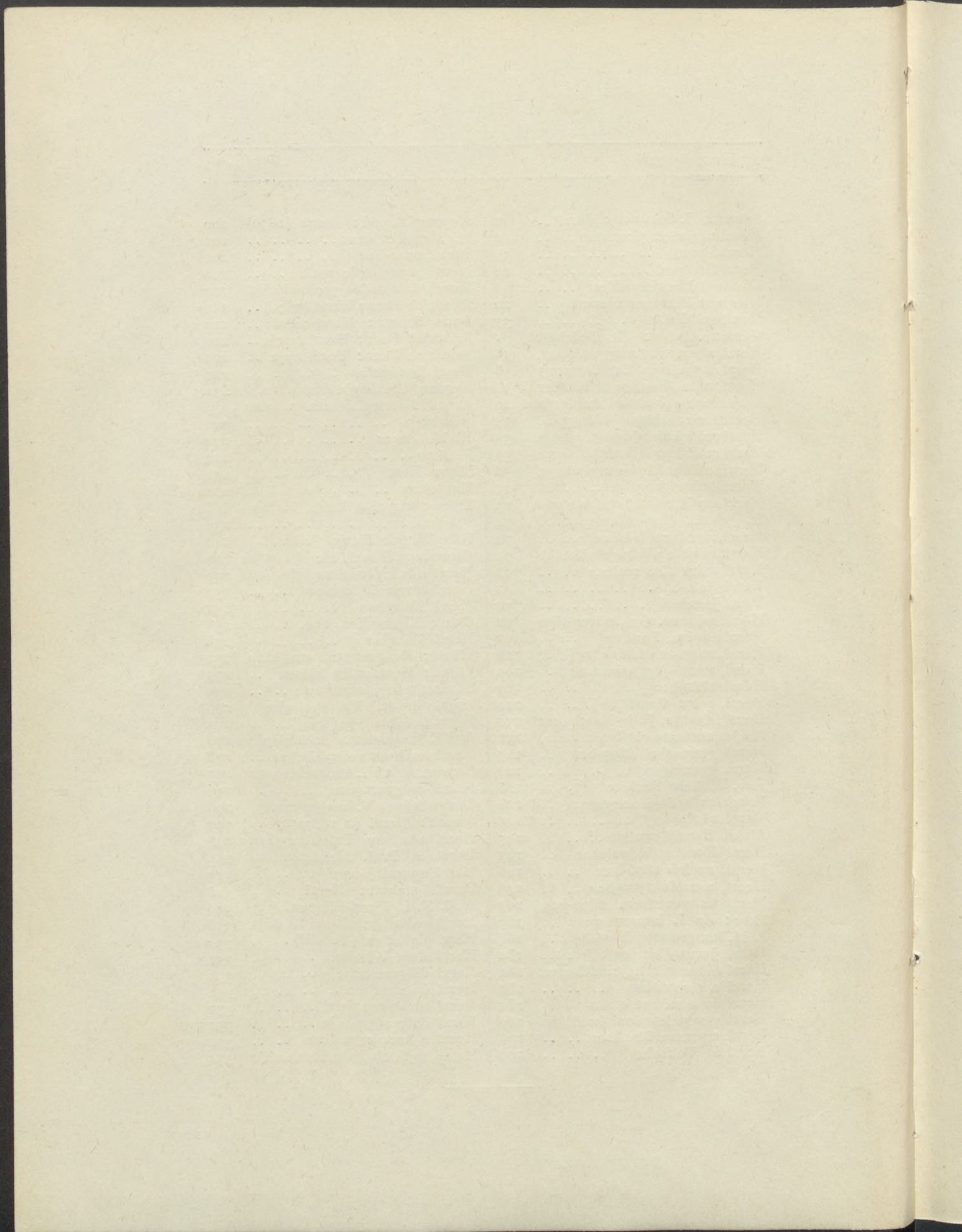
XXVIII.

A pápánál és az olasz királynál — Lázadás és lecsillapodás — Solon in Lydien — Merénylet Nordau ellen — Munka végkimerülésig — A szentszék nyilatkozata — A búcsúzó vezér proklamációja .. 341

XXIX.

A „harmadik csengetés“ — „Isten széttöri a szerszámot, melyet használt“ — Munka a betegágyon — Az élet közepén jön a halál — „Szívem vérét adtam népemért“ .. 353

Solomon J. Solomon : Herzl ..	1	Koppay Árpád : Herzl (1899) ..	200
Herzl anyja leánykorában ..	2	H. Struck : Herzl ..	201
Herzl Simon ..	19	Herzl 1904-ben ..	201
Herzl Simonné ..	19	Herzl párizsi íróasztala ..	201
Diamant Hermann Hers ..	20	Herzl szüleivel és gyermekeivel ..	202
Diamant Hermann Hersné ..	20	Friedrich Beer : Herzl (1896) ..	219
Herzl szülőháza ..	37	Boris Schatz : Herzl-relief ..	219
Gárdos Aladár : Herzl-plakett ..	37	Friedrich Beer : Herzl anyja ..	220
Herzl anyja mint menyasszony ..	38	Friedrich Beer : Herzl apja ..	220
Herzl anyja, mint fiatal asszony ..	38	Herzl Londonban ..	221
Herzl szülei, Pauline és Tivadar ..	38	Nordau, édesanyja és nővére ..	221
A »Tabarin« amerikai színlapja ..	40	A zsidó telepítobank »Heter	
Herzl főelmi bizonyítványa ..	55	iszka«-ja ..	222
Herzl reáliskolai bizonyítványa ..	55	R. Mohilever ..	222
Herzl reáliskolai bizonyítványa ..	56	Pinsker ..	222
Herzl reáliskolai bizonyítványa ..	56	Moses Hess ..	222
Herzl öt éves korában ..	73	Montefiore ..	222
Herzl anyja, mint fiatal asszony ..	73	Lilien : Herzl a baseli Rajna-	
R. Jehuda Cháj Alkalay ..	74	hídnál ..	239
Herzl Tivadar nővéreivel ..	74	Báró Hirsch Móric ..	240
Herzl, mint a »Wir« elnöke ..	91	Greenberg, Herzl, Herzl anyja ..	240
Herzl, mint alsó realista ..	91	Herzl a kaukázusi zsidók közt ..	240
Herzl Jakab ..	92	Herzl levele Lilienhez ..	254
Herzl Jakabné ..	92	Herzl Kairóban ..	257
Herzl, mint ev.gimn.növendéke ..	92	Okin : Kissineff ..	258
Herzl nővére, Pauline ..	92	Herzl Vilnában ..	258
Herzl, mint az »Albia« tagja ..	109	Lilien : Kongresszusi emléklap ..	270
Herzl, mint joggyakornok ..	109	Lilien : Herzl mint Mózes ..	275
Herzl 1882-ben ..	109	Tóraszekrény, miniature ..	275
Herzl, mint fiatal férj ..	110	Herzl és dr. Katzenelsohn ..	276
Herzl felesége, Julie Naschauer ..	110	Herzl és édesanyja (1903) ..	277
A »Judenstaat« címlapja ..	122	A VI. kongresszus emléklapja ..	278
Herzl gyermekei 1897-ben ..	127	Herzl apjának aranykönyve ..	278
Herzl gyermekei ..	127	Csoportkép a VI. kongresszuson ..	295
Rev. William Hechler ..	128	Herzl és gyermekei ..	296
Friedrich badeni nagyherceg ..	128	Csoportkép az V. kongresszuson ..	296
Herzl 1898-ban ..	145	Struck : Herzl (2 rézkarc) ..	297
Abdul Hamid szultán ..	145	Herzl a »New Palestine«-ben ..	298
Herzl Konstantinápolyban ..	145	Herzl és Prof. Mandelstamm ..	315
Herzl, az író 1896-ban ..	146	Herzl nyaralójában ..	315
Herzl, a zsidó 1902-ben ..	146	Bezalel-plakett : Herzl ..	316
Herzl és vezérkara 1896-ban ..	163	A K. K. L. Herzl-bélyege ..	316
Beer : Az I. kongresszus ..	163	Rochumowsky : Herzl víziója ..	316
A II. kongresszus Baselben ..	164	Herzl-plakettek (Bezalel) ..	333
Herzl Jeruzsálemben ..	181	Herzl sírja Wienben ..	334
Herzl és társai a hajófedélzeten ..	181	Herzl dolgozószobája ..	351
Herzl a sivatagban ..	182	Herzl íróasztala ..	351
Herzl és a német császár ..	182	Herzl török rendjelei ..	351
Herzl egy palesztinai kolónián ..	199	Herzl dolgozószobája ..	351
Herzl ciprusza Mozában ..	199	Herzl a karrikatúrában ..	352
Herzl és Wolfsohn ..	199	Herzl apjának halotti maszkja ..	352

H E R Z L

I.

A Dohány-utcai templom mellől a Thonet-udvarig
— A Sip-utcai izr. Főelemiben és a belvárosi Reál-
tanodában — Juda Alkalay a nagypa meséiben —
A tizenhároméves elnök — A pesti evangélikus
gimnáziumban — Pauline halála

Már annyira történeti távlatokban lebeg, hogy szinte végtelen messzeségben jelenik meg, mintha régi korok és századok trónusáról tekintene le reánk. Pedig ha a halál nem szakítja félbe oly tragikus fiatalon az életét, csak nemrég, 1930 május 2-án, ünnepelte volna h e t v e n e d i k születésnapját. És hol van még a másfél Jóbel jubileuma és hol a zsoltáros ígéretnek, az erő emberének nyolcvanadik esztendeje?

És talán eljönne ő maga ünnepi emlékidézésre Budapestre és elmerengve sétálna ott a Wesselényi-utca és Dohány-utca sarkán, fölelevenítve a gyermekkor és az elindulás első esztendeit. A Dohány-utcai templom mellett már nem találná azt a dór oszlopokkal díszített házat, amelyben a napvilágot megpillantotta. De a régi szülőház helyén hatalmas árkádokon zsidó kultúrpalota emelkedik, melynek falai között is az ő diadalmas szállóigéje talál otthont: „Vissza a zsidósághoz!”

Itt járna közöttünk, ahol még annyian járnak-kelnek, kik őt életkorban megelőzik és visszavarázsolódnék előtte ifjúságának minden emléke. És víziójában megjelenne fiatal édesapja, amint péntek este felé kézen fogja és komoly ünnepélyességgel vezeti ódon ívhajlásokon át a nagy zsinagógába, mely egyszer büszkén a fiú nevét fogja viselni. És látná az édesanyját sugárzó ifjúságában, átszellemült, finom arcával,

és álmodozó nagy barna szemeivel, ahogyan a kor festője Madonna-képében megörökítette. Halkan átkíséri gyermekét reggelenként a szomszéd utcába, a zsidó „Főelemi“ iskolába, ahol az első héber betűkre tanítják . . .

És talán eljönne abba a reáltanodába is, ott a Szép-utcával szemközt, a Kossuth Lajos-utca mellett, ahol oly sokszor áhitattal gondoltam reá, mikor a katedrára léptem: itt, ezekben a padokban ült egykor Herzl Tivadar . . . Leülne mint iskolás a tanulók közé. Itt szötte álmait új technikai csodákról, a Suezet építő Lessepsről, népeket és tengereket összekötő csatornákról. Itt csíráztak fel lelkében az első irodalmi alkotások zsengei, mik egyre jobban elhatalmasodtak rajta és új világok felé terelték képzeletét. És remegő ujjakkal lapozgatná az iskolai annaleseket, a foliós törzskönyveket az első B-től az ötödikig. Nem az eminens tanuló glóriája sugározza itt körül a Herzl Tivadar nevet. Mint a legtöbb zseni, kibontakozásában ő sem bír a szűk keretek közé beilleszkedni. Általános osztályzata: „elsőrendű“, ami ebben az időben annyit jelent : éppen csak hogy nem „ponálták secundába“, mint Petőfit. Az ő feje a „szépirodalmi egylet“ gyűlésén járt, amelyet már a negyedik osztályban alapított és vezetett, persze titokban.

És figyelő emlékezéssel olvasgatná a „Wir“, az öntudatos „Mink“ alapszabályait saját tizenhároméves korabeli elnöki kéziratában : „Csak olyan verseket szavaljanak, melyeket átéreznek és melyeket tökéletesen tudnak“. „Az elnök az ülés alatt magázni tartozik a tagokat és nem mondhat nekik semmit, ami sértő. Az elnök köteles mindenkinek megadni a szót és az előadást nem szakíthatja félbe. A tagok az ülés alatt magázni tartoznak egymást. Szabad előadást csak alapos átgondolás után tartsanak. Jól meg kell fontolni, mielőtt egy munkát elvetnek. A felolvasás alatt nem szabad a tagoknak ide-oda járkálniok, vagy beszélgetniök, közbeszólniök. Nem szabad lekicsinylő célzásokat, sértő megjegyzéseket tenni.“ És a kedves „pótszakasz“ : „Ha az elnök valamelyik ülésen nem lehet jelen, kijelöl egy helyettest, aki az ülésen az elnököt képviseli.“ És a világ szemeláttára lefolyt viharos kongresszusok, végrehajtóbizottsági ülések és pártkonferenciák elnöklései után oly üdítő volna visszaálmódni a tizenhárom-tizennégyévesek csendes elnöki székét és újra felolvasni német fordításokat

Arany János verseiből és eredeti poémákat, romantikus elbeszéléseket és szentimentális meséket a geniuszról és az elvárásolt hárfáról, amely „oly szelíden és lágyan zengte egy dacos erőben duzzadó ifjú hattyúdalát, hogy egyetlen szem sem maradt könnytelen a szép erős lélek haláltusájánál...”

És halk léptekkel sétálna a Dunapart felé a Mária Valéria-utcába, későbbi lakásukhoz a Thonet-udvarba, ahol első „szabad előadását” tartotta a zsidóságról, azon a nagy napon, melyen a „Törvény fia” lett. Szülők, rokonok, rabbik, házitánítók, angol, francia, olasz, héber és zongora leckeadó, nagy vendégek és apró iskolatársak becéző szavakkal járulnak a kis „bar-micva” elé. Az ő számára nem kellett ünnepi beszédet készíteni. Szónak és írásnak fia már ő, akit eljegyzett a költészet műzsája. Csak a „maftir” prófétai fejezetét kellett gyakorolni ott az udvarra hajló ablakmélyedésben, és az ősi dallamot, mely a gyermek ajkáról oly kedves muzsikával tölti meg a zsinagóga mélyét. Megértette-e akkor, mikor csengő hangon énekelte a templomban a hívek előtt: „Könyörülj Cíonon, mert életünk háza az?...”

És a dunaparti korzóra menne, ahol májusi napsütésben, lombos akácok és gesztenyefák sorai közt fény és árnyék reszkető játékában hirtelen szembejönne egy sudár termetű, bizarr szépségű asszony, egyik oldalán leomló dús hajfonatú leányka, másik oldalán feketefürtű, szikár fiú és az emberek tisztelettel utat nyitnak, megfordulnak, utánuk néznek, mintha napkeleti hercegi család vonulna el...

És korán reggel, mielőtt még a nap felszívja a friss fű és virág harmatát, elzarándokolna ki a zsidó temetőbe, ahová egy hideg, ködös februári napon kikísérte zokogó szüleivel és az egész gyászoló várossal együtt egyetlen nővérét, a tizen-nyolcéves gyönyörű Paulinét. Ekkor látta először szemtől-szembe a Halált, mely mint félelmetes árnyék ólálkodik minden élet mögött és oly bizonytalanná tesz minden emberi kezdést, akarást, tervezést. Hogyan zúzta össze a Herzl-ház legszebb ékességét, hogyan törte szét a legboldogabb család harmóniáját. A büszke anya meggörnyedt a fájdalom súlya alatt. A szófukar apa szótlanul szenvedett és kiegyenesedett. Az egyetlen gyermek, Tivadar, pedig még jobban átérezte, mit kell pótolnia a sujtottak számára... És lehajolna a sírra

és letépne most is, mint minden évben, néhány virágszálat, hogy elvigye Bécsbe az apának és az anyának. De a sír virágait csak két sírra tehetné le . . .

* * *

Herzl Tivadar első ifjúsága itt telt el Budapesten, ahol barátkozott a Dunával, a Margitszigettel, a budai hegyekkel és a természetnek ama sok szépségével, melyet a magyar főváros és környéke ajándékuul kapott. Szerette a magyar irodalmat, különösen Arany Jánost és Jókait. De a környezet, melyben az iskolán kívül nevelkedett, mint ebben az időben a felsőbb körök általában, francia és német kultúrával volt átitatva. Apja, Jakob Herzl, spanyol zsidók arisztokratikus hajlamú leszármazottja. Egyik őse, akit a spanyol inkvizíció erőszakkal áttérített, szerzetes lett, majd ezer veszélyen, viszontagságon át Törökországba menekült, ahol visszatért ősei hitéhez. Dédapja a törököket elűző savoyai Jenő herceg külön engedélyével, katonai érdemei jutalmául a féltve őrzött Zimonyban telepedhetett le. Jakob atyja, Simon, a zimonyi rabbi Bilitz veje lett; még 88 éves korában is maga imádkozta elő a Kol-Nidré-t és könnyedén fújta Újévkor az ünnepi sófárt. Erős, szívós fajta. Magastermetű férfiak, gerinces csontos ivadék. Mikor a Bach-korszakban a hatóság nem akarta jóváhagyni a Herzl-család által vásárolt zimonyi háznak telekkönyvi bekebelezését és fellebbezéseiket az összes fórumok elutasították, magához Ferenc Józsefhez fordultak és felterjesztették privilégiumos levelüket, melyet savoyai Jenő sajátkezűleg adott nekik Belgrádban, mely szerint joguk van és leszen mindenkor bárhol az egész birodalomban letelepedni, házat és birtokot vásárolni. Csakhamar leérkezett Bécsből a császári kancellária válasza, hogy Őfelsége Herzl zsidónak kérését méltányosnak, teljesítendőnek ítélni kegyeskedett. A Simon Herzlről fennmaradt olajfestmény energikus arcú, tradíciókban élő, de külső viseletében már némileg modernség felé hajló férfiút ábrázol.

Simon Herzl, a nagyapa sűrűn rándult fel Zimonyból Budapestre, ideköltözött fiainak látogatására. És a szombati asztalnál bizonyára sokszor mesélt a zimonyi regényes öreg „chacham“-ról, Alkalay Jehudáról, aki többször járt Jeru-

zsálemben és az ottani kabbalistákkal a zsidó nép megváltásának előmozdításán fáradozott, de gyakorlatilag is keresett módokat Palesztina visszaszerzésére a zsidók számára. Beutazva az egész világot, Belgrádból és Budapestről, Pozsonyból és Bécsből, Lipcséből, és Londonból, Amsterdamból és Párizsból ontotta eleven tűzű röpiratait a Szentföld betelepítésének terveivel. Kolonizáló szervezet, sekel, nemzeti alap, kongresszus, önmegadóztatás, bankalapítás, kölcsön, diplomáciai tárgyalás, a modern Palesztina-építés minden gondolata, eszköze ott csirázik Alkalay írásaiban. Felhívást intézett a világ fejedelmeihez : segítsék Izrael megváltását, járjanak közbe a szultánnál, hogy adja vissza Izrael földjét Izrael fiainak, megállapodás szerinti összegért, vagy örökbérbe. Különösen Angliában bizott erősen, hogy meghallja az Úr szavát. Ha meglesz az engedély a zsidók letelepítésére, minden hitközség és minden templom jövedelmének tizedét az ország felépítésére fogja szentelni, hogy az első telepéseket segítsék. Minden zsidó család kiküldi legalább egy tagját Palesztinába, így állandó és benső lesz a kapcsolat az egész diaszporával. Mikor Izrael művelni kezdi a földet, amelyről száműzetett, az lesz a megváltás kezdete. Alkalay tárgyalt miniszterekkel, politikusokkal, a Rothschildokkal, III. Napolonnal is levelet váltott a zsidó Palesztina ügyében és valahányszor hazatért Zimonyba, tele volt a város a chacham útjainak titkaival. Simon Herzl a chachamnak egyik hódoló tanítványa volt és kétségtelenül részletesen elbeszélte a Szentföld feltámasztásáért folytatott viaskodásait Budapesten is. Tivadar, a villogó fantáziájú gyermek pedig mohón leshette a szavakat mesélő nagyapja ajkairól. És ezek a képzetek öntudatlanul belevésődtek zsenge koponyájába, hogy évtizedek múlva újra felszínre hozza a Történelem titokzatos keze.

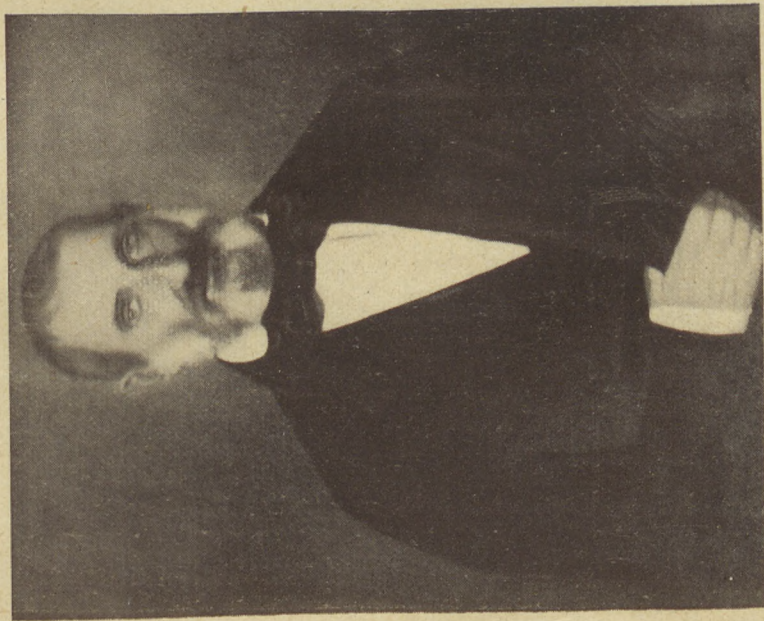
Talán e tudat alatt szunnyadó képzetek egy-egy felvillanása volt, hogy a gyermek Herzl felháborodik azon a közömbösségen, mellyel a tanító úr Mózes és az egyiptomi kivonulás történetét előadja, hogy a tizenkétéves Herzl Tivadar egy Messiás-éposz írásának tervével foglalkozik és egy éjjel álmában látja a Messiást, aki karjaira emeli és lebeg vele föl a végtelen magasságokba, az egyik ragyogó felhőn találkozik Mózesrel, akihez így szól a Messiás-király : „Erre a gyermekekre

itt vártam én." Majd feléje fordulva: „Menj és hirdesd a zsidóknak, hogy nemsokára megérkezem és csodákat cselekszem népemért...”

Új rétegek rakódtak a gyermek Herzl agyára. A messiási fantáziákat elnyomták az újabb olvasmányok. Matematika, geometria, természettudomány az iskolában, szépirodalmi, költői könyvek otthon. Egy természettudományi műben olvassa, hogy az elektromos erő, amely megszünteti a távolságokat, lesz a világot megváltó, népeket és elnyomottakat felszabadító Messiás. Még profanálásnak érzi a képet: a villanyerő mint Messiás! Mennyivel szebb, felemelőbb, fenségesebb a legenda Messiás-királya! „Nemsokára fordulat állott be rajongó gondolkodásomban: Hátha csakugyan az elektromos erő a megváltó, akit várunk, aki fölemeli a testi és szellemi szolgálát alantasságukból? Ekkor elhatároztam, hogy mérnök leszek.”

És megváltozott az álma jövődjéről: át fogja vágni a Panama-szorost, hogy új utat nyisson a nagy óceánon. Részletesen kidolgozta a terveket, megmutatta apjának, kérte, tartsa titokban, „nehogy valaki megelőzze”. De a technikai tervezéseket is fokozatosan háttérbe szorította az irodalom. A tanuló pozíciója a reáliskolában egyre gyengül, a negyedik osztályban már számtan-mértanban is alig üti meg a legkisebb mértéket, és mikor 1875 februárjában, a tanév közepén a reáltanodából kilépett, nem annyira az intézetben uralkodó antiszemita szellem lehetett az oka, ahogy Herzl később angolul írt tréfás önéletrajzában visszaemlékezett, hanem inkább a rajta úrrá lett költészet múzsája, melynek szorgalmas szolgálata miatt a zsidó hittanból sem tudta feljebbvenni a négyesnél, elégségesnél. A jó öreg zsidó hittanár semmi esetre sem lehetett „antiszemita”, különösen nem olyan előkelő család gyermekével szemben, mint Herzl volt.

A Herzl-család Budapest felsőbb zsidóságához tartozott. Jakob Herzl „milljomos” hírében állott. De a benfentesek is legalább félmillió forintra becsülték a betéteit. Tivadar iskolai törzslapján ebben az időben az apa mint bankigazgató szerepel. Bizományi, tőzsdei üzleteket folytatott. A család kívánságát, hogy vonuljon vissza vagyonával magánéletbe, nem teljesítette. Dús tettereje tiltakozott a tétlenség ellen. Egy erdőkitermelési vállalkozásánál elvesztette aztán minden pénzét és ebben az

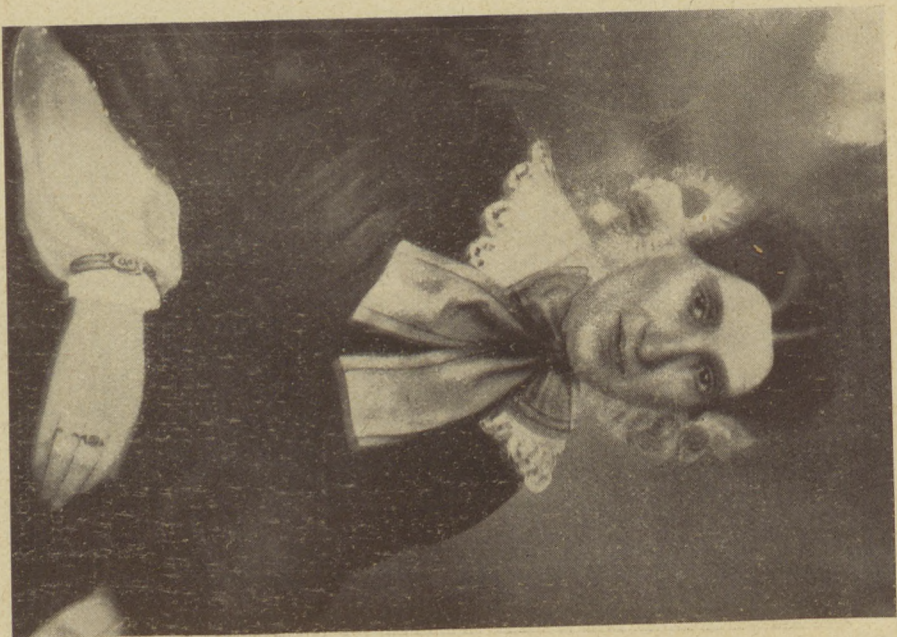
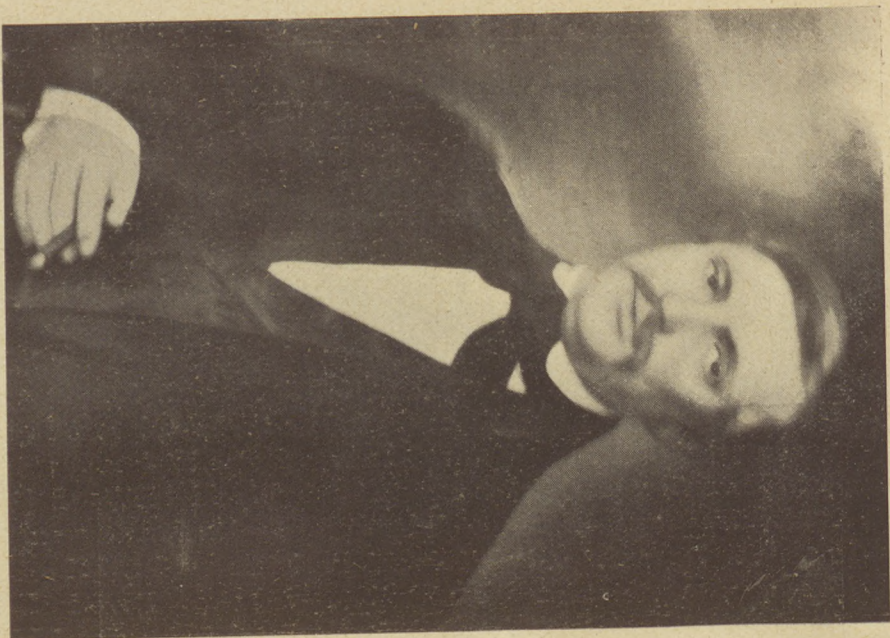
Herzl Tivadar nagyapja, Herzl Simon
Theodor Herzl's Grossvater, Simon Herzl

Olafestmények, özv. dr. Wolfné tulajdonában — Ölgemälde, im Besitze der Frau Witwe Dr. Wolf, Budapest!

Herzl nagyanyja, Herzl Simonné
Theodor Herzl's Grossmutter, Frau Simon Herzl

Olafestmények, özv. dr. Wolfné tulajdonában — Ölgemälde, im Besitze der Frau Witwe Dr. Wolf, Budapest!

Herzl Tivadar nagyszülei anyai részről: Diamant Hermann Hers és felesége
Theodor Herzl's Grosseltern mütterlicherseits: Hermann Hersch Diamant und Frau

Özv. Schwarz Lipótné (Budapesti) tulajdonában levő eredeti olajfestmények után — Orig. Ölgemälde im Besitze der Frau Leopold Schwarz (Budapesti)

esztendőben Tivadar apjának foglalkozása az iskolai főkönyvben: „magánzó“. Jakob nem esett kétségbe. Majd helyrehozza a veszteségeket szorgalma és vállalkozó szelleme. A felesége, Janette, pedig még fokozottabb figyelmességgel és gyöngédséggel igyekezett a kedvében járni, „hogyan lássa: az én drága uram ő, akár gazdag, akár nincstelen“. Janette jószágáról áradó legendák keringenek a családban. A toiletekre kapott pénzeket nagyrészt szegény rokonok között osztotta szét, vagy az új ruhát adta oda azzal, hogy „el van szabva“ és „úgysem viselheti“. Ő maga a legegyszerűbb ruhában a legelegánsabb jelenség volt. Szülei, az okosságáról és elmésségéről híres Diamant Hermann-Wolf jómódú kereskedő és kora műveltségének színvonalán álló felesége, modern nevelésben részesítették leányukat, aki rajongott Goetheért, Schillerért, szép allegóriákért és klasszikus zenéért. Ők is abban a házban laktak, a dohányutcai templom mellett. Keskeny lépcső vezetett föl Diamantéktól Herzlékhez. És Janette sűrűn futott fel-le ezeken a lépcsőkön minden szabad idejében. Tivadar az édesanyjától örökölhette az istenítő szeretetet a szülők iránt. És a poézist. És a jószágot és tapintatot. Egy szegény diáktársának gyűjtött pénzt a kis realista, otthon apjához fordul, véletlenül jelen van egy tönkrement rokon is, aki szintén hozzá akar járulni a gyűjtéshez, de a kis Tivadar oly finom tapintattal utasítja vissza: „Te vendég vagy apám házában, itt neki kell fizetnie mindnyájunkért.“

És apjától örökölhette Tivadar a kemény kitartást a küzelemben, a vissza nem riadást a kudarcok elől. „Sok hajóm süllyedt már el, de nekivágok a hullámoknak újra!“ És tőle kapta a hajlamot az ünnepélyességre, formák, ceremóniák megbecsülésére. Mikor Tivadar tízéves lett, elvitte az apja a Laudon-utca a Szent Egyet tagavató ünnepségére, ahol lobogó gyertyák és lengő frigyszekrény-kárpitok között a vének sorban kezét fogták a fiúval: „Ochinu ato“ „Testvérünk vagy!“ És a kis Herzl Tivadar neve bejegyeztetett magyarul és héberül a Szent Egyet díszkötésű foliánsaiba, az önkéntes „kis tagok“ sorába. Ez a felvétel, ha nem is jelent külön zsidó élettartalommal való összeforradást, mégis mintegy hűségfogadalom a zsidó temetőnek.

És ezt a hűséget folyton erősíti az életben az ifjú daca és

sértett büszkesége. Valahányszor a reáltanodában, vagy később az evangélikus gimnáziumban is, egy-egy növendék szidja a hébereket, a „nyurga fekete zsidógyerek“ önérzetesen, apológiai felfegyverzettséggel védelemre kel, de mindig finom formában, megközelíthetetlen tiszta vértetben. A durvaság éppoly távol maradt tőle mindig, mint a ledérség szava.

Olykor azonban mintha betelt volna a mérték és kicsordulna a pohár. Ilyenkor megint felvillan a tudat küszöbe alatt szunnyadó képzet. Mint amikor elolvassa a bécsi Stöcker uszító antiszemita beszédét és népének e nyilvános meggyalázása arcába kergeti a vért és a diák hirtelen bejegyzí naplójába: „Tulajdonképpen buták a zsidók, hogy ilyesmit túrneik és nem néznek utána, hogy országot szerezzenek maguknak.“...

De az ilyen hirtelen felbuzdulásból nem von még le semmi-féle következményeket. A gyér héberoktatás, mit a zsidó Főelemiben és ötéves korától kezdve otthon Íritz Adolftól kapott, rég elpárolgott, és utánpótlásról sem a reálban, sem a gimnáziumban nem gondoskodott. Heine, Lenau voltak ebben az időben az ideáljai. Az egyik a zsidóságból, a másik a magyarságból indult el és meghódította a német Parnassust. Talán ő is eljut melléjük a csucsra. Atyját olykor zsinóros mentében látta, talán még debreceni éveiből hozta magával Budapestre. De ez ekkor még csak külső asszimilálódásra való hajlam volt, minden belső meggyökerezettség nélkül. Dóri, ahogy Tivadart a szülői házban becézték, és nővére, Pauline, német színdarabocskákat szoktak komponálni, rendezni és elő is adni kis házi színpadukon az ámuló rokonság szórakoztatására. A hódító német erő magasbalendülésének ideje ez, a porosz-francia háború győzelmes kiaknázásának kora. És az ifjú Tivadar is rajongott a német diadalért. Ebben az időben talán közelebb állott hozzá Luther, mint Mózes. 1875 január 26-án írja egyik versében:

„Es ist aus langer Nacht
Durch Luthers gewaltige Kraft
Der deutsche Geist erwacht
Und der Freiheit goldnes Licht
Bestrahlt der Erwachenden Angesicht —
Nach Canossa geh'n wir nicht.“

Egyik iskolai füzetére pedig Hölderlin verséből illeszt két sort mottóul: „Wir sind nichts, was wir wollen, ist alles.“ Amit akarunk, az minden. Amit akarunk, nem mese!...

Az 1874 február 22-én megalakult „Irodalmi Társulat“, a „Wir“, amint a címe is mutatja, szintén a német irodalom művelését tűzte ki főcéljául, habár szerepelt magyar klasszikusokból való fordítás is. Maga Herzl, az alsó realista, igen sokoldalú termékeny írónak bizonyul. Egymásután olvassa fel a tizenhárom-tizennégy éves szerző legújabb műveit: Amazim és a Genius (legenda), A barátok (humoreszk), Az elvarázsolt hárfa (mese), Párizstól Lambessáig (elbeszélés), Harc a bosszú jogáért (rajz), A tanár a pácban (tréfa), A bajusz (fordítás Arany Jánosból), A haldokló komédiás, Kegyetlen gyilkosság (versek). Minden irodalmi műfaj képviselve van. És mindenütt mutatkoznak az oroszláncok. Mégis a legérdekesebb az „alapszabály“, melyet „Herzl elnök“ szerkesztett és Diamant titkár ellenjegyzett. A komoly célkitűzés: „Társulatot alapítunk, hogy gyarapítsuk tudásunkat kisebb elbeszélések és mesék szerzésével, mert ezzel tökéletesítjük magunkat a nyelvben és a stílusban. Művek, melyek nem gazdagítják az értelmet, nem fogadtatnak el.“ És az irodalmi alkotás szentsége és alkotó erő fejlődésének fontossága: A műveket jelíggel adják be. „Ha a két bíráló alkalmatlannak minősíti a munkát, el kell égetni a gyűlésen a zárt borítékkal együtt, nehogy a szerző neve kitudódjék és megszégyenüljön és nehogy visszariadjon újabb irodalmi kísérletezésektől.“

Mikor Tivadar átlépett a reálból az evangélikus gimnáziumba, már tisztában volt azzal, hogy jövőjét az irodalomhoz kapcsolja. Szülei, akik közben újra tekintélyes vagyona tettek szert, nem ellenezték ezt és szabad utat engedtek a fiú szellemi fejlődésének. Nemcsak azért, mert hittek Tivadar tehetségében, hanem azért is, mert annyira biztosítottak látták anyagi függetlenségét, hogy nyugodtan nézhettek jövője elé, arra az esetre is, ha ideális sikereit nem tudná majd megfelelő reális eredményekre átváltani.

Mint hetedik gimnazista könyvbírálatokat és színházi kritikákat ír a nagyelterjedtségű Pester Journal-ba, persze titokban, nehogy az iskola fegyelmi ítélőszéke elé kerüljön. És megkezdte ugyanekkor „külföldi levelező“ szerepét is.

A bécsi „Leben“ eleven, fordulatos karcolatokat közöl tőle — a magyar parlamenti életről. Előfutárjai ezek a később Párizsban írt pompás parlamenti jegyzeteinek, a „Palais Bourbon“-nak. Az ifjú Tivadar öntudatosan képezte magát az írói pályára. És mikor Pauline halála után, a gyászhatásban felkereste a családot dr. Kohn Sámuel főrabbi, és a vigasztaló beszélgetés folyamán a maturáns fiú pályaválasztása iránt érdeklődött, Tivadar minden habozás nélkül kijelentette, hogy író lesz. „Ez tulajdonképen nem mondható pályának“ — igyekezett kíméletesen kiigazítani a főrabbi. De Herzl Tivadar ekkor már az irodalomban nemcsak pályát, hanem hivatást is látott.

A szülőknek ki kellett emelkedniök a gyász sujtottságából, hogy immár egyetlenné vált gyermekük útját egyengessék. Felköltöztek Budapestről Bécsbe, hogy a fiú számára nyitva legyen a világ.

HERZL TIVADAR szül. 1860. Mózesvallású, apja: Jakab magánzó

VIII. oszt.	I. félév	II. félév	Érettségi biz.
Erkölcsei magaviselete	szabályszerű	A II. félévben magántanuló volt, vizsgát tett 1878 június 6.	1878 június 29 és 30 Hunfalvy Pál elnöksége alatt, Általános osztályzat: maturus.
Figyelme. . . .	jó		
Szorgalma	jó		
Vallástan. . . .	jeles	jeles	jeles
Latin	jó	jó	jó
Görög	jeles	jó	elégséges
Magyar	jeles	jó	jó
Német	jeles	jeles	jeles
Történet-földrajz.	jó	elégséges	elégséges
Számtan-mértan.	jeles	elégséges	elégséges
Természettan . .	jó	elégséges	jó
Lélektan	jó	elégséges	jó
Dolgozatok külalakja	rendes		
Természetrajz . .			jó

Herzl nyolcadik osztályú és érettségi bizonyítványa a pesti evangélikus gimnázium Értesítőjében.

II.

A bécsi egyetem jogi fakultásán — A diákéveken át a diurnistaságig — Naplövita Dühringgel — A kinyomott piócák — Kizárás az Albiából — Sóvárgás a Hofburgtheater előtt — Első irodalmi sikerek

1878 őszén Herzl Tivadar a bécsi egyetem jogi fakultásának hallgatója lett. Nem mintha a jogi tanulmányok túlságosan vonzották volna. Az ideálja továbbra is az irodalom maradt. Ennek szentelte minden szabad idejét. A gyakorlati studiumot csak afféle menedékhelynek tekintette. Mindjárt az érettségi vizsga után, melyet a pesti evangélikus gimnáziumban tett le, hozzáfogott első színdarabjának megírásához. „Die Ritter von Gemeinplatz“, „Közhely lovagjai“ lett volna a címe. A frázisok uralmát kipellengérező szatírának készült. De befejezetlen maradt. Éppúgy mint a „Hálátlanság komédiája“ és sok egyéb megkezdett színműterve. A diákélet mégis csak lefoglalta idejének nagyrészt. Különösen mikor lassan-lassan a diákság politikai mozgalmaiba is belesodródott, ha aktív részt nem is vett azokban.

Az Akademische Lesehalle legszorgalmasabb olvasója, könyvkivevője, majd diákestéinek irodalmi irányítója. Azzal tűnik fel, hogy az „Óhajok könyvé“-ben valósággal kerek kis értekezésekkel okolja meg egy-egy új folyóirat vagy új mű megrendelésének szükségességét. Az elnök, a későbbi Geh. Justitzrat Bachrach, felhívja a fekete táblán jelentkezésre. A Lesehalle vezetősége meglepődik az új tag univerzális műveltségén. Főképp az irodalmi hajlamú ifjak gyülekeznek köréje.

Mint Hermann Bahr, aki még ötven év múlva is egészen világosan emlékezik „a varázsra, mely az ifjú Herzl személyéből áradt: magas alakja, gúnyosan fölényes szelleme és lényének lovagiassága ellenállhatatlan hatású volt”.

Ez az ellenállhatatlanság csakhamar megnyitja előtte a zártkörű „Burschenschaft” kapuit is. Herzl Tivadar az „Albia” tagja lesz. Színes tányérsapkát nyom ő is a fejére, amely ebben az időben szintén megtelik „alldeutsch” német nemzeti eszmékkel, miknek központjában Bismarck a bálvány. Keresztény társainak is kedvence lett a zsidó diák, aki arisztokratikus megjelenésével, előkelő modorával mindenkit lebilincsel. Mindenben jártasságát sohasem fitogtatta, sokoldalú tudását sohasem tolta fel tüntető tudakossággá. Szemlélődő, csendesesen magába mélyedő lélek, akiben lekötött nagy erők rejlenek. Atyjától örökölt hallgatagsága miatt a „nagy hallgató” nevet kapja. A diákok szószaporító vitáiban ritkán vesz részt, politikai pártharcoktól teljesen távol tartja magát. Mintha más feladatokra gyűjtené energiáit. Hebbel, Shakespeare, Spinoza foglalkoztatja elméjét. De egyáltalában nem elzárkózó, tudós természet. Az életre készül. Szereti a hazulról megszokott eleganciát, a nagy stílust. A színházban, operában, koncerttermekben jobban a parkettet, mint a diákhelyeket. Szorgalmasan gyakorolja a kardvívást, a céllövést, mindkettőben kitűnő. És keresztény barátai előtt ez több respektust szerez neki, mint minden tudománya.

Herzl boldog német diák volt. Egyszerre csak fejbekólintotta a zsidókérdés.

Az antiszemitizmus hulláma, amely a 80-as évek elején végigsöpört egész Európán és Oroszországban a legvéresebb pogromokhoz, Magyarországon a vérvádas Tiszaeszlárhoz vezetett, nem kerülte el Ausztriát sem. Az egyetem diákjai hódoltak be legelőször az új „eszmé”-nek, melynek egyre több hangos apostola akadt mindenfelé. Dühring uszító, izgató könyve, „Die Judenfrage” arcába kergeti a vért az önérzetes ifjú Herzlnek. 1882 február 9-én egész tanulmányt jegyez bele naplójába erről a könyvről, de a bírálat kereteit szinte szétrobbantja a folyton fellobbanó harag és felháborodás. Igen tanulságos megismerkedni a 21 és fél éves Herzl mély apológiájával, a zsidókérdéssel szemben való egész beállítottságával:

„Gyalázatos könyv. És fájdalom, oly jól megírva, mintha nem is hitvány irígység és személyes bosszúvágy írta volna méregbemártott tollal. Ha ilyen gyalázatos holmit ilyen becsületes hangon lehet előadni, ha ilyen iskolázott, átható elme, tudós és valóban egyetemes műveltségű, mint amilyen tagadhatatlanul Dühring, így írhat, mit várhatunk a műveletlen, féktelen tömegtől? Mint fajkérdést tárgyalja a zsidókérdést; ebben az „alávaló faj“-ban csak alávaló és gyalázatos tulajdonságokat lát. Már ez magában gyanússá teszi felfogásának világosságát. Hogyan tarthatta volna fenn magát egy ilyen alantas, tehetségtelen faj ily sokáig, embertelen elnyomatás másfélezer esztendején át, ha nem volna semmi jó rajta? És ez a képmutató, fecsegő Dühring folyton „hűség“-ről és újból „hűség“-ről beszél, — nem imponál-e neki az ahasvéri nép hősie hűsége az Istene iránt? Nem. Az elcsapott professzor csak bosszúvágytól, tehetetlen gyűlölettől, utálatos epétől dagad és ha eleinte uralkodik is magán és tudományos allűröket vesz fel, megbokrosodott lova, a Gyűlölet elrohan vele és Dühring görcsösen a sörényébe kapaszkodva, dühöngve bukácsol tüskén-bokron keresztül. Eleinte azzal ámít, mintha egy nyíltszívű tudós akarna egy égető kérdésről (mondjuk inkább: egy mesterségesen szított kérdésről) becsületesen nyilatkozni... Első fejezeteiben, a könyv túlzásai és nyilvánvaló gyűlölködései dacára, eléggé tanulságos, ezt minden zsidónak el kellene olvasnia. A zsidók erkölcsének félszepsége és az erkölcsi komolyság hiánya a zsidók sok (Dühring szerint: minden) cselekedetében, kíméletlenül van itt feltárva és jellemezve. Ebből sokat lehet tanulni! De ha tovább olvassuk, látjuk, hogy a néhány igazsághoz nagyon sok hamisságot és szándékos alávaló hamisítást vegyít és Dühring nevetségessé válik, miután előbb veszedelmes volt. Némely törzsbeli tulajdonságot sok finomsággal és élességgel ismer fel. Pl. e kitűnő helyen: „... ezenfelül Heine elbáméskodott egy rossz filozófalkodáson, a Hegelén, és ebben is a zsidó fajnál sajátos önállótlanosság és rövidlátás nyilatkozik meg, amely mindig a legközelebbinek hódol, aminek éppen kurzusa és némi külső efemer sikere van“. De ehhez a találó éles megfigyeléshez mindjárt hozzáfűzi Dühring-módra: „A mindenkori tekintély kultuszának ez a bornirt horizontja igazán zsidó tulajdonság,

mely nem árul el semmi magasabb értelmet, de csodaokosnak hiszi magát, holott csupán csak az után fut, ami éppen e pillanatban üzletileg előtérben látszik. "Ez hú képe Dühring modorának. Előbb egy félig igaz megjegyzés és utána a csöcseléknek szánt hazug állítások özöne. Ha ezekután zsidó teóriáinak történeti megokolására tér át, nem tudom, hogy gonoszságát vagy következtetéseinek értelmetlenségét tegyem-e magasabbra. Vegyük pl. a zsidó jellem képzésére kétségtelenül végzetesen hatott középkori vallástörvényi berendezést, mely szerint a zsidónak meg volt engedve a kamatszedés, más-vallásúaknak ellenben tiltva volt. A szegény zsidók voltak ennek következtében a vérszívó piócák. De éppúgy, ahogy a pióca nem tartja meg a beszívott vért saját előnyére, éppúgy nem történt ez a középkor „kamaraszolgái“-nál sem. Hiszen a kiuzsorázott pénzt újra kinyomták belőlük részben adók útján, részben fenyegetésekkel, és főképpen kegyetlenül keresztülvitt véres erőszakkal. És most jön egy keresztény-germán professzor és szemrehányást tesz a piócának, hogy szívott. Mi mást tehettek volna a középkor és tegyük hozzá: az újkor piócái? Kénytelenek voltak uzsoráskodni, hiszen azért voltak zsidók! Kénytelenek voltak szívni, mert bölcsen ápolt és mesterségesen tenyésztett piócái, vagy szebb szóval „kamaraszolgái“ voltak nemcsak a császárnak, hanem a hatalom birtokosainak mindenütt! Ha a piócák teleszívták magukat, kinyomták őket, ha itt-ott reáment az életük e szörnyű manipulációra, ki törődött vele? A zsidók voltak a legújabb időkig a közvetett adó, melyet a népre reákényszerítettek: ez tagadhatatlan. De szívesen viselték-e ezt a szerepet? Nem jártak-e volna öröme szabadon, fölemelt fővel tisztességes foglalkozások után? Nem, — mondja Dühring, az éles gondolkodó — ez a kufár nép, mely elárulta és keresztrefeszítette azt, aki meg akarta váltani önmagától (a régi alattomos vád), azért kapta ezt a kamatszedési privilégiumot (óh, e terhes és következményeiben oly súlyos privilégium!), mert ez megfelelt egész természetének, hajlamának. Óh, szántszándékos tévedő és gonosztevő! Nem az uzsora rontotta meg a népet és tette pénzsóvárrá és zsákmányéhessé? A zsidókban ugyanazok az elcsúfító tulajdonságok fejlődtek volna, ha évszázadokon át távoltartották volna őket azoktól a beszennyező foglalkozásoktól, ahelyett hogy

reájuk kényszerítik? Dühring az ő túlzásaival és a zsidó rosszság festésével, különösen pedig az ő „megoldási” kísérleteivel egészen bornirt és középkori álláspontot foglal el. Éppúgy ábrázolja a zsidókat, mint a mindkét nembeli öregasszonyok tették a sötét középkorban, — boszorkánygonossággal. De ő tudományosan felvilágosodottabb, sőt tudós és félig értelmes öreg banya és ő nem beszél többé ellopott keresztény gyerekek húsvéti áldozásáról, sem kútmérgezésről. Előrehaladott kor gyermeke ő, aki tudja, hogy ilyen balga hazugságokat, melyek valaha annyi embervért ittak, nem lehet már manapság feltálatni; így újakat talál ki, közelebbállókat, az évszázadhoz mérteket. A keresztény gyermek keresztény tökévé változott és mint amazt a középkor vérszomjas néplázító dajkameséiben levágják a zsidók, az „antiszemiták” gonosz dajkameséiben, melyeket most, hála az új idők kultúrvívmányainak, nyomtatásban terjesztenek, a népjólétet és a keresztény vagyont szúrja le a zsidó. Mindenesetre elismerést érdemel ezeknek a vérebeknek ravasz szimatolása, mert körülszaglászna a levegőben és érzik a szociáldemokrata tökeellenes miazmákat, melyek valószínűleg nagy népjárványokhoz fognak vezetni és nem is nagyon hosszú idő múlva, érzik ezt és kiaknázzák céljaiknak megfelelően. A kútmérgezés analógiát is megtalálni a „sajtó elzsidósodásában”, mely megmérgezi a „közvélemény” kútját. Látni, mily kevésbé találékonyság a zsidófalók saeculis labentibus. De belátják, amint Dühring úr is megjegyzi, hogy a zsidókat vallásukban megtámadni nem időszerű többé. Elő tehát a fajjal! A középkori fakötegre, amely kissé nedves lett és nem akar már oly könnyen tüzet fogni, modern petróleumot kell önteni, hogy vígan fellobogjon és a megégetett zsidók sistergő zsírja a legkellemesebb illatokat árássza a rosszszagú középkori dominikánusok protestáns, sőt „szabadgondolkodó” utódainak hajlításra orrába. És a gyujtogatás átmegy aztán a fosztogatásba (vagy fordítva) és a Dühring urak és társaik mennek aztán zsákmányt keresni és találnak is. Az egyik a nemzetgazdaságra veti magát, a másik a közvéleményre és Dühring úr valószínűleg főszerkesztője lesz a „Hűség” című új nagy napilapnak. Zsákmánylesés az alantas, bűzös motívuma a zsidók ellen indított minden mozgalomnak. Az évszázadok mitsem változ-

tattak e keresztény morálon. Csak a tudás, okosság (gonosz-tevéőkosság) és raffináltság lett nagyobb. De a jelenkor zsidó dajkameséit is eloszlatja remélhetőleg egy felvilágosodottabb jövő, melyben humanitással áthatott szívek, nyugodt és szenvedélymentes fejek úgy fognak visszatekinteni a zsidóellenes mozgalmakra, mint minden művelt ember, még a művelt antiszemita is tekint ma a középkorra. Ami Dühring patétikusan ígért „megoldását” illeti, az egyszerűen a ghetto felújítását jelenti. És pedig modernül rendszeresített zsidótlantítását a (szépen jövedelmező) sajtónak, és az uzsorának (melynek most már egészen keresztény-germán kezekbe kell jutnia). „Mediatizálását” a pénzfejedelmességeknek. Egyáltalában „zsidótlantítását” a bíróságoknak, az ügyvédi és orvosi karnak. Eltávolítást a törvényhozásból, szóval: „ki vele!” De miből éljenek a szegény emberek, ha nem szabad se uzsoráskodniok, se tanítaniok, se gyógyítaniok, se tanácsot adniok, sem az államot szolgálniok, sem újságbaírniok, se könyveiket eladniok, sem általában valamit eladniok?! Odaadják-e a Dühringek és zsákmányéhes társaik a félt konkurrencia elesése által dúsan fokozódó jövedelmük egy részét a zsidóknak, akiktől elvitathatják a morált, értelmet, jellemet, tehetséget és akaratot, de nem az emésztésre teremtetett gyomrot, — adnak-e nekik enni? Ez a Dühring azonban nemcsak fosztogatásra sóvárgó, hanem egyszersmind képmutató, gonosz gazember, hasonmása az Istent szájában hordó jezsuitának. A szabadságot hordja mosdatlan szájában és ezért gonosz szabadságjezsuita, alávaló szabadságcsuhás. Ez a csirkefogó, akinek be kellene zúzni a fogait, amelyeknek sorai közül szabadsággyalázó hitványságai csörgedeznek, szemforgató álszabadság-alávalósággal mondja: minden embernek a legteljesebb szabadság, de a zsidóknak „kivételes törvény,” ami nem egyéb, mint a középkori „ghetto” fogalom modern kifejezése. És ez az ember merészkedik a szabadság szent nevét csuhás szájába venni!

„Ha Dühring ezeken a helyeken felbőszített, mégis sikerült neki másutt jóltevő derűtséget fakasztania bennem, a berlini antiszemita gyűléseken szokásos beszédek stílusában tartott kirohanásaival a „félzsidó” Lessing ellen, a „zsidó” Gambetta és Ferdinand Lassalle ellen, akikben több becsületesség, nép-

szeretet, tudás, értelem, jellem és önzetlenség volt, mint száz meg ezer ilyen elűzött hitvány professzorban, ilyen alávaló, züllött szabadságcsuhásban a Dühring úr fajtájából.

„Annál nagyobb volt a felháborodásom, minthogy ez a könyv olyan pompás, tiszta, kitűnő németiséggel van írva és minden denunciáló alávalósága mellett egynémely jó, eredeti és értelmes gondolatot tartalmaz és egy bizonyos függetlenség (mely itt persze egyáltalában nem önzetlen és nem haszonlesés nélkül való) mindennek és mindenek dacára jóleső hatást tesz.“

Az ifjú Herzl nem szánta ezt az írását a nyilvánosságnak. Különben lefaragta volna róla azokat a lavinás nyerseségeket, amelyek a fiatal temperamentum kitöréséből reátapadtak. Annál értékesebb ez az önmagának írt apológia mint vallomás és dokumentum. Látjuk, hogy az ifjú Herzl is, a kor általános zsidó felfogásának megfelelően, csak gonosz mesterkedéssel szított tűznek tartja a zsidókérdés fellobbbanását, mely el fog tűnni a felvilágosodottság teljes győzelmével. De látjuk a fiataloknál ritka objektivitást, amely a legtüzesebb vita hevében is elismeri az ellenfél állításainak némely igazát és tanulni igyekszik az antiszemitától is. A kurzus után futó mohóságot mint a zsidóság hibáját elfogadja. Ezt is korrigálni kell, mint sok egyebet, amit a ghetto foltul rajtahagyott. És látjuk, hogy Herzl ekkor még az antiszemitizmust csupán csak materiális oldaláról szemlélte, akárcsak a szocializmust, amelyhez nem tudott közeledni, habár Lassallet a tisztelet legmagasabb piederstáljára helyezte.

Az ifjú Herzl ekkor még muló jelenségnek tartotta a terjedő zsidógyűlöletet. Ő maga mindenütt az a bizonyos „kivétel“ volt, akit keresztény bajtársai nemcsak tűrtek, de talán szerettek is. Ha Herzl Tivadar érintkezett volna a bécsi egyetem lengyelországi zsidó diákjaival, megtudta volna, hogy az antiszemitizmus ébredése új zsidó szellemet is ébresztett, hogy ugyanebben az évben az oroszországi dr. Pinsker „Autoemancipacio“ c. füzetében már a legmélyebben tekint a zsidókérdés lényegének és megoldásának problémáiba, hogy Bécsben Ferec Smolenski zsidó hajnalról és az örök nép feltámadásáról szóló héber cikkekkel lelkesíti a keleti ifjúságot. Herzl mindettől távol állott. Mikor egyik kollegája, Grünfeld, az akkor alakuló új palesztinai telepekről akart neki beszélni, Herzl egy szkep-

tikus mosollyal intézte el a dolgot. Őt, a jövőendő német író, elsősorban a németiség problémái érdeklik. Az otthon megforduló tőzsdei körök nem keltettek benne rokonszenvet, semmiesetre sem merített belőlük zsidó tartalmat. Egyszer-egyszer elment apjával a Seitenstätter-templomba, ahol a kor-nak egyik legnagyobb hitszónoka, dr. Jellinek prédikált. De a hit gyámságát az ifjú szabad szelleme nem fogadta el. Ebben az időben Herzl Tivadar hosszúra növesztette mély fekete göndör szakállát és úgy járt-kelt Bécs körútain, mint egy bozontos büszke beduinsejk, aki Európával szövetségben, keleti herceg, nyugati liberalizmustól dagadó kebelrel.

És ekkor jött a második ütés, mely nemcsak a zsidóságot általában, hanem Herzl saját személyében is mélyen érintette. A diákegyesületek és -szövetségek 1883 elején „Richard Wagner-kommersz“-t rendeztek, de a nagy zeneszerző ki-élezett ünnepléséből a német fajharcos antiszemita igéinek zászlóbontása lett, mely vad söröspohárcsörgetés mellett való-sággal tajtékzó zsidóellenes tüntetésbe fulladt. És minthogy a rendezésben résztvevett az „Albia“ is, Herzl bejelentette a Burschenschaftból való kilépését. „Eszem ágában sincs, hogy a reakciós napidivattal vitába szálljak, de az antiszemi-tizmust a szabadságszeretet szempontjából mint nem-zsidó is elítélném... És minthogy az „Albia“ nem tiltakozott ellene megbotránkozással, a mozgalommal szolidáris lett. Világos, hogy ma a „semitizmus“ (mikor beléptem, ez a fogalom még ismeretlen volt) akadályával terhelt nem jelentkeznék fel-vételre és igen valószínű, hogy az említett oknál fogva ezt meg is tagadnák és hogy nem akarok ott maradni, ahol ezt feltételezem, az minden tisztességes ember előtt érthető... Minthogy személyem ellen, úgy hiszem, semmiféle kifogás nem merült fel, tiszteletteljes elbocsátásra számítok.“ Az „Albia“ erre egy hónap múlva kimért rideg rövidséggel érte-sítette, hogy 1883 április 2-iki határozattal törölték a couleur tagjainak lajstromából, felszólítják, hogy a jelvényeket nyolc napon belül szolgáltatassa vissza. Csak ennyi. Se cím, se „tisz-telettel,“ se megszólítás, se záradék. Mintha kizárás történt volna becsületbevágó okokból. Herzl büszkeségében megseb-zetten egyik keresztény couleur-kollegájához és bizalmas barátjához fordul. Elküldi neki a szalagokat és jelvényeket

továbbítás végett és figyelmezteti, hogy az igen kurtára szabott elintézési iratban hiányzik a ténymegállapítás, hogy az elbocsátás saját kérelmére történt. „Azt hiszem, nem méltánytalan kívánság, hogy ezt a körülményt az igazsághoz híven pótiratban megállapíttatni szíveskedjél. A lojalitás követelménye ez.“ Herzl baráti jobbot nyújtó és kereső levelére még ridegebb és megalázóbb válasz érkezett: Az Albia elbocsátotta a kilépési kérelmétől függetlenül a Burschenschaft iránt levelében tanúsított tiszteletlensége miatt!

A gyűlölet nem ismer lojalitást, nem ismer igazságot.

És talán ennél az elintézésnél is jobban bántotta az ifjú Herzlt, hogy a „Lieber Dankwart“-hoz címzett bizalmas levelére és a befejezésre: „biztos lehetsz a te Tivadarod állandó baráti érzelmeiről“ — „Euer Wohlgeboren!“ volt a válasz, bár most már „mit geziemender Achtung“, melyből élesen kiérzódott a „Verachtung“. A „kedves Dankwart“ az új szellők fuvallatára cserbenhagyta, megtagadta zsidó barátját. Talán csak politikából, társai miatt, akarata ellenére, mint a Franz Wurzelechner — Jakobot az „Új ghetto“ c. későbbi Herzldarabban. Pedig az ő barátsága kedvéért akarta szétszakítani a régi ghetto sok kedves kötelékét. De most már dacból is a megbántott, lenézett Wassersteinek mellé áll. Renegáttá nem válhatik.

Hermann Bahr úgy emlékszik, hogy az „Albia“ elbánása Herzlrel szemben egy kikeresztelkedett zsidó diák intrikáinak volt köszönhető, aki mindenáron ambicionálta, hogy ő legyen a Burschenschaft egyetlen „zsidó“ tagja. Ennek is tekintették bajtársai kikeresztelkedése dacára és emiatt sokat szenvedett. Végül utólérte a sorsa. A renegát meghasonlott lélekkel öngyilkos lett.

Herzl előtt föltárult a szakadéknak egész mélysége, amelyet a zsidógyűlölet új zápora vájt. Ebben az időben történetet az a beszélgetés, amelyről a család háziorvosa, dr. Bernhard Beck beszámol és melynek hitelességét Ruben Brainin kétségbevonja. Megint a történelem keze nyugodott Herzlen, mikor prófétai haraggal kifakadt:

„Tisztességes embernek tűrhetetlen, elviselhetetlen, hogy minden idióta, minden üres fickó magas lóhátról lenézzen minket, csak azért, mert ő nem zsidó.“

Betegség az antiszemitizmus is, nyugtatja meg az orvos, el fog mulni, addig tűrni kell.

„Tűrni! — kiáltott fel magából kikelve az ifjú Herzl, aki mindig kedves, szelíd, mérsékelt szokott lenni szavaiban és arca lángbaborult, szemei haragosan szikráztak — „keresni kell valami gyökeres módot, hogy az üldözést és megvetést alapjában kiírtsuk!“

És a tányérsapkás egyetemi évek végén is egy pillanatra, megint felvillan, mint a gimnazista korszak befejezése felé, a régi évezredes gondolat: visszatérni Erec Jiszraelbe és azt újra Zsidóországgá tenni.

De ezúttal is csak pillanatnyi felvillanás volt, amelyet csakhamar elnyomtak az irodalmi ambíciók. És a fiatal Herzl ismét azzal a tévhittel ringatja el fájdalmát, hogy ezt az egész antiszemita akciót vagy reakciót tulajdonképpen az öreg zsidók idézték fel, a régi tőzsdések, kufárok, kalmárok, áru- és pénzügynökök nemzetsége, amely magaépítette ghettojával kihívja a termelő társadalom gyűlöletét. De megváltozik a hangulat, ha majd felnő a szabad új zsidó generáció, melyet a kulturált keresztény társadalom szívesen magába fogad. Ez a „megoldás“, az antiszemitizmus talajának ez a „gyökeres megtisztítása“ lett Herzl ghetto-darabjának alapeszméje. Még hosszú utat kellett megtennie, míg ez a meggyőződése történeti tette serkentő, kialakult hitének adott helyet.

Közben új darabokkal kísérletezett és egyre mélyebben égette a vágy a színház után. Még az elmúlt év (1882) decemberében elküldte „Causa Hirschhorn“ című egyfelvonásosát „a Jogtudományi Unalomnak és a Jó Ötlet nevű vándorlegénynek frigyéből született leányzót“ Hartmann-nak, a Burgtheater neves színművészenek elolvasás, vagy inkább előadásra való felterjesztés céljából. De a darab egyelőre csak hölgytisztelői jóvoltából műkedvelő-előadásban kerül színre a szerző megfelelő ünneplésével. Fölényes, világfias versek is születtek szaporán, de minden jelentőség nélkül. Hiányzik még a teljes koncentráció is. Hiszen a „jogtudományi unalom“-mal mégis csak meg kellett olykor birkózni, ha nem is túlságosan fényes győzelemmel. 1883 július elején Herzl letette az utolsó jogi szigorlatot. Barátja, a világostromló ambíciójú Heinrich Kana „kitűnő“ eredményről terjeszt híreket. Herzl haraggal leinti:

„Olyan trombitásmesternek és svadronkommandásnak tartasz te engem, hogy „szótöbbség“-ből „kitüntetés“ csinállok? Úgy látszik, még mindig nem találtad meg a kulcsot hozzám, talán éppen mert azt hiszem, hogy tárva-nyitva állok mindenki előtt. Őszinte állat vagyok én...“ De a „szótöbbség“ is elegendő volt Herzl Tivadar atyjának, és miután az irodalmi működés még egyelőre jövedelmet nem jelentett, készséggel „előlegezte“ a költségeket egy nagy svájci üdülőtúrazásra. Anyja pedig e csodálatos, biztató és önérzetfokozó szavakkal búcsúzik tőle: „Csak egy sort íj minden nap levelezőlapon, ez elegendő. A benyomásaid, hangulataid és gondolataid dolgozd fel irodalmilag, mert az nem a mienk, hanem a világé.“

A világ azonban csak igen lassan nyílt meg Herzl irodalmi termése előtt. Sokszor már kétség szállott a lelkére. A fiókja tele volt kéziratokkal. A svájci hegyek és tavak, gleccserek és vízesések inspirációja is gyarapította az írásokat. Az elhelyezésük azonban mindenfelé nehézségekbe ütközik. Udvarias levelek kíséretében érkeznek vissza a kéziratok, vagy szellemes szerkesztői üzenettel megpecsételve a papírkosárba kerülnek. A Wiener Allgemeine Zeitung novellapályázatán kibukik. A Pester Lloyd is visszaküldi egy tárcáját. Ilyen nyomott hangulatban írja az alkotóerővel viaskodó és meghasonlás felé induló búskomor barátjának, Kanának: „Ismerem én is a fájdalmat, a tehetetlen düht és a titkos reményt (hogy egyszer mégis csak sikerülni fog), amelyet önmagunk előtt dacosan letagadni szeretnénk és amely mégis egyetlen támaszunk a sivatagban... Az alakokat, melyeket te az ajtód előtt feléd-közeledni látsz, én is láttam gyakran és kétségbeesés fogott el, mert nem tudtam megragadni azokat, ha még oly világosan láttam is... Sohasem tudjuk képzeletünk pillangóit elfogni, vagy ha egy boldog órában el is fogjuk, leolvad szárnyuk hím-pora durva kezünk fogásától... Egyszer már a legszörnyűbb esküt tettem, hogy nem veszek többé tollat a kezembe...“

Kana, aki maga is töprengő, tépelődő, magátgyötrő lélek volt, megható baráti biztatásokkal igyekszik a kétségbeesett Herzl lelkébe bizalmat önteni, reményt szuggerálni. De a betegség nem is olyan súlyos. Csak az ifjú világfájdalom és költői melanchólia pillanatnyi túltengése.

1884 májusában Herzl leteszi a doktorátust. Az újabb

„jogtudományi unalom“ kiheverésére Párisba utazik. Színház, Sarah Bernhard, Coquelin, Renan-előadások a zsoltárokról, parlamenti ülések és törvényszéki tárgyalások töltik ki az idejét és édesanyjának írott minden levele csupa derű és jókedv. Párisból hazatérve, beosztást kap joggyakorlatra a bécsi büntető törvényszékhez, majd az év végén a kereskedelmi, végül 1885 áprilisában a polgári törvényszékhez. De mikor apjának, fülbaja miatt, a felsőausztriai Hallban kellett gyógyulást keresnie, Tivadar fiúi gyöngédséggel áthelyezteteti magát a közeli Salzburgba, hogy minél sűrűbben apja mellett lehessen.

Herzl emelkedett hangulatban töltötte napjait Mozart városában. A „Herr Gerichtspraktikant“ ekkor császárszakállt viselt és daliásan kipödrött bajusszal sétált fel a romantikus várba, hol a feje fölött háromszor szólalt meg naponta a harang. „Természetes, hogy többet írtam ezekben a napokban a színház, mint a törvényszék számára. Salzburgban éltem életemnek legboldogabb óráit. Örömet telepedtem volna le ebben a szép városban. De mint zsidó sohasem kaphattam volna bírói kinevezést. Ezért búcsút mondtam Salzburgnak és a jogtudománynak egyaránt.“

Bécsbe visszatérve kapja az örömhírt, hogy egyik tárcája a Wiener Allgemeine Zeitung pályázatán „formájával és tartalmi kiválóságával“ dicséretet nyert. Ezzel egyszersmind Herzl szívesen látott gyakori vendége is lett a nagyelterjedtségű újságnak. Új darabokkal is próbálkozik. Majd hosszabb utazást tesz Belgiumban, Hollandiában, és Németországban. Berlinből érdekes karcolatokat küld haza a bécsi lapok számára. Egyben igyekszik színdarabjait is a német főváros színpadán elhelyezni, de eredménytelenül. Ekkor a tengerentúlról köszönt feléje a siker. Newyorkban óriási tetszéssel fogadták a „Tabarin“ című darabját, a francia komédiás tragédiáját, a hűtlenségnek Bajazzo-szerű kettős játékát a színpadon és a kulisszák mögött. Herzl hazafelé készül ugyan, de siet már előre levélben figyelmeztetni a nagy sikernek ujjongó édesapját, hogy ne tétesse közzé a bécsi lapokban a newyorki kritikák fordítását, mert „a túlsok tam-tam csak ellenségeket szerez, a közönséget pedig elkedvetleníti“.

Az Amerikából érkező sürgönyök és hírek azonban így is

Herzl szülőháza a Dohány-utcai templom mellett
(Egykorú színes metszet után)

Das Geburtshaus Herzl's neben dem grösseren Flügel der Synagoge in der Tabakgasse Budapest

Jetzt Kulturhaus und Museum der Pester jüdischen Gemeinde

Gárdos Aladár (Budapest) : Herzl-plakett

Herzl anyja mint menyasszony
Fénykép dr. Patai József tulajdonában

Herzl anyja mint fiatal asszony, Tivadarral és Paulinevel
Fénykép dr. Fried Frigyesné tulajdonában

Herzl szülei, Pauline és Tivadar
Jakob Herzl und Frau, mit Pauline und Theodor
Im Besitze der Frau Esther Vig, Novisad

megtették a hatásukat. Herzl egyszerre „keresett író“ lett Bécsben és Berlinben egyaránt. Hirtelen megnyílt előtte minden bezárt kapu. A Deutsche Zeitung is kér tőle tárcákat, de a lap „német nemzeti“, titkos antiszemita finanszírozóra való tekintettel szeretné, ha „írói álnevet“ választana, amit Herzl önérzettel elutasít.

A „Tabarin“ sikerén felbuzdulva, újabb egyfelvonásosokba kezd. A „Mutterstöhnchen“ azonban nem tud zöld ágra vergődni. Mitterwurzer, a nagy német színész, aki a Tabarin alakját Amerikában szenzációs sikerré emelte, inkább nagyobb színművek írására buzdítja Herzlt. Az egyfelvonásosok főbaja, hogy alig fogjuk fel a helyzetet, a módot, máris legördül a függöny. „Egészen nagy darabokat írjon! — A jó gondolat meglepi egyszer éjjel, mint engem a szobámban az egerek. Négyet már elfogtam. Talán ön is elfog egyszer egy jó ideát és a rég sóvárgott szerencse az ölébe pottyan.“

Herzl szívesen fogadta meg a tanácsot. Ő is a nagy stílus után vágyódott. De közben szét kellett forgácsolnia erejét az irodalmi napszükségletek apróságaival, mik oly kevéssé elégíthették ki, mint a nagy hajsza után elért kis sikerek. „A Mindennapi“ című pályadíjnyertes tárcá, mellyel a Wiener Allgemeine Zeitungban debutált, az élet mindennapi problémájáig sem jutott el. Inkább csak az irodalom mindennapi terméseivel vette föl a versenyt. Kielégíthette-e ez Herzl nagyravágyó lelkét?

Második franciaországi útján, 1886 nyarán már nem jogtudományi, hanem tisztára irodalmi fáradalmaikat kellett kipihennie. Meglátogatta Párizst, majd beutazta a Normandiát, „teleszívta szemét, fülét“ a francia tengerpartvidék szépségével, a trouvillei nagyvilági élettel. Itt-ott írt egy-egy tárcát a Presse-nek, amivel most már megtudta hosszabbítani tartózkodási idejét apja segítsége nélkül is. Őszre megint Berlinbe érkezett. Dr. Lewisohn, a Berliner Tagblatt szerkesztője, aki Herzl irodalmi felfedezőjének és patrónusának tekintette magát, a hamburgi „Lustige Blätter“ kiadója, Eissler, a bécsi „Der Floh“ és mások csevegéseket, karcolatokat, útleírásokat, humoreszkeket sürgetnek tőle. Franz Wallner pedig egyengette az utat az új Herzl-darab, „Seine Hoheit“, „Öfelsége a Pénz“ számára.

Ebben az időben Herzl Tivadartól mi sem állott távolabb, mint a zsidóság kérdése. Lelkére egészen más érdeklődések rétegeződtek. Most már az eddigi eredményektől sarkalva erős bizalommal várta a nagy német írói babérokat. Közeli és távoli tapsok zúgtak a fülébe, a kontinensről és a tengerentúlról. És mikor ismét Bécsben egy másik induló fiatal íróval, Arthur Schnitzlerrel az épülő új Hofburgtheater előtt sétálgatott, Herzl a nagy pompával, dús márvánnyal és barokkszobrokkal díszesedő falakra mutatva szólt:

„Ide én bejutok!“

STAR THEATER.

Orte 13. Str. & Broadway.

G. Amberg Direktor.

Nur für zwei Wochen!

Engagement des k. k. Hoftheaterspieler's

Friedrich Mitterwurzer,

unter Mitwirkung der Thalia-Theater-Gesellschaft.

Erstes Debut von

Frl. Mathilde Madison

Montag, den 23. November 1885:

Erstes Auftreten des Herrn Friedrich Mitterwurzer
in Drama, Lustspiel und Schwank.

Zum ersten Male:

T A B A R I N.

Schauspiel in 1 Akt von Th. Herzl.

Tabarin Hr. Mitterwurzer

Franziskine Frl. Sagedorn

Grattelard Hr. Angelberg

Jean Hr. Polianski

Telamine Frl. Vester

Philogene Frl. Lorenz

Mrtaban Hr. Adolfs

Theodamas Hr. Vergau

Polynandre Hr. Sitigrath

Ort der Handlung: Paris — Zeit: 1620.

Herzl »Tabarin«, c. darabjának newyorki plakátja

III.

Tavaszi Itáliában — Capri szigetén — Emelfey
— A „vonal alatt“ és a „Burgtheater“ tapsai közt —
A tárcaírás mestere — A Bolondság könyve
„A vadorzók“ — Ráeszmélés a hivatásra

A jövődő prófétája a humorista lebernyegében jár-ke-
és köpenye szárnyai közül kesernyés mosollyal szemléli a
világot. Mintha egyébre nem is volna érdemes. Mintha a kép-
zelet szüleménye volna csak a tökéletesség mintaképe és vele
szemben az élet elferdített torz tükrökép csupán, mely, ha
megcsillogtatjuk az ember szeme előtt, mulattató, kacagtató
és talán kissé gondolkoztató és javító is. Herzl első színdarab-
jaiban több volt a kigondolás, mint az élmény. Az élet nagy
harcai, szenvedélyei, összeütközései, tragédiái nem jártak még
ekkor oly közel hozzá, hogy mélyebben szántottak volna bele
a lelkébe. A saját élete, apróbb hullámvázakról eltekintve,
eddig símán, szabályozott mederben folyt, zökkenő sziklák,
zúgató esések és duzzasztó gátak nélkül. Egyetlen konfliktusát
zsidó volta miatt már el is felejtette. De zsidó tárgy nem is
lett volna ekkor sem színpadképes, sem szalonképes. A bécsi
szalonok szellemi bonbonjai ebben az időben finomcsomagolású
friss, franciás ötletességek, elegáns élcelődések, sziporkázó
apróságok voltak. A császárváros nyugalma akart és nem
szerette a nyugtalanító nagy problémákat. Mindenek átérték-
lésére törekvő írói egyéniségek nem magaslottak ki a horizontból.
A tárca, az „egynapos halhatatlanságra“ szánt „vonal alatti“
művészet volt a legkedveltebb irodalmi csemege. Bécsi termék,

melynek vezető főmestere, Ludwig Speidel, filozófiával és szatírával fűszerezett ízt adott. Herzl nagy tisztelője volt a Neue Freie Presse tárcamesterének, de igyekezett a hatása alól szabadulni. A napieseményeket, útleírásait, akár „Utazás a föld körül“, akár „Utazás a hét körül“, minden groteszk sziporkázás és szellemeskedés mellett borongós líra zománcával vonta be, melynek alaptónusa a melanchólia. Herzl alaptermészetének ez jobban felelt meg, mint a magára erőltetett derűsködés, és a nevető filozófus álarca. „Jobb a nevetésről írni, mint a sírásról, mert a nevetés az ember jellemzője“ — írta ebben az időben. Ez az ifjúságos felfogás bizonyos distanciában tartotta látását az élettől, mely a koheleti elvet uralja: „ideje van a nevetésnek és ideje a sírásnak“. Herzl első színpadi alakjai legtöbbször tárcaszellemességeket mondanak, de nem életigazságokat. Gyengeségeket mutatnak, de nem szenvedélyeket. És nem ellesett derűs élethelyzeteket idéznek elő, hanem fantasztikus, színes szappanbuborékokat.

A túlkönnyed termékenység sem ad időt az elmélyedésnek. Egyetlen hét alatt írja meg 1887 elején a „Flüchtling“ című darabját és azonnal be is nyújtja. És nem sujtja le, mikor Hartmann őszinte nyíltsággal felel: „Tanulmányozza inkább az életet, mint azt a világot, amelyet a feje festett.“ Herzl azt hiszi, hogy féltékenység, irigység akarja színpadi érvényesülését megakadályozni. „A közönség csak híres emberektől engedi magát untatni“ — jegyzi fel a készülő „Bolondság könyve“ számára. „Tehetséges költőknek meg kell őszülniök, mielőtt a színpad napvilágát megpillanthatják. Közepes tehetségek mindig hozzájutnak egy fodrásznő útján annak a jószívű színésznőnek az ismeretségéhez, akinek a barátja bizalmas viszonyban van a színházigazgató hitelezőivel és így csakhamar színpadra kerülnek. Az egészen tehetségtelenekről Isten gondoskodik.“

Cínikus hang, mely nemcsak a könyvet, de a hangulatot is jellemzi. „A fool among knaves“, „Bolond a huncutok közt“ — írta mottójául Herzl, aki első írói álnevét is Kunz udvari bolond nevét választotta. Mintha egyáltalában nem kellene komolyan venni ezt az életet a maga színváltozó farsangi játékával és álarcaival. Inkább közéjekeveredni a maskarás, tomboló táncnak. Az álarc mögött azonban csalódások keserű

íze tette fanyarrá a száját. Herzl becsvágyát nem elégítették ki az újságíró sikerei. Színpadi jövőjében pedig megingott a hite. Herzl még nem talált önmagára.

A sok színpadi próbálkozás, a túlfeszített munka, a gyors siker hajhászása kimerrültté, idegessé tette. Az aggódó anya észreveszi fia büszke homlokán a titkos borulatot és látja az erőltetett jókedv mögött a rejtett bánatot. Nem volna-e helyes, ha egy kis felfrissülésre délre utazna. „Megint meg akarsz tőlem szabadulni, mamakám“ — mondja Herzl, gyengéden tréfálkozva és magában újjong a gondolaton. Az apa pedig egy okos mondattal tapintatosan elhárít minden akadályt: „Azt a párszáz forintot játszva behozod később.“ Az elkényeztetett 27 éves Tivadar mint egy serdülő gyermek borul „Mamakám“ nyakába és boldogan készül az útra.

Itália, a nagy költők, művészek inspirátora, tavaszi pompában fogadta Herzlt. Az Olaszországból hazaküldött levelek áradozó újjongással vannak tele. „Remélem, jól és derűsen vagytok, mint jó magam. Az Aranyosom szeme már rendben van? Remélem. A te tanácsodat, drága Drágám, követni fogom.“ Velence, Pisa, Livorno, Róma, Nápoly, a Vezuv, Capri, örökáros, tündéri tenger, azur barlang és mesebeli sziget. Itália klasszikus szépsége közelebb hozta Herzlt a természethez, mint Svájc vadregényes változatossága. A sokezeréves kultúra megújuló földjén az örökkévalóság szemüvegén keresztül kezdte nézni az emberi erő és alkotás értékét. „Az a vad és idegölő munkamódszer, melyet az utóbbi másfél év alatt követtem, meg kell hogy szűnjön számomra. Bizonyos utat bajonettel kellett elfoglalom. Ezentúl nem fogok többé ostromolni, hanem hódítani.“

Capri szigetén megismerkedett Sudermann-nal, aki tágabb perspektívákat nyitott meg számára. Amalfiban elkeveredik a népiünnepélyek pajkos csoportjai közé, ötven-hatvan gyerek kíséri az utcán és naphosszat dalolják együtt a tengerparton, az izzó kék ég alatt a hagyományos halászdalokat. Herzl cukorkákat dobál közéjük és gyönyörködik a hempergő gyerekek mohó kapkodásában. Így kapkodnak bírkózva, egymást legyűrve a felnőttek is egy pár szem édesség után. De hol az ártatlanság, hol a verőfényes tiszta napsugár?

Mámorosan nézte Rómában és Firenzében a renaissance

mestereinek alkotásait. Milyen magasságokra tud emelkedni az ember az ihletettség szárnyain!

Herzl felüdülve, felfrissülve, edzett munkakedvvel tért vissza április elején Bécsbe, ahol csakhamar megkezdí a „hódítást“. Éppen Amalfiról írt „Emelfey“ angolos című tárcája olyan feltűnést kelt a Wiener Allgemeine Zeitungban, hogy a tulajdonos, báró Kolish, a lap tárcarovatának állandó vezetésére kéri fel.

Néhány hónap múlva megvální a laptól és ismét darabjaival foglalkozik. 1888 elején színrekerül „Öfelsége“ Prágában. A pénz mindenhatóságát exponáló vígjáték nagy sikert aratott. Prága után megszerzi Berlin is és bemutatja megfelelő „kasszasikerrel“. Ugyanaz évben megjelenik Lipcsében a „Buch der Narrheit“ c. tárcá- és aforizmagyűjteménye, miután egy évvel előbb a „Neues von der Venus“ (Leipzig 1887) címmel összefoglalt karcolatait oly szívesen fogadta a közönség.

„A bolondság könyve“ beszámol az élet sok apró bolondságáról, de nem a prédikátori „vanitatum vanitas“ és nem is a heinei szatíra szellemében. Napsugár és déli verőfény csillog a leírásokon, melyek a fiatal évek utazásait rögzítik meg a jövő számára. Csak itt-ott nehezedik szempilláira a bánat borus árnyéka. „Az az árnyék, mely később oly sűrűn lebegett fekete szemei fölött és még feketébbé tette azokat. A bánatnak az az árnyéka, amely azután szellemének terméseit is kíserte és későbbi könyveinek bizonyos borongós légyságot adott. A bolondságok, az élet fölött lebegett Herzl mosolya, amely tele volt fájdalommal, részvéttel és jósággal. Az a mosoly, amely később oly gyakran volt észlelhető az ajkai körül.“

A „Nap és árnyék“ című karcolatában leírja Herzl a zsidó utcát Rómában. „Milyen végtelen volt ott az alantas gyűlölet és hogy üldözték ott a nyomorult zsidókat, kiknek csak egy nagy bűnük volt, hogy híven kitartottak apáik hite mellett. Ma, a haladás korában csak görbe orra miatt gyűlölik a zsidót és a pénze miatt — még ha egy fillér sincs a zsebében.“ Az antiszemitizmus szellője megcsapta Herzlt Michelangelo és Raffael városában is. De még nem látott benne veszedelmet. Csak részvétet keltő balgaságot. A „Bolondságok könyve“ megbocsátó mosollyal szemléli az élet harcának kicsiny dőreségeit. Nem akarja profétai buzgósággal felrázni az emberek

lelkét és nem akar új utakat és ösvényeket mutatni. Harag nélkül nézi az Isten teremtményeit, mint átmítják egymást és önmagukat apró hiábavalóságaikkal, hazugságaikkal és hiú reményeikkel. Az író nem izgat és nem lázad a társadalmi rend ellen. Csak folyjon a játék tovább. Az író meg álljon eléje és borítsa fejére és rögzítő gépére az életnek mindent letakaró fekete kendőjét.

Herzl ebben az időben szerette a sziporkázó ötleteket:

„Ifjú művészeknek nem adhatunk jobb tanácsot, mint azt, hogy a tehetségét gondosan mindenki elől elrejtse. Ha pedig valamilyen sajnálatos véletlen folytán mégis nyilvánvaló lett, akkor a szerencsétlen igyekezzék egész életén át alázattal és bűnbánattal kollégáinak bocsánatát kiérdemelni.“

„A barátok nem mindig ártanak.“

„Az eljegyzéseket a színpadon mindig tetszéssel kíséri a közönség. A káröröm az ember alaptermészetéhez tartozik.“

„Ha kétszáz tenyér tapsol, azt sikernek nevezik.“

Herzl új könyvei, tárcái, darabjai népszerű nevet szereztek az írónak. Erkölcsi és anyagi sikerek jönnek párhuzamosan. A „Concordia“ írók egyesülete nagy tisztelettel tagjai közé választja. Berlinből is szépen befolynak a tantiémek. És Herzl ismét nagyobb utazásra gondol.

Július elején Angliába indul. Belgiumban, Bruxellesben és Ostendében egy-egy hetet tölt, aztán két hetet Londonban, ahol a város óriási méretei káprázatosan hatnak rá. A sok fárasztó látnivalót Brighton és Wight szigeteken, tengeri fürdővel és napkúrával heveri ki. Ami pedig hangulataiból irodalommal szűrődik, finoman csiszolt tárcák formájában juttatja el a Neue Freie Pressenek.

Ostendében, a kalandos világfürdői élet kaleidoszkop-tarkaságát figyelve, új vígjátékötlete támad: „A szerelem vadorzói.“ Kissé komplikált, de érdekfeszítő ártatlan mese, amely a tiszta szerelem győzelmével végződik. Hugo Wittmannhoz fordul: akar-e vele egy darab megírásához társulni? Az ünnepelt Wittmann beleegyezik, azzal a feltétellel, hogy a darab névtelenül kerül bemutatásra. A „Wilddiebe“ gyorsan elkészül és 1889 márciusában színre kerül a Burgtheaterben és utána majdnem az összes jelentős németországi színpadokon, a legnagyobb sikerrel. A „névtelenség“ még fokozta

a közönség kíváncsiságát és csak egy év múlva leplezték le magukat a szerencsés szerzők, amikor nyílt sisakkal kellett síkraszállniuk a vád ellen, hogy a „Vadorzók“ egy hasonló francia darab erős hatása alatt íródott. A siker után szívesen fogadta el a Burgtheater Herzlnek azelőtt mindenfelől visszatartott „Flüchtling“-jét is, amely szintén derekasan beváltotta a hozzáfűzött várakozásokat.

De boldog volt-e a Burgtheater tapsai között?

: Akik az ünnepélyes bemutatókon mélyebben a szemébe néztek, látták benne a bánatos borongást. Mintha melanchólikus gondolatokkal nézett volna végig a premier publikumán: „Az-e az én életem hivatása, hogy ezt a tömeget kieszelt vígjátékokkal szórakoztassam?!...“

IV.

Julie Naschauer — Házasság — A gyermek keze
Boldog napok Reichenauban — A bécsi új otthon
A filozófia kapuja előtt — Levelek Ágai Adolffhoz
Új szindarabok

A „Vadorzók“ Herzl egyszerre álmainak csúcsára, a Burgtheater színpadára lendítette. A vígjáték előadásainak folyamán a boldog szerző már valóban nem volt „ostromló“, hanem „hódító“. És ha a szerelmet itt kevesebb fölényességgel és több gyöngédséggel kezelte, ebben már sok része volt az aranyhajú, kékszemű Julie Naschauernek, a szintén Magyarországból Bécsbe származott tekintélyes kereskedő és tőzsdés leányának. Herzl még egyetemi hallgató korában ismerkedett meg vele. De az ismeretség csak lassan érett szerelemmé. A magas, karcsú, feketeszakállas, sötétszemű férfiú és a zömök, szőke, kékszemű, molett leány, a szellemi adottságok különbözőségétől eltekintve is, az ellentétek vonzódásának iskolapéldája. „Sok nő közeledett Herzlhez, hogy hangjának mély harangjában gyönyörködjék“ — írja Leon Kellner. De Herzl életében egyik se jutott jelentős szerephez. Lovagias, előzékeny, de szemérmesen tartózkodó volt a nőkkel szemben, költészetben és valóságban egyaránt. Az anyja iránt való végtelen imádat és Pauline emlékének szentsége teljesen kizárt minden divatos kétértelműséget szavának és tollának területéből. A feminizmussal sem rokonszenvezett romantikus hajlamában. „Valóban egy csöpp költészetre szükségünk van az életben. Ne változtassák a kedves leányokat kenyérkereső harcosokká. Sétál-

janak a leányok tovább is a réteken, tépjenek rózsát és szekfűt és fonják a hajukba“... A szerelem biztosítéka is — úgy véli ebben a nőkérdésről írt tárcájában — szerintem az, hogy a két nem mint zárt titok áll egymással szemben, viruljanak tehát a leányok továbbra is férfiszemekről rejtetten, mint elfátyolozott képek...“

Ilyen rejtett virág, elfátyolozott kép volt-e Julie Naschauer? „A megszépítő messzeség“, a gyakori külföldi utazások mindegyikére közelebb hozták őket egymáshoz.

Herzl rokonainak elbeszélése szerint Dóri régebben Berlinben megbarátkozott dr. Lewisohn szerkesztő leányával, aki ragyogó szépsége, nagy műveltsége és gyönyörű éneklése révén a társadalom dédelgetett kedvence volt. A leány beleszeretett Herzlbe, aki szintén mély rokonszenvet táplált a művészi hajlamú, kiválasztott lény iránt. A szülők örömmel látták a fiatalok vonzódását és bizton számítottak reá, hogy Herzl feleségül veszi egyetlen leányukat. De Herzl elnyomta érzéseit, mert visszahökkent a gondolattól, hogy egy kikeresztelkedett családdal kösse össze az életét.

Herzl írásaiban alig hagyott nyomokat ez a „boldogtalan szerelem“. De kevés a nyoma a „boldog szerelem“-nek is, amely 1889 június 25-én Reichenauban, a Rax-havasok alján ünnepélyes házasságkötéssel végződött. Julie Naschauernek nem adatott, hogy Herzl múzsájává váljék. Herzl összes műveiben, még naplójának sokezer oldalán is alig esik szó Julieről. De hogy a házasság indulása boldog volt, az kétségtelen. Nászútjukon felkeresték Franciaországot, Párizst, a breton tengerpartot és mindazokat a helyeket, ahol Herzl mint meghitt régi jó ismerős kalauzolhatta húszéves hitvesét.

Franciaországból augusztus végén visszatérve, a fiatal pár „utókúrára“ még Reichenauban maradt. Augusztus 30-án írja Herzl Ágai Adolfnak, akit mint a magyar tárcáírás nagymesterét megkülömböztetett tisztelettel vett körül és német leveleiben is magyarul „Szeretett Mester Uram“-nak szólít: „Egyelőre itt ülök a feleségemmel Reichenauban, ahol a levelek sárgulásáig maradunk. Két hónapig hánykolódtunk a világban. Most már a munkán a sor. Itt, remélem, jobban fogok tudni dolgozni, mint Bécsben, ahol a lakásom sem kész még... Jöjjön ide Reichenaubá. Ígérem Önnek, hogy én nem fogok

unatkozni. De Ön is úgy fogja találni, hogy ez egy elragadó hely. Zöld és napos, igen napos . . . Majd bosszút állunk azután és felkeressük Önöket hamarosan Pesten. Lekicsinyelnem Reichenaut különben nem szabad. Látni itt valami csodaszépet, amit Párizsból hoztam magammal: Madame mon épouse. Hiszen még jogom van ilyen nevetségéseket beszélni. Még csak tízhetes házas vagyok. Sőt még csak kilenches. Aki nekem ezt előremondotta volna? De az ember holtig tanul.“

Egy héttel később, szeptember 5-én sejtelmes örömmel, teli jókedvvel írja ugyancsak Reichenauból Ágainak:

„Tervünket, hogy október elejéig együk e derék vidékieknek sanyarú rossz kenyerét, csak váratlan beálló rossz idő, vagy tulajdonképpen teljesen egészséges feleségemnek ingadozó egészségi állapota dönthetné meg. Megérti, hogy kissé homályosan fejezem ki magam ezekről az állapotokról, de remélem, hogy fiú lesz. Hogy mit fogok vele csinálni, ebben a pillanatban még nem tudom pontosan. Tanulnia semmiképp sem szabad és ha írni akar, megölöm. Übrigens wird er ein Mädchen. Különben leány lesz, már csak azért is, mert én fiút akarok. Nous en reparlerons. Érdekesebb jelenteni valóm nincs . . . Még egyet: ha mégis fiú lesz, akkor, meggyőződéseim szerint, meg fog állni a világtörténelem és új korszak kezdődik majd, higgye el nekem! Talán mégis taníttatni fogom? Amint mondtam, még nem határoztam . . . Isten Önnel, nagyon tisztelt barát és mester, és ne menjen el alacsony ajtóm előtt, ha errefelé vezet az útja. A feleségem szép üdvözléseket küld Önnek, miként jómagam is . . .“

Bécs első kerületében, a Marc Aurelstr. 7. szám alatt pedig készül az új lakás, a jövő eseményekhez mérten. December 3-án írja ismét Ágainak: „Most nagyon szorgalmas vagyok. Egyik darabommal — szörnyűségek négy felvonása — épp elkészültem. A másik útban van . . . Darabomnak azon a helyén, ahol most tartok, kopog valaki az ajtón, meg kell néznem, kicsoda. Szabad!“

Termékenység és munkakedv duzzad Herzl írásaiból ebben az időben. A házasság első boldog hónapjaiban nem vette túlságos komolyan, hogy a színpadi szerencse kissé elfordult tőle, hogy „Der Bernhardiner“ című új vígjátékát a Burgtheater visszautasította. Mikor Prágában 1890 márciusá-

ban színrekerült, szintén csak igen kis tetszésre talált. Ekkor már Herzl igazibb apai örömök elé tekintett és új érzésekkel közeledett a lét misztériumához. 1890 március 29-én született első gyermeke. És Herzl örvendett, hogy leány lett, hogy reáruházzhatja elhalt nővérének, Paulinenek a nevét, akinek halála évfordulóján minden évben „Jahrzeit“-mécset szokott gyujtani. Most egy élő gyermek fogja emlékét hordani és beléragyogtatni az életbe. Herzl szívében ismeretlen források fakadtak föl. Ujjongó boldogsággal írja Ágainak: „Micsoda változást idéz elő egy gyermek! Mennyivel teljesebben zúg az ember felé az élet hangja! És milyen gondolkodóvá hangoll! Tudom, hogy az apaság kapuján keresztül a filozófiába térek be. Természetesen, tudákosság nélkül!“

„Ha kis gyermekeket szemlélünk, — írta később egyik tárcájában — felmerülnek mindazok a rejtélyes kérdések, melyek az emberiséget hosszú vándorlásán kísérték... És ha bölcsőik fölé hajolunk, álomban való mosolygásukat, vagy az arcukra suhanó első fájdalmat látjuk, közelebb érezzük magunkat fajunk örökkévalóságához...“

Ha a házasság maga nem is volt mélyebb hatással Herzl egyéniségének fejlődésére, egész felfogását az életről átalakította és talán egész jövődjét is megszabta a gyermek. Tágra nyílt szemekkel állott meg az apa a legnagyobb csoda: a gyermek előtt. A lét rejtelve, a teremtés titka suhant a lelkébe ezernyi kérdésével és mindenek előtt a születéssel kezdődő elmulás érzése lopódzott a szívébe. Már előttünk az Én folytatása és a jövő reáeszméltet a multra. És felvillan a folytonosság kérdése, elmúlt és jövő nemzedékek kapcsolatának és az örökkévalóság forrásainak és továbbhőmpölygésének problémája. Honnan jövőnk? Hová megyünk? És mi a cél? És egyszerre csak a csecsemő sírása vagy gügyögése fontosabbá válik, mint a hangos fórum minden zúgása és a gyenge gyermekkezek félszeg hadonázása a levegőben többet jelent, mint minden tapsorkánja az erős tenyereknek, amelyek oly hamar ökölbe is tudnak szorulni.

A gyermek kis keze leoldotta Herzl lelkéről a reátapadt burkokat és visszavezette az apát az emberiséghez, hogy azon keresztül visszataláljon a zsidósághoz.

V.

Szociális problémák — Párizsi élmények — Közeledés
a zsidósághoz — Kana tragédiája — A kelet embere
— A Palais Bourbon kulisszái között — Munka-
otthonok — A zsidógyűlölet fellobogása — Herzl
a Cionizmus ellen

Az út a zsidósághoz az emberiességen keresztül vezetett. Az első állomás a részvét volt. A lélek mélyéből fölzaklatott humanizmus, amely fölényes mosoly helyett komoly vele-érzéssel láttatta azt, ami emberi. Mintha valami szakadás állott volna be Herzl eddigi irodalmi működése és új életfelfogása között. A l'art pour l'art szépírásnak és szépszellemkedésnek fölébe került a cél. Nem lenézni az embert, hanem felemelni. Nem mulatni rajta, hanem segíteni, megtisztítani. Narkózis helyett katarzis. A nagy dráma. Ehhez azonban nem érzett magában elegendő erőt. De vajjon az irodalom-e az egyetlen út? Nem nagyobb, lélekemelőbb feladat-e emberi sorsokat irányítani, mint leírni?

Mintha Herzl lelkében hajlandóság tört volna fel az irodalom likvidálására.

Néhány megkezdett munkát még mindenesetre be kellett fejezni. Még a vállalt operettszöveget is szállítani kellett. „Az ördög felesége“, melyhez Adolf Möller írta a muzsikát, ha nem is erkölcsi, legalább anyagi sikert jelentett a családapának. De tragikus sors üldözte a „Feketeruhás hölgy“-et, amelyet Herzl Hugo Wittmann-nal, első társszerzőjével együtt könnyű vígjátékká formált a Burgtheater számára. Nem lehetett semmiféle szimbólikus értelme a nagy festőművész sorsának,

aki „a nagyság átkát“ a szép csendes Rajnaparton akarja kiheverni és különböző kisvárosi bonyodalmak hálójából a házasságba menekül. Közönség és kritika mint szórakoztató színjátékot is elutasította.

És végzetes véletlen, hogy éppen a szerencsétlen premier napján, 1891 február 6-án vetett véget életének Herzl barátja és bajtársa, intimusa és lélekébresztője, Heinrich Kana. Talán egyszerre kézbesítette a posta a lesujtó újságkritikákat a Feketeruhás hölgyről és Heinrich Kana rövid levelét Berlinből: „Drága jó barátom, a te régi barátod Istenhozzádot mond neked, mielőtt meghall! Köszönöm neked sok barátságodat és jószágodat. Kívánok neked és drága tieidnek minden boldogságot idelelni. Csókollak Henriked.“

Kana volt Herzl leghűségesebb kritikusa, akivel már diákkorában megosztotta ifjú kételyeit is. Hittek egymás tehetségében és ítéletében. És Kana a babérért folytatott hiú küzdelem után így ítélte önmaga fölött! Herzlt mélyen megrendítette Kana tragikus sorsa. Egy évtizeden át hordozta szívében a sebet. A barát árnyéka kísérte minden útján és nem tudott tőle szabadulni. Regényt akart szentelni emlékének, de nem tudta magát a megírásához koncentrálni. Elcsigázottan, csüggedten indult el Olaszországba felejteni, pihenni. De ezúttal mintha Itália is cserbehagyná. Hideg, esős napok fogadják. És rezignációját szülei előtt sem bírja rejtteni: „Különben egyremegy, — írja Genuából — az élet elmulik, akár nagy, akár kicsiny, akár heroikus, akár nevetséges dolgokkal töltjük ki.“ Nizzában és Montecarloban eléri a verőfényt és a Riviera szépsége derűsebb hangulatokba ringatja. De kellemetlenül érinti a lebecsülés, amelyet a keresztény társaságot hajhászó zsidók egymás ellen tanúsítanak. „Az igazi előkelő embereken kívül, akik azonban nem sok lármát csinálnak, van itt egy sereg pesti, bécsi és berlini zsidó, akik egymást kölcsönösen ki nem állhatják, fintorítják az orrukat egymás fölött...“

Hazaérkezve, nem talál nyugalmat. Június 10-én fia születik, Hans. Az apai örömök felderítik. De nemsokára ismét depresszió nehezedik kedélyére. Ismét útnak indul. A Rajnán végig, aztán Párizsba, Délfranciaországba. Innen Spanyolországba készül. A Pyrenneus-hegység egy darabig

fogva tartja. Az őserdők csendje és a hegyi patakok ritmikus csobogása megnyugtatja az idegeit.

Poétikus tárcákat küld haza a Pyrenneusokból, melyek Tainet egy-egy könyve megírására inspirálták. De Herzlt inkább az emberi sorsok érdeklik most itt is. „Egy kis menet közeledik: két férfi gyalulatlan koporsót visz a vállán, mögöttük két parasztasszony feketébe burkoltan, mintha gyász-zsákot öltöttek volna fejük búbjától lábuk talpáig. Temetés. Szokott szomorú látvány. Érdeklődtem a mezőn dolgozók egyikénél, aki éppen egy rakás fűvet nyalábolt fel karjai közé. Igen. Egy öreg paraszt a halott. Legyen édes neki a halál álma, ha ő is hordta a jármot, mint ez a paraszt itt, aki minden erejét összeszedve cipeli haza földje termését...”

Magát a tájat leírni nem tartja érdemesnek. „A természet formáiban mindenki csak szíve érzéseit látja. A természet csak azt mutatja képeinek kincsesházából, amit az ember maga belevisz.”

„A megdermedt örök sziklacsúcsok általános képében is minden szem mást lát. A kék sziklák amott megkövesedett hullámok, lobogó szirtek. Nem, inkább félelmes farkasok csapata, Polonius? Vagy úgy, igazad van: háború tombolása, ágaskodó lovak, mikről a hősök lebuhtak a mélységekbe. A hegyek nem egyebek, mint felhők, a felhők pedig sziklák. És mi írók is, akik a természetet ábrázoljuk, csak a felhőkbe bámészkodunk és keressük a megfejtésüket...”

„Azért nem is ismerek reá erre a helyre, melynek leírását éppen most olvastam Taine könyvében. Csak Taine hideg számítását és rossz ízlését állapíthattam meg. Olyan benyomást tesz, mintha örök emléket akarna állítani a Pyrenneusoknak, hogy el ne felejtsek akkor sem, ha örület szállná meg a földet, kinyitná a száját és elnyelné őket örökre... De úgy tűnik, mintha az író a becsületrend légiójának piros rózsáját is keresné itt kabátja gomblyuka számára... Franciaországban kitüntetések adnak könyvek írásáért is, amint más országokban adnak kitüntetések megalázkodásokért és jó üzletek csinálásáért...”

A melanchólia és malícia, poézis és szkepsis, amely a legelső feuilletonisták közé emelte Herzlt, végigkíséri írásaiban. De ahogy gyarapodik években, mélyülnek az élmények és

élesednek a megfigyelések és egészen új szint kap, mikor tolla a politikát kezdi érinteni.

San Sebastianból, Burgos és Segovián át Madridba készült, amikor sürgőnymeghívást kapott Bécsből a Neue Freie Presse párizsi levelezői állására. Ez a pozíció felért akkor egy kisebb állam nagykövetének méltóságával. És Herzl tisztában volt vele, hogy ezen az úton közelébe jut a világpolitika konyhájának és biztos betekintést nyerhet emberi sorsok intézőinek mesterkedéseibe. Hiszen már így is megérte Biarritzban, hogy a gőgös, zsidógyűlölő Oroszország madridi nagykövete, Gottsalkoff herceg szerényen bemutatta magát neki a Times levelezője által és Herzl nem értékelte valami túlságosan ezt az arisztokrata ismeretséget. Párizsban a parlamenti élet lesz megfigyeléseinek középpontja. De kiterjeszkedik a művészet, irodalom, kultúra minden fontos jelenségére. Lesnie kell majd a világváros minden lélegzését. Új, hatalmas perspektíva tárult eléje.

Már négy évvel ezelőtt, mikor a Frankfurter Zeitung párizsi levelezői állásáról volt szó, nagy reményekkel ecsetelte a kilátásokat szüleinek írt levelében: „Heine is párizsi levelező volt. Lindau, Wittmann is. Singer, Blowitz olyan állásokat foglalnak el, mint a nagykövetek. Lewysohn mint a Kölnische Zeitung párisi levelezője kezdte nagy karrierjét. Nem kell tehát megijednetek, ha erről a tervről beszélek. Azért mi együtt fogunk maradni . . . Te, jó apám, egyszerűen otthagyd a képviselteidet és mint magánzó fogsz sétálni Párizsban . . . Az a pár ismerős, aki pukkad, ha az ember mozogni tud, nem fog visszatartani . . .“

Akkor meggyűlölt a terv. S mikor közvetlenül utána felajánlotta szolgálatait a Pressenek, udvarias visszautasításban részesült. Most magától és váratlanul hullott ölébe régi vágya teljesülése: „A párizsi levelező az ugródeszka, amelyről magasba fogom magamat lendíteni, a ti örömtökre, drága szeretett szüleim . . .“

Október végén foglalta el Herzl az állását Párizsban. Rokona, Siklósy János hírlapíró lett a titkára és az expressz-sürgöny-szolgálatban segítője. Dr. Schiff, a Wolff távirati iroda képviselője, baráti kézzel segíti át az első nehézségeken. Herzl csakhamar otthon érzi magát Párizsban és megkezd

Valóság	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás
Valóság	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás
Valóság	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás
Valóság	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás
Valóság	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás	Összefoglalás, azonosítás

Osztalozás

Peterstr.
NORMAL-
Hauptschule.

Herl Swar

Iskolai látogatás- Emléknyelv	Erkölysi magaviselet	Értelen	Figyelem	Szümmertanlent	Szorgalom	Ártis.

1. *orgalmes,*
 2. *pébas,*
 3. *Levula.*
 4. *ernyedetlen*

[illegible]

joles.
 jo.
 Pa + u no,
 Pa + u no,
 Pa + u no,
 Pa + u no,
 Pa + u no.
 — jo.
 joles,
 joles,
 Pa + u no.

Posten, gebens 30te Juli
1894
Hr. v.
30te Juli
1894
(Trocken Märkte)
Oertelgründe
1894
Königliche Kasse
Vahn

卷一百一十五

Herzl bizonyítványa a pesti izr. Főlemlí 3. osztályában
Herzl's Schulzeugnis in der 3. Klasse der Pester Isr. Normal-Hauptschule
 Im Besitz der Frau Dr. Egon Zweig, Jerusalem

[illegible]

Herzl bizonyítványa a pesti belvárosi reálisk. I. B. oszt. (1870/71)
Herzl's Schulzeugnis in der I. B. Klasse der Realschule in Budapest

Sor- szám	A tanuló neve és születési évének kelte	Hazája, születési helye, lakja	Anyja, vagy apja neve, állapota és lakhelye	Örökösi vagy más név, fiata- lankor	Változat
37	Herz Tivadár 1860 máj. 2	Magyarország Buda- pesten	Herz Tivadár 1860 máj. 2	Herz Tivadár 1860 máj. 2	
Tantárgyak					
		Időszakok		Észrevételek	
		I.	II.	III.	IV.
		Tanulmányi előmenetel			
Hitman	1.	1.	1.	1.	I.
Magyar nyelv	2.	2.	2.	2.	
Német nyelv	2.	2.	1.	1.	
Érdemjegyek és történelem	1.	1.	1.	1.	
Mennyiség	1.	2.	2.	2.	
Metan és rajza	34.	24	24	14	
Természettan	3.	2.	3.	3.	II.
Természettan	1.	1.	—	—	
Végzet	—	—	—	—	
Építészettan és rajza	—	—	—	—	
Gépjárt és rajza	—	—	—	—	
Szabószaktan és rajza	4.	4.	4.	4.	
Szabószaktan	4.	3.	3.	2.	III.
Ének	—	—	—	—	
Francia nyelv	—	—	—	—	
Olasz v. angol ny.	—	—	—	—	
Tornakata	—	—	—	—	
Gyógyászat	—	—	—	—	
Iskolai dolgozatok	2.	1.	1.	1.	IV. 18. 371
Iskolai dolgozatok	—	—	—	—	
Az igazságot elismerő	14.	16	3	5.	
Az igazságot elismerő	3.	3.	3.	3.	
Magyar nyelvi	1.	1	1	1	
Az általános sorozat	1860 máj. 2				

Herz Tivadár a pesti belvárosi reáliskola II. B. osztályában (1871/72)

Herz's Schulzeugnis in der II. Klasse der Realschule in Budapest

Sor- szám	A tanuló neve, vallása és születési évének kelte	Hazája, születési helye	Anyja, vagy apja neve, állapota és lakhelye	Örökösi vagy más név, fiata- lankor
17	Herz Tivadár 1860 máj. 2	M. O. Buda- pesten	Herz Tivadár 1860 máj. 2	Herz Tivadár 1860 máj. 2
Tantárgyak				
		Értelmező		Tanulmányi bizonyítvány
		I. Időszak	II. Időszak	
		Érdemjegyek	Érdemjegyek	Érdemjegyek
Hitman	4			
Magyar nyelv	3			
Német nyelv	2			
Francia nyelv				
Bölcsészettan				
Történelem	2			
Mennyiség	3			
Metan rajzok és történelem	4			
Természettan	2			
Természettan	3			
Végzet	3			
Szabószaktan	4			
Minikata				
Testgyakorlat				
Iskolai dolgozatok	2			
Az igazságot elismerő	—			
Az igazságot elismerő	—			
Magyar nyelvi	3			
Magyar nyelvi	2			
Általános sorozat				

Kilépési Tanúsítvány 4. év.

Herz Tivadár a pesti belvárosi reáliskola V. B. osztályában (1874/75)

Herz's Schulzeugnis in der V. B. Klasse der Realschule in Budapest

lelkiismeretességgel a működését. Egyéni zamatú, finom megfigyelésű, eleven fantáziájú és művészién plasztikus írásai új olvasótábort hódítanak a Presse számára. Herzl agyát nem kápráztatta el a francia főváros, amelynek olvasztófazekában világkultúrák kavarnak és gőzéből kábító jelszavak szállanak a földkerekség minden irányába. Nyitott szemmel és füllel ment Párizs életén keresztül és zűrös zsvájában nemcsak a színeket és melódiákat vette észre, hanem a disszonanciákat és csúfságokat is. Herzl feljegyzései a Palais Bourbon politikai machinációiról, kormány és képviselők intrikáiról, a parlament kimagasló alakjairól és ügyeskedő, fontoskodó figuráiról, mély belevilágításukkal maradandó kultúr- és embertörténeti dokumentumok.

Már Bécsben is szívesen vette tolla hegyére az utolsó időkben a politikát. „Perzsa levelé”-ben, melyet Montesquieu modorában folytatott, a kelet embere csodálkozik a nyugat egész rendszerén, melyben mindenki csak saját előnyeit hajhássza és a nép jólétével senki sem törődik. A politikai pártok civódásai csak egyes vezérek érdekeit szolgálják. Mikor az új képviselőválasztásokról hall, azt hiszi, most olyanok kerülnek be, akik javítani akarnak a nép sorsán. A vezetője azonban mosolyogva felvilágosítja: „Ilyen képviselőkben nem bízik a nép. A nép csakis olyan képviselőket választ, akik semmit sem akarnak tenni és akik biztosítják, hogy másokat sem fognak engedni tenni semmit az érdekében.” De az irodalom és művészet klikkuralmát, hiú harcait, pártmesterkedéseit is észreveszi a „perzsa”. „Az irodalmi világ is tele van zsibongással. Habár nem nehéz ebben az országban költőnek hírnevet szereznie. Néhány szemtelen embernek módjában áll itt dicső nevet csinálni bármilyen versfaragónak vagy íródiáknak, akit kiválasztanak. Legtöbbszörre alázatos embert választanak, akiben nincs semmiféle tehetség és megteszik erőszakkal költőkirálynak és a tömeg hisz benne, kell hogy higgyen benne, mert megsüketítik a fülét és megzavarják az agyát. Aztán jönnek mások és letaszítják az erőszakkal magasba tolt bálványt a pokol fenekére és a tömeg ujjong a szép bukáson...”

Igen, mindezt látta az igazságot kereső „kelet embere” Bécsben és tán még előbb Budapesten. De így lehet-e ez Párizsban, mely a kultúra tempóját diktálja a nyugatnak? És ilyen

lehet-e a politika itt ebben az országban, melyben győzedelmes forradalmak felemelték, megtisztították és megérlelték a nép legalsóbb rétegeit? A francia képviselőház akkori összetétele csakhamar megadta a választ.

„Szomorú látvány, — írja Herzl — hogy nincsenek értékes szellemi munkás-képviselői ennek a népnek, amelynek még hanyatlása korszakában is oly nagy számban vannak tudósai, írói, akik a közepszerűség fölé emelkednek... Mintha a parlamentet általában csak a kiabálók és hazárdjátékosok számára találták volna ki... Sokan a politikusok közül, mikor először lépnek a szószékre, még tele vannak lelkesedéssel, részvétellel a nép iránt és haraggal az uralkodó állapotokkal szemben. Az ilyen szónokok kiáltása a szívbe hatol és arcmozdulata is hatást gyakorol. És hirtelen látják és felismerik a hatást, melyet tettek és ekkor ők maguk emlékükbé vésik ezt a kiáltást és ezt az arcmozdulatot, mint ahogy Talma, a nagy színész tette és így járnak-kelnek a megtalált formával, megmerevedett arccal...“

Természetesen volt szeme, érzéke a francia politika igaz értékeinek felismerésére is. A fiatal Painlevé, Clemenceau, Poincaré sorsdöntő jövőjéről szinte vatesi szavai vannak. Ismerte töviről-hegyire az egész parlamenti életet. Már a hangjukról ismerte meg a közbeszólókat. És némelyek beszédeit szinte előre tudta volna elmondani. „Mikor Goblet urat beszélni hallom, gyakran gondolom: milyen kár, hogy nem cáfolhatja meg mindjárt önmagát.“ A fő a dialektika.

Herzl előtt föltárult az élet színpadának igazi szomorú és víg játéka. És ezzel búcsút is mondott a színház deszka-, kulissza- és festékvilágának. Hiába kéri Arthur Schnitzler Bécsből, küldjön neki „valamit a fiókjából“. Reználtan felel: „A kézirataim? Elfelejtettem őket. A művészetből csak a művészet szeretete maradt meg és olykor elveszett órákban a honvágy a költészet után. Büntetlenül nem lehet valaki újságíró. Igyekszem ezt a mesterséget panamamentesen úzni és figyelem a politikát. Olykor úgy tűnök magamnak, mint David Copperfield a gyorsíró — emlékszik a gyönyörű helyre? — és olykor államjogásznak tartom magamat...“

Nem érzi többé szükségét, hogy Bécsben, vagy Berlinben, vagy bárhol a premierpublikum tapsaira pályázzon. Állam-

politikai eszmék foglalkoztatják. Azokra az újságírókra gondol, akik a Palais Bourbonban, „miután megtanulták a politika ravaszságait és cselvetéseit, átvonulnak a Salle de la Paix, a „Béke terme“ nevet viselő hírlapírói szobából a parlament csarnokába, vagy a miniszteri tanácsterembe, ha el tudják találni a kellő pillanatot, amikor az ajtó nyitva van... Akiben hiányzik a szükséges érzék, hogy felismerje a politikai élet fúvószeleinek mindenkori irányát, az elvész, mikor a méltóság vadászatára indul és nem lehet többé rajta segíteni. Ezek azok a szerencsétlen ifjak és öregek, akik hagyták, hogy mások kihasználják, akik jóhangzású nevet csináltak hálátlanoknak és segítettek csalóknak és hízelgőknek, hogy boldogságukat elérjék... A Palais Bourbon sokszor nagy és erős tehetségeket emészt meg. Ez vagy amaz kitűnő tudósításokat és elmélkedéseket ír a képviselőházzal, mi marad belőle? Sokan pazarolják el szellemük kincseit vitatkozva a fecsegők csoportjaival, akiknek sokszor eszméket, gondolatokat adnak, míg ők maguk szegénysorban maradnak és merengenek álmokon, miknek nincs megfejtése... Megkezdett álmok, miknek nincs vége, félbemaradt eszmék, lelkiállapotok, mikből semmi haszon vagy gyakorlati cél nem fakadt — ebből áll a hírlapírónak élete, — nem lehetne ezt az életet szebben, célszerűbben felhasználni?”

Herzl utálta a politikai ravaszságokat és cselszövéseket, de felébredt benne a vágy: politikai hatalomra szert tenni és jót alkotni a nép javára. Nem itt az idegenben, hanem otthon, Ausztriában, ahol ő állampolgár, akár csak ama Benjamin volt Angliában, ahol Disraelivé nőhetett. Egy pillanatig sem gondolt arra, hogy megtegye azt az utolsó lépést, melyet az angliai „kis zsidó“ tett meg, aki nemcsak felekezetének, de a britt birodalomnak a határait is szűknek találta. Ezen az áron nem kellett volna a büszke Herzlnek sem a hatalom, sem a dicsőség. De még mindig számított arra, hogy az asszimiláció és a humanizmus haladása el fogja tüntetni a vallási előítéleteket. Tanulmányozni kezdte a különböző társadalmi rétegek és az egyre növekedő proletariátus helyzetét, valamint az új szociális intézményeket. Különösen megragadták figyelmét a „munkaotthonok“, ahol alamizsna helyett munkaalkalom nyújtásával adnak segítséget. Amibe a koldusszapo-

rító és megalázó segély kerülne, azt reáfizetik a végzett munkára, melynek produktumait olcsóbban értékesítik a „munkaotthonok”. Herzl megírja az egész módszert a német-liberálisok vezérének, Chlumezky bárónak, megszívlelés végett. És talán egyben a párt programjába való belekapcsolódás céljából is. A munkaotthonok létesítésének tervét Herzl kiegészíti a földműveskolóniák alapításának eszméjével. Talán akad egy milliomos, aki egy darab földet vásárolna, ahová állásnélkülieket lehetne majd dirigálni, hogy a földdel való érintkezésben friss erőre kapjanak és meggyógyuljanak a nagyváros betegségéből. Idővel egyesek tulajdonul szerezhetik meg azt a földrészt, amelyet megművelnek.

Ez a gondolat, amely oly feltűnően emlékeztet a későbbi „Judenstaat” eszmemenetére, nem a zsidók számára fogamzott meg Herzl agyában. A „zsidókérdés” maradványait is szociális problémának, osztálykérdésnek kezdte felfogni. „A gyári munkásoknak — írja a „Palais Bourbon” egyik fejezetében — most ugyanaz a sorsuk, mint a zsidóknak, akik véletlenül egy antiszemita korban kénytelenek az életüket tölteni. Későbbi zsidók szebb napokat fognak látni; a mostaniak egyszerűen rosszul jártak.” A „szebb napok” előkészítéséből, elhozatalából pedig a zsidóknak is ki kell venniök a részüket. Nem az antiszemitizmus ellen küzdő egyletek, vagy lapok alapításával, ami szerinte egyáltalában nem vezet célhoz, hanem a zsidó tömegek áthasonulásával, különbségeket és félszégeket eltüntető teljes asszimilációjával.

És a történelem lapjaira tartozik az akkori időket jellemző tény, hogy egy beszélgetés folyamán felmerült a gondolat: talán a leghelyesebb volna az „egy akol, egy pásztor” megoldása. Kihallgatást kérne a pápától és megkötné vele a zsidó világképét. Az összes zsidók egy napon áttérnének a katolikus vallásra, nem lopva, szegyenkezve, mint eddig egyesek tették, hanem nyíltan, ünnepélyesen, az összes harangok zúgása mellett. Csak a vezér maradna meg zsidónak, nem utolsó Ahasvérképpen, hanem büszkeségből és önzetlenségének demonstrálására, hogy ne mondhassák, a saját áttérésének fedezésére szervezte az egész mozgalmat. És ekkor még Benedikt, a Presse tulajdonosa tette meg az ellenvetést: „Száz generáción keresztül tartotta fenn magát az Ön nemzetsége

a zsidóságban. Most e fejlődés határává tenné magát? Ezt nem teheti, nem szabad tennie. Azonkívül a pápa nem is fogadná.“

Komolyan előadott humoros ötlet volt-e csupán, szerkesztőségi szóvita megindítására szánt gondolat, vagy furcsa pillanatnyi eszmevillanás? Feledésbe ment volna, amit tíz év előtt a tányérsapkás diák Herzl a dühöngő Dühringnek önerzetesen a szemére lobbantott: „nem imponáló-e ennek az Ahasvér-népnek a hűsége Istene iránt?“

Zöld pázsiton sétálva, filozófiai beszélgetést folytat Herzl Speidellel Badenben. Szóba kerül a zsidókérdés. Herzl megértéssel beszél az antiszemitizmusról. A zsidók sok rossz szokást vettek fel a ghettóban, ha nem is a saját hibájukból. Hiszen valamikor mint büszke férfiak fegyverrel védték az államukat. Az elnyomás, az üldözés eltorzította a jellemüket. Az uralkodók mindenütt pénzüzletekre szorították őket, hogy aztán könnyen elrabolhassák tőlük a szerzeményüket. Az emancipáció megadta a zsidóknak a jogegyenlőséget, ám a versenytől félő nép nem engedte őket lélekzethez jutni, hogy ghettozsidókból szabad emberekké alakuljanak át. De az antiszemitizmus kemény keze végre csak jó nevelő hatással lesz a zsidókra. Be fog állni a darwini mimikri esete. A zsidók át fognak hasonulni. Mint a fókák, kiket a világvéletlen a vízbe dobott. Felvették a halak alakját és tulajdonságait. Ha szárazföldre kerülnének, néhány nemzedék után újra lábakat csinálnának uszonyaikból. „Ez világtörténeti felfogás!“ — mondja Speidel. Herzl gondolatokba merülve indul útnak hazafelé. És ekkor két fiatalember, egy civil és egy kadett, hangosan feléje ordítja: „Saujud!“ Lesujtó visszhang volt ez a világtörténeti felfogásra, amelyből Herzl csakhamar kijózanodott.

A „Saujud“ egyre sűrűbben hangzott fel mindenfelé és változatait egyre gyakrabban lehetett hallani a francia fővárosban is. Minden sarokból előbújt a zsidókérdés. A párizsi nemzetgyűlésen, ahol száz év előtt a „liberté, égalité, fraternité“ volt a jelszó és a zászló, most folytonos zsidózás lett a divat. „A Palais Bourbonban Alois herceg Jeruzsálemről beszélt, valószínűleg azért, hogy viccet csináljon. A zsidó képviselő felhívja a figyelmet arra a körülményre, miszerint az Üdvözítő és az apostolok is zsidók voltak. Amire Klun

tiszteletes képviselő úr indítatva érzi magát annak az ellen-nyilatkozatnak a megtételére, miszerint nincs abban a helyzetben, hogy Krisztust és az apostolokat zsidóknak tekintesse . . .“

„Helyezkedjünk egy pillanatra arra az álláspontra, hogy csakugyan szükség van arra, hogy folyton-folyvást beszéljenek a zsidókról, vagy ahogyan Lichtenstein őfensége kiméletesen mondja, — az izraelitákról. Ha a zsidókérdés csakugyan napirenden van, az említett urak egyike se szól a tárgyhöz. Mert már rég nincs szó többé theológiai történetekről, vallásról vagy lelkiismeretről. Mindnyájan hallottak valamit Darwinról, Renanról, ha még oly keveset is. Mulatságos és elszomorító, ha művelt, méltóságteljes, megállapodott öregedő urak nyilvánosan szembekötősdit játszanak egymással!“

„Nem, a zsidókérdésnek, mellyel ma meg vagyunk áldva, semmi köze theológiához és istentisztelethez. Elmúltak az idők, mikor az Úrvacsora formái miatt véresre verték egymás fejét. Ma nincs többé szó az Úrvacsoráról, hanem az ürebédről. A zsidókérdés sem nem nemzeti, sem nem felekezeti, hanem szociális kérdés. Egyik hajózhatóvá lett ága a nagy folyamnak, melyet szociális kérdésnek nevezünk. De a nagy folyamokat nem lehet mesterségesen irányuktól eltéríteni. Ha a tavaszi napokon olvad a hó, a hullámok maguk vájják, ássák és szakítják maguknak az utat . . .“

Herzl tehát a „hep-hep“ hideg havazásának idején is bízott a tavaszi napokban, melyekben szépen levezetődik minden jégzajlás és áradás és kisüt a béke és humanizmus ragyogó napja. Külön zsidó megoldásra egyáltalában nem gondolt. 1892-ben meghalt Rio de Janeioban sárgalázban Herzlnek Kana mellett leghűbb barátja, Oswald Boxer kitűnő hírlapíró, akit a berlini központi segítőbizottság az orosz zsidók telepítésének előkészítése végett Braziliába küldött. Boxer a braziliai sárgalázjárvány ellenére útnak indult, hat hónapot dolgozott a veszélyes vidéken és mikor hajóra akart szállni hazafelé, reácsapott a halál. Herzl megkapó tárcában búcsúzott barátjától. De az eszme, amelyért Boxer mártíromságot szenvedett, nem érdekelte. Aminthogy tudomást sem szerzett azokról a konferenciákról, tanácskozásokról, melyeket az Orosz-zsidó Komité báró Rothschild, báró Hirsch, angol és

német zsidó előkelőségek bevonásával Palesztina zsidó kolonizációja érdekében ez időben Párizsban folytattak.

Sőt 1894-ben, Dumas „Femme de Claude“-ját bírálva, Herzl ezeket a csodálatos sorokat veti papírra: „Dániel a jó zsidó meg akarja találni törzsének őshazáját és oda összegyűjteni szétszórt testvéreit. De éppen az ilyen Dániel tudja, hogy a zsidókon történeti hazájuk nem segíthet. Gyerekes dolog kutatni annak az országnak földrajzi fekvését... És ha a zsidók csakugyan „hazatérnének“ másnap felfedeznék, hogy már rég nem tartoznak együvé. Évszázadok óta új hazájukban gyökereznek, elnemzetlenedtek, egymástól elkülönböztek, jellembeli hasonlatosságukat pedig csak az őket mindenütt körülvevő nyomás alakította ki...“

Míntha a Gondviselés keze volna benne, hogy Herzlnek alig pár hónappal nemzeti megnyilatkozása előtt nyilvánosságra kellett adnia ezeket a sorokat. Talán hogy a későbbi megértőket, „megtérőket“ megkímélje a „véleményváltoztatás“ szégyenlésétől, szemrehányásától. Mert hiszen íme Herzl maga is...

Mikor később a „Judenstaat“ és a cionista kongresszus után valaki a vezér elé tartotta ezt a történeti nyilatkozatát, Herzl idézettel felelt, Paul Heyse költői aforizmájával:

„Wer heute klüger ist als gestern
Und es mit frohem Mut bekennt,
Den werden die Biedermänner lästern
Und sagen: er sei inkonsequent.“

Herzl ebben az időben sem opportunizmusból helyezkedett szembe Dániel megoldási kísérletével, hanem mert valóban akkori ismerete és beállítottsága szerint nem hitt a „hazatérés“ lehetőségében. Herzl is a „fin de siècle“, a tizenkilencedik század végének embere volt, akit az eszmék forgószele viharzott körül Párizsban. Láta, hogyan támadnak az új társadalmi áramlatok és elméletek és a zsidóság itt is, ott is minden rétegben osztályérdeke szerint feloldódni törekszik. És hol volna az erő, amely a széthullott zsidó tömegeket még egységgé kovácsolhatná?

A történeti materializmus tana szinte megdönthetetlen

dogmaként uralkodott. Csak az anyagi szükség, a külső nyomás sarkalhat nagy tettekre, döntő erő kifejtésre. A század szelleme pedig a nyomás enyhítésének formáit szövögeti és inkább a zsidók teljes felszívódását készíti elő. Hogy vannak a zsidóságban belső ideális értékek és sóvárgások, melyek megváltásra várnak, — annak felismerése és értékelése távol állott Herzltől ebben az időben. És még távolabb állott tőle a gondolat, hogy ő legyen az a megváltó erő, mely a történetkovácsoló munkát megindítja.

Pedig a zsidóság kérdése folyton eléje ugrott és nyugtalanította . . .

VI.

Behajlás a zsidósághoz — Párizs, a zsidógyűlölet
kohója — Drumont és társai antiszemita uszításai
— A „Panama“ ösforrása — A névtelen dráma —
„Az új ghetto“ — A Dreyfus-pör

1894 október 21-től november 8-ig, alig két és fél hét alatt Herzl színművet írt: „Az új ghetto“ címen. A drámát sietve elküldte Arthur Schnitzlernek Bécsbe, juttassa el különböző színpadokhoz, még pedig Albert Schnabel álnév alatt, hogy a darab „a szerző személyének és irodalmi multjának befolyása nélkül“ hasson kritikára és közönségre. Schnitzler nagyot csodálkozhatott. Mi történt a Palais Bourbon rejtelmeibe és Párizs rengetegébe elmerülő Herzl lelkében, aki még csak nemrég azt írta neki, hogy a színpaddal örökre szakított?

Akkoriban azt fejtette ki levelében Herzl, hogy a színházi intrikák és hitványságok sohasem szegték volna a kedvét, hanem törődött volna velük és úgy írt volna, ahogy akart, ahogy hangulata, szíve diktálta. „És tanácsolom, tanuljon az én esetemből, fűtyüljön a csöcselékre és írjon csak saját tetszése szerint.“ Herzlt magát most hirtelen egy erős inspiráció a saját tanácsa felé sodorta. Nem kombinált bonyolult helyzeteket, színpadi összeütközéseket, nem gondolt se tetszésre, se tapsra, hanem engedte, hogy a mélység forrásaiból felzsongjon egy darab élet, amely forróságával, szenvedélyével és tragikumával elragadja a szemlélőt. Hogy a zsidó sorsot tolja előtérbe? Nem sors-e ez is? Kell-e ezzel a problémával bujdosni a világ

elől? Nem helyesebb-e, ha kibeszéljük magunkat a nagyvilág nézőtere előtt?

„Semmikép sem akarok „zsidóvédelmet“ vagy „zsidómentést“ csinálni, — írja Schnitzlernek — csak teljes erővel diskusszió tárgyává akarom tenni a kérdést... Nem akarok szimpátikus költő lenni, — könnyíteni akarok a szívemen, a májamon...“

Herzl kedélyére egyre nyomasztóbban súlyosodott reá a zsidókérdés. Az új ghettoval „kiírta“ magából. De tisztában volt vele, hogy a zsidó ügynek ily nyilvános feltárása mindenfelől ellentállásba fog ütközni. Számított az elutasításra. És talán ezért is helyezett oly nagy súlyt a dolog titokbantartására.

„Senki, senki, senki sem sejt róla semmit. Kétszer voltam kitéve az erős kísértésnek, hogy elárulom magamat. Először Beer szobrásznál, aki mellszobromat mintázza. Nála keletkezett ugyanis a darab. Egyszer ülés alatt nekitüzesedtem, mikor beszéltem a zsidókérdésről Ausztriában. Ez erősen lendült bennem tovább is, amikor elmentem. Ütközben hazafelé felvillant bennem az egész darab. Másnap mondtam neki: „Beer, ha nem volnék most napszámos, hanem leülhetnék tizennégy napra Ravelloban, Amalfi fölött, darabot írnék.“

„Hihetetlennek tetsző arcot vágott. Harmadnap elmaradtam az ülésről és nem jelentkeztem, amíg el nem készültem. Mikor újra jöttem, nagyon ingerelt a dolog, hogy elmondjam neki és felolvassam a darabot. De ellentálltam és elmaradásomat hírlapi elfoglaltsággal magyaráztam ki.“

„A második kísértés Nordau volt, aki nagyon jó barátom és nyers igazságszeretetében bizonyára figyelmeztetett volna minden észlelt hibára. Amikor legutóbb felolvasta nekem legújabb darabját, a közlés vágya szinte földre tepert. De megvolt az elhatározásom. Igazi titok legföllebb négy szemem állhat. Ennél maradunk.“

Milyen volt az a zsidó kérdés és zsidó világ, amely Herzl Új ghettojában felénk tükrözik?

A főtípusok: Wasserstein, a kis börzeágens, aki „szerelembe esett egy nagy tétel Portugál-papírral“ és tönkrement. De ha véletlenül kontremínált volna, vagyont szerez és talán megkapná a Hellmann-leányt, a milliomos számára nevelt, bár kis hozományú Herminet, akinek a kedvéért ment bele

a kockázatos játékba. Milyen formákat vesz fel a szerelmeskedés: Romeo Portugálokat vesz! Az idősebb Hellmann-leány férjének, a szerencséskezű Rheinbergnek „sikerült“, és most neki dolgozik a tőzsdén Wasserstein is, akit ő egyeztetett ki hitelezőivel. Rheinberg felesége, Charlotte, csak olyan cselédet és gyerekleányt fogad fel, aki azelőtt grófnál, vagy legalább valódi bárónál szolgált. Jourjain egy „valóságos udvari tanácsos“ is megjelenik. Ők maguk még zsidók, de legalább a házi-orvos, dr. Bichler, ki van keresztelkedve. Rezignáltan mondja: „Kísérlet volt a kérdés egyéni megoldására, de a kísérlet nem sikerült.“ A keresztények nem fogadják be, a zsidóknál pedig még a Hellmann-leány esküvőjére sem mehet be a zsinagógába (1893-ban a renegátok még szemérmesek voltak). Ebbe a miliőbe új levegőt hoz dr. Jakob Sámuel, az idealista fiatal ügyvéd, aki elvből csak tisztességes embereket képvisel, mindenkinék csodálkozására: „hogyan akar ő ebből megélni?“ Jakob feleségül veszi Herminet. Új családjával és környezetével azonban sehogy sem tud megbékülni. Éppúgy mint legjobb barátja, a keresztény dr. Franz Wurzelechner sem, aki megdöbbenve hallja a gratulációnál, amint Wasserstein a násznép között hangosan kiabálja Rheinberg felé: „Háromszázhatvan, kétszázhatvanhét, kétszáznyolcvanegy, négyszázkilencvennyolc, százhat ötven, igen lanya.“ Mi ez? — kérde Franz és Jakob kínosan felel: „A tőzsdei kurzuslap!“ Franz, a felvilágosodott „polgár“, eddig csak Sámueléket ismerte a zsidók közül. Az egyenes, becsületes Sámuel és finomlelkű feleségét (Herzl a szüleiről mintázta őket). Franz el volt ragadtatva Jakob fiúi gyöngédségétől és a családban uralkodó megható szeretettől. Sámuelné a lakodalom után olyan gyermekeket kíván a fiának, amilyen ő volt — és amilyen még most is. „Ez legyen a jutalmad az öröméért, amelyet mindig szerezteél nekünk...“ Majd útravalót ad neki a jövőre: „Most, gyermekem, kezd új életedet komolysággal és értelemmel. Légy az úr a házában, de ne szigorú úr. Gondold meg: fiatal gyermek ő, nem tudja még, milyen kemény az élet. Kíméld meg őt hiábavaló gondoktól, de a bánatot viselje veled együtt. Ne vonj meg tőle örömeiket, de ne tűrj könnyelműségeket. Él a viszonyaidhoz mértén, hogy ne kelljen soha méltatlant cselekedned...“

És az igazi zsidó asszonymintaképnek van mondanivalója a menyé számára is:

„Gyermekem, a te férjed könnyen kezelhető, ha megértik őt. Büszke, ezért sokat szenved és sokat szenvedett mindig — és én vele. Sokszor megijedtem a büszkesége miatt, még mikor kis fiú volt . . . De amint anyai értelmem növekedett, — mert egy anya nő a gyermekével — megtanultam, hogy büszkeségénél fogva odavezethetem, ahová akarom. Így cselekedj te is . . . Igyekezz az ő magaslatára jutni, hogy megértsetek egymást, hogy jól érezze magát nálad akkor is, ha az első szerelem elmúlt . . . Zsidó asszony kell hogy több legyen a férje számára, mint a keresztény asszony. Mert a mi férjeinknek van túrnivalójuk, amikor kimennek. Ezért legyen a ház otthon a számukra. Ékesítsd magad csak neki, gondold csak reá, élj csak érte . . .“

Ha dr. Franz Wurzelechner csupa ilyen ideális zsidó családot látna, talán nem tudna a szívébe férközni semmiféle ellenszenv a zsidók iránt. De Franz látja a Wassersteineket, a Rheinbergeket, a Hellmannokat és a renegát Bichlereket is. Sőt meglepetéssel hallja, hogy a rabbi dr. Friedheimer is a tőzsde iránt érdeklődik Rheinbergnél. „A rabbinus is játszik?“ Dr. Friedheimer szelíden felvilágosítja a meghökkent Franzot és Jakobot: „Nem magamért, fiatal barátom, a szegényeim miatt érdeklődöm. Ha a tőzsde jó, akkor kapok én is a szegényeim számára. A tőzsde ad . . . Most megint sok kell a szegény orosz kivándorlók részére, akiket tengerentúlra küldünk . . .“

Herzl a rabbiság iránt táplált nagy tisztelettel ábrázolta dr. Friedheimer alakját. A rabbi szerint, az antiszemitizmus jó oldala, hogy fokozza a vallásosságot, „intés, hogy összeálljunk és ne legyünk hűtlenek istenünk iránt, mint némelyek . . . (Bichler: Ez nekem szól.) A régi ghettoiban virultak a családi erények. Az apa patriarcha volt, az anya csak a gyermekeiért élt és ezek áhitatteljes szeretettel voltak szüleik iránt. Ne szidja a zsidóutcát, kedves barátom! A mi szegény otthonunk az.

Jakob: Nem szidom! Csak azt mondom, távoznunk kell belőle!

Friedheimer: És én azt felelem: nem tehetjük! Mikor az igazi ghetto még fennállott, nem volt szabad engedély nélkül elhagyni. Súlyos testi büntetés járt érte. Most a falak és kor-

látok láthatatlanok, amint Ön mondja. De ez a morális ghetto a mi előírt tartózkodási helyünk. Jaj annak, aki szabadulni akar!

Jakob: Doktor úr, ezeket a korlátokat másképp kell szét-törnünk, mint ama régieket. A külső korlátokat kívülről kellett eltakarítani, — a belsőket nekünk kell lehordanunk belülről! Minekünk! Önmagunkból!

Bichler (Franzhoz): Nos, mit szól ön, keresztény?

Franz (gondolkodva): Egészen más világ ez! ...

Ez az első felvonás vége. Kinek van itt igaza? És kinek akart Herzl igazat adni? Nem a rabbi fejezi-e ki a tudatalatti alapeszmét? Mit lehet építeni a régi összefogó, szilárdító abroncsok helyett, hogy a dongák szét ne hulljanak és a nemes óbor ki ne ömöljön a sárba? Jakob küzdelme tragikus mindaddig, amíg tudatára nem ébred, hogy az Úr követével harcol, hogy végre Izraellé váljék. „Ismeri Delacroix képét? — mondotta Clemenceau Pierre Van Paassennek Herzl emlékezetével kapcsolatban. — Jakob félelmes harcát ábrázolja az angyallal. De olyan a benyomásunk, mintha nem is birkóznának. Jakob inkább magához akarja ölelni az angyalt és itt tartani a földön. És az angyal is nem legyűrni igyekszik Jakobot, hanem inkább fenntartani. Érezni a kettőjük közötti szeretetet minden küzdelem dacára. És a harc után Jakob nem Jakob többé, hanem Izrael. Fölemelkedik, megáldva az égi érintéstől! Erre kell gondolnia annak, aki Herzlről és Izraelről ír...“

Az „Új ghetto“ problémája az első felvonással már teljesen exponálva van. És ezen az úton nem is fogunk találni megoldást. Hiába minden. Franznak ez egy „egészen más világ“. És amikor Franz még politikai pályafutásra is kezd gondolni és az új kurzusban a zsidóbarátság semmiképp sem válik előnyére, könnyű vagy nehéz szívvel, de szakítani fog Jakobbal. Hiábavaló törekvése tehát Jakobnak, hogy Franzhoz idomítsa az életformáit. Amíg Franz jóhiszemű, elnézi Jakobnak, hogy mikor atyja halálos beteg volt és anyja kétségbeesetten virrasztott az ágya mellett, nem volt hajlandó egy csacsiség miatt a pökhendi Rittmeister von Schrammal fegyveresen kiállni, hanem inkább kimagyarázással intézte el a „lovagias ügyet“. De ha Franz politizálni kezd, ő is majd „gyáva zsidó“-nak fogja kikiáltani Jakobot, amiért fontosabb-

nak tartotta apja életét, mint a kávéházi újságlefoglalás miatt történt hetyke összeszólalkozást. És ha Franz már mélyen „benn lesz a pártban“, nem fogja megbocsátani Jakobnak azt sem, hogy néhány „szegény szocialista ördög“ önzetlen védelmében emberileg közelebb jutott a proletárság problémáihoz. Jakob tiltakozik a feltevés ellen, hogy „szocialista“ lett. A kapitalista rendszer híve marad, de csak „egy bizonyos határig“. Franz ellenben ösztönös egyszerűséggel veti fel a kérdést: „Hol a határ?“ És nem kíváncsi többé Jakob töprengéseire és világmegváltó megoldáskeresésére sem. Sőt ha Franz a pártvezéri székbe emelkedik, pártprogramjának legfontosabb pontjává válik: miként lehet ezeket a Wassersteineket, Rheinbergeket, sőt Jakobokat kisemmizni, elnyomni és mindenünnen eltávolítani. Zsidó barátja előtt pedig titokban a nép leküzdhetetlen hangulatával fog mentegetődni.

Látta ezt a metamorfózist Herzl nemcsak Bécsben, hanem Párizsban is, ahol még a szocialista képviselő is, Lapargue, Marx veje, zsidó felesége dacára, sűrűn rohant ki a zsidók ellen. Mikor Drumont lapjában és pamfletjeiben napról-napra ontotta a rágalmakat a „zsidók és zsidózók“ marék csapatára, akik magukhoz ragadják az uralmat és megrontják, elkorhasztják az országot, mikor Mures marquis és barátai népgyűléseken izgattak a zsidók ellen és nyílt utcákon tömegeket uszítottak antiszemita tüntetésekre, a Palais Bourbonnak nem egy „liberális“ képviselője helyeselt titokban, vagy félig nyíltan és hozzásegítette a dicső mozgalmat, hogy a szabad Párizsból adjon taktust egész Európának. És mily csodálatos leleményességgel lehet minden ügyből antiszemita vádakat kovácsolni. A szerencsétlen Reinach báró, aki a Panama-csatornával együtt bukott, már diákkorában az osztályvizsgán erőlködve hibásan felel németből, hogy „elégtelen“-jével fátyolt borítson német származására és „igazi jó francia“ volta mellett tüntessen. A Panama-ügy nem csupán „panama“ volt, hanem véletlen szerencsétlenségek szakadéka, amely magával rántott zsidókat és nem-zsidókat egyaránt. Mégis kész volt a vérvád: A hazárdos Reinach, a toronyépítő Eiffel és a többi zsidók fosztották ki a francia nemzetet, ők, az idegenek nyelték el a másfélmilliárd frank kárt, az ő áldozatuk a nagyszerű Lesseps és a részvényesek tömege.

Herzinek alkalma volt ebbe a machinációba bepillantani és reflektorával bevilágított a Presse olvasói számára is. És emléket állított Reinachnak is az „Új ghetto“ Rheinberg-alakjában, aki Rittmeister von Schramm elhanyagolt szénbányáiból részvénytársaságot alakít, de közbejött bányaszerecsétlenség folytán elértéktelenednek a részvények, tönkremegy a Rittmeister és vele együtt maga Rheinberg is. Az alapjában jószívú Wasserstein menti ki Rheinberg nyakát az összeszoruló hurokból. Rittmeister von Schramm azonban, aki versenystállója és egyéb nagyúri passziói miatt részvényeit elzálogosította és elkótyavetyéltette, meg van győződve róla, hogy a zsidók furfangja forgatta ki a vagyonából és felbőszített vadként támad a „Judenpack“ ellen.

Jakob, aki eddig a zsidóságra háramló ódium miatt élesen elítélte Rheinberg tőzsdespekulációit, most védelmébe veszi a megtámadottat. Már Franz szakításakor érezte, hogy keresnie kell az utat vissza a zsidóutcába testvéreihez, hogy mindenkinek ott kell állania, ahová a történelem állította és ő „a Wassersteinekhez tartozik, akár gazdagok, akár szegények“. Másutt úgylis csak félreértésekbe, rosszakaratba ütközik minden tette. Az emberi részvétet is, mit a bányakatasztrófa áldozatai iránt tanúsított, szocialista izgatásnak magyarázták. A „Rosa-munde“ tárna robbantásai már sok emberáldozatot követeltek és az éhbéren dolgozó munkások Jakobhoz fordulnak, akinél a közbenjárás „nem kerül semmibe“. Így tárul föl Jakob előtt a bányamunkások nyomora. És Jakob visszadobja Rheinbergnek a szénszindikátus részéről szerződéskészítésért felajánlott honoráriumot, amelyet már Herminenek nyújtott át. Ilyen pénz egy percig se lehet a házában! A pénzvisszaadás csak a feleségének fáj, aki bizony nem tudott az ő magaslatára emelkedni és a férje lelkében végbemenő tépelődésekből és töprengésekből mitsem értett, hanem ujjongva látta a téli toaettek nagyszerű fedezetét: „Fenséges gondolatom van a téliruhámra: schottisch pirossal! Bámulni fogsz!“

A szörnyű katasztrófa után Jakob szeretné kártalanítani a vagyonavesztett Rittmeister von Schrammot és mert ezt zsidó becsületbeli ügynek tartja, az akcióhoz segítségül hívja a rokonszenves rabbit is. Dr. Friedheimer készségesen vállalja a vele együtt való közbenjárást Rheinbergnél, de óvja Jakobot,

nehogy a bányamunkások védelmében túlzásokra ragadtassa magát. Elmondja neki a mainzi Mózes ben Ábrahám történetét, aki tudósnak készült és egy éjjel könyvei fölött görnyedve, jajkiáltásokat hallott. Kihajolt az ablakon. Nem a ghettóból jött a hang. De Mózes szívébe hasított a jajgatás. Kirohant az éjszakába, segíteni. Az anyja felébredt lépteitől és kétségbeesetten utána sietett. Másnap agyonszúrva találták Mózeszt a ghetto felszakított kapuja előtt és holtteste mellett mosolyogva ült megőrült anyja...

Jakob büszke erre a mainzi Mózesre. Ő is kész feláldozni magát, ha jajkiáltásokat hall az éjszakában. A dühöngő Rittmeister von Schramm megjelenik. Heves szóváltás keletkezik. És mikor Schramm zsidó csalásról, lopásról, rablásról beszél, Jakob még szeliden felel:

„El vagyok tökéelve, hogy Önt felvilágosítsam... Ön elvesztette a vagyonát, de ennek csak Ön az oka. Az ok kétféle. Először a részvények elzálogosítása. Itt az ön üzleti járatlansága volt a baj. Végtelenül bánt a dolog engem is. Dr. Friedheimer rabbi úr bizonyíthatja.

Schramm: Ugyan! A rabbinus!

Jakob: De nagyobb volt az ön másik hibája, amelyért nem érdemel részvétet.

Schramm: Csak folytassa, kedvesem, Látni akarom, meddig megy a merészsége.

Jakob: Az igazságig megy! A másik hiba, amelyről beszélek, az volt, hogy ön elhanyagolta a bányáját. Ez a kizsákmányoló gazdálkodás...

Schramm (magánkívül): Mit merészel mondani?

Jakob (fölhevülve): Ez a kizsákmányoló gazdálkodás nemcsak az ön vagyonát pusztította el, hanem emberek életét is. Míg ön előkelő passziói után futott, az ön rabszolgái robotoltak önért a föld alatt.

Wasserstein (halkan, lelkendezve Friedheimerhez): Ez aztán ad neki!

Jakob: Férfiak, asszonyok, gyermekek jobbagységben nyomorult éhbérért.

Schramm (lihegve): Csak tovább!

Jakob: Igen, csak tovább! Így ment ez mindig tovább, évekig, évtizedekig. Amellett nem is történt gondoskodás az

Herzl ötéves korában
Der fünfjährige Theodor Herzl

Aus »Mutt és Jőőő

Herzl anyja mint fiatal asszony
Herzl's Mutter als junge Frau

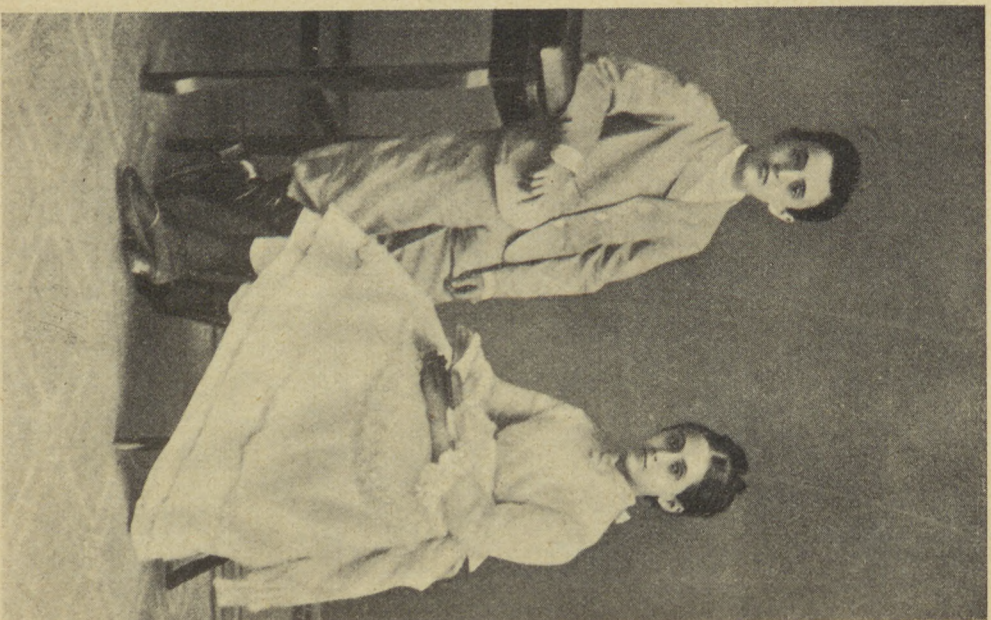
Photographie im Besitze eines Budapester Verwandten

R. Jehuda Chaj Alkalay és felesége Zimonybó,
1873-ban Palesztinában

*R. Jehuda Chaj Alkalay und seine Frau nach ihrer
Niederlassung in Palästina (1873)*
Der Vorkämpfer der Palästina-Idee in der Geburtsstadt Jakob Herzl's

(Aus Gur-Avi's Monographie, Keren Kajemeth-Amannuh, Tel-Aviv)

Herzl Tivadar, mint az izr. Főlempi növendéke,
nővérével, Paulinevel

Herzl als Schüler der Normal-Hauptschule in Budapest

életbiztonságról! Míg végre jött az összeomlás, amelynek jönnie kellett... Valóban, ön panaszkodni mer, mert a bányavíz elsodorta az ön rossz gazdagságát...? És mit csinál a holttestekkel? Én láttam ezeket a holttesteket saját szemeimmel. És az özvegyeket is láttam és az árvákat, akik most éhezni kénytelenek, mert atyáik meghaltak Rittmeister von Schrammért... És ön még a temetésen sem volt!

Schramm: De ön ott volt! Elmesélték nekem.

Jakob: Én ott voltam.

Schramm: Ön a sztrájknál is volt! Mert a munkások nem mentek be, azért gyűlt össze a víz. Eleinte nem értettem, mi keresnivalója volt ott. Mi dolga ott a zsidónak? — kérdeztem magamtól.

Jakob: A zsidó teljesítette a keresztény kötelességeket.

Schramm: Az ön jómadár-sógora azt mondotta nekem, hogy ön bolond és hogy nem bír önnel... De most már értem. Ön egy suba alatt játszott vele!

Jakob: Ez nem igaz!

Schramm: Eh, zsidócsőcselék.

Jakob: Ezt vonja vissza!

Wasserstein (félve Friedheimerhez): Kidobatom. (Csenget.)

Schramm: És ha nem vonom vissza, — majd ön fog bocsánatot kérni, mint akkor... Ismerem önt! Mentegeti a sógorát, — bocsánatot kér önmagának is... Zsidócsőcselék!

Jakob (aki ennél a szónál „mint akkor“ sebzetten összevonaglott, most nekirohan Schrammnak és arculüti. Schramm Jakobra akarja vetni magát, de Friedheimer és Wasserstein szétválasztják őket).

Friedheimer (magában, aggódva): Mint a mainzi Mózes...

Ezzel lehull a függöny a harmadik felvonás mögött. A további események gyorsan gördülnek. Pisztolypárbaj, mely kioltja Jakob életét. Ézsau keze, mely legyőzi, elnémítja Jakob hangját. De közben megdöbbentő vatesi szavak. Jakob félig eszméletlen állapotban simogatja a párbajhoz visszaérkezett régi barátja, Franz kezét: „Köszönöm, Franz!... itt maradok. Én... Tudod még, mit akartam? ... Engesztelődést... Mondd meg a rabbinak: mint a mainzi Mózes... A holttestnél ült mosolyogva az anya...“ A haldokló Jakob

erőlködik, életben maradni, míg megérkezik az anyja. Megkapja a kezét és csókolja: „Bocsásd meg nekem ezt a fájdalmat, anyám... (Apja kezét csókolja.) Te fel tudod fogni, apám! Te férfi vagy... (Erősebben.) Zsidók, testvéreim, csak akkor fognak megint benneteket élni hagyni, — ha ki... Miért fogtok olyan erősen? (Suttogva.) Ki akarok!... Ki — a ghetto-ból...!” (Levegőbe emeli karjait, hátraesik és meghal.)

Jakobnak tragikusan meg kellett halnia, mert ki akart törni a ghetto-ból? Lehet-e ez az okulás, a tanulság? De hol az új világ, amely a ghetto-ból kimenekülőket magába fogadja? Herzl ebben az időben még csak az ifjú Mózes volt, aki „megnövekedék és kimene testvéreihez és látá az ő sanyaruságukat...” De még nem dereng előtte az út, amely Micrájimból Kanaanba vezet, még nem sejti a Színáj villámain és nem „látja a hangokat”. Erős és rendíthetetlen azonban már a hite, hogy hozzá lehet férni a lelkekhez, hogy az embereket lehet vezetni, ha van férfiú. Jakob etikai lendülete, bátor, férfias kiállása magával ragadja a kis tözsdeügynököt is: „Forróság futott át rajtam, hidegség futott át rajtam — lelkesedik Wasserstein. — Adok, veszek, minden a pénz körül forog. De van valami más is: becsület!... Nem tudom magam kifejezni. De egészen felizgatott... Hála Istennek, hogy vannak még más zsidók is... Nekem mindenért fizetnem kell. Mintha mindig vendéglőben volnék... Valami történik bennem... Magam se tudom, micsoda... Mintha ólomlapokat cipelnék a hátamon — és valaki előttem repülni kezd, mint egy madár!... Nem értem, hogyan tud repülni, de utána nézek, utána nézek...”

Herzl nem adott az „Új ghetto”-ban megoldást, de remélte, hogy a színdarab fel fogja kavarni az egész zsidókérdést és végeredményben „engesztelődést” idéz elő. A darab azonban színháztól színházig ment. Mindenütt megijedtek még a gondolattól is. Az egyik színházigazgató odaadta a darabot olvasásra egy kereszténynek és egy zsidónak. „Ez egy dinamit-bomba” — mondotta a keresztény. „Ez a zsidóság meggyalázása” — mondotta a zsidó. Herzl elküldte a színművet Prágába a kitűnő dramaturghoz, Heinrich Teweleshez, akivel a „Seine Hoheit” prágai bemutatása óta (1888) benső barátságot

tartott. Ebben a német „zsidóvárosban“, remélte, sikerülni fog elhelyezni a darabot, mely nagy erupciók izzásában tört föl belőle, mint egy bazalttömb. „A direktornak meg kell nyitni a szemét: zsidóprédikáció ez, egyetlen rabbi sem beszél más-ként. De ezt a prédikációt nem a zsinagógában, hanem a színház szabadságában tartják és megváltó hatásnak kell belőle kiindulnia. Igen, ez egy darab zsidó politika és amihez a segítségét kérem, nem a darab, hanem a zsidó politika. Bizonyos idő óta ugyanis azt hiszem, hogy életemnek nincs nagyobb célja, mint hogy a zsidó ügyet szolgáljam, de másképp mint ahogy eddig tették, szabadabban, magasabban és sajátságosan.“

A színpadravitel Prágában sem sikerült. Egy hitközségi előljáró nesztét vette és telelármázta a várost az elháríthatatlan veszéllyel, amelyet a „kényes zsidó tárgy“ feltalálása hozni fog. Arthur Schnitzler azonban mélyen látott, amikor megjósolta Herzlnek, hogy nem fog ennél az egy erupciónál megállani.

Mialatt Herzl a Hotel Castilléban, a Rue Cambonban, a világtól elzárkózva az Új ghettot írta, odakünn a párizsi utcákon pokoli vihar kezdett tombolni. A gyűlölet zsilipjei megnyitak és szennyes iszapja előntötte a francia Gloire metropolisát. Egy ártatlanul megvádolt zsidó vezérkari tiszt képében hűtlenséggel, hazaárulással akarták megbélyegezni az egész zsidóságot. „Halál a zsidókra!“ zúgta a tüntető tömeg. A csőcselék ordítása behatolt Herzl dolgozószobájába. Mint az éjszakai jajkiáltás a mainzi Mózeshez . . . Vagy egy lépéssel tovább haladt, mint amaz ős Mózes, és „látá, egy egyiptomi férfiú üt egy héber férfiút testvérei közül. És fordula erre és arra és látá, hogy nincs ember sehol . . .“ Lehetséges-e? Eddig csak szellemes szólamokkal dobálóztak a zsidók ellen a Palais Bourbonban. Következhets-e közápor és pogrompuska is Párizsban? Az „Új ghetto“ színhelyét Bécsbe tette Herzl. Lehet-e, hogy a franciák zsidógyűlölete még fokozottabb? Honnan jöjjön hát a vigasz, honnan a kilátás az engesztelődésre. Miben bízhat a zsidóság?

1894 október végén tartóztatták le Dreyfust. A „Libre Parole“ ujjongott. „Rendkívüli kiadások“ özönlöttek, rikkan-csok telekiáltották a várost a zsidók árulásával. December 22-én már megvolt az ítélet: örök börtön és száműzetés.

A tömeg örült extázissal fogadta. „Ártatlan vagyok“ volt a vádlott végső szava. De túloldította a tömeg kiáltása: „Vive la Patrie!“ Éljen a haza! Mintha két ellenség viaskodna itt egymással: a zsidó és a haza. Herzl is ott tolongott a tárgyalóterem előtt, melybe a külföldi tudósítók is alig tudtak bejutni a csőcselék ostroma miatt. És ott volt 1895 január 5-én, mikor a jelentéktelen kis kapitányt az École Militaire terén, ötezer katona és nagy tömeg nép jelenlétében, dobpergés és fegyvercsörgés közepette nyilvánosan lefokozták. Mintha valami nagy nemzeti diadalünnep volna! Miért ujjong a tömeg? Szikrányi részvét sincs a zsidó számára, aki ártatlanságát hangoztatja? Mi hát a zsidó, akit hamis vádak árán így megbélyegeznek, akit mindenütt mindenünnen ki akarnak közsíteni? És mi ad erőt a zsidónak e sors viselésére? Egy ős faj, melyet szétszórtságában a közös sors, a közös ellenség, akarata ellenére néppé kovácsol össze. Nincs-e még benne elég erő, hogy megváltsa önmagát?

Az írás embere hirtelen átalakult a tett emberévé. Lázasan, szinte öntudatlanul ontja magából a jegyzeteket a „Judenstaat“-hoz. A „bazalttömb“ helyett valami sokkal nagyobb tört fel a lelkéből. „Úgy tűnik előttem, mint egy bazalthegy — írja Schnitzlernek. — Talán mert még annyira meg vagyok rendülve és a tünemény oly félelmetesen izzik...“

VII.

A küldetés — Regény vagy tett? — Beszélgetés
Hirsch báróval — A nagy pénz-zsidó és a nagy
szellem-zsidó — Szellemi társalgás a Rothschildokkal
A napló

Hirtelen, csodaszerűen, megvilágosító látomással és lelki megszállottsággal jött a küldetés, mint minden judeai prófétánál. „És lőn szívemben mint lobogó tűz, berekesztve csontjaimban.“ Szárnyak csattogása a magasba és földöntúli hang hívása: kit küldjek? És szóltam: íme itt vagyok, küldj engemet! És egek nyílnak, hol multak és jövődők nemzedékei pillanthatók át és minden történetek lapjai föltárulnak. És ezentúl az elhivatás terhével a szívében járja a világot: Meg kell váltani a népet az elsüllyedéstől, az elmerüléstől, az örök szenvedéstől. Ez az élete célja! És a megszállottság órájában prófétai vízióban látja, amint a Földközi-tengeren vonulnak, vonulnak Izrael seregei az Ígéret Földje felé. De most már nem kell a tengernek kettéhasadnia. A régi csodát pótolja az új technika. Gőzhajók végtelen flottája szeldeli át szent ünnepélyességgel a hullámokat és nem üldözik a felszabadultakat faraók és seregeik. Ámulattal csudájára gyülekezik a világ: „Kik ezek, kik repülnek mint a felhők és mint a galambok ducaik felé?“ Az úszó menet végén fekete bárkák. A halottak hajói. Magukkal viszik az élők, hogy együtt pihenhessenek velük az Ígéret Földjében...

Herzl lelkéről ezentúl egy pillanatra sem távozott a látomás súlya. Most már csak a küldetés teljesítése lebegett a szeme

előtt. Hogyan? Miként? „Elmegyek a nagyokhoz.“ A fejedelmekhez. Vagy a sanyargatott nép tömegei közé kell vinni a felszabadítás új ígét? Vagy talán az egész nem vízió, hanem csak fantázia, nem elhivatás és profécia, hanem csak inspiráció és költészet? „Olyan, mint valami hatalmas álom. De napok és hetek óta eltölt egészen az eszméletlenségig, elkísér mindenüvé, ott lebeg minden beszélgetésem felett, átnéz a vállamon komikusan kicsiny újságírói munkámba, megzavar és kábulatba ejt . . . Hogy mi lesz belőle, még most nem sejthető, de csodálatos már mint álom is . . . Fel kell jegyeznem az emberek számára . . . És talán az irodalom számára . . . Ha a regény nem válik tetté, talán a tett válik regénnyé . . .“

Ezek a kétségek azonban csakhamar szétoszlottak, mihelyt megtette az első lépést a megvalósítás felé. Ezután már úgy érezte, hogy nem regényt ír, hanem történelmet. „Mintha nem is én írnék, hanem úgy íródik belőlem.“ Felsőbb hatalom eszközének kezdte magát érezni. „Írtam állva, járva, fekve, az utcán, az asztalnál, éjszaka, ha álmomból felzaklatott . . .“

Herzl történeti elhivatásának tudatában ezentúl fontosnak tekintett mindent, amit mintegy felső sugallatra ír vagy cselekszik. 1895 pünkösdjétől kezdve naplót vezet, melybe belejegyzett a saját életéből minden vonalat, minden eseményt, minden levelet, minden ötletet, mely a zsidó ügygel kapcsolatban felmerült. Ez a napló, mely életének hátralevő kilenc esztendeje alatt tizennyolc könyvvé nőtt (nyomtatásban 1849 oldal), irodalmi szempontból Herzl főművének tekinthető. Egy kiválasztott nagy lélek tövises-tüskés útjának minden küzdelme, szenvedése és felmagasztosulása tárul fel benne. És lépten-nyomon érezzük, hogy az izgalmas események túlfeszítik az irodalom kereteit és halljuk a történelemnek titokzatos szárnycsattogásait.

A zsidó néppel és történetével való eljegyzésének megpecsételésére Herzl a zsinagógába ment. Ez volt az első útja vissza a zsidósághoz. Egészen más szemmel nézett most mindent, ami a zsidó lélekkel összefüggésben van.

„Először mentem a rue de la Victoire templomba. Az istentiszteletet újra ünnepélyesnek és meghatónak találtam. Az ifjúságomra emlékeztetett, a dohányutcai templomra

Pesten. Megnéztem az itteni zsidókat és családi hasonlóságot láttam mindnyájuk arcán . . .“

Így, templomi áldással, felavatottsággal, a nagy zsidó családhoz való tartozandóságának megerősített tudatával fogott hozzá nagy művének megvalósításához.

„Elmegyek a nagyokhoz . . .“ A kornak egyik legnagyobb zsidója pedig kétségtelenül báró Moritz Hirsch, Freiherr von Gereuth volt, aki Münchenben született (1831 december 9.), osztrák méltóság örököse, Magyarország nagybirtokosa, a Kelet kitüntetett nagyvállalkozója, a francia főváros legfilantrópbabb polgára, Anglia nagyiparának üzleti partnere, és végül az orosz zsidóság legáldozatosabb patrónusa volt. A konstantinápolyi balkánvasút építésén és egyéb szerencsés vállalkozásokon szerzett horribilis vagyonát majdnem teljesen szerencsétlen zsidó testvérei sorsának enyhítésére áldozta. 1873 óta sokmillió frankot adott az „Alliance Israelite Universelle“ keleti iskoláinak alapítására és fenntartására, és a későbbi években is egészen haláláig (1896, Ó-Gyallán) ő fedezte az Alliance emberbaráti munkájának milliós deficitjeit. 1882. év rettentő orosz pogromjai Oroszország felé fordították figyelmét és részvétét. Ötvenezer zsidó menekült tódult az orosz pokolból az amúgyis túlszűfolt galíciai ghettok felé. Hirsch báró segítő keze mindenütt ott volt. A hátramaradotaknak pedig vigasztaló leveleket küldött, melyeket úgy fogadtak az üldözöttek, mint egy új kor hírhozóit. Ötvenmillió frankkal modern iskolahálózatot akart teremteni Oroszországban. Abban a hiszemben, hogy a zsidó tömegek műveltségi fokának emelése elő fogja segíteni az oroszokhoz való asszimilálódásnak lehetőségét. De csakhamar arra a meggyőződésre jutott, hogy nincs más segítség, mint a kivándorlás. Hiszen őneki magának, a nagy francia filantrópnak éreznie kellett a Jockey Club antiszemitizmusát, mit remélhetnek a zsidók a muzsikok országában? Gyors elhatározással megalapította a „Jewish Colonization Association“, az J. C. A. név alatt ismertté vált zsidó telepítőtársulatot 2,000.000 angol font tőkével, melyhez 1,999.300 fontot ő maga adott, lord Rothschild és még hat ismert filantróp száz-száz fontot. Aztán megkezdte a földvásárlásokat Argentina bőséges területein, ahová az orosz zsidók százezreit akarta áttelepíteni. Mikor

egyetlen fia, Lucien, meghalt, vagy ezer millió frankra rúgó vagyonának általános örökösevé a zsidóságot tette meg. A nemesszívű bárónő is abban talált fájdalmára vigaszt, hogy „otthont alapítanak az elnyomott zsidó nép számára“. Hitte, hogy a földműveléstől eltiltott, elsatnyult orosz zsidóság a földhöz visszavezetve, regenerálódni fog. De nem eszmélt reá, hogy ideál nélkül a telepítésnek még gazdasági sikere sem biztosítható. Argentína nem válhat az Ígéret földjévé. Legfőllebb hajótöröttek menedékhelye lesz. Hirsch sokat csalódott új telepeseiben. 1891-ben „Cion barátai“ Palesztina felé akarták terelni a tevékenységét. De egyrészt Hirsch nem bízott a török szultántól nyerhető engedély stabilitásában, másrészt a szentföldi letelepítéssel akkor már a párisi báró Rothschild Edmond foglalkozott nagy áldozatkészséggel és a két báró között feszülő féltékenység a közös működést lehetetlenné tette. És Hirsch újabb százmilliókat áldozott különböző országokban felállított jótékony alapítványokra, melyeket a „jótékonyági tisztviselők“ egész vezérkara kezelt és irányított.

Herzl a Gondviselés által kiszemelt férfiút kereste Hirsch báróban. Talán ő lesz ideálja megvalósulásának az eszköze. Levélben találkozást kért tőle „egy zsidó politikai beszélgetésre, amely talán ki fog hatni abba az időbe is, amikor sem Ön, sem én nem leszünk többé“. Hirsch Londonból válaszol, kéri, talán írásban terjeszthetné elő a mondanivalóját. Herzl önérzetesen felel: meg fogja tenni, „de ha Ön titkára útján holmi udvariassági formulákkal felelne, hogy tanulmány tárgyává teszi stb., akkor Ön az én számomra el volna intézve örökre, ami talán a közérdek szempontjából sajnálatos volna... Elő fogom terjeszteni Önnek egy új zsidó politika tervét... Amit Ön eddig tett, az éppoly nagylelkű volt, mint elhibázott, éppoly költséges mint céltalan. Ön eddig filantróp volt, egy Peabody. Meg akarom mutatni Önnek az utat, hogyan lehetne több ennél... Egyáltalában nem számítok arra, hogy én Önt azonnal meggyőzőm, mert előbb át kell formálnia számos eddigi gondolatát. Csak azt kívánom, hogy teljes figyelmét szentelje nekem. Beszélgetésben valószínűleg kikényszeríttem volna ezt magamnak, levélbeli érintkezésnél ez nehezebb. Az én írásom ott fog feküdni többek között az Ön asztalán és elképzelem, hogy Ön elég levelet kap naponta koldu-

soktól, élősdiektől, szimulánsoktól és a jótékonyság iparosaitól. Azért az én levelem egy másik borítékban lesz ezzel a felírással: „Dr. Herzl levele.” Ezt kérem félretenni és csak akkor kinyitni, ha teljesen nyugodt és szabad feje lesz. Amint ezt elmaradt beszélgetésünkre is kívántam volna.”

Hirsch bárót nyilván meglepte a szokatlanul önérzetes hang és maga is kíváncsi lehetett, hogy Herzlt megismerje. Postafordultával felel kedves közvetlenséggel: Megtakaríthatja egy hosszú expozé leírását, ha még nem készítette el. Párizsba jön 48 órára és június másodikán várja a rue de l'Elyséen.

Óvatosságból Hirsch két titkárját rendelte a szomszéd szobába. Újságírók iránt nem szabad túlságos bizalommal lenni. Herzl sok jegyzetet készített a találkozóra. Egy pár új keztyűt előző nap kissé megviselt, hogy ne legyen olyan vadonatúj. „Gazdag emberek előtt nem szabad túlsok tiszteletet mutatni.” Hirsch előre telefonhívást rendelt meg, hogy pár perc múlva esetleg félbeszakíthassa a beszélgetést. De mire a telefoncsengetés jött, már annyira Herzl varázsa alatt állott, hogy szigorúan bement: „Senki számára sem vagyok itthon!” Herzl pedig kezdte föltárni előtte tervének exponáló, bevezető részét, mely az egésznek megértéséhez szükséges: „Nem volt kezdettől fogva szándékom, hogy a zsidókérdéssel foglalkozzam. Hiszen eredetileg Ön sem gondolt arra, hogy a zsidók patrónusa lesz. Ön bankár volt, nagy üzleteket csinált és most pénzét és idejét a zsidó ügyre fordítja. Én is hazulról író, újságíró voltam és nem gondoltam a zsidókra. De tapasztalataim, megfigyeléseim s az antiszemitizmus növekedő nyomása a dologhoz kényszerített.” A zsidóság legfőbb szerencsétlensége, hogy a kétezeréves szétszórtságban egységes politikai vezetés híján volt. Ez többet ártott, mint az üldözések. Ezen mentünk tönkre belsőleg. Elkorcsosodtunk. Ezért nem lehetett a zsidókérdés egységes megoldásához fogni. Új nemzedéket kell tehát nevelni. A jótékonyság koldusokat nevel. Sehol annyi koldulás, sehol annyi jótékonyság, mint a zsidóknál. Talán a kettő összefügg. (Hirsch helyesel.) Javítani kell a fajt, nevelni erkölcsi szépségre, bátorságra, önfeláldozásra, önérzetes nagy tettekre életben, művészetben és tudományban, szóval emelni a morális színvonalat...

„Nem, nem, nem! — szakította félbe Hirsch báró. — Nem akarom a nívót emelni. Innen van minden szerencsétlenségünk, hogy a zsidók túl magasra törtetnek. Túl sok az intelligencia, a nagy ravágyás. Ez okozza a gyűlöletet... Argentínai telepeimen be fogom bizonyítani, hogy a zsidók egyszerű földművesparasztok is lehetnek. Talán ez hatni fog Oroszországra is, hogy megengedje a zsidóknak a földművelést... Tervem, hogy szép angol hajót bérek és átviszek száz újságíró az argentinai kolóniák megtekintésére... Önt már most meghívom...”

Hirsch csak 48 órára jött át Londonból Párizsba. Talán egyéb sürgős teendője tette őt türelmetlenné, hogy nem hallgathatta végig Herzl fejtegetéseit. Talán túl hosszúra is nyult az elméleti bevezetés és a gyors koncepciókhoz szokott Hirsch báró nem látta az erkölcsjavító teóriák mögött a gyakorlati eszmék kiindulópontjait. Előtte a sürgős segítség volt a legfontosabb. Így történt a tragikus félreértés, hogy az egy cél felé haladó két férfiú nem jutott közelebb egymáshoz és nem egészíthették ki egymás energiáit. „Nincsenek apostolaim”, panaszkodott egyszer Hirsch báró, nagy tervei sikertelenségén keseregve. És most ott állt előtte az apostol és nem ismerte fel...

„Kivándorlás volna az egyetlen mód. Van megvásárlásra föld elég” — mondotta Hirsch. Herzl majdnem kiáltva felelt: „Igen. De ki mondja Önnek, hogy én nem akarok kivándorolni? Itt a terv ezekben a jegyzetekben! A német császárhoz fogok menni és ő megért majd engem. Mert ő nagy dolgok megítélésére van nevelve...”

Mikor Herzl a nagy támogatásokkal átcsábított párezer argentinai exportzsidóval szemben nagyarányú önkéntes tömegkivándorlásról beszélt, Hirsch gúnyosan közbevágott:

— És honnan veszi a pénzt? Rothschild 500 frankot fog jegyezni.

— A pénzt? — feleltem nevetve és dacosan. — 10 milliárdos nemzeti kölcsönt fogok összehozni.

— Fantázia! — mosolygott a báró. — A gazdag zsidók nem adnak semmit. A gazdagok rosszak, nem érdeklődnek a szegények szenvedései iránt.

— Ön úgy beszél, mint egy szocialista, Hirsch báró.

— Az is vagyok. Én azonnal kész vagyok mindent odaadni, ha a többiek is kénytelenek példámat követni.

Hirsch báró igen melegen búcsúzott Herzltől. Ha újra átjön Londonból, kérni fogja újabb találkozásra. Herzl pedig még aznap hosszabb levelet ír Hirschnek. 22 oldal jegyzete volt és csak a 6.-ig jutott el. Tehát Hirsch még semmit sem ismer a tervéből. De nem baj. „Először nem várok azonnali megtérést, másodszor nem az Ön két szemén mulik az én tervem. A rövidség kedvéért szerettem volna Önt felhasználni mint meglevő és ismert erőt. De Ön csak az erő lett volna, amellyel kezdek. Vannak más erők is. És végül és mindennek előtt a zsidó tömeg, melyhez meg fogom tudni találni az utat.”

„Ez a toll hatalom. Meg fog arról győződni, ha életben és egészségben maradok, — ezt a korlátozást az Ön művénél is meg kell tennie.”

„Ön a nagy pénz-zsidó, én a szellem-zsidó vagyok. Innen eszközeink és utaink különbözősége. Vegye tudomásul, hogy Ön azért nem hallhatott még semmit az én kísérleteimről, mert Ön az első, akinél kezdtem. Én jövök — —”

„Ön egy nagy embercsoportot egy bizonyos színvonalon akar tartani, sőt leszorítani? Allons donc! Mi tudjuk, milyen fázisokon ment keresztül az emberi nem az ősállapottól a kultúráig. Mindig feljebb megyünk mindennek dacára, örökké feljebb. Mindig feljebb, mindig feljebb, mindig feljebb! Vannak visszaesések, de ezt nem lehet mesterségesen előidézni. Ha lehetne, nem tette-e volna a monarchia, az egyház? Tudja-e Ön, hogy rettentő reakciós politikája van? — rosszabb, mint a legabszolútisztikusabb autokratáké! Szerencsére nem elegendők az eszközei. Tudom, hogy jóhiszeműen gondolja. Azért szeretnék az akaratának új irányt adni.”

„És ne tegye elfogulttá velem szemben az, hogy fiatalabb ember vagyok. Az én 35 esztendőmmel Franciaországban valaki miniszter és Napoleon már császár volt.”

„Ön elvágta a szavamat udvarias gúnyjával. Még dekoncentrálni tudok a beszélgetésben. Még hiányzik nekem az aplomb, amely nőni fog, — mert szükségem van rá, hogy ellenállásokat megtörni, közömbösöket megrendíteni, szenvedőket felegyenesíteni, egy gyáva és lerongyolt népet fellelkesíteni és a világ uraival érintkezni tudjak.”

„Én beszéltem egy seregről és Ön félbeszakított, mikor még csak a marsoláshoz való erkölcsi tréningről kezdtem beszélni. De én kidolgoztam az egész tervet. Tudom, mi minden kell hozzá: Pénz, pénz, pénz. Szállítási eszközök, nagy tömegek ellátása (nemcsak étellel és itallal, mint Mózes egyszerű idejében), az osztályok szervezése, szerződések államfőkkel, garanciák, új egészséges lakóhelyek alapítása. Megelőzően hatalmas propaganda, az eszme népszerűsítése újságok, röpiratok, könyvek, előadások, képek, dalok útján. Mindent egy centrumból tudatosan és messzetekintően irányítva. És végül el kellett volna mondanom, mi lesz a zászló és hogyan akarom kibontani. És Ön gúnyosan kérdezte volna: zászló, mi az? Egy rúd egy darab ronggyal? Nem, uram, egy zászló több ennél. Zászlóval oda vezetik az embereket, ahová akarják, még az Ígéret Földjére is. Zászlóért élnek és meghalnak, sőt ez az egyetlen, amiért tömegben meghalni készek, ha erre nevelik.“

„Higgye el nekem, hogy egy egész nép politikáját — különösen ha így szét van szórva az egész világon — csak magasan a levegőben lebegő imponderabiliákkal lehet csinálni. Tudja-e, miből keletkezett a német birodalom? Ábrándozásokból, dalokból, fantáziákból és fekete-piros-arany színű szalagokból — és rövid idő alatt. Bismarcknak csak meg kellett ráznia a fát, amelyet a fantaszták ültettek“.

„Természetes persze, hogy a népfantáziának szilárd alapra van szüksége. Ki mondja Önnek, hogy nincsenek már gyakorlati eszméim a részletekre is?“

„A kivonulás az Ígéret Földjére az összes emberi vállalkozások komplexuma. Ennél a vállalkozásnál már az első stádiumban foglalkozást találnak fiatalembereink tömegei, mindazok a mérnökök, építésszek, technikusok, orvosok, kémikusok, ügyvédek, akik az utóbbi 30 évben kijöttek a ghettóból és azt hitték, meg fogják találni a kenyerüket és a becsületüket a zsidó kalmárságon kívül és akik most kétségbeesve, egy új műveltségi proletariátust kezdenek alkotni, és akiket én nem mint Ön, csökkenteni, hanem inkább gyarapítani akarok, mert bennük látom a zsidóknak jövőendő erejét. Hozzám hasonlók.“

„Ezekből képezem a földkereső és földhódító, honfoglaló

csapatok vezérkarát és káderjeit. Már az elvonulásuk levegőt csinál az antiszemita országok középosztályában és könnyíteni fogja a nyomást.“

„Nem látja, hogy egy csapással kapom a zsidók munkáját, pénzét a célra? És hozzá lelkesedésüket, mihelyt megértik, miről van szó.“

„Van zsidó pénz súlyos tömegekben kínai kölcsönre, afrikai néger vasútra, a legkalandosabb vállalkozásokra, és maguknak a zsidóknak legsúlyosabb, legközvetlenebb, legkínzóbb szükségletére nem volna zsidó pénz?“...

Ez a levél, amely nagy vonalakban mutatja a képzelt megoldás kontúrjait, éles világítást vet Herzl egyéniségének és élete regényének további fejlődésére. Ez volt az elindulás a küldetés teljesítésére. És minden külső kudarc dacára máris a belső diadalnak tudatával teljes. „Ön szükségét fogja érezni, hogy beszélgetésünket folytassuk... akkor egy napra Londonba jövök. És ha akkor éppoly kevésbé győzöm meg mint tegnap, éppúgy bosszúság nélkül, derülten távozom, mint tegnap... Akar velem fogadni? Zsidó nemzeti kölcsönt veszek fel. Kötelezi-e magát ötvenmillió márka jegyzésére, ha megszerzem az első százmilliót? Ezért megteszem Önt fővezérré.“

Rangokat osztó fejedelmi gesztus ez, melynek a történeti elhivatottság tudata ad háttérrel. Ez ad neki erőt, hogy a világ uraival, népek, birodalmak fejeivel, és a szellem nagyjával is úgy beszéljen, mint aki helyet biztosít a históriában mindenki számára, aki az ő államépítő eszméjének szolgálatába szegődik.

Ami ezután következik, részletes kidolgozása, csiszolása és ékesítése a nagy tervnek. És ez oly grandiózussá nő előtte és annyira érzi, hogy ő maga is nő vele, hogy június 7-én már feljegyzi naplójába: „Hirsch, aki 8 nappal ezelőtt még tervem sarkpontja volt, ma már a quantité absolument négligeable mélyére süllyedt, akivel szemben még nagylelkű is lehetek gondolatban.“

A gondolat annyira valósággá válik képzeletében, hogy víziói átvetítik az eseményeket az időből a térbe. Egymás mellett látja az egymásutánt és a végtelen időt végtelen térré alakítja át, ahol a fantázia szabadon, korlátlanul csaponghat. Eltűnik a fejlődés fonala és minden oly egyszerre, hirtelen, csodásan, jelenésszerűen lép fel. És olykor a homlokára üt:

nem regény-e mégis „és én járok a regényben?” Olykor meg könnyei öntik el a papírost, mikor népének sok szenvedése és várt megváltása vonul el előtte. „Judenehre beginnt!” kiált fel. Most kezdődik a zsidók tekintélye a világ előtt. Most fogják csak megismerni, amit kétezer esztendő óta lehetetlennek tartottak: a zsidó becsületet! „Annyira kitölt ez engem, hogy mindent csak erre vonatkoztatok, mint a szerelmes a személyre.” Este az operában, a Tannhäusernél is csak erre gondol. Itt ülnek órák hosszat összezsúfolva, mozdulatlanul, testileg megcsigázva! És miért? Egy imponderabile kedvéért! Zenéért és képekért! És a megváltás szavának zenéje elől bedugnák a zsidók a fülüket? A párizsi opera díszes közönsége, luxusa felvillantja előtte jövőendő ünnepi felvonulások fényét az Ígéret földjén. „Igen, a zsidó luxust is fel fogom használni, mint mindent.” És az egyiptomi kivonulás képei is eléje tolulnak. Talán mégis „lesz harc megbánó fáraókkal, ellenséggel és különösen önmagunkkal. Az aranyborju!” És olykor kicsúszik a tolla alól önkéntelenül a fejedelmi többszám: „Komolyan távolbatekintve keresztülvisszük, ha nép érezni és tudni fogja, mily fenségesen gondoljuk.” — És közvetlenül utána: „Hadsereget jól a kézben tartani!” Hősi harcosaim, törekvő művészek, hűséges és odaadó tisztviselők jutalmazására fordítom a gazdag leányok hozományát. Házasságpolitikát kell csinálnom. A nagy bankárokhoz, akik szeretni fognak, így szólok: „Kíváncsi volna, hogy leányaikat feltörekvő, erős ifjakhoz adják. Erre szükségem van az állam szempontjából...” „Nemességadományozással nagy személyes áldozatokra fogok serkenteni. Pénzért nem kaphat nálunk senki sem nemességet, sem rendjelt. Az államalapítás előtt szeretteket nosztrifikálni fogom. Amnesztia... Boldog népet akarok...” „A föld uraival úgy fogok érintkezni, mint hozzájuk hasonló...”

☞ Lázizgalomban telerótt kis papírszeletek, miket csak a túlfűtött fantázia tudott egységes építőtervvé foglalni. De a látomások látója előtt már készen állott az épület oszlopaival, világítóival, egész ornamentikájával. A „Hét óra országa”, ahol ennél több nem lehet a napi munkaidő sehol. A zászlón is, amely népek lobogójává fog válni, ezt jelképezi a hét arany csillag a fehér mezőben, amely az új, tiszta élet szimbóluma. „A munkáscsapatok mint a katonaság, trombita hangjai

mellett vonulnak munkába és ugyanígy térnek haza.“ Nők és gyermekek dolgoztatása gyárakban tilos. „Délceg nemzedékre van szükségünk.“ Szolgálat a munkahadseregben éppúgy jár nyugdíjjal, mint a katonaságnál. Az „assistance par le travail“, a „segítség munkák által“, a humánus elv, melyet Párizsból Bécsbe akart átültetni, most az Ígéret Földjén fog érvényesülni. Az államot Izrael vénei vezetik. „Az első szenátor az apám lesz.“ „A szenátusba bekerül minden híres zsidó, aki velünk megy.“ A szenátorság egyszersmind tiszteletbeli nyugdíj szellemi nagyságok számára. „A sadagorai csodarabbit kivinni és megtenni mintegy provinciai püspököknek. Általában megnyerni az egész klérust.“ Güdemann bécsi főrabbi a főváros első püspöke lesz. „A gyáva, kitért zsidók maradjanak. Még nekik is használni fogunk, — dicsekedni fognak hozzánk tartozásukkal, amit most szégyelnek. Mi, hűséges zsidók pedig naggyá leszünk.“ „A Rothschildoknak és a többi nagy zsidóknak hozom az ő történeti missziójukat.“ A kis zsidók pedig új ideált kapnak, amely az elnyomottakat szabad új emberekké teszi. „És tulajdonképpen ebben is még mindig a drámaíró vagyok. Szegény, rongyos embereket szedek fel az utcáról, pompás öltözetekbe bujtatom őket és csodálatos, tőlem kitalált színjátékot játszatok velük a világ előtt...“ „Én vagyok az ember, aki hulladékokból anilint csinál.“ És mintegy önmaga előtt is mentségül hozzát teszi: „Különböző hasonlatokat kell használnom, mert ez példátlan valami...“

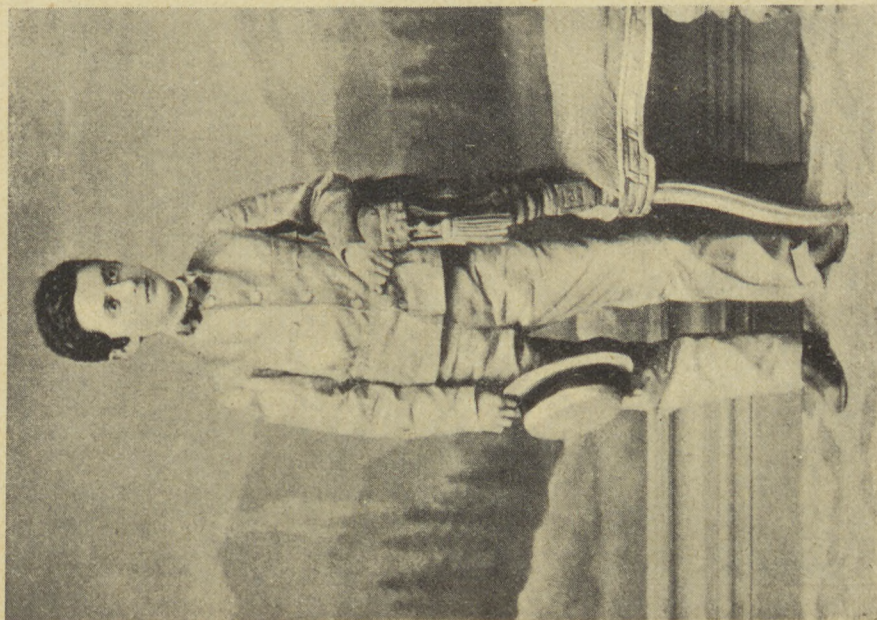
És már látja az új zsidó generációt, amelyet nevelni fog hazafias dalokkal, Makkabeus-példákkal, vallással, zsidó hősi darabokkal, a becsületérzés fejlesztésével. Goldmark, Brühl és más zsidó zeneszerzők néphimnuszokat fognak komponálni. „Mózes kivonulása úgy aránylik ehhez, mint Hans Sachs bőjtéji énekesjátéka egy Wagner-operához.“ „Mindazokat, akik valamikor valamit vétettek ellenem és ezért nem mernek hozzám közeledni, felkeresem és alkalmazom. Mert nekem kell az elsőnek lennem, aki példát ad a nagylelkűségre. A zsidókérdés megoldása a nagy engesztelődés jegyében cseng ki.“ „Erős a hitem, hogy meg fogom az embereket hódítani.“ „Tíz év múlva a mozgalom ellenállhatatlan lesz és a zsidók éjben és ködben mezítláb fognak utánunk szaladni...“

De elsősorban a „nagyokat“ kell meghódítani, hogy

csendben folyhasson az anyagi eszközök előteremtése. „Hirschtől Rothschildhez megyek, mint Moltke ment Dániától Poroszországhoz.“ Sűrűn kereszteződnek a jegyzetek „Glion“ és „Familienrat“ jelzéssel. Glionban, a genfi tó partján akar találkozni Güdemann-nal és Salo Cohnnal, hogy lássa, miként hatnak a gondolatai tudományban és gyakorlati életben képzett koponyákra. Az egész tervet pedig rendszeresen összefoglalja a Rothschildok „családi tanácsa“ számára, akiket meg akar győzni arról, hogy az ő természetes dimenziókon túlnőtt vagyonukat is csak ezzel a történeti feladattal kapcsolatban tudják biztonságba helyezni. Ha nem akarnak, ellenük fordul majd a tömeg haragja. „Mi nagyá tesszük Önöket. Mert az első választott fejedelmet a Rothschild-házból vesszük. Ez a ragyogó lámpás, amelyet vagyonuknak befejezett Eiffeltornyára teszünk. Az egész torony úgy tűnik majd a történelemben, mintha csak emiatt épült volna . . .“ „Az alkotmányban különben kellőképpen kötni fogjuk őket. Mert szabad férfiak leszünk és senki sem lesz fölöttünk, csak a mindenható Isten . . . Őh, sokan testvéreink közül még álmukban sem tudják elképzelni, mit jelent az: szabad férfiúnak lenni! . . .“ „És keresztülviszem, mert a tollam tiszta és megvesztegethetetlen.“

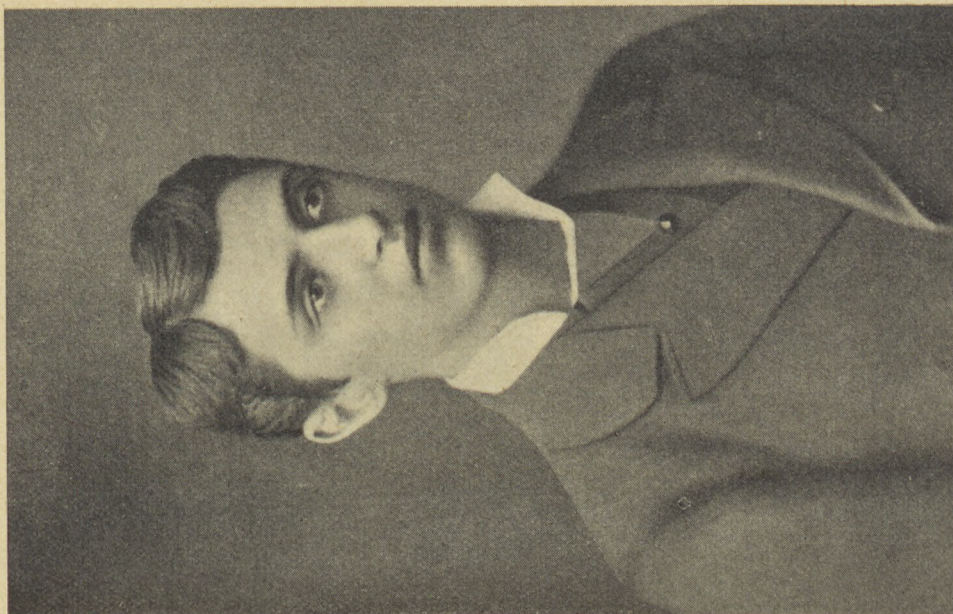
Otthon, írásközben, egyre súlyosabban nehezedik reá a látomás. De ha kimegy az emberek közé, vállára teszi a kezét a kijózanító realitás. Este barátjánál bécsiakkal találkozik. Lueger polgármesterré választásának megerősítéséről vitatkoznak. Rezignáltan tárgyalják az antiszemitizmus fellángolását. „Bágyadtságukkal egészen csüggedtté tettek. Ghetto-lelkek, csendesek, becsületesek, félénkek. Ilyen a legtöbb. Megértik-e majd a felhívást szabadságra és emberré válásra? Elmenésemkor egészen lehangolt voltam. Tervem megint örültségnek tetszett . . .“ Hazaérkezve azonban újra hatalmukba ejtik a röppenő ötletek, „mik világok álmodásának e verőfényes napjaiban oly derűs bőségben cikáztak át a lelkén“, és újra felragyogott előtte az Ígéret Földjének fénye.

Hogy hol van? Merre van? Még bizonytalan. „Palesztina ellen szól Oroszország és Európa közelsége, a terület szűk volta és a klíma, amelytől elszoktunk. De mellette szól a hatalmas legenda.“ Mi lesz az államnyelv? Mindenki magával hozza a nyelvét régi hazájából. A soknyelvűség nem lesz

Herzl Tivadar mint alsó realista
Herzl als Schüler der Realschule in Budapest

Aus Kellner: Herzl's Lehrjahr

Herzl Tivadar mint a »Wir« irodalmi Társaság
 elnöke

Herzl als Präsident des Literatur-Vereins »Wir«

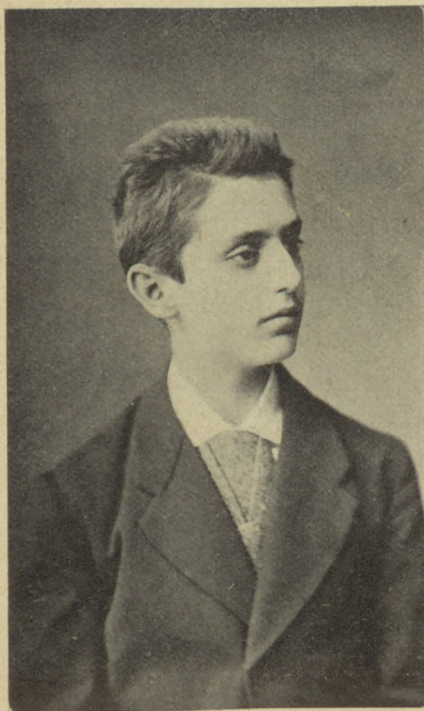

Jeanette Diamant

Jakob Herzl

Herzl szülei — *Herzl's Eltern*

Herzl Tivadar mint a pesti evangélikus gimnázium növendéke

Herzl als Schüler des evangelischen Gymnasiums in Budapest

Herzl fiatalon elhunyt nővére,
Pauline

*Herzl's Schwester, Pauline,
starb im 18. Lebensjahr*

Fényképek László Sándor (Budapest) tulajdonában — *Photographien im Besitze des Herrn Alexander László (Budapest)*

akadály. Példa erre a Svájc. Miben nyilatkozik meg az egység? „Nemzetté tesz bennünket a vallás.“ Nemcsak a nyelvet, hanem az egész régi miliót is magunkkal visszük és átplántáljuk. Ez adja meg már kezdetben az otthonosság érzését. Később természetesen sajátos zsidó stílust kell teremteni. „Senkit sem fognak ott soha véleményének nyilvánításáért elnyomni.“ „Nálunk lesz a világ legtisztességesebb sajtója!“ „Természetes, hogy a másvallásúakat becsülni, tulajdonukat, becsületüket, szabadságukat a legkeményebb eszközökkel védeni fogjuk. Ebben is példát fogunk mutatni az egész világnak.“

Olykor annyira felülkerekedik lelkében a zsidó dac, hogy elgondolja: a zsidó doge a középkori zsidók szegyenruháját fogja viselni, hegyes süveget és sárga foltot. Élet-e vagy regény? A hős a hajón partraszállás előtt a zsidóbecsület fenségéről fog beszélni, aztán szétszítja a honfoglalók, a zsidó becsület első lovagjai közt a sárga foltokat. Ez lesz a legnagyobb kitüntetés, a legmagasabb rendjel. Az elnyomás bélyege a fölemelkedés szimbóluma lesz.

„Az Ígéret Földje, ahol szabad, hogy hajlott orrunk legyen fekete vagy vörös szakállunk és görbe lábunk anélkül, hogy ezért megvetnének. Ahol mint szabad emberek élhetünk saját rögünkön, ahol a gúnynev „zsidó“ a becsület neve lesz, mint német, angol, francia, szóval mint minden kultúrnépek tömegei.“ Sőt a régi ghettoakat is átplántálnák a különböző új stílusok közé és minden nagy nemzeti ünnepségen mintegy mementoként ezeken vonulna át a zsidó doge fényes kíséretével, kancellárral, miniszterekkel, tábornokokkal, diplomáciai karokkal, vének tanácsával, parlamenttel, követségekkel, kamarákkal és díszes lovassággal, köztük „Juda magyar huszárjai...“

Olykor megdöbbenéssel nézi jegyzeteit: vajjon ura-e még a fantáziájának? Nem kergetik-e kényszerképzetek? „Én dolgozom ki? Az dolgoz ki engem! De mikor az egész oly értelmes! Az ilyen állapotot azelőtt inspirációnak nevezték.“ Ideges feszültséggel vonultat át a fejében mindent és úgy találja: szokatlan, de reális fogalmakkal operál. „Azt az embert, aki a teáskannának gőzmelte fedelére mutatva szolt: ezzel embereket, állatokat és terheket vontatok és új képet adok a világnak, — kinevették mint örültet.“ És mi az egész zsidókérdés megoldása? A transport kérdése! Csak le kell

győzni a kezdet nehézségeit. Meg kell indítani az első vonatot és a többi gördül majd magától a történelem sínjein. Lázasan rójja a jegyzetes cédulákat a megváltás művének legapróbb részleteivel. „Az írás nem jelent számomra munkát, hanem megkönnyebbülést. Megszabadítom magam a gondolatoktól, mik felbuggyannak bennem, mint a buborékok a retortában és végül szétrepesztenék az agyamat, ha nem volna leveztetésük...” Így beszélt Jeremiás is, az anathóti férfiú, „aki látta a nyomorúságot haragjának vesszejével” — „és lőn szívémben égő tűz, berekesztve csontjaimba, visszatartani nem bírom.” Így beszél a szenvedő Jób barátja: „mert megteltem szavakkal és íme bensőm mint ki nem nyitott bor, amely szétrepeszti az új tömlőket...” Siettetni kell a megnyilatkozást, a kiszabadulást. „Az az érzésem, mint egykor az evangélikus gimnáziumban Pesten, a nyolcadik osztályban: nemsokára elhagyom az iskolát...”

A zsidó iskolába ekkor még mindig keveset járt Herzl. Nem ismerte sem Hess művét „Róma és Jeruzsálem” örök problémájáról, nem tudott Pinsker kísérletéről az „Auto-emancipáció”-val. Nem tudott a sok benső tusáról, mely az orosz zsidók szellemi vezetőiben már régebben fakasztotta és érlelte az ő gondolatainak csíráit. S talán szerencse is, hogy így lelkének szűz talaján érte a küldetés inspirációja és nem ismerve elődjeinek kétségeit és tépelődéseit, mindent oly egyszerűnek látott, mint egykor a judeai pásztor, kit hirtelen a sikomorafák árnyékában világosított meg az elhivatás villáma és habozás nélkül engedelmesen sietett eleget tenni az égi sugallatnak. Herzl ezekről a judeai prófétákról sem tudott sokat. Mikor hangulataira, kedélyállapotára analógiát keresett, nem gondolt sem Jeremiásra, sem Ámoszra, hanem az idegen Savonarolára. „Azt írja, hogy a zsidó ügy Önt nem tölti ki. Engem kitölt egy idő óta egészen, egészen, egészen! A darabbal (Új ghetto) azt hittem, elírom a nyomást a lelkemről. Nem ment. Ellenkezőleg. Mind jobban és jobban belemérültem a dologba. Egy idő óta Savonarola-hangulatban járok-kelek, amit Lenau körülbelül így fejez ki:

Mich schlug der Blitz zu Gottes Ritter,
Auf ewig steht der ernste Bund.“

Ezt írja Tewelesnek. És csak most, tőle hall először George Eliot angol írónőnek „Daniel Deronda“ című regényéről is, amely szintén cionista értelemben tárgyalja a zsidókérdés megoldását. Alphonse Daudet, a kedves, elegáns antiszemita, aki becézte, szerette az „aszír fejedelmet“, a „keleti herceget“, regényformát ajánl Herzl „zsidó-hadjárata“ számára is. De Herzl ekkor már túlnőtt a regényen és a gyakorlati megvalósításra készült. Tehát „férfiasabb közlést“ választott. „Méltóságomon alul volna, hogy tervemet szerelmi jelenetek és apró tréfák között közöljem a tömeggel, ahogy azt Bellamy a Jövő regényében tette.“

De így is hozzáfér-e a lelkekhez a regény és realitás e vegyülete? „Egyik-másik feljegyzésem nevetségesnek, túlzottnak, örültnek fog látszani. De ha én itt mint irodalmi munkáimnál önkritikát gyakoroltam volna, elnyomorítottak volna a gondolatok. Az óriási azonban jobban szolgálja a célt mint a csenevész. Mert a leszorításokat mindenki könnyen elvégezheti...“ „Művészek meg fogják érteni, hogy én világos, tiszta ésszel túlzásokat és álmokat engedtem felburjánozni gyakorlati, politikai és törvényhozói gondolataim között, mint zöld füvet a járda kövei közt. Nem fokozhattam le magam a józanságra. A könnyű kábulatra szükség volt. Igen, művészek ezt teljesen megértik. De oly kevés művész van...“ És olykor ideggörcsös, fejfájós napokban megszállja a félelem: a Halál megakadályozhatja a nagy mű megvalósítását. És naplójába jegyzi Heyse versét a művészeiről:

Ich bebe:

Das ich hinfahren könnte über Nacht,
Hinfahren, ehe ich dies Werk vollbracht...

Sietni kell, mielőtt a napok befejeződnek. El kell vinni gyorsan „Isten ajándékát a zsidóknak“. „És ha Istent mondok, nem akarom a szabadgondolkodókat megbántani. Én miattam mondhatnak Világszellemet vagy más valamilyen szót e kedves, régi csodálatos abreviatura helyett. Hiszen a szavak körüli nyelvcsatában mégis mindnyájan egy és ugyanazt gondoljuk. Igen, a hitben és a kétségben egyaránt egy és ugyanazt gondoljuk: hogy megmagyarázhatatlan!“

De „talán többet is oldok meg mint a zsidókérdést: tudniillik a szociális kérdést is!“ Mert az öröklött jogtalan állapotok posványa helyett szűz talajon keletkező új társadalom perspektívája nyílik. A Hétóra-ország nemcsak mintaország szociális kísérletek számára, hanem a művészetek kincsestára is, ahová zárandokolni fognak az egész kultúrvilágból. „Az én művem elveszíthetetlen kincse lesz az embereknek. Mindnyájuknak, nemcsak a zsidóknak! Ezek után az őszinte feljegyzések után némelyek nagyzási hóbortban szenvedőnek tartanak majd. De az én pair-jeim, a művészek és filozófusok meg fogják érteni, milyen igazi mindez és meg fognak védeni...”

„Isten nem tartotta volna fenn oly sokáig a mi népünket, ha nem volna még hivatása az emberiség történetében.”

„Igen, nehéz lesz a zsidókat erre megnyerni. De megkapom őket. Növekedő óriáserőt érzek magamban a fenséges feladatra. Nő az ember magasabb céljaival.”

„A mi egész ifjúságunk, mindazok, akik ma húsz és harminc év között vannak, el fognak távolodni a tisztázatlan szocialista irányzatoktól és hozzám csatlakoznak. Vándorprédikátorokká válnak a családjaikban és kimennek az országba — mely az ő országuk leszen.”

„A rabbik szervezetem oszlopai lesznek és én tisztelni fogom őket ezért.”

„Mint futó tűz fog terjedni mindenfelé.”

„Írásközben, különösen amikor eszembe jutott a komoly ünnepi hangulat a hajókon és odaát a megérkezés, az ünnepélyes fogadtatás, gyakran sírtam népem szerencsétlenségén.”

„De ha vezetni fogom a népet, nem szabad könnyeket mutatnom. A vezérnek keménytekintetűnek kell lennie.”

„Ma egyedülálló, magányos ember, holnap talán száz-
ezrek szellemi vezetője. Mindenesetre találója és hirdetője egy hatalmas eszmének.”

„Ezekben a napokban sokszor féltem, hogy megőrülök. Úgy száguldoztak a gondolatrajok megrázkódtatóan a lelkemen át. Egy egész élet nem lesz elegendő mindennek a keresztülvitelére. De egy szellemi hagyatékot hagyok hátra. Kinek? Minden embereknek... Azt hiszem, az emberiség legnagyobb jótevői közt fognak emlegetni. Vagy ez a hit már a nagyzási hóbort?”

A szétszórt gondolatfoslányokon kívül természetesen egységes rendszerbe is foglalja a zsidóállam felépítésének módozatait. A zsidó nép abnormális helyzete jogossá teszi, hogy valaki, aki a veszélyt felismeri, fellépjen mint „gestor negotiorum“ és a nép érdekében tárgyaljon és cselekedjen. De alátámasztja vállalkozását a kiválasztott emberekből alakítandó „Society of Jews“, zsidók társasága, mely a születendő zsidó mozgalom központja lesz és a mozgalom terjedésével egyre nagyobb jogosultságot nyer, hogy a nép nevében mintegy keletkező állam képviselőjeként lépjen fel, szerződéseket, megállapodásokat köthessen és területet szerezhessen szuverenitása alatt. A „Jewish Company“ lesz a végrehajtó szerve, amely az elnyerendő „charter“ alapján az összes ügyeket lebonyolítja. Később átmegy a hatalom a demokratikus intézmények kezébe. Az osztályellentéteket már kezdettől fogva igyekeznek kiküszöbölni. A szabad vállalkozást azonban elnyomni nem fogják. „Csak ott vagyunk kollektivisták, ahol a feladatok mérhetetlen nehézségei ezt követelik. Egyébként ápolni és támogatni akarjuk az egyént jogaiban. A magántulajdon mint a függetlenség gazdasági alapja szabadon és tisztelten fejlőd-hessék.“ Munkaközpontok szabályozzák az ipari termelést és óvják a túlprodukciótól. „Nem zsidó munkásrabszolgák olcsóbb munkaerejének bevonását meg fogjuk tudni hiusítani az ellenszegülők bizonyos bojkottjával.“ A hétórás munkanaposokat leszorítani nem engedjük. A bevándorlást bizottság fogja szabályozni a szükség és lehetőség szerint. Mindent a leggyorsabban készítenek elő, hogy ne legyenek megrázkódtatások, krízisek, sem a távozásnál, sem az érkezésnél. A helyicsoportok a rabbik körül alakulnak meg, akik a szószékről lelkesítik a híveiket. Milyen áhitattal fogják mondani ezentúl a régi ígét: „Jövő évben az Ígéret földjén!“ Nem fog kelleni külön gyűléseket tartani mindenféle fecsegésekkel. Az istentiszteletbe fogják beilleszteni! A helyicsoportok kapják az értesítéseket a „Society of Jews“ központjából és a kivándorolni akarók mindent előre láthatnak és tudhatnak. A középosztály önkéntelenül is belesodródik a mozgalomba. Hiszen odaát lesznek a fiaik mint a Society hivatalnokai, mint bírák, ügyvédek, orvosok, építészek, híd- és vasuti mérnökök. Másoknak meg a leányaik lesznek odakünn férjnél. Új kultúrákban

korán házasodnak. Ez javára lesz az általános erkölcsnek és a jövőendő nemzedéknek is. A fiatalok odavonzzák az öregeket, hozzátartozókat, barátokat. Természetes, hogy legelőbb a szegények fognak csatlakozni, akiket a különböző kivándorlási bizottságok nem tudnak ma már sehová sem irányítani. Szívesen fogják a legnehezebb fizikai munkát végezni, mert visszakapták a szabadságot és a reményt. A gazdagok is egyre belesodródnak és támogatni fogják. „Nem hiszek a kapitalisták szívtelenségében és nem is teszek úgy, mintha ezt hinném. Nem vagyok uszító, hanem békítő. Minden erő felszabadul általunk és egyesül velünk!”

És mert magasabb történeti megnyilatkozásoknak látja jegyzeteit, elzárja a már könyvvé dagadt cédulahalmot az egyik bank safejébe és Arthur Schnitzlert értesíti, hogy a Comptoir d'Escompte melyik számú fiókjába rejtette el. „A kinyitáshoz hétszer kell jobbra csavarni a három gomb mindegyikét. Valakinek ezt tudnia kell arra az esetre, ha „eltávoznék egy éjszaka”... Izgatottnak gondol? Nem vagyok az. Sohasem voltam ilyen boldog, emelkedett hangulatban. Nem gondolok a meghalásra, hanem férfias tettekkel teljes életre, mely minden alacsony, üres, kuszált, mi valaha bennem lehetett, eltöröl és megsemmisít és megengesztel bennem mindent, miként én is megengesztelődtem e munkám által mindennel”...

A jegyzetek pedig folyton szaporodnak a megszállottság erősödő sugallatára :

„Senki sem gondolt arra, hogy az Ígéret földjét ott keresse, ahol van, — pedig oly közel fekszik. Itt van: mibennünk! Mindenki magával és magában visz egy darabot az Ígéret földjéből. Az egyik a fejében, a másik a kezében, a harmadik a vagyonában. Az Ígéret földje ott van, ahová mi visszük!”

„A zsidó állam világszükséglet. Tehát létre fog jönni.”

„Azt hiszem, számomra megszűnt az élet és kezdődik a világtörténelem.”

VIII.

A történelem kezdete, — vagy a regény befejezése?
— A barát könnyei — Levél Bismarckhoz —
Güdemann-nal Münchenben — Tárgyalás Badení
gróffal — Zsidóellenes tüntetések Bécsben — Harc
a Neue Freie Presse uraival — Békekötés

Az első, akinek Herzl a lelke mélyén hordott titkot teljesen feltárta, barátja, dr. Schiff, a „Wolff Távirati Iroda“ vezetője volt. Herzlnek négyéves párizsi tartózkodása alatt bizalmasa, sokszor hivatalos helyettesítője. „Zsidó ügyről csak egyszer esett szó közöttünk azelőtt, — beszélte dr. Schiff Ruben Braininnek. — Még az első időben, mikor én kijelentettem, hogy nem megyek többé Ischlbe nyaralni, mert a fő-szezon alatt tele van mindenfajta zsidókkal, akiknek a társaságáról szívesen lemondok. Herzl csodálkozó szemeket nyitott: „Hogyan? Hiszen te is zsidó vagy, miért kerülöd a zsidó környezetbe?“ Egyébként Herzl szűkszavú volt. Legszívesebben a halálról beszélt. Mi, barátai, úgy éreztük, hogy valami mély-séges titkot rejt a szívében. És vártuk, hogy majd egyszer egészen új és meglepő formában jelenik meg előttünk. De álmunkban sem gondoltunk arra, hogy ez a forma politika lesz, annál kevésbé valami zsidónál is zsidóbb mozgalom. Naponta szoktunk találkozni. Egyszer csak eltűnt és két hétig nem jelentkezett. Azt hittem, hirtelen elutazott Párizsból. A második hét végén levelet kaptam tőle, keressem fel azonnal lakásán, mert igen nagyon fontos ügyben akar velem tanácskozni. A titokzatos célzásokból azt hittem, családi ügyről van szó, melynek bonyadalmaiba azelőtt is beavatott. Valami

szerencsétlenséget sejtettem. Dobogó szívvel mentem Theodor lakásába, melyben egyedül volt. (A családja már visszatért Bécsbe.) Herzl maga nyitott ajtót. És amint reánéztem, megijedtem.

A néhány nap alatt, amióta nem láttam, beesett az arca, mint egy súlyos betegnek, a szeme, a tekintete is olyan különös volt. Haja, szakálla, ruhája rendezetlen. Ez-e az az elegáns Herzl, aki úgy vigyázott külsejére, öltözetére, mintha a divat papja volna? Titokzatosan, szinte sűgva szólt hozzám: „Hallgass ide, barátom! Két hét óta elbújtan ülök itt, nem tudtam sem aludni, sem enni. Nagy átalakulás ment végbe a lelkemben. Ennek gyümölcse ez a könyv, amelyet éjjel-nappal írtam. Szinte belebetegedtem az írásába és a belső megrendülésbe. Most fejeztem be. Mit ér, nem tudom. De egyet tudok, hogy életem sorsa rejlik benne. Még senki a világon nem tudja, mi történt bennem, senki sem látta még ezt a kéziratot. Kérlek, barátom, szentelj nekem néhány órát és elolvasom neked kezdettől végig. De ne szakíts félbe kérdésekkel, míg be nem fejezem. Azután mondd meg a véleményedet nyíltan, kíméletlenül és én nyugodtan meghallgatlak, ha bármily keserű lesz is.“ Ez a bevezetés aggodalmat és félelmet gerjesztett bennem. Rosszat sejtettem. Herzl bevezetett dolgozószobájába, kulccsal bezárta az ajtót és azonnal hozzáfogott kézírata olvasásához. Megszakítás nélkül, megindultan, reszkető hangon olvasott...“

A többi már Herzl írásaiból is ismerjük: Herzl figyelte barátja arcvonásain a hatást. Egyszer csak látja, hogy szemei megtelnek könnyekkel. Herzl felujjong. Így kell hatnia a zsidó tragédiának minden nemes zsidó lélekre. Így fog majd a szívébe markolni millióknak. Hiszen ő is gyakran sírt írásközben. De csakhamar reáélmél a végzetes és fájdalmas félreértésre. A barátja őt siratja. Azt hiszi, elborult az elméje.

„Beteg vagy barátom, pihened kell, orvoshoz kell menned“ — mondja részvétteljesen dr. Schiff.

„Nem orvoshoz megyek, — felelt Herzl izgatottan, — hanem Edmond Rothschildhoz. Be fogom neki bizonyítani, hogy jótékony millióinak elpazarlása hiábavaló, ha nem alakul meg a zsidóállam.“

„Isten mentsen ettől a lépéstől, — óvta dr. Schiff. —

Rothschild örültnek, vagy csalónak néz majd. Ezzel az egész dologgal nevetségessé, vagy tragikussá teszed magad."

Dr. Schiff szavai annyira megrendítették Herzlt, hogy úgy érezte, összedőlt minden. A tragikustól nem riadt vissza, de annál inkább a nevetségéstől, amely megöli magát az eszmét.

És hirtelen agyába villant, talán ugyanilyen lesz a hatása holnap annak a levélnek, amelyet ebben az ügyben dr. Güdemann-nak írt. Megmutatta ezt is dr. Schiffnek, aki reáijesztett: A bécsi főrabbi mint hűséges lelkipásztor a szüleihez fog sietni és figyelmezteti őket egyetlen fiuknak lelki katasztrófájára. Herzl erre azonnal sürgönyt adatott fel Bécsbe, kéri dr. Güdemann-t, hogy levelét ne vegye át, hanem felbontatlanul küldje vissza. Schiff még ajánlotta, hogy beszéljen Nordauval. Herzl rezignáltan felelt: „Ha gondolataim ilyen hatással vannak egy értelmes, hűséges barátira, le kell mondanom a tervemről és nem szólok többé róla senkinek."

„Igen súlyos és fájdalmas lelki válságon mentem át. Ez a lelkiállapot hasonlatos ahhoz, mikor egy izzó testet beledobnak a hideg vízbe. Ha ez a test véletlenül vas, akkor acél lesz belőle."

Másnap báró Hirschnek is ír: A terv regény marad. A zsidókon egyelőre nem lehet segíteni. Mert elzüllöttek. Még nem eléggé kétségbeesettek. Ezért kinevetnék a mentőt. Nevetni? Nem, csak mosolyognának. A nevetésre nincs többé erejük. Itt egy fal, a zsidók elkorcsosodottsága. Túlhan tudom a szabadságot és a nagyságot. De nem bírom a falat keresztültörni, az én fejemmel egyedül nem. Azért lemondok róla.

Nagy sétákat tesz a Tuillériákban. A zöld pázsit, a finom szobrok felüdítik. De már a következő pillanatban arra gondol: ilyet is kell majd alkotni „odaát“, az Ígéret földjén. A Tuillériákban találkozik dr. Schiffel, aki tovább akarja „gyógyítani, puhítani“. De Herzl ekkor már acél volt. Schiff elmondja, hogy már próbált ilyesmit egy zsidó a múlt században (!): Sabbatai Cvi és a vége tragédia volt. Herzl megjegyzi: „A múlt században (!) nem lehetett, de ma lehet. Mert vannak gépeink!“ Schiff eléje teszi a Presse számára feladott táviratok vevényeit és elszámolásait. Herzl sokkal gyorsabban és helyesen adja

össze az összegeket, míg Schiff sokkal tovább bibelődött velük és folyton tévedett. „Nagy vígasz volt ez nekem, — írja Naplójában. „Annyira megrendített tegnap! Nincs tehát semmi baj. A logika rendben van. Csak a fejek nem fogadják be az új tételt. „Rothschildhoz jöttek az elektromos fénnel és nem értette meg. Mikor a köszénnel jöttek hozzájuk, megértették. Talán az én eszmémből sem fogják megérteni a benne rejlő fényt, csak a köszénrészét.“

Nagyobb, világosabb koponyához kell fordulni. Egyenesen Bismarckhoz. Hadd döntsön ő: küldetés-e, vagy költészet?

1895 június 19-én Herzl levelet írt Bismarcknak. Kihallgatást kér a vaskancellártól, hogy bemutassa neki új tervét a zsidókérdés megoldásáról. „Csak az a férfiú, aki vastűjével oly csodálatosan varrta össze a széttépett Németországot, hogy nem is látszik rajta az összefoltozottság, — csak az elég nagy ahhoz, hogy megmondja, vajjon a tervem valóban megváltó gondolat-e, vagy csak éleselméjű fantázia.“ Bismarck véleménye az utolsó és legmagasabb instancia. Ha ő helytelennek tartja a dolgot, akkor a terv csak regény. „Akkor nyugodt leszek, hogy egyszerűen csak álmodtam, mint az utopisták Thomas Morustól Bellamyig.“

De alig hogy a levelet elintézte, Herzl máris lerázta azt az érzést, mintha tervének sorsa valóban Bismarck döntésétől, vagy jóváhagyásától függne. Kapott közben más erősítéseket is. A Taverne Royaleban találkozott a két Marmorek-testvérrel. A bécsi, az építész, az osztrák antiszemitizmus növekedéséről panaszkodott, a párizsi, a Pasteur-orvos, a tüdőbetegség szérumának feltalálója, kijelentette: nincs más hátra, mint-hogy a zsidók megkapják a saját államukat! Herzl csendesen örvend. „Ilyen támaszokra van most szükségem. Ennyire demoralizált ez a Schiff izgalmával és könnyeivel...“ Június 22-én már szójátékkal jegyzi Naplójába: „Ma teljesen visszanyertem lelkem szerencsés egyensúlyát, amelyet a Schiffsstoss után elvesztettem...“

Új utakat keres, egyenesen a német császárhoz. Különböző ötletek merülnek fel. De előbb Rothschild Alberthez fordul: Óhajt-e tanuja lenni jószándékának, hogy a tervet először független zsidóknak mutatta be? Ha igen, akkor felolvasná neki a császárhoz intézendő beadványt. Hirsch báró-

nak is ír. Vissza akarja vonni a visszavonást. Egyikük sem siet a válasszal. És Herzl ismét regényre gondol. Regénybe beletömöríthet minden fantasztikumot következmények nélkül. Pedig mily szép volna valóságnak! A kamarában szociális vitába elegyedett a communard Leo Franckellel. A kollektivistikus elméletekkel szemben védi az egyén jogát. Kérve a Champs Elyséesbe, a pesti Wahrmann Móric fia hajt el előtte. „Energikus és unatkozó fiatalember. Milyen pompás anyag lenne számunkra az ilyen elhasználatlan életenergia! Könnyen lehetne őket az ügy iránt lelkesé tenni. És milyen szép az én tervem, melyben ilyen Leo Franckelok és ilyen ifjú Wahrmannok helyet találnának a fejlődésük számára!” Majd találkozás Nordauval. És persze beszélgetés a zsidókérdésről. Sohasem volt oly nagy a harmónia, mint most. „Valósággal egymás szájából beszéltük ki a szavakat. Sohasem éreztem oly erősen, hogy együvé tartozunk. Nordau szerint: a zsidóság tragikuma, hogy ez a konzervatív nép, mely úgy szeretne a röghöz tapadni, kétezer év óta hontalan.” Szinte a levegőben van a gondolat.

De senki sem meri kifejezni. Bécsben egymásután zajos tüntetések a zsidók ellen. Zsidóellenes intézkedések tűnnek fel mindenfelé más országokban is. „Zsidógyalázások a föld ezer pontján. És nem vonunk le belőle következtetést.” Schiff úgy véli, hogy a zsidók iránt oly liberális Magyarország meg fogja akadályozni az antiszemitizmust Ausztriában is. Herzl ellenkező véleményen van: Ausztriából át fogják hurcolni az antiszemitizmust Magyarországra is. A rögről leszorított zsentri a makkhetes zsidók ellen uszítja a népet, élére áll és a zsidókra veti magát. A liberális kormányzatot máról holnapra a legélesebb antiszemitizmus válthatja fel. Sőt nem használ majd a kikeresztelkedés sem. Mert ötezer kikeresztelkedés után egyszerűen megváltozik a jelszó és így hangzik majd: „büdös kitért.”

Ha meg a zsidógyűlölet lecsillapodására semmi kilátás, mégis csak vissza kell térni a „regény” megvalósításához. Újra fölveszi a fonalat Gudemann-nal. Már előző levelében Cauxba hívta, ahol a havasok csöndjében tiszta régiókba emelkedik a lélek, amellet a bravuros glecservasút eleven bizonyosság, mennyire legyőzheti az emberi szellem a legnehe-

zebb természeti adottságokat. „Megtaláltam a zsidókérdés megoldását és ez többé nem az enyém, hanem a világé... Hogy én találtam meg, nagy boldogságnak érzem. Meg fogja aranyozni szüleim életalkonyát és dicsősége lesz utódaimnak. Megvallom, könnyes a szemem, mialatt ezt írom...” Most megmagyarázza, miért vonta vissza legutóbbi levelét. Elmondja dr. Schiffel való történetét és a krízist, amelyen keresztül ment, míg újra le nem győzött minden kétséget. „Én képes és kész vagyok az életemet a zsidó ügyért feláldozni, de az áldozatot a személyemre kell korlátoznom. És nem ez volna az eset, ha „mesugge“-nek kiáltanának ki. Ez szétrombolná jó szüleim életestjét és megsemmisítené gyermekeim jövőjét... E hó végén Ausseeba utazom, ahol szabadságomat töltöm. Báró Chlumecky, az osztrák parlament elnöke, akivel egy szociálpolitikai kérdésben leveleztem, szintén Ausseeban lesz. Ha megmagyarázhatom neki tervemet, be fog mutatni Hohenlohe németbirodalmi kancellárnak, aki a császárhoz vezethet. Ha nem jutok a császár elé, marad a kivitel utolsó formája: a fantasztikus. Meséket mondok majd a zsidóknak, tanulságokkal, melyeket lassan, öt, tíz, vagy húsz év alatt meg fognak érteni.”

„Elvetem a magot a földbe. Ez csodaszép, szellemes és költőhöz méltó. Csak attól félek, hogy míg a mag kicsírázik, mindnyájan éhenhalnak...” „Ekkora nyomás a legrongyabb alakokat férfiakká kovácsolná. Csakhogy hiányzott a terv. Én megtaláltam a tervet!

Az alázatosság teljével mondom ezt, higgye el nekem. Aki ilyen dologban önmagára gondol, nem méltó arra, hogy foglalkozhassék vele...”

Július 27-én elhagyja Herzl Párizst. Befejeződik életének egyik könyve. Új könyv kezdődik. Melyik? Őmaga sem tudja. Még útközben is rójja a jegyzeteket a zsidó államról, a földnek és felszerelésnek örökbérletéről, az alkotmányról, a fejedelmválasztásról, a városépítésről, nagy áruházak átplántálásáról, a tömegipar patriárchálissá tevéséről, idegen olcsómunka bérleszorító versenyének kizárásáról, profilaktikus egészségügyi intézkedésekről, szegény leányok kiházásításáról a nagy hozományok megadóztatásából stb. stb. Zell am Seeban leírt első axiomája: „A pénzt büntetleníteni kell!” Egy fürdőkabinból,

melynek falai tele vannak firkálva antiszemita felírásokkal, lemásolja Naplójába a következő kis versikét:

O Gott, schick doch den Moses wieder,
Auf das er seine Stammesbrüder
Wegführe ins gelobte Land.
Ist dann die ganze Judensippe
Erst drinnen in des Meeres Mitte,
Dann, Herr o mach die Klappe zu,
Und alle Christen haben Ruh!

Ausseeban szemébe ötlük a zsidó esztergályos, akit az elmúlt évben örömmel üdvözölt szerény műhelyében. A zsidóság áttelődését a kéziiparra tavaly még „megoldásnak” tekintette. Az idén az esztergályos megnagyobbította a házát, faverandát épített eléje, nyári lakói vannak és nem dolgozik többé egyedül. Öt év múlva a helység leggazdagabb embere lesz és gyűlölni fogják a gazdagsága miatt. „Így keletkezik a gyűlölet a mi intelligenciánk által.”

A Güdemann-nal való levél- és táviratváltás végre eredményre vezetett. Ő és egyik berlini híve, dr. Heinrich Meyer-Cohn augusztus közepén Münchenbe jönnek, hogy Herzl-lel találkozhassanak. Neki fogják szentelni a szombatot. Herzl kidolgozza a „programmot.” Ünnepi reményekkel indul neki a kinyilatkoztatás főpróbájának. Találkozás a templomban, ahol istentisztelet után Güdemann kalauzolta Herzlt a zsina-gógában, míg mögöttük egy kék egyenruhás, Bismarckhoz hasonló, hatalmas termetű templomszolga vagy „sabeszgoj” csörgette a kulcsokat. „A goj nem tudta, hogy Bismarckhoz hasonlít, a rabbinus nem tudta, hogy valami szimbólikusat tesz, amikor a templom szépségét mutatja nekem. Csak én tudtam ezt és egyebet.” Herzl feltárta Güdemann előtt Isten-vallását: „A történeti Istennel akarom felnevelni a gyermekeimet. Isten a jóhoz való akarat. A mindenütt jelenlevő, végtelen és mindenható örök akarása a jónak, mely nem mindenütt egyformán győz, de végül mindig és mindenütt győz. A rossz is csak eszköz neki a jó számára. Az antiszemitizmus nyomása pl. egyesítő erővé válik, amely a szabadsághoz vezet.”

Ilyen emelkedett, optimisztikus hangulatban várja a

triumvirátus ülését. A vége azonban az lett, hogy az oly nehezen összehozott müncheni találkozás után csak ezt a konzekvenciát vonhatta le Naplójában: „tulajdonképpen be is fejezhetném ezt az akciókönyvet, mert nem kerül a sor akcióra“. A miliő, a főrabbi szállása, a kis rituális vendéglő, sürgő-forgó idegenjeivel, kereskedelmi utazóival, nem kedvezett túlságosan világpolitikai tervek meghitt megbeszélésének. Glionban ez sikló bárkán történt volna a genfi tó tükrén, Cauxban talán éppen a tündöklő glecserek között. Itt Münchenben szombat délután a „Jochsberger“ üres éttermében, önkéntelen félbeszakításokkal, majd folytatva a kis hotelszobában, ahol csak két szék volt és Herzlnek az ágy szélére kellett ülnie és olvasnia, ebben a szegényes keretben nem lehetett meg a kellő perspektívája a Rothschildokhoz címzett hosszú memorandumnak. Mayer-Cohn folyton közbeszólt, ellenvetéseket tett, fennakadt lényegtelen részleteken. Herzl túlhevesen védekezett. A „térítési próba“ azonban így is ötven százalékban sikerült. Güdemann ragyogó szemekkel, ámulva hallgatott. Majd megrendülve szólt: „Ha Önnek igaza van, összeomlik minden eddigi teóriám. Mégis kívánom, hogy igaza legyen... Egészen kábult vagyok. Úgy tűnik előttem, mint mikor valakit oda-rendelnek egy helyre, hogy közöljenek vele valamit és a helyszínen a közlés helyett két gyönyörű nagy lovat vezetnek eléje.“ A hasonlat nagy öröm volt Herzlnek, mert eszméjének eleven plasztikus voltát ismerte fel benne. A felolvasás végén Güdemann elragadtatva szólt Herzlhez: „Ön úgy tűnik nekem, mintha Mózes volna...“ És mikor este elváltak, a vasútnál Güdemann megcsókolta Herzlt: „Folytassa csak! Talán Ön az Isten küldöttje!“

A müncheni tanácskozáson arra a megállapodásra jutottak, hogy a „beszéd“ vagy memorandum ne kerüljön a Rothschildok elé. A „nagyok“-nál megértésre számítani nem lehet. Ki kell vinni a mozgalmat mindjárt a nép közé, még pedig regény formájában. Herzlnek visszatetsző volt a mód is, a forma is. De alkalmazkodni akar. Egyedül úgysem viheti keresztül a tervet. Még Münchenben papírra veti a regényvázlatot, amelynek kiindulópontja Heinrich Kana tragédiája. Közben elolvassa Hertzkanak „Eine Reise nach Freiland“ c. könyvét. És úgy érzi, mégsem kerülhet ezekkel az utópiákkal

és fantáziákkal egy sorba. Az ő terve egy természetes erőn alapul. Mi ez az erő? A zsidónyomor! Ki tagadhatná, hogy ez az erő létezik? Ez az erő elég nagy ahhoz, hogy egy nagy gépezetet hajtson és embereket mozgasson!

Újabb próbákat akar, hogy a tervet a realitás felé terelje. A Neue Freie Presse uraihoz fog fordulni. Bacherhez, Benedikt-hez. Hiszen ha regény lesz, akkor úgyis először az ő olvasóinak meséli el. De előbb újabb próba: Vöslauba utazik, ahol egy vasárnap a Presse közgazdasági írójának, dr. Ehrlichnek olvassa fel négy órán át a „Rothschild-beszédet.“ „Az eredmény: meg volt indulva, rendülve. Semmikép sem tartott bolondnak. Még pénzügyi, technikai, vagy közgazdasági kifogásai sem voltak. Ő maga gyerekestől, mindenestül követni fog.“ Ismét megerősödött a hitében, hogy képes embereket lelkesíteni. „A lelkek szikrákat hány, ha én reáütök.“ Tehát mégis csak akciót kell csinálni és nem regényt. Apostolokat szerezni és nem olvasókat. De bízhat-e majd apostolaiban? Nem fogják-e megtagadni minden kakaskukorékolás előtt? Güdemann azóta többször „lehűltnek“ találta. Bizonyára másokkal beszélt, akik lehűtötték. Be kellett fűteni újra meg újra.

És itt kezdődik Herzl lázas készsége, hogy eszméjének maga legyen az apostola. Sem közvetítésre, sem levélre nem lehet bízni az ügyet. Csak személyes hatásra. Hosszú utazásokat tesz, hogy egy-egy embert megnyerjen. Levennek, az Alliance párizsi vezetőtagjának utána utazik Wienből Salzburgba és azonnal vissza, csak hogy Güdemann ismertetése után személyesen is megvilágíthassa előtte az ügyet. Tőle hallott Herzl először Pinskerről és írásairól, az angolországi Cionbarátokról és az oroszországi Chovevé-Cion-mozgalomról. És örül, hogy nincs egészen izolálva már most sem. Néhány hete még nagy boldogságnak érezte, hogy ő a gondolat feltalálója. Ma túlnőtt ezen. „Nem akarok feltaláló lenni. Minél többen bírják a nagy gondolatot, annál jobb.“ Annál könnyebb lesz a kivitel.

Még egy speciális pénzügyi emberrel is kell próbát tenni. „Dessauer bankigazgatóval három órán át beszéltem — és megnyertem.“ Szerinte nem lehet a nagytőkére számítani, de megfelelő lesz a középbank-világ is. A Társulat négymillió

fonttal kezdené a telepítési akciót egyelőre kicsiben. Ennek Herzl határozottan ellentmond: „Akkor inkább semmi! A zsidók lassú beszivárgása zsidógyűlöletet idéz elő. És ekkor be kell következnie a pillanatnak, amikor az egész további bevándorlást megakadályozzák és az egész művet megsemmisítik.“ Dessauer szerint: „szép dolog és jó üzlet.“ Herzlben felvillan: Minden zsidó így fogja találni — és ekkor megvan a zsidó állam. „És láttam Dessauer szemeinek felragyogását is. Mindenkit föllelkesítek, akinek a zsidóügyről beszélek!“

Bátran föl lehet tární a dolgot Benedikt előtt is. Az újabb események is szinte segítségül szegődnek. „Egy nappal erevros-hasono előtt“ a zsidóság megkapta a maga keserű újévi ajándékát: a választáson Bécsben az összes községi mandátumok az antiszemiták kezeibe kerültek. A zsidók hangulata kétségbeesett volt. Herzl, aki a párizsi Dreyfus-napok lármás izgalmain edződött, még félelmetesebbnek találja a bécsi csendes gyűlölet lobogását. Az ablakokból kendőlobogtatással köszöntik a bécsi asszonyok a diadalmas új vezért, Luegert. Itt az idő, hogy a zsidók meglengessék a felszabadulás zászlaját. És erre legalkalmasabb a Presse publicitása. Benedikt azonnal megértett, meglátott mindent. Jövendő súrlódásokat, harcokat, komplikációkat. Három órán át sétáltak gyalog az őszi mezőkön. És három órán át igyekezett, erőlködött Benedikt, hogy Herzl tervének publikálásáról lebeszélje. Ne állítsa a Presset kellemetlen helyzet elé. Eddig is zsidó lapnak mondták, de tiltakozhattunk a beállítás ellen. Most majd nyíltan megbélyegezhetik. És a zsidók, akiket Lueger és hívei nem akarnak osztrákoknak elismerni, most önmagukat zárják ki. Herzl kifejtette, hogy ellenkezőleg, be fog bizonyosodni, hogy „odaát is csak osztrákok maradunk. Mert éppúgy nem fogunk lemondani megszerzett nemzetiségünkről, mint megszerzett vagyonunkról.“ Benedikt át van hatva a dolog történeti jelentőségétől, habár az akadályokat legyőzhetetlennek tartja. A Presse semmiesetre sem kezdeményezhet zsidó ügyet. Kívülről kellene behozni, akár valamilyen fiktív egyesület útján, ahol Herzl felolvasná a tervet. Herzl ellentmond. Ő államakciót akar és nem egyletesdit.

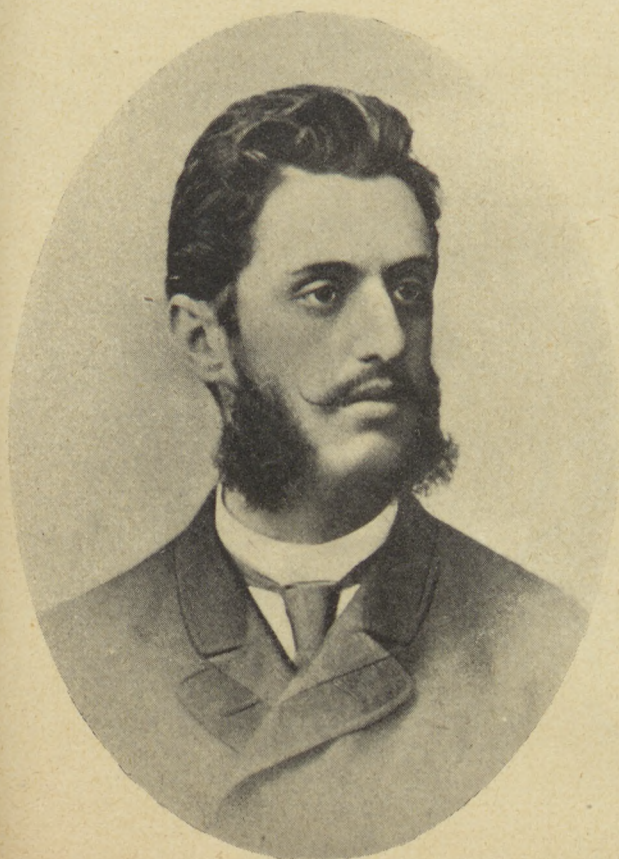
A „történeti séta“ után Herzl úgy érezte, hogy döntő fordulat elé került az élete és a regénye egyaránt. „Ami eddig

Herzl mint az »Albia
Burschenschaft« tagja

Theodor Herzl als »Albe«
Kellner: Herzl's Lehrjahre

Herzl mint joggyakornok
Herzl als Gerichtspraktikant

Herzl 1882-ben
Herzl im Jahre 1882

Herzl mint fiatal férj
Herzl als junger Ehegatte

Herzl felesége, Julie Naschauer
Herzl's Frau, Julie Naschauer

Photographien im Besitze von Verwandten in Budapest

történt, csak álmodozás és beszéd volt, most kezdődik a tett. Most vagy velem lesz a Presse, vagy ellenem."

Ekkor történt, hogy az osztrák miniszterelnöknek, Badeni grófnak bizalmi embere, Kozmian és sajtófőnöke, dr. Glogan felkeresték Herzlt és a kormány nevében felkínálták neki egy új nagy napilap alapítását és vezetését. Szinte deus ex machina-ként hat a dolog. Maga a miniszterelnök is többször tárgyal Herzllel. Biztosítja, hogy nem a sajtóirodával, hanem mindig egyenesen vele fog érintkezni, „mint egy nagykövet". Gondja lesz reá, hogy pozíciója minden tekintetben biztosított legyen. Herzl önérzetesen kijelenti, hogy neki a zsidópolitika a fontos és tulajdonképpen nem bérszerződés az, amit most kötne, hanem alliance. Az új lapban szabadon kifejtethné a zsidó eszmét, amelyhez Badeni gróf is segítő kezet nyujtana.

De Herzl mégis csak szívesebben használná fel eszméjének eszközéül a már nagytekintélyű és nagy nyilvánosságú Neue Freie Presset, melyről a pápa azt mondotta: „Kár, hogy olyan jól van szerkesztve." Elmond tehát mindent Benediktnek, de mindjárt leszögezi, hogy a Pressenél való megmaradásának csak egyetlen egy feltétele és jutalma lehet: a zsidóügy szabad feltárása a lapban. Személyi, anyagi előnyöket a konkurrencia révén semmikép sem fogadna el. Benedikt meghökkent. Előszedte minden ékesszólását: Akar-e tovább az egyengetett úton járni mint a Presse tekintélyes írója, szabadon, kényelmesen, hét órakor hazamenni gondtalanul, vagy szét akarja rombolni az életét, úgy mint ő és Bacher tette, hogy se nappaluk, se éjjelük?

— Nem vagyok kényelmes ember — felelt Herzl. — Most még húsz esztendeig összetéphetem a világot. Pénzért nem tenném. De megvan az eszmém!

— Én személyesen — szólt Benedikt — nagyjában egyetértek az eszméjével. De hogy a lap teheti-e, afelett nem dönthetek. Én nem merem. Az ön eszméje számunkra bomba. Azt hiszem, előbb société d'études alapításával kellene kezdenie Párizsban vagy Londonban. Szabadságot kap tőlünk erre a célra és személyesen is támogatni fogjuk befolyásunkkal. Hogy beláthatatlan időn belül átvehetjük-e a publicisztikai képviseletet, nem tudom és azt hiszem, nem ígérhetjük. Talán valamikor súlyos antiszemita atrocitásokra kerül a sor, gyil-

kolásokra, öldöklésekre, fosztogatásokra, — akkor talán úgyis kénytelenek leszünk az Ön eszméjét felhasználni. Mindenesetre adva van vele a pont, mely mögé ugorhatunk, menekülhetünk . . .

Herzl már a teljes győzelem tudatában jegyzi fel Naplójában: „Meg fognak engem érteni! Superos movebo!“ „Ténylegesen már meg is kezdődött a szócsata köztem és a hatalmas zsidók között!“ De estére már hozzáfűzte: „A csata elveszett.“ Bacher sokkal keményebb volt mint Benedikt. És kevésbé őszinte. Herzl kifejtette előtte, hogy a Presse előbb-utóbb nem fog tudni kitérni a kérdés elől. „Húsz évig hallgattunk a szocializmusról“ — mondja Bacher. — „A cionizmust sem fogja örökké elhallgathatni“ — felel Herzl. — „Átkozott história!“ — fakad ki Bacher. — „Igen, átkozott ideal“ — replikázik Herzl. — Nem lehet tőle szabadulni. Az ember szörnyen leköti magát, akár igent mond, akár nemet. Ez az eszme hatalma!“ — „Van valami nagy benne — mondja Bacher — és én megértem, hogy egy tisztességes ember az életét akarja reátenni. De talál-e még sok ilyen Herzlt?“

Néhánynapi szabadság után megkötötték a békét. Békefeltételek: Herzl brosurát ad ki a zsidókérdésről és a Presse ismerteti annak tartalmát. Herzl lemond Badeni grófnak és megmarad a Pressenél. Újra megtelik bizalommal. Elviszi a jó hírt Güdemann-nak, aki azonban mélyen sajnálja a fordulatot. Mégis csak jó lett volna, ha az övé „a miniszterelnök füle.“ Herzl ingerülten felel: „Ön egy védenc zsidó, én meg védő zsidó vagyok. Azért nem érthet meg engem.“ És elmagyarázza neki, hogy a Presse nyilvánossága jelentősebb szolgáltatást tehet az ügynek és ennek kedvéért szívesen mondott le a Badeni grófnál elérhető személyes előnyökről. Güdemann újabb kételkedésbeesésére pedig hittel és reménnyel eltelve mondja: „Most még csak Donaueschingennél vagyunk, a folyam vékony kezdeténél. De bizony mondom Önnek, Duna lesz belőle!“

IX.

Nordau a segítőtárs — Cion lovagjai közt — A
feltámadt Dániel Deronda — Találkozás Zangwillal
— Sir Samuel Montagu — Der Judenstaat —
Konfliktusok sorozata

Herzl fantáziája már-már a győzelem jachtján száguldott a megdagadt Duna habjain. A Duna a tengerbe visz, a tenger a judai partokat mossa, ahol feltámad a régi élet és megismétlődik a történelem. Már osztogatta képzeletében a szerepeket, a rangokat és oly jól esett a játék a jövővel.

Ilyen bizakodó hangulatban találkozik Arthur Schnitzlerrel, aki lelkesedve fogadta a terv rövid kivonatát. „Én megígértem neki, hogy ő lesz a színházak intendánsa.“

Csakhamar azonban reá kellett eszmélnie, hogy a Presse urai nem vették az ígéretüket komolyan. Bacher igyekezett mindenkép Herzlt kijózanítani, elkedvteleníteni. A zsidók nem hallgatnak majd reá, ellenben annál szívesebben a keresztények. Meg fogják választani díszantiszemitanak. Hátrahagyott Lassalle-levelek jelennek meg a tárcarovatban. „Mit gondol, mi volna Lassalle ma, ha élne?“ — kérdi Herzl. Bacher mosolyog: „Valószínűleg porosz titkos tanácsos.“ — „A zsidók vezére volna!“ — vág vissza Herzl. Bacher folyton lehúteni, lehangolni akarja Herzlt és némileg sikerül is. Közben a további próbák sem vezetnek eredményre. A megnemértés sziklái kezdenek feléje meredezni. Egyesek az antiszemitizmus ellenébe szegezik a szocializmust. Holott Németországban Marx, Lassalle, Singer stb. dacára csak erősödött a zsidógyűlölet.

Mások nem tartják az egész zsidókérdést oly fontosnak. Van-
nak más kérdések és nyomorúságok is. Sokan nem értik meg,
hogy „az elektromos fényt nemcsak azért találták fel, hogy
megvilágítsa egyes pénzes pökhendiek szalonjait, hanem hogy
fényénél megoldjuk a zsidókérdést is.“ Bacher összehozza
Herzlt Guttmannékkal, a köszénnábobokkal. Az öreg komolyan
belemélyed a problémába. A fiatal ellenben élcelődni kezd
a zsidó államról és a zsidó „balmachomesz“-ről. Herzl mózesi
haraggal kiált reá: „Ne csináljon ostoba vicceket! Az élcelődő-
ket letiporják és széttapossák majd a mozgalom kerekei!“

A zsidó öngúny és öncsúfolás ellen rég készült csatára
Herzl. „Az élcelődés a zsidó nép szerencsétlensége.“ Habár
keresett reá mentséget is: A zsidógúny lényegében a fogságban
levőknek erőtlén kísérlete, hogy szabadoknak tüntessék fel
magukat. Sokszor könnyfacsarónak találta ezt az öngúnyt.
Itt azonban inkább nyegleségnek, hetykeségnek érezte és
reácsapott. Az ifjú Guttmann megszeppent. Az öreg szerint:
beszélni kellene Rothschilddal.

November közepén Herzl Párizsba utazik. Túl az osztrák
antiszemizmus csetepatéin ismét világperspektívák nyílnak
a szemei előtt. Törökországban forrongások. „Talán szőnyegre
kerül a keleti kérdés és Törökország felosztásával oldják meg.
És akkor az európai kongresszuson talán kaphatnánk egy
darab semleges földet.“ Nőnek a remények. Párizsban felolvassa
a „Rotschild-beszéd“-et Zadok Kahn grand-rabin előtt. (A
Rothschildokat útközben törölte belőle.) Ő is előbb felmelege-
dett, másnap lehült. Akár csak bécsi kollegája, Güdemann.
Bizonyára ő is közben közölte másokkal és ez volt a hatás.
„Tekintettel kell lenni a francia zsidók hazafiságára is.“
A francia zsidókra egyelőre nem lehet számítani. Még túl jól
megy a soruk — vonja le a következtetést Herzl. De amikor
Leven a grand-rabin házában mint választóvonalat az ő francia
nemzetiségét hangsúlyozza ki, Herzl kifakad: „Hogyan? Hát
ön és én nem ugyanahhoz a nemzethez tartozunk? Miért
remegett meg Ön is Lueger megválasztásánál? Miért szen-
vedtem én, mikor Dreyfust hazaárulással vádolták?“

De talán éppen még a Dreyfus-per félelme feküdte meg
a francia zsidók lelkét. A grand-rabin házában összegyűlt
társaság még ellentállást fejtett ki. Leghevesebben a német

zsidó Dernburg, aki Párizsban Derenbourg lett és igen sokat tartott franciaságára. Csak egy jelenlevő ifjú rabbi hallgatott lelkesen, végül rajongva szólt: „Én Önnel megyek!”

Csak most tárja fel Herzl a tervet Nordaunak. „Nordau a villámszerű megértés második esete. Az első Benedikt volt. De Nordau mint hívő fogta fel, Benedikt előbb mint ellenfél. Nordau, azt hiszem, tűzön-vízen át velem tart. Őt volt eddig a legkönnyebb meghódítani és talán ő a legértékesebb hódításom. Jó elnöke volna a mi Akadémiánknak, vagy közoktatásügyi miniszter.”

A Herzlnél tizenegy évvel idősebb Nordau (1849—1923), aki szintén a pesti dohányutcai templom közelségéből, a Drei-Trommeltgasse 4. sz. alól indult neki a világhírnek, több zsidó tudást vihetett ki tarsolyában apjának, Gabriel Südfeld héber tanítónak és poétának házából. De túlzásba nőtt racionalizmusa „a kultúremberiség konvencionális hazugságai” közé sorozta mindazt, ami a tradíció talajában évezredek gyökereket eresztett.

Ez a túljózan felfogás fiatalabb korában szembe helyezte őt a zsidóság legfőbb értékével, a Bibliával is. A zsidógyűlölet kitörő áradata visszasodorta megbántott fajtájához. De forradalmi szellemével úgy látta, az antiszemitizmus arra kényszeríti majd a zsidókat, hogy segítsenek lerombolni a haza ideáját, amelynek nevében jogfosztottá, elnyomott páriává akarják őket süllyeszteni. Az arisztokratikus hajlandóságú Herzl viszont úgy vélte, hogy az erősödő antiszemitizmus inkább otthonépítő konstruktív erőket vált majd ki a zsidóságból. Az ő eszméjének valóraváltása tehát mindenütt a fennálló rend érdeke is. Ideált ad a zsidó ifjúságnak és visszatartja a felforgató pártoktól.

Nordau a büszke zsidó önérzetével köszöntötte az új fenomént, a prófétai, népmegváltói hivatásra ébredt Herzlt. Éles pillantásával azonnal látta, hogy ez nem lelki eltévelyedtség, hanem történeti erőt rejtő megszállottság, mely csodás aktivitásra sarkal és csodák keresztülvitelére képesít. De kérdés: vajjon a zsidók antropológiailag alkalmasak-e még arra, hogy egységes népet alkossanak? Új átalakulásra lesz szükség. A terv realizálására Nordau szerint háromszáz év kell. Herzl: „Azt hiszem harminc, — ha az eszme keresztültör.”

Nordau a kivitel központjául Londont ajánlja. Ott a „Macca-bean Club“, zsidó írók, művészek, szellemi munkások közép-pontja, ahol megértésre talál. Herzl először hall most az angol „Makkabeusok“-ról. De fantáziájában mindjárt feltámad a régi zsidó heroikus világ képe. Új makkabeus nemzetség élén haladni az Ígéret földje felé!

Nordau mint föllelkesült hírnök tesz jelentést Israel Zangwillnak, a ghetto nagy álmodozójának. Hozzá vezet a másik nagy álmodozónak első útja. De mintha a londoni köd kettőjük közé ereszkedett volna. Nehezen értik meg egymást és nehezen melegednek fel egymásért. „Zangwill a fajelmélet alapján áll, amit nem akceptálhatok, ha őt és magamat nézem.“ Én úgy gondolom, hogy történeti egység vagyunk, nemzet antropológiai különbségekkel. Ez is elegendő a zsidó állam számára. Egyetlen nemzetnek sincs meg a faji egysége.“ A néger-tatár típusú Zangwill és az asszír fejedelemarcú Herzl mégis csakhamar benső barátságot kötöttek. Közösén dolgozzák ki a stratégiai tervet, kiket kell legelőbb meghódítani. A legérdekesebb zsidó fejek bukkannak fel. A temperamentumos Colonel Goldsmid, aki ezredével mint parancsnok Cardiffban táborozik, nemrég a hadügyi kormánytól kapott szabadsággal Hirsch báró megbízásából Argentínában járt, hogy katonai disciplínával rendet teremtsen a zsidó kolonisták között, de ott első kijelentése az volt, hogy a zsidó telepítés A-tól Z-ig fog haladni, Argentina a kezdet és Zion a végcél, amelyet húsz év alatt fognak elérni. Sir Samuel Montagu báró, az angol Parlament tiszteletreméltó tagja, hosszúszakállas, vállas férfiú, aki maga erejéből küzdötte fel magát, sok jótékony intézmény életrehívója, Palesztinában is járt, Jeruzsálemben iskolát alapított, a 80-as évek orosz zsidóüldözései alatt a cár birodalmába siet segíteni testvéreinek, kiutasítják, de hogy ez külügyi komplikációkhoz ne vezessen, maga jelenti be a parlamentben: „A zsidó Montagut utasította ki Oroszország, nem az angol képviselőt.“ Solomon J. Solomon, az arisztokrácia dédelgetett festője, a Royal Academy legfiatalabb tagja, akit reggelenként lovaglósétáján elegáns dresszében, büszke paripáján bámul meg a City, este pedig a Makkabeusok társaságában elnököl és színes szavakkal tüzel zsidó önérzetre. És a „makkabeusok“ gárdája, Claude Montefiore, Mocatta, Lucien

Wolf, Rev. Singer stb. És a Lord-tekintélyű chief rabbi, Adler, akinek két lakása van Londonban, egyik szombatra és vasárnapra a Cityben, a másik hétköznapra a zsinagóga és országos hivatala mellett. Herzl itt látott először valójában szabad zsidó szellemi életet. És úgy érzi, itt fog leginkább célt érni. Nyitott ajtókra és nyitott szívekre talál itt, ahol már egy évtizede szervezkedtek „Cion lovagjai“, „Cion szerelmesei“ és talán várták a titokzatos távoli testvért, aki hozza az álmok teljesedését. „Daniel Deronda regényének eszméje ez!“ — mondja a chief rabbi Rison-lecijoni bor mellett. „Az eszme 2000 éves, de én hozom a kivitelt!“ — feleli Herzl önérzetesen. Mikor azonban a chief rabbi azt indítványozza, hogy terjessze a tervét a londoni angol-orosz komité elé döntés végett, Herzl kereken visszautasítja a gondolatot. „Engem nem lehet majorizálni. Aki velem jön, azt szívesen látom, de nem szorulok senkire!“ Ilyen autokratikus hangon szólott pár nappal azelőtt Zadok Kahan grand-rabbi előtt is Párizsban. Az összes eddigi zsidó gyarmatosító intézeteknek alá kell majd rendelniök magukat. „Ahol ellentállásra találunk, letörjük!“

Londonban kevesebb ellentállásra talál, mint Párizsban.

Sir Samuel Montagu, akinek nagystílú palotájában „három livrés inas szervirozza a kóser konyhát“, mindjárt az ebédnél lelkesen csatlakozik. Ő és egész családja örömet költözne át Palesztinába, amelynek nagyobbak kell lennie, mint valaha. A bizottságba is szívesen lép be, mihelyt az ügyet valamelyik nagyhatalom komolyan veszi. Este meleg fogadtatás a „makkabeusoknál“. Herzl három nyelven fejti ki tervét és feleletet ad minden ellenvetésre. Mindjárt tiszteletbeli tagnak választják és Herzl szilárd talajt érez itt a lába alatt.

Nagy meglepetés volt Herzl számára Colonel Goldsmid, akit Cardiffban látogatott meg. Az ezredes a vasútállomáson kis vadászkocsival várta, és uniformisban lóháton kísérte hazáig. „Dolgozni fogunk Izrael felszabadításáért“ — mondta a colonel komoly méltósággal. Otthonában bibliai hangulat fogadta. Finom, álmodozó arcú asszony és előkelően keleti vonású két leánya, Ráchel és Carmel. A szalonban ezüstburkolatú Tóratekercs. A jövőendő zsidó arisztokrata nők képe vonul Herzl víziói elé. Megindultan olvassa fel memorandumát.

A colonel közbeszól: „That is the idea of my life.“ „Ez az én életem eszméje!“ Katona létére nem vehet részt aktiv politikában. De ha megvalósul a mozgalom, átlépne zsidó katonai szolgálatba. Az ezredes megmutatta „Chovevé-Cion“ zászlaját, Izrael tizenkét törzsével. Herzl kibontotta a magáét a hét csillaggal. Csodálatos ember! — lelkesedik Herzl. És csodálata még fokozódik, amikor a colonel a dohányzó gomolygó füstjében feltárja előtte élete regényét:

„Én vagyok Daniel Deonda. Mint keresztény születtem. Apám, anyám kikeresztelkedett zsidók voltak. Mikor ezt mint fiatal ember Indiában megtudtam, elhatároztam, hogy visszatérek őseim törzséhez. Mint hadnagy tértem át a zsidó vallásra. A feleségem is kikeresztelkedett zsidó szülők gyermeke, aki szintén visszatért. Most orthodox zsidó vagyok. És ez nem ártott nekem Angliában. Gyermekeim, Ráchel és Carmel szigorú vallásos nevelésben részesülnek és korán kezdtek tanulni héberül.“

Colonel Goldsmid kifejtette, hogy szerinte csakis Palesztina jöhet tekintetbe. Ehhez Angolország jámbor keresztényei is szívesen fognak segítőkezet nyújtani. Mert a zsidók hazatérése után várják a Messiás megjelenését. „Goldsmid ezredes a szívemhez nőtt, mint egy testvér.“

Másnap Londonba visszatérve, várja Rev. Singernél a „Jewish Chronicle“ szerkesztője, Asher Myers, aki a terv tömör összefoglalását kéri az angol zsidó közvéleményt irányító lapja számára. Herzl örömmel megígéri. Ez volna az első lépés a nyilvánosság felé. Megdöbbenve hallja Asher Myers vizionárius szavait: „Ön majd az eszme mártírjává válik...“ Önfeláldozásra készen vállalja. Solomon J. Solomon művészi rajongással ígéri, a „Macabean Club“ meg fogja majd alakítani a szükséges kommitét. És ezzel egyszersmind áttevődik a mozgalom súlypontja angol földre.

Herzlnak vissza kell sietnie Párizsba. Betegen érkezik meg. Nordau kezeli a bronchitist és óvatosságra inti: „Prófétának kell, hogy jó tüdeje legyen.“ Betegágyához jön látogatóba Beer szobrász. Az eszme első hallatára „tűz és láng“ lett. Igen, a művészek meg fogják érteni. De hányan vannak a művészek?

Hazaérkezve, lázasan nekifog a broszúra sajtó alá rende-

zéséhez. És itt kezdődik a kálvária. Egyik kiadó a másik után elutasítja. Egyikük sem akar mint zsidó expozitura szerepelni. Még azok sem, akik Herzlnek eddigi műveiért versenyt futottak. Tehát „saját kiadás“? És ha „jól megy“, még üzletnek tűnhetik fel. De ki kell üríteni ezt a poharat is. Az eszméért. Végül akad kiadó, de a szerző felelősségére.

Herzl 1896 január végén nyomdába adja a kéziratot. Címe: „Der Judenstaat“, kissé lehalkított alcímmel: „Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage.“ Mintha csak kísérletül bocsátaná ki a csápokat, hogy lássa, miként reagálnak majd reá.

Közben Londonból már hírek érkeznek a Jewish Chronicleben megjelent „rezümé“ hatásáról. Michaelis londoni kiadó rendelkezésre bocsátja erejét és hajlandóságát a további propaganda irányítására. Rev. Singer az egyik londoni nagytemplomban prédikált róla. A társadalom minden rétegében foglalkoznak vele. A londoni cikknek visszhangja Wienig terjed. A berlini „Zion“ folyóirat részletesen és barátságosan ismertette. Itt is, ott is, mindenütt szóbeszéd tárgya. Egyesek új zsidó párt vezérét látják felbukkanni. Egyesek meg gúnyolódnak: „A zsidó Jules Verne!“ „Egy új zsidó humorista.“ Herzl már ekkor az ő transformációjában „az utca csúfolódóit látja, akik kinevetik a prófétát“. Tragikus vesszőfutás az élcelődők kegyetlenkedései között. A bécsi hitközség főtitkára, dr. Lieber a szemébe mondja: „Londonból kérdést intéztek hozzám, Ön-e a Jewish Chronicle utópiájának a szerzője? Azt feleltem, hogy nem hiszem, mert én Önt értelmes embernek ismerem.“ Kollégái a Pressenél hegyezik mérges nyilaikat, hogy megingassák irígylet pozícióját. Viszont Güdemann látja a készülő broszura kefelevonatait és lelkesen vigasztalja: „Az irat csodákat fog előidézni... Nem is tudja, milyen nagy dolgot művel... A kollégái még koszorúkat fognak fonni az Ön homlokára...“

Bacher és Benedikt pedig valósággal ostrom alá veszik. Mint barátok kérik, ne tegye közzé a röpiratot. A megjelenés híre is már milyen kínos. Senki sem veheti magára a rettentő morális felelősséget ilyen lavina megindításáért. Kérik, ne égesse fel a hidakat maga mögött. Herzl keményen állja az ostromot. A becsületét tette reá és nem léphet vissza. Az eszme

nyilvánosságot kapott a Jewish Chronicleben, és most már nem az övé, hanem a zsidó népé. Benedikt fenyegetéssel próbálkozik. Veszélybe sodorja magát. „Hiszen Ön nem is osztrák, hanem magyar.“ És rögtön enyhíti: nem szabad, hogy ártson a Pressenek, melynek ő egyik jelentékeny része. Ha pedig semmiképp sem akar lemondani a közlésről, legalább a nevét ne tegye reá. „Ez gyávaság volna“ — felel Herzl és hajthatatlan marad. De gondolatban elhatározza: feloldja a Presset ama vállalt kötelezettsége alól, hogy füzetének ismertetésével foglalkozzanak. Mert hogy a „feloldás“ nélkül is egyszerűen meg lehetne szegni a közlésre tett ígéretet, azt Herzl a maga publicisztikai etikája tisztaságában elképzelni sem tudta. Hiszen büszkén hangoztatta, hogy „a legfinomabb becsületességek az újságírásban találhatók“.

A konfliktusok sorozatai kezdődtek.

Alexander Scharf, a Wiener Sonn- und Montags-Zeitung dúsgazdag szerkesztője, tudomást szerez a broszúra nyomásáról, izgatottan sietve felkeresi Herzlt és reáijeszt, mint Schiff Párizsban. Az örültek házából való dialógot olvassa a fejére: „Látod azt a szegény bolondot, azt hiszi, ő az oroszok cárja, holott én vagyok az.“ De egy félóra múlva már megrendülten kijelenti: „Ön a második Krisztus, aki sok szenvedést fog okozni a zsidóságnak . . . Ha Rothschild volnék és nem tudnám, hogy Ön megvesztegethetetlen, öt milliót ajánlanék fel, hogy a füzet ne jelenjen meg . . . Vagy meggyilkoltatnám . . . Mert rettenetesen fog ártani a zsidóknak . . .“ Herzl megnyugtatója: ellenkezőleg, mindenütt a zsidók hasznára lesz, ha egy bizonyos tömeg levezetődik és az erkölcsi színvonal emelkedik. Scharf azonban nem nyugszik bele. Felkeresi Güdemannt és kéri, járjon közben Herzl apjánál, hogy ő akadályozza meg a végzetes füzet megjelenését. Güdemann megriad és megkezdí fokozatos hátrálását.

Herzl a magárahagyottság érzésével kissé csüggedten megy a nyomdába a korrektúraívekkel. De itt új bátorítást kap minden könyvtermék első kritikusaiktól: a betűszedőktől, akik örömmel üdvözlík az új harcost, a szabadság hirdetőjét. Közben diákok jelentkeznek az ifjúság buzdító hevével. Az „Akademische Lesehalle“ villogó szemekkel hallgatja Herzl előadását. Új reménység szállja meg a büszkeségükben meg-

alázott fiatal szíveket, melyeket még nem görnyesztett közönybe a megalkuvó élet. Új csillag lesz-e vagy lehulló meteor? Az éjszaka elég sötét. Odakünn újabb diadalt aratott a nép bálványa, Lueger, akinek minden varázsereje a hangos antiszemitizmus. A kormány nem tudja, mitevő legyen a szégyenletes áramlattal szemben. Nyíltan szembeszállani a néphangulattal nem mer. Az egyik képviselő indítványt terjeszt be a zsidók és zsidó származásúak polgári jogainak megsemmisítésére. A zsidók pedig mit tehetnek egyebet? Tétován túrnak és megalázkodnak. Egyetlen felszabadító szó sem hangzik sehonnan. És íme, mennyi gerincegyenesítő büszkeség, önértzet és segítőkészség szól az új igehirdető szavaiból!

Dr. I. Schalit, a „nemzeti ifjúság“ egyik vezetője, aki később Herzl haláláig bizalmasa és a kongresszusi iroda titkára volt, elmondja, hogy véletlenül hozzájutott a „Judenstaat“ kefelevonatához. Lelkendezve sietett hírt adni az egyetemi hallgatóknak, sőt titokban fel is olvasta az egész szöveget az ifjúsági egyesületben. Csakhamar kialakult a vélemény: Régi vágyak, remények jutnak kifejezésre az új műben. Elhatározták, hogy felkeresik Herzlt a lakásán. Kettős meglepetés volt az eredmény. Az ifjak megszokták, hogy lerongyolt rajongók, szerencsétlen álmodozók jöttek hozzájuk hirdetni Cion fel-támadását, és most ott állt előttük az „új ember,“ fejedelmi jelenség, nemesen előkelő európai lakásban és beszél hozzájuk egy diplomata eleganciájával. Herzlnek pedig szintén meglepetés volt a „nemzeti ifjak“ bátor, önértetes fellépése. Addig azt hitte, hogy a cionista ifjúság túlnyomó része szobatudós-hajlamú, hajlotthátú ábrándozó galíciaiakból áll és íme megjelent előtte egy gerinces, izmos diákcsapat, kiknek legtöbbje már párbajban legyőzött nem egy daliás árja kardvívót.

Herzl és az ifjúság között hallgatagon is szövetség jött létre. De ez még csak ígéret volt. A terv megvalósításához pedig egyelőre más tényezőkre van szükség. Jelentkezni fog-nak-e azok is?

Herzl feszült, izgatott állapotban, szívdobogások és lélek-zési nehézségek között várja a jövőndőt. Csak most kerül a kezébe Bloch révén Pinsker füzete, az „Autoemancipáció“ és megdöbben: mennyi hasonlatosság a helyzet megítélésében és a konstruktív részben is az ő „Judenstaat“-jával. Ha pár

nappal előbb olvassa el, bizonyára nyomdába sem adja a kéziratát. De talán épp ez a szerencse, Hogy későn ismerte meg és így az „Autoemancipacio“ nem akadályozta meg a Judenstaat születését. Most már megindult a történelem kereke. Kinek volna hatalmában megkötni?

„Senki sem segít nekem, sőt mindenki gátolni próbál, azok is, akik valószínűleg később, ha jön a siker, munkatársaimnak adják majd ki magukat...”

„Küzdeni fogok erősen. De azok, akik velem jönnek, mind beleírják a nevüket a történelembe...”

A Judenstaat első kiadásának címlapja

X.

A „Judenstaat“ megjelenik — A zsidó ifjúság ébredése
— Vesszőfutás a gúnyolódók között — Kezdődik a
tragédia — Hirsch báró halála — Rev. Hechler, a
hívő és a segítő — A badeni nagyherceg

A „Judenstaat“ végre megszületett. Világrajöttét hosszú fájdalmas vajadások előzték meg, mint minden megváltó gondolatot. De mikor 1896 február 14-én este Herzl szobájába hozták az első könyvköteget, nem történt meg a bibliai csoda, mint a gyermek Mózes születésekor: „és látá az anya, íme jó — mert megtelt a ház világossággal“. Herzl megrendült a földön heverő brosuraköteg láttára. Szimbólum ez. „A kocka eldőlt. Életem most új fordulatot vesz talán.“ Már nem lehet többé az újszülöttet rejtegetni. Úszik a bárkája a nagy vizeken. Ide-odaráncigálják szelek és nádasok. Künn az utca hullámai közt hív és szólít. Sír és sóhajt a kirakatok ablakai mögül. Megértik-e a zsidó szívek, meghallják-e a süket fülek? Vagy idegen fáraók leányai jönnek majd segítségére? Kétségek viharoztak Herzl lelkében. Szívszorulások fogják el. Kisiet a levegőre. Úgy érzi magát, mint a legendás halász a felkorbácsolt altausseei tavon. „A legcsodálatosabb, hogy az ember nem csügged el...“ De hol a diadalérzés ujjongása? A zsidó Messiás — a regében — vérző sebeit kötözgeti Róma kapui előtt. Herzl szíve felé sebesítő nyilak repülnek mindenfelől. A Presse szerkesztőségében nagy harcok és szócsaták. Kollégái kárörvendve készülnek támadásra saját lapjában is. „Mert hát más a tárca és más a vezércikk.“ Itt nem lehet fantáziát

játszani. „Egy újság nem propagálhat új gondolatot. Az újságnak az olvasók szájaíze szerint kell írnia” — mondják mentegetődző barátai. „Ha siker lesz, majd ráérek feléjekanyarodni” — mondja az őszintébb Ludassy. Egyik kollégája élcelődik: kötött példányt kér a Judenstaatból, mert „bist du meschugge, lass’ dich binden”. Egy távollevő barátja írja: „Hallottam, hogy megőrültél! Igaz ez?” És csípkelődnek vele: „Én zsidó köztársaságot akarok, de csak a Grossherzl-lel az élen.” Így persiflálták a badeni népmondást, mely a köztársasági propagandára úgy reagált, hogy elfogadja a reszpublikát, de csak szeretett nagyhercegével az élen. Ekkor még nem sejtették, hogy más kapcsolat is támad még Herzl és a badeni nagyherceg között. A csodálkozás általános. A megriadt tőzsdén nem értik: „miért csinálja ezt, amikor olyan szép megélhetése van és semmi szüksége ilyesmire.” A Concordia újságíróklubban körülveszik. „Mi akar Ön lenni az Ön zsidó államában, miniszterelnök, vagy kamaraelnök?” Jóhiszemű barátai kételkedve kérdik tőle: nem misztifikáció-e? Valóban ő írta-e? És amikor igennel felel, aggódva kérdik: humorosan gondolta-e, vagy komolyan? „Véresen komolyan” — feleli méltóságteljesen Herzl. „Akinék harminc év múlva kell hogy igaza legyen, azt az első két hétben rendesen bolondnak tartják”

Az emberek idegenkedve kerülnek, mint a megszállottat. A színházban, ahol annyi forró estén mint ünnepelt színmű-írónak tapsoltak neki, most gúnyolódva mutogatnak reá a nézőtéren: „Juda nagyhercege!” „A zsidók koronázatlan királya!” Mindenki elhagyja. „Most az én jó apám az egyetlen támaszom. Mindnyájan, akikkel eddig a dolgot megtanácskoztam, óvatosan távortartják magukat tőlem, leskelődnek, várakoznak. Magam mellett csak drága jó apámat érzem. Ő áll mint egy tölgy.”

De néhány napi kínos feszültség után jön a megkönnyeb-
bülés. A visszaeszmélés a történeti elhivatásra. Meg kell kez-
deni a nagy utat a magasságok felé. A klubokban még kacag-
nak, a börzén még bosszankodnak. De Herzl akarása már föl-
felé ívelt. Elküldi a „Judenstaat” egy példányát gróf Badeni
miniszterelnöknek. Levélben pedig emlékezteti legutóbbi láto-
gatására. Akkor megjövendőlte neki Lueger újabb győzelmét,
amelyet a kormány ellentállása, választásának meg nem erő-

sítése csak fokozni, siettetni fog. Ezzel a rövidlejáratú próféciával csak emlékeztetébe akarta magát vésni arra az időre, amikor elküldi neki államiratát, a Judenstaatot. „Ez az írás bizonyos mozgalmat fog előidézni: nevetést, lármát, jajgatást, szitkozódást, félreértéseket, ostobaságokat és rosszaságokat. De szeliden nézek mindennek elejébe. Les chiens aboient — la caravane passe . . . De szeretném, ha Ön elolvasná ezt az írást saját elfogulatlan szemeivel . . . A zsidó állam, azt hiszem, világszükséglet és azért létre is fog jönni . . . Aki ilyet hirdet, annak utánastraladnak mulatva a suszterinasok és — vannak magasabb suszterinasok is . . . De a tömeg fölnéz, talán nevet is, mindenesetre nem érti mindjárt. És a tömeghez tartozik bizonyos sajtó is, mely a tömeg zúrzavaros hangjaira figyel és vezetteti magát Kréthi és Pléthi által, ahelyett hogy vezetne... Amit én indítványozok, csak a zsidókérdés szabályozása, semmiképpen sem az összes zsidók kivándorlása . . . Azon az ajtón keresztül azonban, amelyet a szegény zsidók számára kitárni törekszem, be fog lépni egy keresztény államférfiú, aki a gondolatot helyesen felfogja — a világtörténelemben . . .“

Jön-e az a keresztény államférfiú? Jönni fognak még sokan a világtörténelem feltáruló kapuja elé. De Badeni gróf nem lesz közöttük. Őt túlon túl elfoglalja a felkelő osztrák antiszemitizmus folytonos emelkedése. Ekkor még félig-meddig kultúrszégyenszámba megy ez a liberális császárvárosban. Lueger polgármesterré választását I. Ferenc József nem erősíti meg. A dac még nagyobbra növeli a Lueger-párt népszerűségét. A zsidóellenes tüntetések az utcán még ijesztőbb méreteket öltenek. Az egyetemen verekedések, „zsidókipofozások“. Százan egy ellen. A zsidó ifjúság megszervezi az ellenállást. A „Kadimah“ és a többi zsidó ifjúsági egyesületek képviselői minden sértésért párbajra hívnak ki. Mint kitűnő kardvívók, céllövők csakhamar rettegést keltenek az antiszemita diákság között. Ekkor született az érdekes mentőötlet: az „árja“ diákszövetségek határozatot hoznak, hogy zsidónak nem kell és nem szabad lovagias elégtételt adni, mert a zsidó születésénél fogva becsstelen és gyáva. A Presse szerkesztőjének fia is az egyetemen, szenved a megalázásoktól és aggódó apja kezd ráeszmélni: hátha mégsem szentség a dogmája, hogy zsidókérdés nincsen? És dörgedelmes cikket ír a gazdagok köteles-

ségeiről: Ne gondolják, hogy a zsidócsata csak az ifjak és a szegények ügye marad! Önkéntelen és öntudatlan közeledés volt ez Herzl gondolatmenetéhez.

Herzl tulajdonképpen csak most kezdi megismerni az ő jövőendő hadseregét: a zsidó ifjúságot. Márciusi hangulatok uralkodnak itt. A szabadság szellője pirítja az arcokat. A zsidó-állam feltámadásának ígéje lángot gyújt az ifjú szívekben. Egymásután jelentkeznek a Kadimah, Unitas, Gamala, Ivria, Libanonia és a többi ifjúsági egyesületek, miknek létezéséről is alig tudott eddig valamit. Jön dr. Nathan Birnbaum, a Kadimah alapítója, aki csak két évvel ezelőtt adta ki a „Judenstaat“ alapeszméjét magábafoglaló füzetét: „Die nationale Wiedergeburt des jüdischen Volkes in seinem Lande als Mittel zur Lösung der Judenfrage. Ein Appell an die Guten und Edlen aller Nationen.“ Ha Herzl ezt előbb olvassa, megismerhette volna belőle a cioni gondolat egész fejlődését. Jön a „Zion-szövetség“ vezetősége, dr. Schnirer, dr. Kokesch, dr. Berkovitz, biztosítják egy nagy, lelkes gárda támogatásáról. Mintha teljesedésbe menne a Judenstaat befejezéséhez írt látomása: „Hiszem, hogy csodálatos zsidók új nemzedéke fog kinőni a földből, újból feltámadnak a makkabeusok...“

A sivatagba küldött hangra kezdenek gyűlni messziről is a visszhangok. Londoni újságok interjukat közölnek a zsidó államról. Holman Hunt, a nagy festő, magának reklamálja a gondolat elsőbbségét. Sir Samuel Montague úgy véli, hogy kétmillió fontért meg lehetne venni a szultántól egész Palesztinát. Párisból Nordau áradó levéllel reagál. „A Judenstaat nagy tett, kinyilatkoztatás.“ Zimonyból, ahol még élt a rajongó rabbi Juda Alkalaynak és világmozgalmának emlékezete, értesítést küldenek, hogy az összes zsidók készek követni Herzl hívását és azonnal mindenestől a Szentföldre vándorolni. Hasonló hírt kap Nagybecskerekéről. Szófiából írják, hogy Bulgária nagyrabbija a messiásnak tartja Herzlt s Peszach ünnepén a templomban fogja hirdetni eljövételét. Belkovsky, Bierer hatszáz szófiai zsidó aláírásával kéri a terv sürgős megvalósítását és egy kongresszus összehívását. Orosz- és Lengyelországban megjelenő héber lapok új korszakot jósolnak. Héber cikkeket kap Herzl kézhez és megdöbben a szíve, mikor először látja a nevét ősei írásának sokezer éves ódon

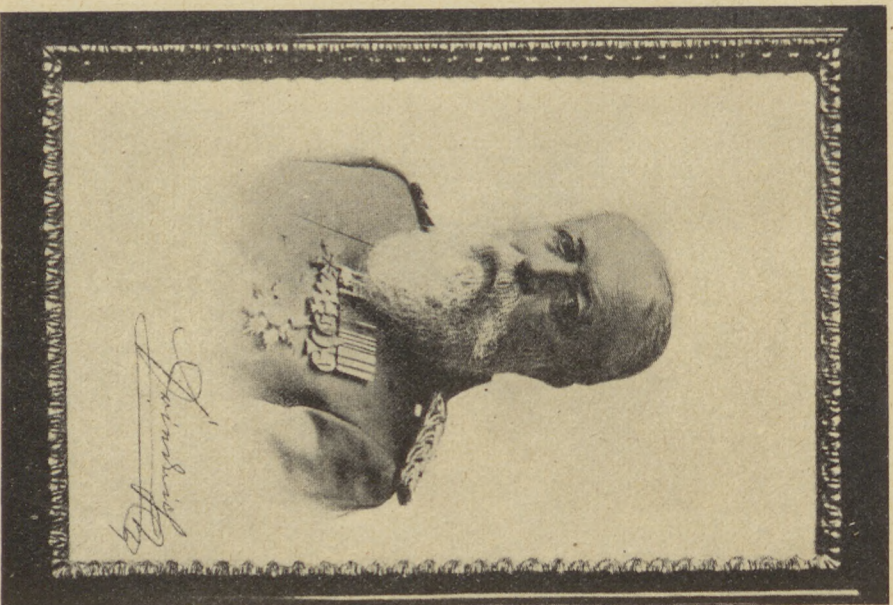
Herzl gyermekei 1897-ben
Herzl's Kinder im Jahre 1897

Herzl gyermekei : Pauline, Hans és Trude
Herzl's Kinder: Pauline, Hans und Trude

Rev. William Hechler, Herzl útjának egyengetője,
beduinruhában, Palesztinában
Rev. Hechler, *Priester der englischen Gesandtschaft in*
Wien. Starb 1931

Friedrich badeni nagyherceg, Herzl nagy segítője
Friedrich, Grossherzog von Baden. Starb 1931
M. W. Weisgal, Newyork : Th. Herzl, A Memorial

betűivel és fáj neki, hogy a pesti iskolában nem tanították többet héberre. Most feloldódna az írás hétpecsétetes titka.

És Herzl szíve ujjong, hogy nemcsak élő népet talál, hanem élő nyelvet, irodalmat is. A Judenstaatban még úgy vélekedett: „hiszen nem beszélhetünk egymással héberül; ki tud közülünk annyit héberül, hogy ezen a nyelven vasúti jegyet kérhessen?“ Most kérte Berkovitsot, a „Judenstaat“ héber fordítóját, változtassa meg a szövegnek erre vonatkozó részét, miután meggyőződést szerzett arról, hogy a héber jelenleg is ezreknek élő nyelve.

A bécsi lapokban pedig dörögnek a vezércikkek a „cioni örület“, „a menekülés makkabeusai“ ellen. Még Hermann Bahr is, Herzl barátja, kétértelműen nyilatkozik: nem lehet a zsidókat nélkülözni, nem szabad őket elbocsátani. A Presse egy szót sem szól munkatársának új művéről. De annál beszédesebbek, vitriolosabbak a többi liberális lapok. Ráfogják, hogy a Judenstaatnak köszönhető az antiszemitizmus kitörése és az „árja“ diákok lovagiassági határozata. Holott oly könnyen lehetett ennek a vádnak kronológiai lehetetlenségét megállapítani. Az antiszemita sajtó két pártra szakadt. Részben Herzl mellett, részben ellene cikkeztek. Simonyi Iván, az antiszemita pozsonyi képviselő „lovagias hangon“, sőt később valóságos propaganda-vezércikkekkel áradozik a Westungarischer Grenzboteban. A berlini Allgemeine Israelitische Wochenschrift ellenben kegyetlenül „szétszaggatja“ a Judenstaatot „a berlini színházhiénák tónusán, akik egy premiért akarnak kivégezni“. A Münchner Allgemeine Zeitung mint egy üzleti „Gründerprospekt“ parcellázó-propagandáját „intézi el“ Herzl államirátát. Herzl nem felel sem a liberális, sem az antiszemita támadásokra. A fő, hogy növekszik a kérdés körül a mozgalom és a „Zsidóállam“ állandó vita tárgya.

Csak egy alantas gyanúsítás sebzi meg súlyosan: amikor egy zsidó újságíró kisüti: Herzl azért adta ki a Judenstaatot, hogy bosszút álljon vele báró Hirschen, aki nem akarta őt megtenni zsidó gyarmatai vezérigazgatójának. Holott Herzl ilyesminek a gondolatát is büszkén elutasította. „A zsidóságot örömmel szolgálom, de egy zsidót soha.“ Fájt neki, hogy a zsidó újságírók meg sem érti, hogy „van, aki a zsidóságból él és van, aki a zsidóságért él.“ Levelet ír báró Hirsch bizal-

masának, hogy az alantas rágalmat maga a báró cáfolja meg valamilyen formában.

Ugyanezen a napon, március 17-én, feljegyzi Naplójában: „Dr. Beck, szüleim öreg háziorvosa megvizsgált és izgalmtól keletkezett szívbajt állapított meg. Nem érti, miért foglalkozom a zsidó ügyel, és a zsidók, akik között megfordul, szintén nem értik.“

Kezdődik a tragédia. Herzl életerejének felörlődése a zsidókérdés malomkövei között.

Előszobájában egyre gyülekeznek új megértők. Egyes régiek kisompolyognak. Güdemann főrabbi visszavonul, mert „fél a gazdag zsidóktól, akik ellene vannak“. De jönnek a Marmorek-testvérek, a párizsi Pasteur-orvos, a jogász és az építész, három hűséges harcos fegyvertárs mindhalálig. Richard Beer-Hoffmann, Dávid király és Jákob álmának költője új dekoratív ideákat hoz: nagy egyetemi orvosi fakultást kell felállítani Jeruzsálemben, melyet az egész keletnek egészségügyi centrumává kell tenni. Ennek szimbóluma legyen egy monumentális kút Cion hegyén: „Mózes vizet fakaszt a sziklából.“ Írók, művészek új eszméket vetnek fel. Heinrich York-Steiner, a Wiener Mode vezetője, a későbbi „Talmudbauer“ írója a publicisztikai megszervezés vállalására jelentkezik. De Herzl eszméjét nehezebb bécsi divattá tenni. A hitközség előjárója félénken rokonszenvét fejezi ki, de „felelőssége nem engedi, hogy színt valljon“. Csak a fiatalság nem ismer óvatosságot és feltétel nélkül meghódol. Herzl széderestét tölt az Unitas diákszövetségben, az ifjúságtól körülrajongva. Régi emlékek elevenednek meg előtte a dohányutcai templom környékéből. „Mégis csak a legszebb és legjelentősebb ünnep ez.“ Elábrándozik. Jön-e még új szabadság? Szomszédja, Friedmann lektor, halkán célzásokat tesz Sabbatai Cvire, aki minden embert elbűvölt... „és felém hunyorgott, mintha mondaná, hogy én is ilyen Sabbatai Cvi leszek. Vagy azt hitte, hogy már az is vagyok? ...“

A sereg gyülekezik, ha nem is a felső ezrekből, de azokból, akik eszmék iránt fogékonyak. „Már megvan a jutalmam, — írja Gustav G. Cohennek Hamburgba — népem szegényei felismerték bennem barátjukat: Oroszországból, Lengyelországból, Romániából, Bulgáriából és Magyarországból kapom az

ujjongó buzditásokat, a főiskolai ifjúság mellém állott... Ismerem a zsidóimat, tudom, milyen értékek rejlenek bennük, és kell hogy legyenek bennük halhatatlan értékek, ha meg tudták állani a sok megpróbáltatást, melyet egyetlen más nép sem bírt volna ki...“

Az összes ausztriai ifjúsági egyesületek egy szövetségbe tömörültek, hogy megalkossák Herzlnek hátvédül „a macadai ezer“ csapatát. Mintegy „hódoló feliratot“ szerkesztettek; „A felhívás, amelyet a Judenstaatban a zsidó néphez intézett, hatalmas visszhangra talál törzstestvérei ezreinek szívében. Amilyen régi a száműzetésünk, oly régi népünk vágyódása a szabadság után. De csak itt-ott nyilatkozott meg a sóvárgás hangos szavakban. Önnek volt bátorsága, hogy ezeket az érzéseket tisztán, pregnáns módon kifejezze és népünk nemzeti törekvései számára új jövődőt ígérő utat jelöljön meg. Ezért megilleti Önt a nemzet hálája, melyet alulírottak, a zsidóság szellemi munkásai, azzal fejezünk ki, hogy örömmel üdvözljük nemzeti zászlónk fellobogtatását és a zsidó nép szent ügyének szolgálatába ajánljuk fel erőinket...“

A főiskolai ifjúsági szervezetek világszerte gyűjtötték a zsidó intellektuelek aláírásait erre a felíratra. Herzl maga el-eljárt ebben az időben mintegy csapatszemlére az ifjúság közé, résztvett a torna- és vívógyakorlatokban és gyönyörködött a növekvő új bátor generációban. Otthonában pedig egyre sűrűbben jelentkeztek a csatlakozók személyesen is, hogy egyben megismerjék szemtől szembe az új ige hirdetőjét. A legérdekesebb típusok kerülnek így Herzl szemei elé.

Egy kopott külsejű szegény vándorló „magántudós“ jön, akit eleinte koldusnak néz, alamizsnát akar neki adni, de kiderül, hogy nem pénzt kérni jött, hanem ellenkezőleg, ő ajánlja fel minden összegyűjtött pénzecskéjét a szent célra. „Ez a leglényegesebb különbség az én hatásom és a báró Hirsché között. Nála koldulnak, de nem szeretik. Engem szeretnek a koldusok. Azért vagyok én az erősebbik.“ A koldusok királya mégis csak kezdi érezni királyi voltát. Hogy kezdődik a bevonulás a történelembe.

De jönnie kellett annak a keresztény államférfiúnak is, akit a nagy álmodozó a világtörténelem kitárt kapuja elé várt.

Egy napon bekopogtat hozzá Rev. William H. Hechler,

a bécsi angol követség káplánja. „Rokonszenves szikár alak, hosszú ősz profétaszakállal.“ Évek óta számítgatta, kombinálta a megváltás proféciáit és arra az eredményre jutott, hogy közeledik az idő, mikor Izrael népe visszakapja a Szentföldet. Mikor Herzl füzete megjelent, izgatottan odasietett az angol követhez: „Itt a megjósolt mozgalom kezdetel!“ Azért is küldötte őt Isten akarata Londonból Bécsbe, hogy itt elősegítse a profécia teljesedését. Hechler felajánlja Herzlnek, hogy bemutatja a Judenstaatot néhány német fejedelemnek. Nevelő volt a badeni nagyherceg házában, ismeri a német császárt és reméli, hogy szívesen fogadják a bibliai jövődőlés teljesülését. Mikor Herzl visszaadja a látogatást, már a lépcsőházban orgonahangokat hall. Hechler kíséri zsoltárénekeit. Majd eljátssza neki a Cion-dalt, amelyet a zsidók visszatérésére komponált. A falakon köröskörül bibliák. Az asztalon az új jeruzsálemi templom modelljei. A szoba padlóját teljesen elborítja egy nagy palesztinai térkép. Már táskát is készített az összegyömlítendő térkép számára, hogy magukkal vihessék, ha együtt vonulnak majd a Szentföldre. „Mi előre dolgoztunk Önnek“ mondja lelkesen az angol reverend. Herzl úgy érzi magát, mint a teljesülő regék birodalmában.

Pár nap múlva nagy izgalomban állít be Hechler Herzlhez. „Itt az idő a profécia teljesítésére.“ A Burgból jön, ahova ma érkezett a német császár. A kíséretének már órákon át beszélt a zsidó állam újjászületéséről. Holnap a császár Karlsruheba megy a nagyherceghez. Utazzanak ők is oda együtt és majd ő kieszközli a kihallgatást. Herzl ösztönszerűen elveti a tervet. Hátha nem fogadják az uralkodók és ő ott áll méltatlan helyzetben az utcán. Utazzon csak Hechler egyedül és ha fogadni kívánják őt is, sürgönyhívásra azonnal odajön. Hechler elkéri Herzl arcképét. Nehogy a magas urak azt higgyék, valami rongyos zsidó rajongót akar nekik bemutatni. Este ott ül Herzl a páholyban az Operában, szemközt a császári páhollyal. Herzl hosszan tanulmányozza Vilmos császár arcát. A császár hirtelen odanéz és tekintete találkozik a szíriai fejedelem tekintetével.

Reggel még elmegy Herzl Hechler lakására, meggyőződni, valóban elutazott-e. Olyan valószínűtlennek, olyan mesészerűnek tűnt fel minden. Másnap már sürgöny érkezett Karlsruhe-

ból. „Mindenki lelkesedik. Álljon készen.“ És mintha a mese birodalma egyre bővülne: a pápai nuncius üzenetet küld, a zsidó állam érdekli. Ő fogja képviselni a pápát az orosz cár koronázásánál. Így szinte egyszerre értesül majd mindenről a pápa is, a cár is. A szentsír kérdése békésen elintéződik. Kezdődik a jesajási korszak.

Hechler hívó sürgönye azonban késik. Sőt „nehézségek“-ről ír. Közben a német császár el is utazott Karlsruhe-ból. Az álmvilág mintha foszladozna. Ki kell nyújtani a csápokat a realitások felé. Levelet ír Nordaunak, keresse fel Hirsch bárót. Ha néhány milliót adna, óriási eredményt lehetne elérni a török udvarnál. De ezt a levelét már sürgönnyel visszahívja. Mert közben szétfutott a hír, hogy Hirsch báró hirtelen meghalt magyarországi birtokán, Ó-Gyallán. Herzl őszinte fájdalommal siratja Hirsch halálát. „A gazdag zsidók közül ő volt az egyetlen, aki valami nagyot akart tenni a zsidókért. Talán én nem tudtam vele helyesen bánni... Úgy érzem, szegényebb lett ma a mi ügyünk. Mert mindig gondoltam még arra, hogy Hirschet megnyerem a tervnek...“

Április 21-én Budapestre készül Herzl a Millenniumra, de talán elsősorban, hogy megkoszorúzza Pauline sírját. Ekkor érkezik Hechler sürgönye: Jöjjön azonnal. Az uralkodó nagyherceg várja!

„Különös nap. Hirsch meghal és én fejedelmekkel lépek összeköttetésbe.“

Hirsch kísértete sokáig nem hagyja el.

Ott ül az Orient-expressz kocsijában, a legszebb reményekkel eltelve, hogy az álom kezd valósággá válni és a száguldó vonat zakatoló kerekeinek ritmusa emlékezteti Hirsch báró temetésének gyászkocsijára... Ragyogó tavaszi nap. Zöld pázsit borítja a karlsruhei réteket. Az erdős domb lombosodó fáin keresztül átszillog a lágy tavaszi ég — és ebben a pillanatban a halott báró Hirschre kell gondolnom.

„Az élőnek igaza van. Igazam van nekem, — amíg élek.“

„A zsidók elvesztették Hirschet, de itt vagyok nekik én.“

„Én utánam más jön számukra. Haladni kell felfelé.“

„Egy bécsi reggeli lap azt írja mai nekrológjában: Hirsch nem tudott a szegényeken segíteni. mert gazdag volt. Körülbelül ez a gondolat — és ez helyes. Én ugyanezt a dolgot más-

kép fogom meg és azt hiszem jobban, hatalmasabban, mert én nem pénzzel csinálom, hanem eszmével.“

Ünnepi hangulatban készül Herzl a titkos fejedelmi „konferenciára“. Tudja, hogy a nagyherceg már belépett a világtörténelemnek egy másik kapuján, amikor a porosz—francia háború után, 1871-ben Versaillesben ő kiáltotta ki először Vilmos porosz királyt az egységes német birodalom császárává. Tudja, hogy II. Vilmos császár is hozzá fordul tanácsért. A nagyherceg akaratán keresztül vihet az út a német császárhoz és barátjához, a szultánhoz, a hesseni nagyherceghez és vejéhez, a cárhoz és a zsidó állam ügye egyszerre az európai hatalmasságok tanácskozáasztalára kerül.

Robog a fogat föl a várkertbe. Herzl figyelmezteti Hechler a fölfelé hajtás szimbólikus voltára. „Az első főlhajtásom fejedelmi palota elé.“ Testőrök, katonák a kapukon. „Nem szabad szédülnöm ezen a magaslaton. A halálra fogok gondolni és komoly leszek. Hideg, nyugodt, szilárd, szerény, de határozott leszek.“ Hechler mellére tűzi összes kitüntetését. Herzl nem ölt frakkot, mint az udvarnál jártas Hechler tanácsolja. Jobb lesz a kipróbált redingot. „Túlünnepeyles felöltözés tapintatlanság volna.“ Hiszen a nagyherceg úgyszólván inkognitó akarja fogadni a zsidó hírlapírót, akiről még nem tudja, kicsoda: egy világlap riportere, vagy Juda koronázatlan királya. Herzl a zsidó nép követének érzi magát és veleszületett tapintatossága átsegíti minden formaságokon. „Minél magasabbra emelkedik valaki, annál nagyobb jelentőséget nyernek a külsőségek, mert minden szimbolikussá válik.“ Herzl úgy érzi, mintha ez az emelkedés volna az út kezdete a Cion hegye felé. „Talán mához egy évre már Jeruzsálemben leszünk.“

A váróteremben elhagyja a lélekzete. Pompás ünnepi sorban állanak egymás mellett a regimentek zászlói, komoran és hallgatagon. 1870—71 történeti szele leng közöttük. És középen a falon hatalmas olajfestmény: a nagyherceg tisztelegésre vezeti a csapatokat I. Vilmos császár elé. Herzl elfogódik. De Hechler finom érzékkel állandóan kedélyes szóval tartja. Elmondja: mikor először bejutott mint fiatalember a palotába, egy adjutáns ugyanebben a váróteremben hozzálépett és bátorította: „Ne féljen! A nagyherceg is csak ember.“ Ezt mindenestre jó tudni. Egy testőr bevezeti őket a legközelebbi vörös

rokokó-szalomba. A gondos Hechler figyelmezteti Herzlt: illendő, hogy lehúzza jobbkezéről a keztyűt, arra az esetre, hogy a fejedelem kezét akarna neki nyújtani. Hirtelen feltárul a dolgozószoba ajtaja. Egy ősz, erős tábornok lép be: a nagyherceg. „Fölugrottunk a fotelljeinkről és meghajlottunk. A nagyherceg kezét nyújtott Hechlernek, — az én illendően megmeztelenített jobbomat nem vette igénybe.” De a két és félórás beszélgetés után a nagyherceg melegen megszorította Herzl kezét, amelyet sokáig, sokáig a kezében tartott...

A hosszú beszélgetés alatt egymással szemközt ült a hetvenéves fejedelem és a 36 éves zsidó. És a harmadik, a találkozás előkészítője, áhitattal hallgatja Herzl magyarázatait. A nagyhercegnek több a türelme, mint báró Hirschnek volt. Feszült figyelemmel hallgatja végig a fejtegetéseket és nagy kék szemével állandóan Herzl szeméibe néz. Csak nagyritkán szakítja félbe végtelen szerényen egy-egy kérdéssel. Olykor, ha súlyosabb problémákat világít meg, a nagyherceg a fejéhez kap, hogy jobban koncentrálja a figyelmét. A nagyherceg aggodalmának ad kifejezést, hogy antiszemitizmusnak fogják magyarázni és a zsidók gyanút fognak reá, hogy öreg korára letér a liberalizmus útjáról és meg akar szabadulni a zsidóságtól. Holott ő tiszteli és becsüli a zsidókat, 25 éven át zsidó pénzügyminisztere volt, aki kitűnően kormányzott. Tiszteli a zsidók kulturáltságát és józanságát. Öreg ember lett, de még soha életében nem látott részeg zsidót. A marhakereskedő, aki egész nap künn jár, nem megy a korcsmába, inkább nem eszik reggeltől estig, míg haza nem ér. „Mindenesetre nagyon intelligens anyaga lesz az új államalapításhoz.” Herzl kifejti, hogy csak azok a zsidók fognak menni, akik akarnak. Nem lehet félreérteni a nagyherceg közbelépését, mikor együtt fog cselekedni a zsidóság vezéreivel, akik átviszik a köztudatba, hogy a zsidó állam helyreállítása nem üldözést, hanem kegyet jelent. A mozgalom le fogja vezetni a fölösleges zsidó proletariátust és ezzel mintegy elejét veszi forradalmi mozgalmak fejlődésének. Azonkívül fékezni fogja a nemzetközi kapitalizmust is. A nyugati zsidóságot pedig megkíméli a keleti zsidóság beözönlésétől. Gondoskodni kell, hogy Anglia és Németország együtt haladjon ebben a kérdésben. „Ha lehet” — mondja melanchólikusan a nagyherceg. „Ha a német császár közbe-

vetné magát... Királyi felséged az ő tanácsadója..." (A nagyherceg mosolyogva közbevág:) „Én tanácsolok neki, de ő azt teszi, amit akar..." Herzl kifejti, hogyha belátható időn belül Törökország felosztására kerülne a sor, Palesztina egyensúlyozó állam lehetne. A zsidók segítenék Törökországot anyagi nehézségeiben. És a zsidó államtól haszna volna egész Európának. A zsidók szanálnák a kelet e beteg sarkát. Utakat építenének Ázsia belsejébe a kultúrnépek számára. És ez az út nem volna egyetlen nagyhatalom kezében. A nagyherceg megjegyzi: ez megoldaná az egyiptomi kérdést is. Anglia csak azért ragaszkodik Egyiptomhoz, mert így biztosítja magának az utat India felé. Így Palesztinán keresztül érné el a célt. Hechler ismétli a prófécia teljesüléséről szóló ígét. A zsidó „grande nation“ lesz. A nagyherceg hívő lélekkel figyel és többször ismétli: „Kívánom, hogy így legyen. Hiszem, hogy áldása lesz az emberiségnek.“

Csodálatos szívéllyességgel, szinte bensőséges barátsággal vesznek búcsút egymástól. A nagyherceg mindent meg fog tenni az ügy érdekében. Herzl pedig levélbelileg értesíteni fogja a nagyherceget a további fejleményekről. — A testőrök és udvari lakájok bámulva néznek a távozó Herzlre: mi dolga lehetett ennek a zsidónak oly sokáig a fejedelemmel? Herzl mámorosan megy el soraik között. „Csodálatos ember!“ szól rajongva Hechler felé. Hechler Baselbe siet, ahonnan sürgőnyt akar feladni Londonba a „prófétai gyülekezetnek“, hogy a bibliai teljesülés megindult. Herzl diplomáciai tapintatosságból nem engedi. Pedig mekkora feltűnést keltene világszerte, hogy az örűlt-ségnek kikiáltott eszme fejedelmek tanácsát foglalkoztatja.

Együtt utaznak visszafelé az Orient-expresszen. „A differenciát az Orient-expressz és a rendes vonat között én fogom fedezni“ — mondja Hechler. Herzl ragaszkodik hozzá, hogy az egész utazás költségeit ő fedezi. Pedig ez Herzl viszonyaihoz képest jelentős áldozat. A zsidóügy fogyasztja nemcsak véré, energiáját, hanem vagyonát is. De a nagy álmodó nem gondol efféle csekélységekkel, amikor a kupéban kiteregetik Hechler Palesztina-térképét és nézegetik az új Zsidóország határait, északon a kappadociai hegységekig, délen a Szuez-csatornáig.

„Ki kell adni a jelszót: Palesztina mint Dávid és Salamon király idejében!“

XI.

A szultán elé — Budapesten a Millennium ünnepén
— Newlinsky — A zsidó Garibaldi-íjak — „A kormányozható léghajó“ — Messiásvárás és királyköszöntés Szófiában — A szultán tragikus szavai — Herzl a Medzsídje-rend parancsnoka

A magyar Millennium májusának első napjaiban Herzl Budapesten járt. Itt sétált este a kiállításnak egyik mórstílú udvarán, melyet ezüstös fénnel vont be a felkelő hold. A dekoratív háttér keleti hangulatokkal töltötte el Herzl lelkét. Nagy álmáról beszélt bécsi barátjának, Julian Sternbergnek: „Ön értelmi okokat szegez ellenem. A megértés nem minden. Érezni kell! Éreznie kell és akkor követni fog, ha majd kibontom a zászlót...“

Maga a zászló kibontásának módja még homályban lebegett. Herzl a megérzéstől, intuiciótól várta a megoldást. És véletlenül Budapesten kereste fel a konstantinápolyi „Osmanische Post“ szerkesztője, Rosenfeld, aki feltárta előtte a török birodalomnak példátlanul züllött anyagi helyzetét. Kifejtette, hogy a pillanat igen alkalmas a Palesztináról való tárgyalásra és felajánlotta közvetítését a Portánál barátja, Izzet bej útján, aki a szultánnak kedvence, bizalmasa és reméli, hogy még május hó folyamán megszerzi az audienciára való meghívást.

Herzl szükségesnek látja a tempó siettetését. Eszébe jut Newlinsky, a „Correspondence de l'Est“ kiadója, akire még februárban felhívták a figyelmét, mint a szultán személyes barátjára. Tán ő jobb lesz útegyengetőnek. Visszatérve Bécsbe,

azonnal érintkezésbe lép vele. Elszegényedett, nagyműveltségű lengyel lovag és grand seigneur, megindító nemes melanchóliával. A legérdekesebb emberek egyike, akit a sors Herzl elé sodort. Szerencsétlen hazafi, aki otthon, független hazában talán történeti hivatást tölthetett volna be. „Miután nem csinálhatom az én nemzetem politikáját, nekem minden mindegy. Politika-művészeti utazásokra vállalkozom, mint egy zongoravirtuóz. Ez az egész.“ Herzl elmondja a tervét. Mire meglepetésére Newlinsky kijelenti, hogy ő legutóbbi konstantinápolyi útján már beszélt a szultánnal Herzl Judenstaatjáról. A szultán kijelentette, hogy Jeruzsálemet sohasem adhatja oda. Omár mecsetjének örökké az Izlam birtokában kell maradnia.

— Jeruzsálem exterritoriális terület lehetne — feleli Herzl.

Newlinsky elmondja, hogy a szultánnál a pénz nem számít, nem is ismeri a pénz értékét. De fáj neki az örmény-lázadás és az örmény mészárlásról terjesztett propaganda. Ha ebben támogathatná őt, célt lehetne érni. Ő, Newlinsky, missziót vállalt, hogy Brüsszelben, Párizsban és Londonban tárgyal az örmény bizottságok vezéreivel, hogy tegyenek lépéseket az örmények önkéntes meghódolására és azután a szultán „önként“ megadja a kívánt reformokat. Ha ebben a misszióban segítheti Herzl, ellenszolgálatul segíteni fog neki a Palesztina-ügyben. Így bonyolódik össze egy darabig a zsidókérdés az örménykérdéssel a diplomácia szövevényes útján.

Herzl maga elcsodálkozik: Micsoda láthatatlan szálakból szövődik a történelem kárpitja, nagy dolgoknak nem kell szilárd fundamentum. Egy almát az asztalra kell tennem, hogy le ne essék; a föld lebeg a levegőben. Így meg tudom talán alapítani és szilárdítani a zsidó államot minden biztos támasz nélkül.

A titok a mozgalomban rejlik. (Azt hiszem, így oldódik meg a kormányozható léghajó problémája is. A nehézkedést legyőzi a mozgás. És nem a hajót, hanem annak mozgását kell irányítani.)

A mozgalom pedig szinte magától egyre nő. „Háromezer doktor“ írja alá a Herzlhez intézett üdvözlő iratot. És ugyan-

akkor jelentkeznek a lengyelországi chászidok képviselői is. Egyszerre magasba szökken a reménye: Lengyelország hárommillió chászidja a mozgalomban! Herzl mindjárt leszúri a konzekvenciát: „Igen üdvös az orthodoxok közreműködése, de teokráciát nem csinálunk.“ Londonba hívják nagy meetingre beléptidíjakkal. Herzl lemond: „Fizető közönség előtt nem beszélek.“ De már ott fekszik a „Judenstaat“ Gladstone, a kemény angol államférfiú előtt, aki nagy rokonszenvvvel nyilatkozik róla. Talán innen fog vezetni az út Balfourhoz. Párizsból levél: Nordau beszélt Edmond Rothschilddal. Az audiencia hatvanhárom percig tartott, miből Rothschild 53-at beszélt végig, Nordaunak alig maradt tíz perce. Herzl biztos benne, majd ha ő beszél vele, fordítva lesz. Ő szóhoz fog jutni. És akkor megcáfolja Rothschildnak azt az állítását is, hogy Herzl munkája gyanussá fogja tenni a zsidók hazafiságát. Egyelőre napirendre kell térni Rothschild felett. De a következő nap már Herzlt igazolja. Sürgönyök érkeznek Párizsból: A rue Laffitte-ben, éppen az előtt a palota előtt, ahol Rothschild tegnap hazafiságával érvelt Nordau bizalmas közlései ellen, a vasárnapi tömeg tüntetve ordította: „Le a zsidókkal! Le a Rothschildokkal!“ A zsidógyűlölet nem szorul érvekre.

Jeruzsálem exterritoriális voltát persze ki kell domborítani, nemcsak az Omár-mecset, hanem a keresztény szent sír hívei felé is. Agliárdi, a pápa bécsi nunciusa meglegedve hallgatja Herzl előadását. De nem hiszi, hogy ez a zsidókérdés megoldása lesz. „Ha a bécsi zsidók közül nyolcvanezer kívándorol, még mindig marad ötvenezer. Ezek éppúgy fogják az antiszemitizmust tovább táplálni. Hogyan áll a dolog Itáliában? Talán tízezer zsidó van az egész országban, harmincmilliós lakosság mellett és azért itt is ugyanazok a panaszok. A zsidók foglalják le a tőzsdét, a sajtót stb.“ Herzl levonja a mosolygós főpapi diskurzus tanulságát: Róma ellene lesz Jeruzsálemnek.

De néhány nap mulva megcsinálja az első év mérlegét: „Ma egy esztendeje, hogy megkezdtem a mozgalmat Hirschnél tett látogatásommal. Ha a legközelebbi esztendőben aránylag ugyanannyit haladok, mint az akkori semmiből a mai eredményekig, akkor lesonó haboo bijerusolójim!“

Az ifjúságnak azonban ez a tempó inkább lassúnak tűnt.

Egy türelmetlen egyetemi ifjú csoport agyában az a gondolat támadt, hogy önkéntes csapatokat szerveznek és megkísérlik a fegyveres partraszállást Jaffában. Ha el is esnének sokan, tudomást szerezne a világ a zsidók Palesztina-szeretetéről és heroizmusáról. Herzl természetesen leinti „a szép Garibaldi-gondolatot,” melynek még nincs kellő háttere a népben. Inkább folytatni kell a belső előkészítést. És leszerelni a belső villongásokat, amelyek máris felütötték fejüket a cionisták között is. Egy konferencián megdöbbenti Herzlt a sok nézeteltérés és különösen egyesek átlátszó törekvése, hogy a cionizmus révén hitközségi, városi vagy parlamenti mandátumokhoz jussanak. Már-már előreveti árnyékát sok későbbi intrika és hálátlanság is: „Ha megutáltatják velem fáradozásaimat, egyszerűen abbahagyom. És ha hálátlanságot érzek, természetesen nem egyesek, hanem a tömeg részéről, akkor egészen visszavonulok.”

Május utolsó napján jelenik meg a Presse-ben Herzl tárcája, a „Kormányozható léghajó”. Róbert, aki egy zseniális gondolattal megoldotta a kormányozható léghajó problémáját, emberfeletti erőt fejt ki, hogy eszméjét megvalósíthassa, de az emberek kicsinyessége, alantas észjárása ezer akadályt gördít eléje. Inkább praktikus háziszereket, főzőedényeket találjon fel. Mikor aztán csakugyan az ilyen apróságok gyártásával nagy vagyontra tesz szert, egy szigetet szerez a távoli óceánon, itt fölépíti titokban a kormányozható léghajót és mikor elkészült, bemutatja néhány meghitt barátjának, hadd lássák, hogy eszméje helyes volt, aztán saját kezével felrobantja nagy alkotását minden tervével együtt. Az embereknek nem való a repülés, a felemelkedés az ég felé. Hadd csússzanak, másszanak tovább a földön!

A tárcát általában a Judenstaat allegóriájának tartották. Talán ezen döbbsent meg Benedikt is, a Presse teljhatalmú ura, aki június elsején engedte meg először, hogy Herzl Judenstaatját megemlítsék lapjában. Persze, csak egy hír keretében. És ezt is finom elbujtató szerkesztői technikával. „Gladstone és az antiszemizmus” címen közölte a londoni könyvnyomtatás nyomán az egyszerű ténnyt, hogy Gladstone levelet intézett sir Samuel Montagu képviselőhöz, köszönetét fejezte ki, hogy elküldötte neki Herzl Judenstaatját, melyet igen érdekesnek

talált. Meglepően látja belőle a zsidók szenvedéseit és fájdalmas helyzetét. Ő, Gladstone persze, ellene van minden antiszemitizmusnak.

Herzl tárcáinak finom fátyola mögül sűrűn tekint felénk ezentúl a zsidó szem, a zsidó arc. A breslaui császárszobor leleplezése után a zsidó temetőbe megy, elérzékenyül Lassalle sírján, a széthulló kövek héber feliratain és hogy a hálás nép Lassalle szüleinek sírját is elhalmozza koszorúkkal. Mi volt Lassalle ereje? Hogy tetté serkentette a tömeg kétségbeesését! És mi volt az első császári birodalmi kancellár, Bismarck ereje? Hogy bonyodalmas veszélyekből csudás művet tudott kovácsolni. Nem tudtak magukon segíteni, hatalmas néppé kellett válniok. — Az ember a legfőbb értéket a tömeggel való együttérzésben találja, „melynek szenvedéseivel kapcsolatot kell keresnünk, ha mi magunk új erkölcsiség fokára akarunk fölemelkedni. Az út a jövőbe a nyomoron át vezet“. (Tavasza a nyomorban.) „Az anilinhez“ címzett titokzatos fogadó gazdája az élet folyam-partján az öngyilkossáig csüggedt emberekre halászik, akiknek szimbolumul tanítja, micsoda értékeket lehet hulladékokból teremteni. Fekete bús kátrányból örömteli színeket varázsolnak elő. „A kétségbeesés drága anyag, melyből a legpompásabb dolgok gyárthatók: Bátorság, önmegtagadás, állhatatosság, önfeláldozás...“ Vajjon a zsidó kétségbeesésnek meddőnek kell-e maradnia?

Június 15-én éjjel Herzl útban van Konstantinápoly felé. Newlinsky csak Budapesten száll be az Orient-expresszbe. Herzl már eléje terjeszti nagyszabású expozéját a török pénzügyek rendezésére. Az egész kérdésről csak egy nappal előbb tájékozódott egy közigazdász rokona révén, majd a vonaton kiegészítette ismereteit. És máris kész a nagy terv: húszmillió fontot ajánlanak fel, ebből kétmilliót Palesztina átengedéséért míg a többi 18 millióval megváltják az európai ellenőrzőbizottságokat s visszaadják Törökországnak gazdasági függetlenségét. A drága gyümölcsös kosárról sem feledkezett meg, melyet Newlinsky utasítása szerint a szultáni udvarhoz vinni illik ajándéknak. „A kosár gyümölcs hetven forintba került.“

Több török államférfiú utazott ezzel a vonattal. Elbátorlaltatni igyekeznek Herzlt. De amint a vonat berobog a szófiai pályaudvarba, megindító jelenet tárul a szemük elé.

Az állomás telistele emberekkel. Zsidó férfiak, asszonyok, öregek, fiatalok feszengtek a vonat előtt és entuziazmustól égő arccal torkuszkodtából éljeneztek Herzlt. Kivonult az egész hitközség apraja-nagyja dr. Bierer elnök vezetésével. A tömeg rózsza- és szekfűkösorúkat lengetett a levegőben és mindenféle fűszeres virággal szórta tele a vonatot. Német és francia szónokok üdvözölték Herzlt és mindenki igyekezett közel férközni, hogy kezet csókoljon a zsidó vezérnek. A legkülönbözőbb típusok tolongtak a tömegben. Az egyik szőrme-sapkás öregben Herzl a nagyapjára vél ismerni. Viziók lángolnak fel. Elmult és új generációk jönnek hódolni „Izrael szívének”. A vonathoz összegyűlt bolgár katonatisztek suttogva mondják egymásnak: „A jövő zsidókirály!” És a legmagasabb rangúak is tisztelegnek előtte, mint fejedelem előtt...

Csendben érkeznek Konstantinápolyba, a vakító napfény és színes szegénység városába. Pompás kilátás az Arany-szarvra, a Boszporusra. Látogatások a nagyvezér fiánál, a sajtófőnöknél, a magas Portán, Khair Eddin bejnél, a nagyvezér vezértitkáránál, majd magánál a nagyvezérnél. Mindenütt megértésre talál, de amikor a zsidó Daout effendi elé kerül, ez mindjárt aggódik: A zsidónak vigyáznia kell, a zsidóknak jó soruk van Törökországban és ők jó és hű hazafiak. És illusztrálásul átmennek együtt az előcsarnokon, ahol a két fegyveres őr csörögve és haptakállásban tiszteleg előtte. És Daout, vagyis Dávid effendi szavaiban szinte szimbóluma táruul a későbbi eseményeknek, amikor a török zsidók Törökország főabbijával együtt tiltakoztak a Balfour-deklaráció ellen.

Az első megdöbbenő csalódás nem soká váratott magára. Már este keserű arccal jelenti Newlinsky Herzlnak: A nagyúr nem akar belemenni. A szultán azt mondta: „Ha Herzl olyan igaz barátja Önnek, akkor tanácsolja neki, hogy egyetlen lépést se tegyen többé ebben a dologban. Egy talpalatnyi földet sem adhatok el, mert az nem az enyém, hanem a népemé. Az én népem a vérével szerezte és trágyázta ezt a földet. Újra a vérünkkel kell azt elborítanunk, mielőtt elveszik tőlünk. Két szíriai és palesztinai regimentem az utolsó emberig lemészároltatta magát Plewnánál. Egyetlenegy sem hátrált. Minden emberem holtan maradt a csatamezőn. A török birodalom nem az enyém, hanem a török népé. Nem adhatok el

belőle semmit. A zsidók megtakaríthatják milliárdjaikat. Ha a birodalmamat felosztják, megkapják talán Palesztinát ingyen. De szétszlatni csak a holttestünket fogják. Az eleven boncoláshoz nem járulhatok hozzá...”

Herzlt megindították, megrendítették a szultán fenséges szavai, habár ezek a tragikus szépségű szavak egyelőre reményének szétfoslását jelentették.

Másnap pénteken szelamlik, istentisztelet a Yildiz-kioszkban, a szultán és az egész udvar részvételével. A legképrázatosabb keleti képek kergetik egymást a ragyogó kék Boszporussal szemben. Hercegek, testőrök, apródok, hintókban, lóháton és mögöttük a kalifa, a szultán. Szikár, beteges ember, szomorú szemekkel, félhosszú szakállal. Mikor a terraszon megpillantja a Newlinsky mellett álló Herzlt, élesen fürkészőn fixirozza a Szentföld fejedelme Palesztinának koronázatlan királyát...

Újabb tárgyalások következtek: a nagyvezérrel, gróf Széchenyi basával, majd yachtkirándulás különböző diplomatákkal. Közben rossz hírek érkeznek örmények lázadásáról, drúzok felkeléséről a Libanonban. A hangulat Herzl iránt javul az udvarnál. A zsidó Daout effendi, akinek törökhúsége Herzlt büszkeséggel tölti el, jobb kilátásokról beszél. „Eljön majd az idő, hogy a zsidók megkapják Palesztinát...”

A nagyvezér maga keresi most az alkalmat, hogy Herzlrel beszélhessen a felkelésekről és kéri, világítsa meg az eseményeket a Presse-ben Törökországnak kedvezően. Palesztina átengedésének gondolata majd idővel megéri. Megfelelő formát kell keresni és találni. A szultán fogadni óhajtja Herzlt, de nem a nagy nyilvánosság szeme előtt. Talán egy más területet fog adni, azután kicseréli Palesztinával. „Miért kell a zsidóknak éppen Palesztina? — kérdi a szultán — nem telepedhetnek le egy másik provinciában?” — „Palesztina az ő bölcsőjük, oda akarnak visszatérni.” — „De Palesztina más vallások bölcsője is” — válaszol a szultán. És elmondja, hogy már az egyik nagyhatalom érdeklődött nála álláspontja iránt a Judenstaat ügyében. És hogy jóindulatát tanúsítsa Herzl iránt, a kalifa elküldi adjutánsát, hogy mutassa meg a vendégnek az Eski Serai és a Bosporus-paloták kincseit. Mikor pedig Herzl a Dolma Bagdséből visszatér, Newlinsky átad neki egy

bársonytokot: „Ezt küldi Önnek a szultán.“ A „Medzsidijerend“ kommandánsrendjele volt.

Herzl érzi, hogy „egy darab világtörténelmet készített elő a néhány konstantinápolyi nap alatt. Mert a zsidó állam alapításának ez a kísérlete fennmarad az emberek emlékezetében, ha egyelőre álom marad is.“

De álom marad-e, amikor máris felkeltette a nagyhatalmak érdeklődését és a szultán álláspontja után tapogatóznak? („Ő szegény Friedrich Schiff! Szegény Moritz Benedikt!“) Elvégre a szultán maga tartotta vissza Herzlt Konstantinápolyban, mert tervei vannak vele és megoldási módokat keres. Természetesen fel akarja használni az örménymészárlások folytán támadt felháborodás enyhítésére is. „Nekem — mondotta a szultán — mind a népeim olyanok, mint a gyermekeim, kiket különböző feleségeim szültek. Valamennyi a gyermekem; és ha egymás között vannak is ellentéteik — énvelem nem lehetnek.“ A szultán foglalkozik a zsidó állam gondolatával. És talán, ha kamaraszolgája, Lufti Aga, akinek az álmait nagyon respektálja a kalifa, egy szép napon jelenteni fogja, hogy álmában látta a zsidók visszatérését Palesztinába, — többet fog használni minden diplomáciai lépésnél. Legalább Newlinsky így mondja. De ki tudja, vajjon a Yildiz magaslata nem „az utolsó kalifasóhajnak hegye“-e?

Este visszautaznak Sófia felé.

És mikor a kiadásokat a baksisokkal együtt összeadja, kiderül, hogy az utazás háromezer frankjába került Herzlnek. „A fond perdu növekszik“ — írja naplójában és ezzel az ügy anyagi részét már el is intézte.

Szófiában ismét nagy ünneplések. Herzlt vállukon viszik a templomba. Ott állott az emelvényen a frigyszekrény előtt. És amikor meg akart fordulni, hogy ne fordítson hátat a Szentélynek, a tömeg feléje kiáltotta: „Ön is olyan szent, mint a frigyláda.“

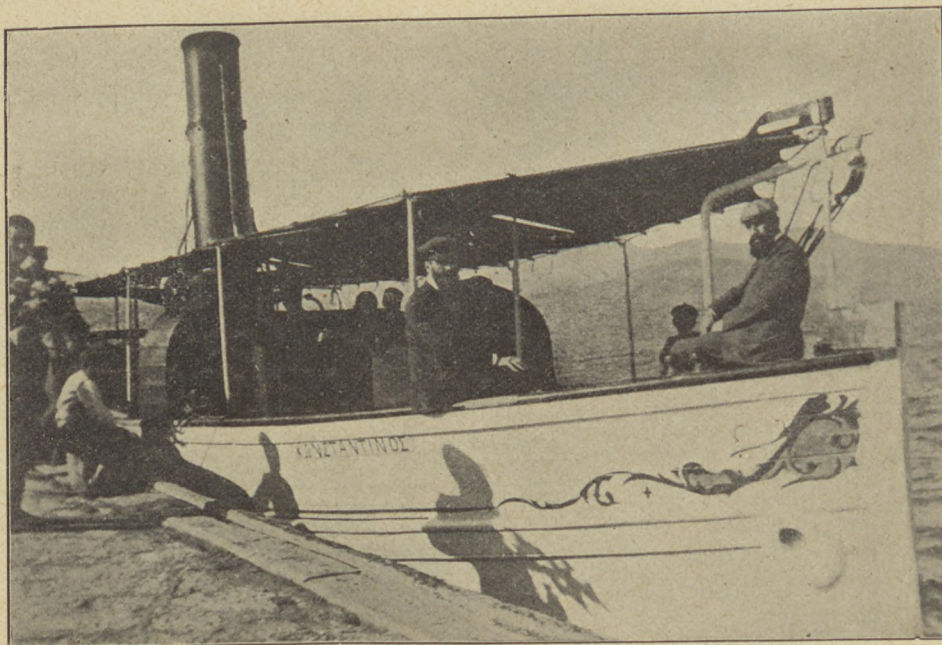
Ez volt az ő igazi nagy kitüntetése. Több mint a Medzsidijerend minden arany rendjele.

Abdul Hamid szultán

Herzl 1898-ban

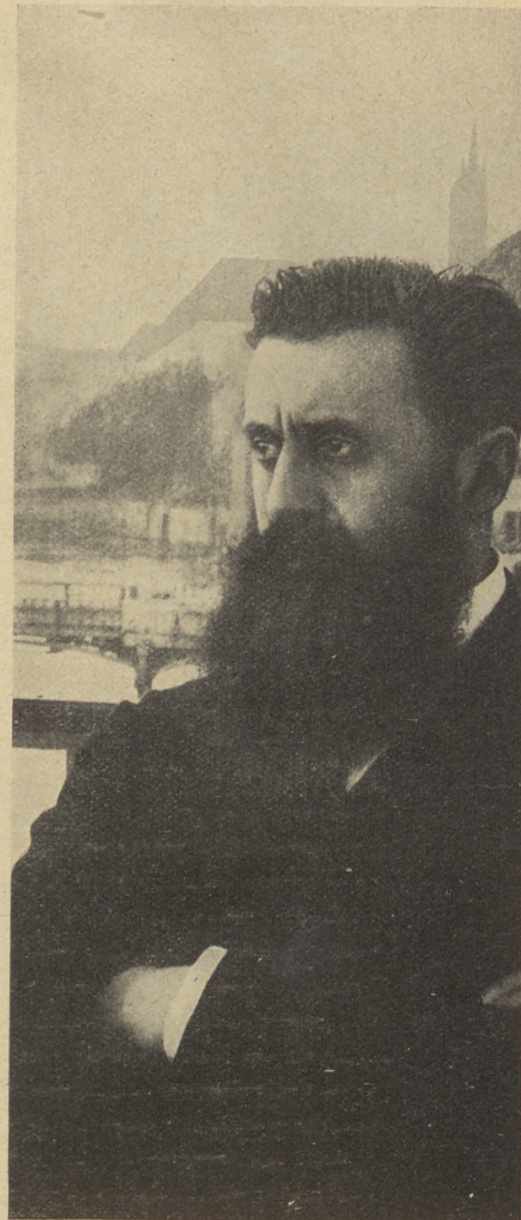

Herzl Konstantinápolyban, Wolfsohnnal — *Herzl und Wolfsohn in Konstantinopel*

Nussenblatt: Zeitgenossen über Herzl

Herzl az író 1896-ban és
Herzl a zsidó 1902-ben
*Herzl, der Schriftsteller (1896) und
Herzl, der Jude (1902)*

Herzl. Ein Gedenkbuch. Jüdischer Verlag, Berlin

XII.

Tömegmozgalommal vagy pénzarisztokráciával?
Londonban és Párizsban — Nagy beszéd a „makka-
beusok“ között — Tömeggyűlés London keletén —
Az örményvezérnél — „Beszéd a Rothschildokhoz“
A legenda felhőjében — A káderek mozgósítása

Bécsben érzékeny búcsút vett Herzl Newlinskytól. Örök barátságot fogad neki. És a naplójába bejegyzi: „Ha általa megkapjuk Palesztinát, tiszteletdíjul egy szép birtokot vásárolunk neki Lengyelországban.“

Otthon sürgönyt talál Hechlertől Karlsruheból: A nagyherceg várja audienciára, hogy jelentést tegyen neki konstantinápolyi útjának eredményéről. De Herzlnek közben Brüsszelbe kell mennie, tárgyalni az örményvezérekkel. És sürgősen Londonba, ahol a Maccabean club már feszülten várja. Hiszen a „Jewish Cronicle“ már előre hírt adott róla, hogy a szultán ismételtén Konstantinápolyban marasztalta Herzlt és emiatt halasztódott a beszámoló és a Maccabeus-meeting is.

Londonba érkezve, Herzl az érdeklődés középpontjába kerül. Lucien Wolf hosszan interjuvolja a „Daily Graphic“, Zangwill a „Sunday Times“ számára. Claude Montefiore és Mocatta az „Anglo Jewish Association“ gyűlésére hívják, ahol egyelőre még sok az ellenzője Herzl tervének.

Július 6-án este nagy Maccabean-bankett. Herzl ünnepélyes keretek között angol nyelven ismerteti a nagy tervet és az eddigi eredményeket. „Amióta legutóbb volt szerencsém Önökhöz beszélni, a zsidó ügy előrehaladt. Nem mondhatok

itt meg mindent, mert a legfontosabb dolgok igen kényes tárgyalást követelnek. De három férfiúnak, akiket Önök becsülnék, bizalmas közléseket tettem. Ez a három férfiú Goldsmid ezredes, Sir Samuel Montagu és Reverend Singer. Amit tehát most csak jelzek, vagy éppenséggel elhallgatok, e három férfiú erkölcsi felelőssége alatt áll. Nem csekély előrehaladásnak tartom, hogy a zsidó állam létesítésének tervéről uralkodó személyiségek tárgyaltak velem, mindenkép komoly formában. Meg fog ez lepni sokakat, akik néhány hónappal ezelőtt kifejezhetetlen ironikus mosollyal tekintettek le reám és bolond eszmémre. Kacagás, kiabálás, szitkozódás és gyanúsítások kísérték minden emberi eszmét fájdalmas útján. Ebben az esetben sem maradhatott ez el. A fődolog, hogy nem törődve mindezzel, tovább haladunk.

És itt adja először a cionizmus programját, mintegy előfutárját a későbbi bázeli programnak. „A Society of Jews célja, hogy népjogilag megszerezzen egy territóriumot azoknak a zsidóknak részére, akik nem tudnak asszimilálódni. Ezt a programot aláírhatják minden ország legjobb hazafiai.“ Redukciója ez az eredeti célkitűzésnek. De Herzl ezt a platformot találja helyesnek, „hogy így résztvehessenek a megvalósításában cionisták és asszimilánsok egyaránt“. Valahogy a Jewish Agency előrevetített gondolata ez. Herzl nyíltan kijelenti, hogy a Judenstaatban kifejtett nézeteiből sokat ma már tévesnek tart. A gyakorlati keresztülvitel sok változást szenved. De a cél lényegében ugyanaz. És egyre szélesebb rétegek kezdenek reá figyelni: „Nem tudom, államiratom nem államregény-e csupán“ — írtam akkor óvatos aggódással. De ez örömömre megcáfolódott. Hatalmas helyeslés zúgott felém mindenfelől, ahol a zsidók szenvednek. Ennyi lelkesedést magam sem reméltem volna, habár köztudomású, hogy optimista vagyok. Számtalan gyűlésből, egyesülésből felszólítottak, hogy az írást kövesse a tett. És így határoztam el, hogy a tett útján megyek tovább, habár köztudomású, hogy pesszimista vagyok . . . A zsidó állam ma már nem egy ember álma, hanem számtalanoknak vágya, óhaja. Ma én tudom és holnap tudni fogja az egész világ, hogy a zsidók akarják a maguk államát, ahol végre mint szabad emberek élhetnek és boldogulhatnak.

Nem zsidó részről nem emelnek kifogást a gondolat ellen. Ellenkezőleg, rokonszenvvel fogadják. Csak azt hiszik, hogy a zsidók nem fogják akarni. Nem csoda, ha az üldözés évszázadai alatt eltűnt a zsidók államalkotó bátorsága. De éppen az volt a zsidók emancipációjának történeti értelme, hogy általa visszanyerjük ezt a bátorságot. Hogy az emancipáció nem vezethet asszimilációhoz, mutatja az utolsó húsz év fejlődése. Egy bizonyos számú zsidót elbír minden ország, ezek felszívódhatnak. De mihelyt ezt a meghatározhatatlan számot túllépik, megálljt kiált felénk az antiszemitizmus. A zsidó állam különösen azoknak az országoknak lesz hasznos, melyekben ma még nyílt antiszemitizmus nincsen. Mert így elterelődik onnan az új zsidó bevándorlás veszélye.

Azért szükségünk van a mi szegényeink számára otthonra, földre, mely népjogilag a mienk. Kisebb népek mint mi merték a föld felületének egy darabját politikai tulajdonul követelni. És minthogy merték, meg is kapták. És a mi éppoly híres, mint szerencsétlen népünk, melynek története a Szentírásba van foglalva, nem nyilatkoztathatná ki ezt a kívánságát? Sőt, nem érzik-e, hogy e követelés kimondása maga is megszerzi nekünk a világ tiszteletét? Legalább annyi jogunk van nekünk is, mint a többieknek, hogy nemzeti létünk testéül egy országot kérjünk. Ezt a jogot megszereztük a szenvedésekkel, melyek az emberiség történetében példátlanok. Vértólam kísért a mi utunkat az évszázadokon át. Értelmetlen kínok lettek volna, ha nem a nemzeti megújulás reményében bírtuk volna ki. Dobjuk el a zsidóságunkat mint egy szétrongyolt régi ruhát, ha nem gondolunk a zsidó államra.

Minthogy pedig a Maccabean Club tagjai a palesztinai kolonizációs kis munkának segítői voltak, rá kellett térnie Herzlnek erre a kérdésre is. Hálás csodálattal emlékezik azoknak a jeles férfiaknak munkájáról, de a filantrópiával nem lehet egy népen segíteni. A zsidókérdés nincs megoldva, ha egy pár száz vagy egy párezer családot letelepítünk Palesztinába. Sőt a letelepültek helyzete annál veszélyesebb, minél nagyobbra nő a számuk, ha nincsen egyben saját állami védelmük. Mert enélkül a hatalom változó birtokosainak kegyeitől függnék.

Mindenféle aggodalmaskodókkal szemben pedig leszögezi

a várható eredményt: A gazdagok nem fognak velünk jönni. Az én tervem azon alapszik, hogy a szegényeink kivándorolnak az új hazába, amely a mi őshazánk volt. És támogatni fogják őket ebben a jómódúak, akik ezáltal semmit sem veszítenek, hanem csak nyernek. És vezetni fogja őket a túlproduktált középintelligencia, amely a mostani lakóhelyén a zsidó-üldözések folytán elproletárosodik.

Mindenesetre erős leszallítása ez is az első álombeli elgondolásnak, amely úgy hangzott, mint Mózes válasza az egyiptomi Fáraónak: „Kik és kik a menők? Öregeinkkel, ifjainkkal megyünk, fiainkkal és leányainkkal, nyájainkkal és jószágainkkal megyünk...” És volt az előadásban némi odahajlás Rothschild báró telepítő munkája felé, mely bebizonyította a világnak, hogy a zsidó nemcsak pénzüzetekre alkalmas, hanem a föld kemény rögének a megművelésére is. És Herzl büszkén emlegette „Rison le Cion” termését, amely a berlini kiállításon oly nagy feltűnést keltett. Az az ősi föld, amely már új zsidók munkájának gyümölcsét hordozza, hordozója lesz a zsidó becsületnek is.

Előadása végén Herzl lírai hangot üt meg: Ne gondolják, hogy zsidó vezéri ambíciók sarkalnak. Ellenkezőleg, legbensőbb vágyam, hogy mielőbb visszavonulhassak a mozgalomtól, melynek teljesen személytelennek, tisztának és erősnek kell lennie. Én csak író vagyok. A zsidó állameszme kikergetett a dolgozószobámból és tulajdonképpen magam is ámulok, ha a gyűléseken látom és hallom magamat, mint itt...

A Maccabean Club tüzes lelkesedéssel fogadta Herzl beszédjét. De nem maradt el a hűvös kritika sem. Maga Zangwill, aki a művész melegségével vezette be Herzl előadását, célzott a paradox állapotra, hogy Herzl a zsidó állam megvalósulásának főrugóját nem belülről jövő motívumokban keresi, hanem a külső kényszerben és így kell, hogy majd fájdalmat érezzen, ha a zsidóüldözés, mint az eszme főhajtóereje, megszűnik. Achad Haam gondolata villanik meg ebben a humorosan gondolt axiómában, amellyel Herzl még sokat fog találkozni, komolyabb formában is. Viszont William Hunt a művész látnoki erejével megérezte, hogy „Herzl már eddig is nagy sikert ért el működésével, mert ezentúl lehetetlen lesz a politikusoknak Törökországról tárgyalniuk, anélkül, hogy ne

mérlegelnék a zsidók igényét Palesztinára. Herzl gondolatát már nem lehet többé álomnak tekinteni . . .“

Rev. Singer idézte Renant, aki szerint a hajdani próféták hivatását töltik be ma a publicisták. Herzl prófétai szeme a jövődőkbe lát és a bekövetkezendő események mint nyitott könyv lapjai tárulnak eléje.

Végül Lucien Wolf indítványozta, hogy a makkabeusok küldjenek ki bizottságot Herzl tervének minden szempontból való megvizsgálására. Ezt az indítványt el is fogadták. És ugyancsak Lucien Wolf tárgyalja meg Herzlrel az örménykérdésben indítandó sajtókampányt a kedélyek lecsillapítására és a szultán jóakarátának megnyerésére. E célból felkeresi Herzl a Londonban székelő örményvezért, Nazarbeket is. „Zseniális fej, aminőt a Quartier Latinban látni. Fekete kuszált kígyófürtök, fekete szakáll, sápadt arc. A szultánban nem bízok és garanciákat szeretne, mielőtt leszerel. Politikai eszméi zavarosak, ismeretei az európai helyzetről éppenséggel gyerekesek.

És ennek a szavát lesik Örményországban a szegény emberek, akiket lemészárolnak. Nem lakik kényelmetlenül Londonban . . .“ És felvillog a sejtés, hogy ezt a forradalmárt egész örmény és hindjakistán környezetével együtt az angol kormány finanszírozza, hogy nyugtalanságot szítsanak a török birodalomban . . . Ez az angol politika.

Másnap felkereste Herzl Sir Samuel Montagu képviselőt a parlamentben. A gót kőfaragások és a berendezés pazar pompája mély benyomást tett Herzlre. „Külsőségek drámai erejű hatással vannak. Egyben megértettem, hogy az angol zsidók ragaszkodnak ehhez az országhoz, ahol mint urak ebbe a palotába vonulhatnak be.“ Montagu „pompás öreg ember“, megindultan hallgatta Herzl tárgyalásait a nagyhercegtől a szultánig. De attól tart, hogy a szultán megkapja a pénzt, aztán megfojtatja a bevándorolt zsidókat, mint az örményeket. Míg Montagut egy hatalmas csengetés az ülésterembe hívja szavazni, Herzl megtalálja a megoldást: a bevándorlással fokozatosan emelkedik az összeg, melyet a szultán kap és a legnagyobb tétel csak akkor kerül kifizetésre, amikor már annyi zsidó lesz Palesztinában, megfelelő zsidó hadsereggel együtt, hogy török támadástól többé tartani nem kell. Montagu elen-

gedhetetlennek tartja Edmond Rothschild báró megnyerését. A Hirsch-asszociációtól is kellene tízmillió fontot kapni. Addig egyelőre személyesen nem vesz részt.

Az Eastend tömegei azonban nem akarnak várni sem Rothschildra, sem Hirsch millióira. Nagy meetingen készülnek ünnepelni Herzlt, az új megváltó ige hirdetőjét. Herzl elítél ugyan mindenféle demagógiát. Mégis elégtétellel látja, hogy az Eastend utcái tele vannak aggatva angol jidis plakátokkal és rajta nagy piros betűkkel az ő neve. „Ha a gazdagok nem fognak követni, meg lehet indítani a tömegek szervezését.“ Hiszen ez a meeting is már a notabilitások akarata ellenére szerveződött. Montagu, Goldsmid megtagadták az elnöklés vállalását. Termet is igen nehezen kaptak. És sok akadályt kellett legyőzni, míg végre megalakulhatott a „Herzl East End Reception Committee“ — a zsidó szervezetek csendes ellentállása dacára.

Chief Rabbi Moses Gaster, a szefárd hitközség szellemi vezetője volt az egyetlen prominens zsidó, aki elnökölni mert ezen a meetingen, amely Herzlt a zsidóság vezérévé kiáltotta ki. Tüzes beszédében az új vezért Mózeshez, Columbushoz hasonlítja. Herzl egy óráig beszél a rettentő júliusi hőségben. Pedig nem is készült. Csak néhány jelszót vetett egy kis cédulára a gyűlés előtt. Herzl az író, aki addig csak a színpadon néma meghajlásra jelent meg a hódoló közönség előtt, Londonban egyszerre csak mint szónok bontakozott ki, aki a szó hatalmával magával ragadja a hallgatóságot és irányítja a szívét oda, ahová akarja.

Beszédében, miként később a kongresszusokon is, kerül minden könnyű és olcsó hatást. Komoly ünnepélyességgel folyik ajkáról a szó és mindenki érzi, hogy szívből fakad és szívbe hatol. Véletlenül egy félreértés csúszik a beszédébe. A londoni „East End“ — keleti negyed — nagy tömegeit látva, örömmel kiált fel: „A kelet máris a miénk!“ A hallgatóság úgy érti, hogy a keletről, Palesztináról van szó és tomboló mámorban tör ki a lelkesedés, mely túlmegegy minden határon. Tapsorkán, kalaplengetés, hurrákiáltás, vállraemelések és ujjongó kísérés egészen ki az utcáig. És Herzl bejegyzi naplójába: „Valóban tőlem függ, hogy a tömegek vezére legyek, de én nem akarok. Jobban szeretném, ha meg tudnám szerezni

Rothschildék közreműködését a mozgalomból való kilépésemmel . . .“

Másnap a Chovevé Cion meghívták a „Sátrak főhadiszállásaira“. De a vendéglátásból valóságos vitaest lett. Herzl itt is nyíltan hangoztatta, hogy ellensége az aprólékos munkának, mely csak szétforgácsolja az erőket. Nem tudott felmelegedni a „Cion-barátok“ jelentéseiben, egy-egy kis kolónia apró költségvetésén: ennyi ökör, ennyi ló, ennyi vetőmag, épületfa stb. Van-e ennek valami közjogi biztonsága, esetleges fegyveres védelme? — kérdezte valaki. És Herzl itt ennél a pontnál kapcsolódott bele a tárgyalásba és kifejtette nézeteit. Csak nagy politikai eszközökkel lehet a grandiózus tervet megvalósítani. A Chovevé Cion vezérei hevesen támadják Herzlt. Nekik több a valóságban egy kolónia, mint álomban egy állam. Herzl újra az „infiltráció“, a beszívargás ellen nyilatkozik, mely szerinte veszedelmet rejt magában. Végül az elnök a vitagyűlést nem túlságos vendégszeretettel, röviden és szárazon befejezi: „Good by Dr. Herzl!“

Hát mégis csak tömegekre kell támaszkodni? Milyen más volt a munkásmeeting atmoszférája!

A londoni munkások gyűlésén úgy érezte, hogy látja és hallja, amint a Herzl-legenda szövődik. „A nép szentimentális, a tömeg nem lát tisztán. Azt hiszem, már most sincs tiszta képük rólam. Könnyű köd kezd körülöttem felszállani. Talán felhővé fejlődik, amelyben lépek . . . De ha nem is látják már vonásaimat világosan, tudják, hogy nagyon jók a szándékaim velük és a szegények embere vagyok.“

„Valószínű, persze, hogy egy ügyes félrevezetőt és csalót is ugyanilyen szeretettel ünnepeltek volna, mint engem, akiben nem fognak csalódni. Talán a legérdekesebb, amit ezekben a könyvekben feljegyzek: Hogyan keletkezik az én legendám.“

„És mialatt híveim rajongó szavait és felkiáltásait ezen a népszerű tribünön hallgattam, erősen megfogadtam, hogy egyre méltóbbá akarok válni az ő szeretetükre és bizalmukra...“

Az East Endben új szervezetet toboroznak, hogy az egész világon propagálják a zsidó állam eszméjét. „Palesztina lovagjai“ lenne a címük. A cionista szervezet embriója ez. Herzl helyesli a szervezkedést, de egyelőre csak azzal a céllal,

hogy a szegények tömegeinek mozgalma nyomást gyakoroljon a lanya és habozó gazdagokra.

Mert még mindig, a sok huzavona és ármánykodás dacára, az a meggyőződése, hogy elsősorban a gazdagokkal kell kísérletezni, hogy az egész tervet néhány nábob segítségével csendben, diplomáciai úton lehessen megvalósítani.

Július 18-án Párizsban fogadja Rothschild Edmond báró. Herzl végre elmondhatja „beszédét a Rothschildokhoz“, amelyre olyan régen készült és amely a Judenstaat eszméjének első kifejezési formája volt. Rothschild nem akart túlságos tiszteletet tanusítani Herzl iránt és nem a lakásán, hanem az irodájában fogadta. Viszont Herzl nem volt meglepve, amikor Meyersohn, a Havas Távirati Iroda szerkesztője, a találkozás rendezője, előre bátorította, hogy a „Rothschild is csak ember, mint mi ketten“. Ilyen bátorítást már hallott a badeni nagyherceg fogadószobája előtt is.

Rothschild pénzáldozatai nem imponálnak Herzlnek. „Az én anyagi áldozataim vagyonomhoz mérten nem kisebbek, mint Rothschild áldozatai az ő vagyonához képest.“ Rothschild személye sem tesz reá olyan benyomást, mint az előkelő megjelenésű báró Hirsch. „Edmond Rothschild a negyvenes években lévő magas, sovány férfiú, őszülő barna szakállal, hosszú orral, csunya szájjal, gyors és félszeg mozdulatokkal.“ Azonnal hozzáfog a zsidó állam eszméjének szétszedéséhez. Herzl öt percig türelmes, aztán félbeszakítja. „Ön nem tudja, miről van szó, engedje meg, hogy előbb megmagyarázzam önnek.“

Rothschild meglepődik. Elhallgat. Herzl kifejti nagy tervét. „A kolónia is kis állam. Az állam nagy kolónia. Ön kis államot akar, én nagy kolóniát.“ Rothschildot sokszor elfogja a csodálat. Meg is értené Herzlt. Hiszen ő volt a „hanadiv hajedua“, a névtelen „ismert jótevő“, akiről annyi új szentföldi kolónia emléktáblája hirdeti, hogy „szóltott Juda városainak: épüljete föl!“ De ő a csendes és lassu munka híve. A szultán szerződésében nem bízik. Aztán meg a nagy lármára megindul és bevándorol százötvenezer koldus, akiket el kell látni. „Erre én nem vagyok képes, talán Ön igen . . .“ — mondja gúnyosan Herzl felé.

Hosszú vita keletkezik, Rothschild nem engedi magát

meggyőzni. „És mi az, amit tőlem kér?” — kérdezi végre. Herzl önérzetesen felel: „Pardon, Ön nem értett meg engem. Én nem kérek Öntől semmit. Én csak alkalmat akartam adni Önnek a csatlakozásra, bizonyos feltételek mellett... Ön kulcsa lett volna a nagy kombinációnak. Át akartam adni a vezetést Önnek, a filantróp cionistának, aztán visszavonultam volna. Ha Ön vonakodik, más utat kell keresnem. Elmegyek a tömegekhez. Pedig kérdés, lehet-e majd a kusza agitációval mozgásba hozott tömeget helyesen irányítani és rendben tartani? És a külvilág is talán félreérti az eszmét, ha nagy nyilvánosság előtt folyik a propagandája. Ezt akartam elkerülni. Ön nemet mond — én megtettem a kötelességemet.”

Hogy Rothschildhoz nem tudott közelebb jutni, azt nem érezte Herzl olyan tragikusnak, mint annakidején a báró Hirsch idegenkedését. Csak ismételte előtte is: „Miről ismerhetem meg egy eszme hatalmát? Arról, hogy az ember leköti magát, ha igent mond és leköti magát, ha nemet mond.” A báró kényelmetlen, haragos arcot vágott. Ő úgy érezte, hogy eleget áldoz a zsidó nyomor enyhítésére és Herzl eszméjéért nem vállalhatja a felelősséget. Még „szerencsétlenség lehet belőle”. — „És nem elég szerencsétlenség-e, — vetette közbe Herzl — nem állandó szerencsétlenség-e az antiszemitizmus, mely folyton emészti a zsidó becsületet, életet és vagyont?” Herzl magát a szegénységet nem tartotta nagyobb bajnak, mint a meddő filantrópiát. „A szegénység a gondok gyógyszer. Milyen csodálatos, hogy az inség erőt ad a fájdalom legyőzésére. És akinek nem adatott, hogy a gazdagság segítségével viselhesse az élet terhét, az a szegénységből meríti erejét.” Sokkal súlyosabb a lelki nyomorúság, mely meddőségre kárhoztat, ha nem emel ki belőle egy nagy, termékeny gondolat.

Több mint két óráig viaskodott Herzl Rothschild báróval, — eredménytelenül.

Tehát ki a tömegekhez!

Most már félre az aggályokkal. Nincs választás. Most már ez az egyetlen út. „Még Rothschild is gyáva és szeretné a szükséges operációt minél távolabbi időre kitolni.” Talán sajnálja is már, hogy Palesztinával kezdett. Talán Alphonse-hoz szalad: „Igaza volt. Jobb lett volna lovakat futtatni, mint zsidókat vándoroltatni.” Nem szeretik a látnokokat.

„Nem szabad, hogy a szem nagyobb legyen, mint a has.“ Ezt a filozófiai axiómát ismételte Rothschild kétszer is a beszélgetés folyamán. „És az ilyen emberektől függ milliók sorsa!“ A tömeghez kell fordulni, amely keresi a sorsnéző, nagyszemű látnokokat. Levelet ír Londonba Jakob de Haas-nak, a „tiszteletbeli titkár“-nak: Kezdjék meg a tömegek szervezését! A hét csillag zászlójának kibontását! Ugyanezt a parancsot kapja a fővezér párizsi generalisszimusza, Nordau, aki engedelmesen aláveti magát. Este az orosz zsidó egyetemi ifjúság nagygyűlésén Herzl kiadja a jelszót: „Talpra ifjúság! Kezdjétek a káderek szervezését, a hadtestek indítását!“

És már-már úgy érzi, mintha nemsokára feltűzhetné a zászlót Cion ormára és máris örök búcsút kell mondania Párizsnak. És már elfogja a nosztalgia Párizs után. „Ez az elragadó város még sohasem volt reám olyan bűvös hatással mint most, a búcsú napján. Mikor fogom újra látni Párizst?“

Még látni fogja. Mert az út Cionig sokkal messzebb van a valóságok világában, mint az álmok birodalmában.

XIII.

Harc a tömegért — Az orosz zsidók félelme — Séta
Ferdinánd bolgár cárral — Rágalmak pergőtüzében
— Herzl az osztrák zsidó Unióban — A Keren Kajemet
megindítása — Güdemann ingadozása — A tárcaírás
mestere

A hadtestek megindulnak. Az ifjúság mindenfelé lelkesen bontja ki a zászlót. De egyre tornyosulnak az akadályok is. Az eddig semlegesek harcos offenzívába mennek át és a fegyvernemben nem válogatósak. A Yildis-kioszkban intrikákat kezdtek. Herzl Rothschild szolgálait sejtí a fondorlatok mögött. És energikus sürgönyt meneszt Párizsba. A bécsi török nagykövet kategórikus cáfolatokat ad ki: Nem igaz a tendenciózusan terjesztett hír, hogy Törökország üldözi a palesztinai kolóniákat. Rothschild környezetéből mégis erősítgetik a hírt annak bizonyítására, hogy Herzl hangosan hirdetett eszméje az eddig csendesesen beszivárgott telepítés eredményeit is veszélyezteti. Még a héber sajtó egy része is Herzl ellen kezd agitálni. A Hacefirah (Derengés) című varsói héber napilapban Nachum Szokolov élesen támadó cikket ír Herzl ellen: „Hiszen csak játszom!” címmel. „Mint a hóbortos, aki nyilakat lő szerteszét és azt mondja: Hiszen csak játszom.” Herzl veszélyezteti a palesztinai jisuvot. A Hacefirah már a londoni makkabeus gyűlésről is kissé gúnyos hangon számolt be: „Herzl Messiása egy Részvénytársaság, mely jó üzletet csinál Izrael megváltásával. Eszméjének forrása az antiszemitizmus, mely az utóbbi időben Bécsben elhatalmasodott. Herzl szerint a XVIII. század kozmopolitizmusa már nem

tetszetős a felvilágosodott népek szemében, most jobban tetszik a világnak a nemzeti elkülönődés és a nemzetiségek szaporítása. Herzl audienciája a szultánnál sokak szerint csodálatos koncessziókat, engedélyeket hozott, más kishitűek szerint viszont csak diplomáciai vállveregetést és miután Herzl a szultán nagy tisztelettel fogadta, a török kormány parancsokat küldött Palesztinába, hogy fokozzák az akadályokat a bevándorlók előtt és nehezítsék meg a már ottlévő zsidó kolonisták helyzetét is.“

Nem kell éppen Rothschild kezét látnunk ebben a tendenciózus beállításban. Az orosz zsidóság fantáziája nem bírt oly gyorsan az elnyomottságából Herzl magasröptiségéhez felemelkedni. Tervében nem látta a nagyvonalúságot, csak a politikumot, amelyben nélkülözte az orosz zsidók életének elmélyült zsidó tartalmát.

Az orosz zsidóság viszonya Herzlhez ebben az időben szinte tragikusnak mondható. Míg Londonban világosan kifejezésre jut a nézet, hogy Cion újjáépítése elsősorban az orosz zsidók ügye lesz, hisz ők szorulnak legjobban a megváltásra, az orosz cenzura szigorúan megtilt minden közlést a politikai cionizmusról és a „Hacefirah“ kénytelen volt a londoni tudósítás elé jegyzetet iktatni, hogy „mindezek a dolgok a nyugati zsidóságot érintik csupán, míg az oroszországi zsidókat az egész ügy egyáltalában nem érinti. Az orosz zsidóságot gyakorlatilag nem érdeklik ezek a tárgyalások, de feléjük tekintünk a ködhomályon át és nézzük, mint fantáziát és látomást...“ Így kellett megtagadniok az orosz zsidóknak azt, aki első sorban nekik akarta hozni a megváltást.

A „Chovevé Cion“ nyugati csapatai pedig hűtlenkednek. Még colonel Goldsmid is, aki mint Daniel Deronda köszöntötte Herzlt Londonban, a sátrak főhadiszállásain társainak befolyása alatt ellene fordult. „Ügy tűnök magamnak, mint a katonatiszt, aki megbízhatatlan újoncokkal vonul a csataterre és pisztollyal kell hátul vigyáznia, nehogy megszökjenek“ — mondja Herzl Newlinskynek. Naplójába pedig bejegyezi: Be kell vallanom nyíltan: demoralizálva vagyok. Sehonnan semmiféle segítség, minden oldalról támadás. Nordau írja Párizsból, hogy ott senki sem mozog többé. A londoni makka-beusok inkább pickvickusok. Németországban csak ellenségeim

vannak. Az oroszok részvétellel nézik, hogyan töröm magamat, de senki sem segít. Ausztriában, különösen Bécsben, van egypár hívem. Ezek közül az érdektelenek teljesen tétlenek, a többiek, a tevékenyek, előbbre akarnak jutni a N. F. P. szerkesztője útján. Ehhez járul a rágalomhadjárat, amelynek vezetője, úgylátszik, a derék Scheid, Rothschild intézője. A zsidók, akiknek jó soruk van, mind ellenségeim, úgyhogy kezd jogom lenni reá, hogy minden antiszemita legnagyobbja váljék belőlem. Gyakran gondolok Levysohn szavaira: „Azok, akiknek ön segíteni akar, fogják önt legelőbb a legelső kelesztre feszíteni.”

Viszont a nem zsidó táborban szaporodnak az eszme megértői. Karlsbadban fogadja Herzlt Ferdinánd, Bulgária fejedelme, akivel hosszasan együtt sétál a parkban zsidó és keresztény fürdővendégek nagy ámulatára. Egyesek feszülten figyelnek a bokrok mögött a beszélgetésre. „Fenséges eszme, — mondja a bolgár cár elragadtatva — így még nem beszélt velem senki a zsidókérdésről. De amit ön mond, azt magam is sokszor gondoltam. Tulajdonképpen zsidóknál nevelkedtem. Hirsch báróval töltöttem az ifjúságomat. Ismerem tehát a viszonyokat. Azt mondhatnám, félzsidó vagyok, amit sokszor a szememre is vetnek. Az ön eszméjét teljes rokonszenvvel kísérem, de mit tehetek érte?” Herzl kéri támogatását az orosz cárnál. „Talán Wladimir nagyherceget lehet érdeklődésre bírni, — feleli Ferdinánd — a többi úgy beszél a zsidókról, mintha nem is volnának emberek.” De azért segíteni fog. Küldje be a Judenstaatot német, orosz és angol nyelven, majd terjeszteni fogja az ő köreibben.

A zsidók közt ellenben a terjesztés elé is mindenféle akadályokat gördítenek. A Judenstaat bécsi kiadója is csak követel Herzltől és nem tartozik. Sőt ellenirat is jelenik meg egy zsidó tollából, ugyanannál a kiadónál: „Kein Judenstaat!” Együgyű fontoskodás, tudatlanság és bornirtság minden oldalon. „Keine Antwort” határoz Herzl. Nem érdemes reá válaszolni. A berlini cionisták gyűlésén heves támadásokat intéznek Herzl ellen. A kölni Dávid Wolfsohn bankár az egyetlen, aki megakadályozza, hogy a cionisták nyíltan Herzl ellen forduljanak. Wolfsohn a sajtóban is küzd Herzl mellett. Mikor a „Hamélicz” (A tolmács), az orosz Cion-barátok lapja, meg-

támadja Herzlt az ismert váddal, hogy veszélyezteti az eddigi eredményeket, Wolfsohn nyíltan síkraszáll a Judenstaat mellett. „Nem Herzltől kell félni, hanem a félőktől, akiken a Gálut bibliai csapása teljesedett, a rettegés.” Herzlnak is a szívében fekszik a kolonizáció, de törvényesen biztosított pozíciókat óhajt. Magát Herzlt pedig vigasztalja: „Az egyiptomi kivonulásnál Mózesnek is voltak ellenzői a rabszolgasághoz szokott nép között. És Mózes tette parancssá, hogy a harc kezdése előtt hirdessék ki: aki gyöngé és lágyszívű, maradjon otthon és ne félemlítse meg testvérei szívet is, mint a maga szívét!»

Közben megszólalnak a rágalom géppuskái is. Londonban híresztelik, hogy egy bank kétmillió fontot adott Herzlnak. A „Daily Chronicle” közli, hogy Herzlnak nagy pénzügyi missziója volt a szultánnál és egy pénzcsoport finanszírozza a vállalkozását. „Nem kell cáfolni. Mesék, élcek, rágalmak, karrikatúrák is vívó szekerei egy eszme népszerűsítésének.” A londoni Chovevé Cion egyre jobban eltávolodik tőle, Wienben is áldatlan pártharcok még a szűk kereten belül is. „Oly százalmas a cionisták jelenlegi helyzete, majd én felsegítem őket a magasba és ők csakhamar el fogják felejtetni, amit tettem.»

Ilyen pesszimista hangulatban tölti a nyarat Ausseeban. »Mozgalmam hatása egyelőre kolduló levelek érkezésében mutatkozik« — írja augusztus 1-én. De a kéregető leveleken kívül jönnek hozzászólások az ügyhöz is. Zadok Kahn ajánlja, hívják össze a nagy hitközségek konferenciáját, mert egyetlen ember nem vállalhatja a felelősséget egy ilyen mérhetetlen fontosságú mozgalom elindításáért. Herzl elfogadja a tervet, de akadémikus vitába nem óhajt bocsátkozni. Csak a gyakorlati kivitel megtárgyalásáról lehet szó. „Természetesen az akciómat addig sem fogom megszakítani. Gyorsan marsírozom, amint látja és ha a tanácskozás sokáig készül, talán már a tett után érkezik.»

Ausseeből be-berándul Bécsbe. Bacher kérdi: Nem írna-e tárcát Konstantinápolyról? „Nem!” — feleli Herzl röviden. — „Konstantinápolyban csak történeti élményeim voltak, nem tárcaélmények.” Bacher kételkedő mosolyára pedig hozzáfűzi: „Ön nem hiszi? Majd hinni fog.” Ingerült a hangulat a Pressénél a lap becézett kedvence ellen, aki mindent meg-

enged magának. Beutazza a világot és önkényesen szaporítja a szabadságnapokat, sőt heteket. És most jön a legcsúfabb. Bacher elmondja: Dóczi Lajos, a sajtófőnök és mások értesítették, hogy Herzl háromezer font szubvenciót kapott a szultántól a Presse számára. Herzl nyugodtan hallgatja az alantás rágalmat, melyben Bacher maga sem hisz. De hátha Newlinsky követte el a visszaélést Herzl nevével? Demonstrálásul élesen támadó cikk jön a Presseben Törökország ellen. De talán csak sakkhúzás volt az egész Herzl tervének keresztezésére. A zsidókérdésre terelődik a vita. Herzl újra kéri Bachert, engedje megnyitni a lap hasábjait a zsidókérdés tárgyalásának. „Zsidókérdés nincs, csak emberkérdés!” — feleli Bacher. Herzl Benedikthez fordul és szinte könyörgésre fogja: „Hiszen ön jó zsidó, miért nem értenénk meg egymást? Öntől rengeteg sok függ. Jöjjön velem és ezrek fogják rajongva követni. Hadd magyarázzam meg a dolgot és ön is hinni fog!” Bacher és Benedikt hajthatatlan marad.

A közeledés nem történt meg. Pedig milyen egyszerű és könnyű volna ez az út a tömegekhez a Pressen keresztül; keresni kell más fórumot. Ismét nagy napilapalapítási tervek fogamzanak és vajudnak. Herzl vásárolni kezdi egyik napilap részvényeit, hogy megszerezze a többséget. „Vagyonomat és szüleim vagyont kockáztatom ezzel. Az első üzlet ez életemben. Kényszerít rá a bécsi sajtó gyalázatos viselkedése, amely agyonhallgatja az eszmémet.” A tranzakció nem sikerül. Csak négyszázezer forintot tud összehozni a családi vagyonból. És egy nagy napilaphoz egymillió forint kellene. „És ilyen koldus összeg miatt nem valósulhat meg a legszebb eszme!” — fakad ki keserűen.

Fölfelé legmagasabb horizontok nyílnak. A badeni nagyherceg egyengeti az utat a német császár felé. Bismarck ugyan ridegen fogadja az ügyet és „melanchólikus álmodozásnak” mondja, de fia, Herbert, még puhítani próbálja a vaskancellárt. Newlinsky ő belé veti bizalmát, mialatt új tanácsokat kap tőle a szultán számára. Elragadtatva mondja: „Ha Bismarckot hallom politikáról beszélni, olyan mintha egy nagy zenevirtuóz varázsa alatt állanék. Szinte muzsikai élvezet.” Talán jutni fog egy akkord a zsidó ügynek is. Bismarck szerint a kérdés kulcsa a pápa kezében van. Newlinsky fölveszi a

fonalat Rampolla bíborossal és rövidesen Vasvárból sürgönyöz Herzlnek: Rómából jó hírek érkeztek. „Newlinsky hú katolikus, a vasúti kocsiban és a hotelszobában is mindig keresztet vetett lefekvés előtt. És becsületesen dolgozik a zsidókért. Nem bizonyosága ez annak, hogy a terv zsidók és keresztények feloldó kiengesztelődését jelenti?”

Milán szerb király is foglalkozik a kérdéssel. Szerinte Franciaország fogja az első akadályokat gördíteni a terv elé, mert erősen számít a szíriai protektorátusra. De Törökországnak sietnie kell a dologgal, mert pénzügyeiben odáig jutott, hogy „nyakán van a kés”. Izzet bej maga sürgeti most már Herzl tervének részleteit, hogy előterjeszthesse a szultánnak, de komoly, reális formában, különben a fejébe kerülhet a dolog.

Herzl előterjeszti a Montaguval megbeszélte tervet, húszmillió fontnyi kölcsön fokozatos folyósításáról. A kölcsön alapja az az adó volna, amelyet Palesztinában autonómiával letelepített zsidók évről évre növekedő összegben fizetnének öfelségének, még pedig a folyton növekvő zsidó település árnyában, amelyet a szultán közjogilag garantálna. Kezdődne az akció azzal, hogy a szultán az összes hatalmak által előzetesen jóváhagyott kiáltványt bocsátana ki a világ zsidóságához, hogy térjenek vissza őseik országába, mint egykor Cyrus idejében.

És Herzl újból próbálkozik a régi gazdagokkal. Felszólítja Sir Sámuel Montagut, hogy utazzék vele együtt Konstantinápolyba. Olyan történeti tette nyílik itt alkalma, hogy „amíg zsidó lesz a világon, hálával fogják emlegetni a nevét”. Mégis hisz a zsidók hálájában. Zadok Kahnt pedig újból kéri, tárgyaljon sürgősen Edmond Rothschilddal. „Most, vagy soha sem kapjuk meg Palesztinát.”

Közben Konstantinápolyból riasztó hírek érkeznek. Az Ottomán bank palotáját megostromolták az örmények. Gyilkosságok, bombák, utcai harcok. Herzl tervének összedőlésétől fél. De csakhamar csillapul a helyzet és Herzl úgy látja, hogy a fenyegetett állapot talán még kedvez is az ő eszméjének.

És új mozzanatok is siettetik a cselekvést. Hechlernek sikerült megismertetni a mozgalmat a német császárral. Őt előadást tartott az udvarnál „a zsidók visszatéréséről.” És Vilmos császár már ezúttal nem kérdezte: „Nem Rothschild

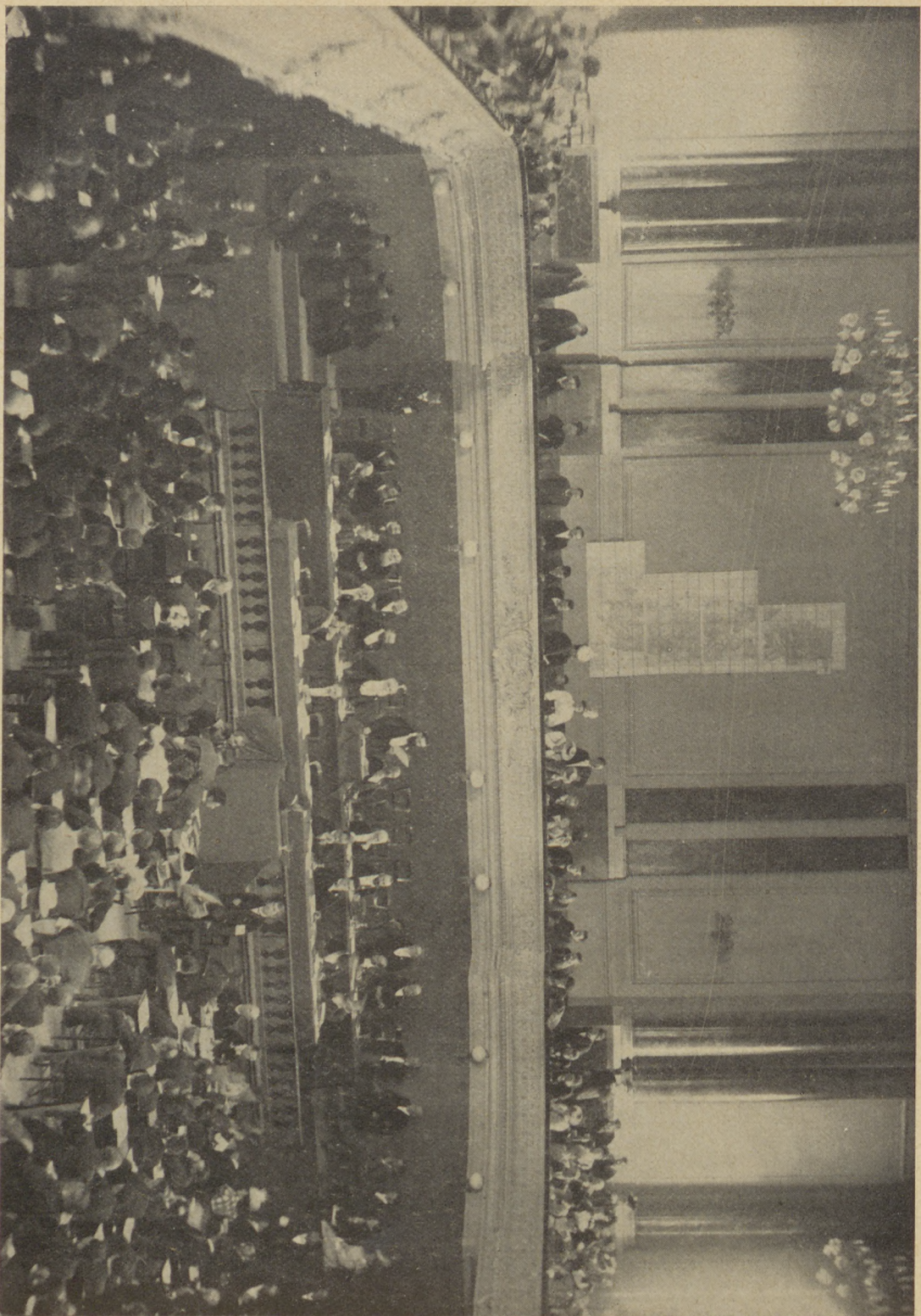
Herzl és első vezérkara 1896-ban
megbeszéli a »Welt« alapítását a wien-i Café Louvreban
Gründung der Wochenschrift »Die Welt« im Café Louvre, Wien, 1896

Friedrich Beer (Párizs): Az első cionista kongresszus plakettje

Plakett zum ersten Zionistenkongress

*Oszej Schwadron, Autographie- und Photographiesammlung
in der Hebr. Universitätsbibliothek, Jerusalem*

A II. cionista kongressus Baselben — Der zweite Zionistenkongress in Basel
Kunsammlung der Berliner jüdischen Gemeinde

rejtőzik-e a dolog mögött?” Herzl Breslauba, majd Görlitzbe utazik, ahová az őszi hadgyakorlatokra várják a császári családot. A nagy díszszemle előtt Hechler bizalmas pletykákat mesél a német udvar környezetéről. Itt is finom figyelem ez tőle, mint akkor Badenben, nehogy Herzlt, ha a császár elé kerül, a „ragyogó külsőségek brimbóriumá” zavarba hozza és elfogulttá tegye. Herzl maga ebből a szempontból figyelő különösen a császár béna karját, amelyből egész jellemét igyekszik levezetni.

„Nem csodálatos-e, hogy róla, a világ legbámultabb emberéről tulajdonképpen nem tudják, hogy csak fél karja van. Ezek igazán felhőkben járnak. A tömeg naponta látja és alig tud erről. Az éleslátásúak azt mondják: egyik karja merev. A valóságban gyermeknek karja az, amely a balválláról lelóg. Ez az abnormitás mindenesetre fontos az ő képének megítélésénél. Hozzám emberileg közelebb hozza őt. Mutatja, hogy a sok ezredtulajdonosi uniformis alatt mégis csak gyámoltalan ember mozog. Mikor hatalmának képeit, udvarának fényét, légióinak harcos pompáját láttam a dísztéren, mindég nyomorék karjára esett a tekintetem, talán hogy el ne kábítsa a szellememet, ha majd négyszemközt beszélek vele. Ez a nyomorékszerűség, úgy hiszem, egész jellemének a nyitja. Ez a Legfelsőbb Hadúr nem válna be a sorozóbizottság előtt egyszerű katonának sem. Innen talán beteges előszeretete minden iránt, ami katonai... Nem is lehet fesztelen tartása, minthogy mindig testi hibájának elrejtésére kell gondolnia. Csakugyan sokakat elámít a móddal, ahogyan lova kantárját rövid baljával fogni tudja. Ez a kantárkar lovassá teszi. És szereti a kápráztató, ragyogó uniformisokat, sugárzó sisakokat, amelyek a tekintetet vonzák és elterelik. Lényegében azonban, azt hiszem, rokonszenves ember, helyesebben és rövidebben: ember!... Kétségtelenül igen tehetséges és sokoldalú képességű ember, aki azonban egyetlen karjával túlsokat szeretne magához ragadni. És mindig tele kezekkel markol a munka után, mert el akarja titkolni, hogy csak egy keze van. Ha jól értem őt és sikerül a közelébe jutnom, meg fogom nyerni az ügynek...”

A találkozás egyelőre meghiúsult. A császár hirtelen elutazott. Hechler csak Günther főherceggel beszélhetett. De

közben a császár is értesült mindenről. Ekkor újabb események toltak előtérbe. Híre terjedt, hogy a hatalmak Abdul Hamid szultánt lemondásra akarják kényszeríteni. Tehát új tájékozódásba kell fogni az egész vonalon. A törökországi bonyodalmak azonban csakhamar tisztázódnak. Folytatni kell tehát a belső munkát. Ekkor meg belső zavarok támadnak. Londonból és Párizsból kedvezőtlen válaszok érkeznek. Ismét a csüggedés borús napjai. Talán le kell számolni végleg a gazdagokkal. És itt az ismeretlen Sphinx, a tömeg, millió arcával csupa rejtély. Lembergől hatszázezer aláírást ígérnek a hatalmakhoz intézendő felhívásra, bizonyosságul, hogy a Palesztina utáni vágy mélyen a lelkekben gyökeredzik. De hogyan lehet a tömeget megszervezni? Véletlen sor, hogy Badeni miniszterelnök megint szeretne új napilapot alapítani. Herzl, a kiszemelt lapvezér nem kér egyebet, mint a cionizmus propagálásának szabadságát. A kormány megbízottja nem érti, hogyan lehet valaki ilyen önzetlen? A zsidók sem értik. Budapesten azt regélik, hogy Herzl sok pénzt kapott egy angol földparcellázó társaságtól, melynek nagy érdekeltségei vannak Palesztinában. „Olyan hihetetlennek tűnik a zsidók előtt, hogy valaki meggyőződésből cselekszik.“ A lengyel Newlinsky lovagi hűséggel tart ki Herzl mellett. „A dolog oly nagy, hogy meg kell valósulnia... Éppen hitsorsosai között fog a legtöbb intrikába, butaságba, jellemtelenségbe és hálátlanságba ütközni, de Isten segíteni fogja!... Én is.“

Természetesen jönnek zsidó segítőtársak is. Horn Ede fivére, aki sokáig Oroszországban élt és jól ismeri ott a viszonyokat, új gondolatot hoz. Az elektrotechnikus Kremenecky Johann „jó cionista modern eszméssel“ felveti a Holttenger kémiai anyagának felhasználási tervét. Az édesvizet levezetni ivóvíznek és helyette a hegyeken át fúrt alagúti csatornával odavezetni a négyszáz méterrel magasabban fekvő Földközi-tenger vizét. Azonkívül fel kell használni a többi természetadta elektromos erőket is. Fölvetődik Palesztina beerdősítésének terve. Minden zsidó ültessen a Szentföldön egy fát és tízmillió fa fogja borítani a kopár Palesztina földjét és szikláit. A Herzl-erdő első csírai nőnek ki a semmiből.

A nagy nehézségek a fantázia világából a realitások felé terelik Herzl figyelmét. Egyre reálisabbá redukálódik a fan-

tasztikus méretű terv. Ebbe talán bele lehetne vonni a báró Hirsch-alapítványok kezelőjét is. De ez a reménye csakhamar meghiusul. És folyton remény és csalódás közt ringatózik a lelke. És enerválóan idegesítő, hogy a munka úgyszólván a föld alatt folyik. Nincs mód és alkalom a kiélésére. A gróf Badenival tervezett új napilap ügyét elgáncsolják. Megint csalódás csalódás után. „Mindenestre ismét nehéz napok következnek, mint egy évvel ezelőtt, mikor a Neue Freie Presseből ki akartam válni és olyan szívdobogást kaptam, hogy a szívem azóta beteg... Újra idegfeszítő folytatások életem regényében. Talán kihajít most a mozgalom biztos állásomból a Neue Freie Presseből és kalandokba dob, amelyek elé csak gondokkal nézhetek a családom miatt...”

A Caffé Louvre-ban és a Robitschek-vendéglőben összeülnek a cionisták minden kedden, hónapokig tárgyalnak arról, hogy mikép lehetne helységet szerezni. „Üres fecsegéssel töltik az időt. Most formálisan is felajánlották a végrehajtóbizottság elnökségét. Ezt elfogadom. Egyesek félretolva érzik magukat miattam...”

Végül elérkezett a pillanat, amikor nyíltan szakítania kellett a notabilitásokkal, hogy örökre eljegyezze magát a zsidó nép tömegeivel. Törökország anyagi nehézségének rendezését egy orosz-francia bankérdekeltség akarta a kezébe venni. Ez veszélyeztette volna a szultánnal való tárgyalást és az egész Palesztina-ügy alól kihúzta volna a talajt. Herzl ekkor lépett először Bécsben a nagy nyilvánosság elé. Az Israelitische Union által rendezett gyűlésen hadat üzent a zsidó pénzarisztokráciának, mely csupán üzleti érdekét nézi, amikor segíteni lehetne a szegény zsidók szenvedésén. És fel lehetne használni az alkalmat a zsidókérdés megoldására.

Maga az a tény, hogy az Union előadásra hívta meg Herzlt, jele volt annak, hogy a bécsi zsidóság ellentállása a gondolattal szemben megtört és itt is számolnak a Herzl köré tömörülő tömegekkel. A félőknek pedig itt is elmagyarázta Herzl: „Cionizmus nem azt jelenti, hogy most már a zsidók fogják cókémókjukat és vándoroljanak ki. Ennyire nem akarom megkárosítani az antiszemitékat, akik zsidók hiányában elvesztenék minden létjogosultságukat... Nem fogom önöknek kifejteti, mit jelent az, hogy cionista vagyok. Nem, önök

mind cionisták. És meg fogja önöket lepni, hogy nem is mondok semmi újat.”

Nagy vonalakban vázolta a zsidóság és antiszemitizmus történelmi fejlődését. A kettő szorosan összefügg. Mert az antiszemitizmus kovácsolja a zsidóságot egységes nemzetté. A zsidógyűlölet nem szüntethető meg. De tompítható az éle, ha egy medencét teremtünk, melyben a zsidó tömegfelesleget levezetjük. Erre a legalkalmasabb az ősi történelmi hely, ahol a biblia népe lakott. Törökország helyzete lehetőséget nyújt a megszerzésére. És most ettől a kedvező alkalomtól akarják elűzni egyes zsidó bankcsoportok?! És Herzl mindjárt Konstantinápoly felé is kifejti, hogy a szultán csakis olyan zsidók pénzügyi segítségét veheti igénybe, akik őszinte zsidó politikát csinálnak és nem valami idegen kormány megbízásából járnak el, ami az adóügyekben való beavatkozáshoz vezethet. És most nyilvánosan feltárja a tervet, melyet bizalmasan előadott Montagunak és Rothschildnak. Meg lehet valósítani a tervet nélkülök is, »nemzeti alap« gyűjtésével. Minden zsidó hozzá fog ehhez járulni. És szervezni fogja az ifjúság, amely saját jövőjét alapozza meg. Egyben kifejti az Union más világnézetű tagjai előtt a cionista mozgalom lényegét is. Nemcsak a zsidóüldözések megszüntetéséről, hanem belső misszióról is van szó. A zsidó szellem és jellem miliójének visszaállításáról, amelyben annyi erős nemzedék fejlődött. Az üldözés megacélozta a zsidó jellemet és a belső egység kitartást és ellentálló erőt adott. A zsidóságtól eltávolodott generációban hiányzik ez a belső egység. És ezért nem számolhat sem a múlttal, sem a jövővel. Azért akarunk visszavonulni a zsidóságunkba, hogy ezt a várat el ne hagyjuk többé soha... Nem idegen előttünk semmi emberi. Mi is akarunk dolgozni az általános állapotok javításán, de mint zsidók és nem mint határozatlan egyének. Amit aztán mint zsidók cselekszünk, becsületünkre is fog válni. Tisztelni fognak bennünket, hogy nekünk is van saját ideálunk, mint más népnek... Elsőrangú keresztény emberek már most rajongnak az eszméért. Amint az emberek tetszést találtak Görögország feltámadásában, úgy fog a csodálat kiáltása végigcikázni a világon, ha a megtaposott zsidók megaláztatásaik között is magasan felemelkednek. Azért azt hiszem, hogy ha egyes nézetekben különbözünk is, össze kell

tartanunk, mert mindnyájunk ellen egyformán folyik a harc... Nem tudom, vajjon ebben a generációban megéljük-e még a gyalázatból és nyomorúságból való felszabadulást. Megtörténhet, ha minden energiánkat megfeszítjük. De azt tudom, hogy már az ezen úton való haladás is más emberekké tesz bennünket. Visszanyerjük elvesztett belső egységünket és ezzel egy kis jellemet, a saját jellemünket... És csak azután akarunk versenyezni a többi becsületes emberekkel igazságosságban, emberszeretetben, a becsület mezején, tudományban és művészetben, hogy cselekedeteink fénye visszfényt sugározzon népünk legszegényebbjére is. Így értelmezem én a zsidóságot...“

Az Unionban tartott beszéd harci riadó volt és programadás. Másnap hozzáfog a munkához. Izgatott leveleket meneszt Londonba De Haashoz, Párizsba Nordauhoz, Lembergbe Adolf Standhoz, a lengyel Aktionskomité elnökéhez: Sürgősen fel kell világosítani a tömegeket, mi készül! És meg kell kezdeni mindenütt egy „zsidó nemzeti alap“ gyűjtését, hogy a bankoktól függetlenül lehessen a zsidó ügyet előmozdítani. Így indította meg Herzl a „Keren Kajemet l'Jisrael“ eszméjét, még jóval a cionista kongresszus előtt.

Egyben megindítja a cionizmusnak az angol politikai szférába való bekapcsolását. Lord Salisburyhez intézett levélben rámutat arra, hogy Palesztinán át vezet a legrövidebb út Indiába. Anglia érdeke, hogy autonóm zsidó állam keletkezzék Palesztinában. Itt egyenes vasutat építhetne a Földközi-tengertől a Perzsa-öböl és Indiáig. Semleges rezervút lenne ez arra az esetre, ha a Szuezi-csatornánál nehézségek támadnának!... Salisbury nem tárgyal Herzlrel a kérdésről, de az eszmét, a „return of the Jews“ politikai felhasználásának gondolatát jól elrejtve, elraktározza az angol világpolitika kincstárába, későbbi időkre. Majd sorát ejti a történelem folyamán.

Az orosz-francia kölcsön kombinációja meggyűsült. Oroszországnak nem volt érdeke, hogy Törökország talpraálljon. Herzl újra tele reményekkel. Népszerűsége napról napra nő. Palesztinából felkeresik a Rothschild-kolóniák vezetői is, tele várakozással a jövő embere iránt. „Az út Palesztinából Párizsba a szobámon keresztül kezd vezetni.“ Rajongó típusok jönnek

mindenfelől. A hosszúszakállú Schoub Jeruzsálemből, akinek megbízást ad a szultán udvari orvosának megnyerésére. Dr. Arbela, a jeruzsálemi Rothschild-kórházak igazgatója csodálatos dolgokat beszél Palesztináról, amely szerinte gyönyörű ország. Palesztinában máris új zsidó típus alakul. Nemcsak földmunkásokat és napszámosokat látni, hanem zsidó hegyi harcosokat és sivatagnomádokat is. Boldogan hallja Herzl, hogy „az arabok és kurdok kedvelik a zsidókat. Perlekedő arabok gyakran nem a mohamedán bíróhoz, hanem valamelyik zsidóhoz mennek, hogy ítéljen közöttük. A mi nemzeti tervünkről egész Palesztina beszél. Hiszen mi vagyunk az ország ősi urai“. Levelek, látogatások a világ minden széléről. „A cionizmus polgári tiszteletre tett szert minden országban.“ Csak a gazdag zsidók várják, „hogyan ugrik a macska“. A galíciai csodarabbik és chaszidjaik is keresik vele az összeköttetést. Dr. Güdemann bécsi főrabbi is bejelenti óvatosan csatlakozását. Csak a templomban nem beszélhet róla, mert fél a „felsőbb zsidóktól“. — „Pásztora-e ön községének?“ — kérdi Herzl irónikusan. Az amerikai sajtó is sűrűn foglalkozik a kérdéssel. Csak a Presse hallgat még mindig róla. Egy tárca jelenik meg: „Laknak-e a Mars-csillagon?“ Bacher fölényesen szól Herzlhez: „A zsidó államot megtudja talán csinálni a Marsban!“ És az egész szerkesztőség nevet. De Galiciában, ahol Messiásként várják Herzlt, már három biztos mandátumot ajánlanak fel neki cionista programmal. Herzl kereken elutasítja. Nem akar a mozgalomból politikai előnyöket sem. De helyesli, hogy legközelebbi hívei számára helyet szerezzenek a parlamentben, ahol nagy szolgálatot tehetnek az ügynek.

Új kapcsolatok is keletkeznek. Wladimir nagyherceg Berlinben időzik, és Herzl Ferdinánd bolgár királyra hivatkozva, expozét küld neki az orosz udvar számára. Az orosz cárnő arcképfestőjét is kombinációba veszi. Talán a koronás fejek festője is az eszme ügynöke lehetne. „Reklámokkal fizetnék neki. Először történne életemben, hogy valakinek reklámot csinállok, de a cél megéri...“ A londoni „Jewish World“ és az amerikai sajtó részletesen beszámol az Unionban tartott beszédéről. A visszhang egyre nő. És Benedikt agyában is mintha virradna: „Nagyszabású kolonizációról — cionizmus nélkül — esetleg beszélhetünk.“ De Párizsban, a Nouvelle

Revue Internationale 1897 január 1-i számában megjelenik a „L'état Juif“ és nagy feltűnést kelt a francia olvasók táborában. A „Libre Parole“-ban Drumont vezércikkben méltatja az eszmét. Így tudomást szerez róla a párizsi zsidó „haute Finance“, — az antiszemita lapnak leghűbb olvasói. Sidney Whitman a „Newyork Herald“-ban akarja lanszírozni a zsidó államot. Herzl mint egy kormányos áll a kormánykeréknél és irányítja a gépezetet a felkavart hullámokon. Semmi sem kerüli el a figyelmét. Minden mozdulatra felneszel, minden alkalmat megragad, minden erőt felhasznál, hogy minél előbb eljuttassa hajóját a célhoz.

„Most virágzanak Palesztinában a narancsok . . .“ — írja 1897 februárjában a naplójában. Mi mindent lehet ebből az országból csinálni! . . . Ez foglalja le minden gondolatát. Az eszme hódít a tömegekben. Meg kell teremteni számára a keretet, a szervezetet és a legteljesebb nyilvánosságot. Kongresszust kell összehívni Zürichben, vagy Münchenben. Az előkészítők München mellett döntenek. Mert ott több a zsidó vendéglő. Tehát újból Münchenben, ahol másfél évvel ezelőtt először beszélt Gudemannak és Mayer Kohnnak a zsidó államról. „Mily nagy lett azóta a mozgalom!“

Az idő pedig továbbra is Herzlt igazolja. Az osztrák választások az antiszemiták újabb győzelmével végződtek. A Presse a szocialisták mellett agitál. S most Herzl juttatja eszébe Bachernak, hogy 25 éven át agyonhallgatta a szociáldemokrata pártot és most mellette foglal állást. A cionizmust sem fogja tudni 25 évnél tovább elhallgatni. „A siker előtt meg fogok hajolni“ — mondja Bacher. Az antiszemiták győzelme pedig erős és gyors léptekkel vitte az ügyet a siker felé. Az osztrák zsidók Unioja, mely egy évvel azelőtt még gúnyt űzött Herzlből, felajánlotta neki az elnökséget, amit Herzl nem fogad el. Bacher maga is mintha revideálná felfogását és melegebben szorítja meg Herzl kezét. Sőt maga mesél el egy zsidó legendát a csodás macskáról, melynek nyomán becézó gazdája barlangokon át a Szentföldre került. Bizonyság ez, hogy a zsidó nemzeti öntudat minden korban és mindenütt él a lelkek mélyén. Herzl a mozgalom haladásáról és jövőjéről beszél. „Én már nem fogom megérni“ — mondja melanchólikusan Bacher. Herzl megindultan felel: „Palesztina királyát nem

fogja megélni, én sem. De a kezdetét még láthatjuk mind a ketten." Bacher is, mint Benedikt, szeretne Herzlrel együtt elzarándokolni Palesztinába. De a Presset semmiképen sem szabad zsidó ügyekkel bélyegessé tenni. Maradjon csak Herzl itt továbbra is „a tárca mestere“ és buzdítsa, serkentse az ifjú írógenerációt szeretettel, gyöngédséggel. Ahogy egyik-másiknak éjjel is meg szokta üzeni a hírt a Presse küldöncével, hogy most olvasott elbeszélését elfogadta és értékesnek találja és siet ezt közölni vele, nehogy egy éjjelre is megfossa az anyját attól az örömtől, hogy milyen tehetséges fia van. De még „a vonal alatt“ is óvakodni kell minden zsidó színtől, hangtól!

Mit szólnának a keménynyakú szigorú szerkesztők, ha feltámadnának és olvasnák, amint a Presse legünnepeltebb munkatársai tollából napról napra terjeszti világgá Herzl Palesztina-építő gondolatát, nemcsak publicisztikai kötelességteljesítésből, hanem benső humánus szeretettel. És mert Herzl harca a tömegért, ha később is, de teljes diadallal végződött és a sajtó a tömeghangulat tükre...

XIV.

Die Welt — „A fond perdu“ — Új hang a zsidó
sajtóban — Gladstone nyilatkozata — A diákság
lelkesedése — Protestáló rabbik — Az első kongresszus
Látomás a Rajna hídján — „Éljen a király“

„Magam kell, hogy gyártsam az instrumentumokat, melyekkel azután a művet készítem“ — írja Herzl 1897 tavaszán. És ennek az esztendőnek nyaráig elkészült két instrumentum. Az írásnak és szónak két fóruma. A »Welt« és a kongresszus. Mindkettő elodázhatatlanul szükségessé vált kifelé és befelé egyaránt. Befelé: az egyre növekedő és szét-
húzó tábor összetartására. Kifelé: az egyre sűrűbben jelent-
kező nyílt és burkolt támadások kivédésére. „Münchenben fel
fogom szólítani a tömegeket, hogy maguk segítsenek önmagu-
kon, minthogy senki sem akar rajtuk segíteni.“ Münchenben
oly hosszú idő után újból zsidó nemzetgyűlés lesz. „Nincs-e ez
olyan nagy dolog, hogy a gondolatnál minden zsidó szívnek
hangosabban kell dobognia? Ma még idegenben, lesono haboo,
talán az ősi honban!“

De a nyilvános cionista kongresszus gondolata meg-
döbbentette azokat is, akik az eszme megértői közé sorakoztak.
Félénken visszahökkentek a bátrak közül is sokan. »Mit szól-
nak majd a népek?« Az eszme megszállottja ment a maga
egyenes útján. Szorgalmasan készíti jegyzeteit a kongresszus
számára. A gazdag zsidók csak annyit adjanak, amennyit
jótékonyagra szoktak szánni költségvetésükben. Ebből át-
visszük a szegényeket Palesztinába. A dolog oly egyszerű.

Miért ne értsék meg? Mi történhetik? Legföljebb szakadás támad a nagy pénzzsidók közt és köztünk és akkor odaát lesz egy pár pénzeszsák a lakájaival és koldusaival, itt meg mi, népünknek összes nemes, bátor, intelligens és művelt erőivel. Ezt írja colonel Goldsmidnek, akiről megtudja, hogy nem akar résztvenni a kongresszuson a „Chovevé Cion“ állásfoglalása miatt.

Sürgősen meg kell teremteni az orgánumot a közönség felvilágosítására, a félreértések eloszlatására. A napilapnak felmerült terve újra füstbe megy. Egy bankár, aki ismételten egymillió forintot ígért a napilap alapítására, amikor a megvalósításra került volna a sor, kereken kijelentette Herzlnek: „No, ennyire mégse szabad az embert a szavánál fogni.“ Kisebb keretek közt kell tehát megindulni. Hetilapalapításhoz fog, melynek eszméjével nagy tetszést arat a Café Louvre-ban. Gyorsan megcsinálja a költségvetést. 11—12 ezer forint lehet a „fond perdu.“ Herzl megbeszéli a dolgot, mint mindent, az édesapjával és miután ez helyesli, mindjárt címet is talál az új lapnak: „Die Welt.“ A Café Louvre-ban csodálkoznak a tempó gyorsaságán. Segítséget azonban sehonnan sem nyújtanak. Herzl maga fedez minden kiadást. Tudja, hogy rengeteg kockázatot, rengeteg új munkát vesz a vállaira. De megéri, hogy ne kelljen támadás esetére szomszédhoz fordulni védelemért, mint legutóbb is Güdemann esetében történt.

A bécsi főrabbi „pénzzsidók“ unszolására nyílt támadásba ment át a kongresszusra készülő Herzl ellen. „Nationaljudentum“ című brosurában próbálta megdönteni a nemzeti zsidóság érveit. Herzl Bloch Wochenschrift-jében megsemmisítő éllel szedi szét Güdemann bölcselkedéseit. Leleplezi a szerzőt, hogy látta a „Judenstaat“ kefelevonatát és lelkes szavakban helyeselte. Mikor tévedett tehát? Güdemann most azt hirdeti, hogy Cion nem volt sohasem egyéb a zsidóságnak, mint a saját és az egész emberiség jövőjét összefoglaló szimbólum. Így kell értelmezni imáinkban a Cionba való visszatérést is. Herzl rámutat, hogy ez a legsúlyosabb vád volna a zsidók ellen. „Cionba való visszatérést imádkoznak és éppen az ellenkezőjét gondolják! Ha nem akarunk képmutatón vagy hazudozva a felhőkbe bámészkodni, hanem nyugodt pillantással arra a pontra mutatunk, amely valóban a megváltást jelenti,

nincs szükség semmiféle titkos magyarázó mesterkedésekre. Ott van Cionja a szegényeknek, a fiataloknak és a vallásosoknak is."

De már ez az első nyilvános polémia is mutatta, mennyire hiányzik a sajtó. Bloch hetilapja közölte ugyan a „szenzációs cikket“, de sohasem tudhatták, mikor fogja oldalba támadni Cion híveit. Egy másik zsidó hetilap szerkesztője, a berlini Hildesheimer, aki referátumot is vállalt a tervezett kongresszusra, egyenesen dezavualta Herzlnek a kongresszus összehívásáról szóló közleményét. Szó volt ugyan általános zsidókérdésekre vonatkozó tárgyalásokról, orosz zsidók kivándorlási ügyének megbeszéléséről, palesztinai egyletek konferenciájáról is szó esett, de semmikép sem „cionista kongresszusról“, amely inkább árt, mint használhat.

Herzl keményen válaszolt. De egyre sürgetőbbnek látta az új lap megindítását.

És itt is mindent magának kellett előkészítenie és végrehajtania egyaránt. Szerkesztést, rendezést, tördelést, levelezést, címírást. A munkatársak mindjárt az első szám megjelenésével fölemelték az igényeiket. Csak Herzl dolgozott ingyen. „Végkimerülésig, összeroskadásig dolgozom az új lapon“. Sokszáz levélre két előfizető jelentkezik. Hirdetni pedig senki sem mer a cionista lapban. Herzl kéri a lelkes Kremeneckyt, engedje, hogy ingyen közölhesse elektromos műveinek hirdetését más hirdetőik buzdításául. Kremenecky megtagadja, mert a hirdetés megjelenése árthat neki a várossal való tárgyalásaiban. „Kudarc, kudarc!“ — mondják munkatársai, kár folytatni. De Herzl lankadatlanul dolgozik, agitál, buzdít, a végén mégis győz. „Tegnap és tegnapelőtt még semmink sem volt. Ma van lapunk, világos fiziognómiával. Június 2-án este hozták haza az első számot. Az első példányt drága szüleimnek dedikálom.“

És a lapnak nemcsak fiziognómiája volt világos és új, hanem a hangja is. „A mi hetilapunk zsidólap. Ezt a szót, amely eddig gúnynév volt, a becsület fogalmává emeljük. „Die Welt“ a zsidók lapja. Milyen zsidóké? Talán az erőseké, akiknek úgyis vannak segítőik? Nem, nem, ezek nem szorulnak támogatásra. „Die Welt“ a szegények, a gyengék, a fiatalok lapja, de egyszersmind mindazoké is, akik maguk nincsenek

szorultságban, de megtalálták az utat haza a törzsükhöz. Senki se merje mondani, hogy osztálygyűlöletet viszünk a zsidóságba, amikor testvéreink közül a szegények mellé állunk. Vannak a mi sorainkban elegendő, akik sem nem proletárok, sem nem felforgatók, vagy szelesfejúek. Az ügy, amelyet szolgálunk, nagy és szép, a békének műve, a zsidókérdés kiengeisztelő megoldása. Egy gondolat, amely alkalmas arra, hogy nemes embereket — akár keresztények, akár mohamedánok, akár izraeliták — lelkesítsen. „Die Welt“ pajzs és fegyver lesz a zsidó nép számára. Ki ellen? Ellenségei ellen — felekezeti különbség nélkül. Ne várják azonban, hogy leszállunk a csőcselék nyelvéhez, vagy hogy dicsőíteni fogunk mindent, amit zsidók tesznek. Becsületes önkritikát akarunk gyakorolni, ami a zsidóságnak csak hasznára lehet! „Die Welt“ azoknak a férfiaknak az orgánuma lesz, akik a zsidóságot a mai idők-ből jobb idők felé akarják vezetni.“

Új hang volt ez a zsidó sajtóban, mely a notabilitások körüludvarlását eddig semmiképpen sem nélkülözhetette.

És a lap második oldalán mindjárt bejelentés a kongresszusról, mely „előreláthatóan új dátumot nyit a zsidóság történetében“. Európából, Ázsiából, Afrikából, Amerikából jelentkeztek résztvételre a delegátusok. Amerikában, a szabadság országában szemmel láthatóan nő a mozgalom. Itt nem kötik gúzsba a gondolat szárnyait ghettó-félelmek, ghettó-szorongások. Herzl megmutatja Benediktnek a newyorki lapok hasábos híradásait a mozgalomról. És a válasz: „Ön megbolondítja az egész világot.“

Azonban az összes amerikai és európai lapok orkesztere nem bántja úgy Benediktet, mint a „Die Welt“. Az antiszemita sajtó kiaknázza az alkalmat, hogy végigsuhintson a Pressen. Munkatársát azonosítják a lappal és tulajdonosával. És éles vezércikkek jelennek meg „Benediktus I., König von Zion“ címmel. A Presse szerkesztőségében pedig folynak a szellemi párbajok a Presse gazdái és a lapot állítólag kompromittáló Herzl között. „Ezek a konfliktusok nem teszik a szívemet egészségesebbé...“

De csendes otthonában mégis csak szemlét tart a világ eseményei felett és vízióban látja a megváltás útját. Egyiptomnak propagandaúton levő emisszáriusát fogadja és utána be-

jegyzi naplójába: „Egykori elnyomóink utódja Micrajimban most a leigázás járma alatt szenved és hozzám, a zsidóhoz fordul publicisztikai segítségért... Azt hiszem, a mi ügyünk szempontjából jó volna, ha az angolok kénytelenek lennének Egyiptomot elhagyni. Mert akkor az elvesztett, vagy legalább is bizonytalanná vált Szuezi-csatorna helyett más utat kellene keresniök India felé. És akkor a modern zsidó Palesztina volna számukra a legalkalmasabb, — az út Jaffából a Perzsa-öböl felé.”

Ugyanakkor Gladstone kijelentette, hogy szívesen látná „a zsidók újragyűlemlését” Palesztinában, — habár óvatosan hozzátette: török szuverénítás alatt — föltételezve általános vallási szabadságot és egyenjogúságot. Mintha itt már a Balfour-deklarációnak nemcsak csíráját, hanem első kialakulási formáját is látnók.

A török szuverénítás ebben az időben ismét kétségessé kezdett válni. Még április 21-én, a török-görög háború kitörésével kapcsolatban írja Herzl „A török-görög háború kihathat a mi ügyünkre is. Hogyan? Ha békekongresszusra kerül a sor, elő fogjuk terjeszteni kérésünket a hatalmak kongresszusának. A jövőbe vetett éles pillantás ez, amelynek megvalósulását az események fordulása csak két évtizedig késleltette.

Herzl mindenképp bekapcsolta a zsidó ügyet Konstantinápoly felé is. Gyűjtést kezdeményezett a török sebesültek számára, hogy a szultánnál szimpátiát keltsen a zsidók iránt. A hitközséget állítja az ügy élére, hogy „hivatalos” jelleget kapjon. Majd „orvosi expedíciót” küld saját költségére a török sebesültek számára. Mindenképp igyekszik az összeköttetést a szultán udvarával fenntartani.

A történeti távlatok mellett azonban a jelen oly zűrzavaros. Heves ostrom indul egyszerre a „Welt” és a kongresszus ellen. Benedikt egy újabb antiszemita támadás után energikusan követeli a „Welt” beszüntetését. Mikor Herzl kerékpárján a szerkesztőségbe megy, úgy érzi, ez az utolsó útja a Presséhez. És szorongás fogja el a szívét. Ott kell hagynia Bécs legelőkelőbb irodalmi pozícióját. Halálsejtelmek fogják el és a családra gondol, a gyermekekre, akiknek az existenciáját kockára teszi. A kis Hans még csak hét éves lett. Herzl elérezékenyülve befejezi naplójának negyedik könyvét. „1897 június 10. Hansomnak hetedik születésnapja. Itt zárom a zsidó

állam történetének negyedik könyvét. A könyveket biztos helyre akarom tenni. Az időpont úgyis olyan. És dátumot csinállok az én jó Hansom születésnapjából. Legyen egészséges és boldog és váljon erős férfiúvá és legyen munkámnak folytatója ...“

Ki tudhatja, hogyan folytatódik?

Hevesen indul a harc a kongresszus ellen is. München zsidó hitközsége tiltakozik a megtiszteltetés ellen, hogy ott úgynevezett „cionisták“ gyűlésezzenek. A bajor kormánynak nincs semmi kifogása ellene, a városnak sem, de a hitközség tiltakozik. A bécsi zsidó diákok tiltakozó gyűlést hirdetnek München zsidósága ellen. A rendőrség betiltja a gyűlést. Presztizskérdés, hogy a tilalmat feloldassák.

A diákság általában tüzet fog mindenfelé. Új ifjúsági egyesületek keletkeznek egymásután cionista programmal. Bécsben a Kadimah, Unitas, Ivria, Libanonia verseng egymással. Csernovitzban a Hasmonea, Prágában a Makkabea, Brünmben a Veritas, Zefirah stb. Mindenütt kiállanak szóval és tettel az ifjú zsidó bajvívók, a zsidó nép becsületéért. Nemcsak karddal akarnak vívni, hanem argumentumok pengéjével is. A montpellier-i diákok „felosztották maguk közt a világot“, hogy a következő nyári szünidő alatt propagandát csináljanak a zsidó állameszmének és elmentek Oroszországba, Észak-Afrikába és egész Európába agitálni. Gondoskodni kellett tehát, hogy a bécsi diákok gyűlésének megtiltása a vezér székhelyén ne jőzanítsa ki a rajongó ifjúságot. Herzl személyesen megy magához a miniszterelnökhöz, aki gyors és egyenes utasítást ad a rendőrségnek a diákgyűlés engedélyezésére. A fordulat országszerte nagy feltűnést kelt.

Az osztrák miniszterelnöknek, Badeni grófnak állásfoglalása más világítást adott a kérdésnek a zsidók szemében is.

Ebből a szempontból is örvend Herzl minden nem zsidó részről jövő támogatásnak. Az irodalmi ambíciójú ifjú Vrede herceg darabot írt Izraelről, melyben feldolgozta Herzl egész tervét és ezenkívül is lelkes cikkeket tesz közzé a cionizmusról. Habár előbb őszinte osztályöntudattal kifejtette Herzl előtt, hogy „szükségünk van a zsidókra, mert mindig van okvetetlenül valami nyugtalanság, amely forradalomba robbanna ki, ha nem vezetnék le a zsidók ellen ...“ Bárá Suttner, az antiszemitizmus ellen harcoló egyesület elnöke is állást foglal

a cionizmus mellett. „Mintaállamot kell csinálni, mely az összes európai betegségektől mentes lesz. De a zsidók teljes kivonulása Európából Európa pusztulását jelentené...” Báró Manteuffel, a keresztény Cion-rajongó, aki San Michele all'Adigeben ifjú zsidókat szőlőművelésben képeztet ki Palesztina számára, ép a Szentföldre készül, hogy a helyszínen tanulmányozza a viszonyokat. Herzl megbízásokat ad neki, vizsgálja meg a Rothschild-koloniákról érkező panaszokat. „Sajnos, egy árja báró szavának több súlya van a felsőbb zsidóknál, mint bárminek, amit a magunk fajta mondana.”

Most már München is hajlandó volna a kongresszusról tárgyalni. De Herzl elejti és önérzetesen jelenti ki: „Lesz idő, amikor a városok versenyezni fognak a cionista kongresszus történeti megtiszteltetéséért.” München helyett Zürich kerül szóba. De magában a cionista vezérkarban kisebb palotaforradalom tör ki. Egyesek meg vannak sértve, „hogy a kongresszusnak (melyet én csinállok) munkaprogramjában (melyet én csináltam) a cionisták (kiket én csinállok) előkészítőbizottságának, (mely semmit sem csinál) javaslataira nem vagyok tekintettel.” „Nem vagyunk titkos tanácsosai egy abszolutisztikus monarchának” — mondják egyesek. Az intrikák olykor kedvét szegik és undorral töltik el. De a kongresszus megtartása éppoly szilárd akarata, mint a „Welt” alapítása. Nem szabad meghátrálni a nehézségek elől.

„Valóban koldusok serege az enyém. Gyerekek, kéregetők és smokkok élén állok. Sokan kihasználnak engem, mások irígykednek reám, vagy hűtlenül elárulnak, mihelyt a legkisebb karrier kínálkozik. Kevesen követnek önzetlen lelkesedéssel. De ez a sereg is elegendő volna a siker esetére. Gyorsan rendes stramm hadsereggé alakulna át.”

Végre sikerül a terv keresztülvitele. És újra jelentkeznek a siker megszimatozói, az „üzleti és jótékonysági Cion-barátok”. az elpártolók és pártoskodók. Még folyik itt-ott a polémia, De a kongresszus már tény, amellyel számolni kell.

Ekkor jön az újabb meglepetés: Maibaum berlini rabbi, néhány kollégájával együtt, mint a német rabbiegyesület vezetői protestáló nyilatkozatot adnak ki a napilapokban az „úgynevezett cionista kongresszus” megtartása ellen, mert a cionizmus szerintük ellentétben áll a zsidóság messiánikus

reményeivel. Erre a támadásra Herzl már a *Weltben* válaszolhatott. Éles vonalat húz ama lelkes nagy rabbik között, akik teljes odaadással álltak a mozgalom mellé és „a zsinagóga ama alkalmazottjai között, akik tiltakoznak népük megváltása ellen.” „Protestrabbiner,” ezt a bélyeget süti homlokukra. És ízekre szedi szét minden okoskodásukat. Rámutat, hogy Mohilewer, a bialisztoki gaon, Zadok Kahn, a párisi grand rabbin, Gaster londoni chief rabbi stb. éppen a bibliából és a későbbi zsidó vallási forrásművekből igazolták a cionizmus helyességét. De nincs szó theologiai vitáról. Elsősorban erélyesen vissza kell utasítani a „protestáló rabbik” nyilatkozatának denunciáló részét, mintha a cionizmus ellentétben volna a hazafisággal. A hazaszeretet nem deklamációkban nyilatkozik meg, hanem áldozatkészségben. A cionizmus modern és tervszerű gyarmatosítási mozgalommal az országok belső békéjét és részben tehermentesítését is szolgálja. Tehát hazafias célt mozdit elő. Hogy a zsidóságnak missziója volna a diaszporában az egy-Isten-hit terjesztése? Ezt teljesítette már a kereszténység létrehozásával. A kereszténység pedig nincs rabbikra utalva. A kultúrnépek kikérnék maguknak, hogy a zsidók „missionálják” őket. Ellenben melyik becsületes keresztény embernek volna kifogásolnivalója az ellen, hogy testvéreink nyomorúsága nem hagy bennünket hidegen? Az antiszemitizmusnak volt és lesz mindig argumentuma elég. Legfeljebb századszor is ismétlik a 99-szer elmondott uszító beszédeket. De remélni lehet azt is, hogy a zsidó nyíltság és lojalitás enyhíteni fogja a zsidógyűlöletet. Hiszen nagy szenvedés szól a mozgalmunk mélyéből és az emberivel mindig meg lehet találni az utat emberek szívéhez.

Nordau is beleszólt a vitába. „Ein Tempelstreit” címen felelt a *Weltben* Güdemannak: „Csak az önzők lesznek a mozgalomnak ellenségei!”

Megszólaltak maguk a nagy rabbik is. A *Weltben* és mindenfelé tiltakoztak tiltakozó társaik ellen. „Kell, hogy végre a zsidónak drágább legyen Izrael becsülete, mint a saját személyes előnye” — izeni a protestálórabbiknak R. Samuel Mohilewer. „Nyilatkozat nyilatkozat ellen” címen utasítja vissza Rülff memeli rabbi a protestálók vádaskodását. Dr. Gaster londoni főrabbi a legélesebben bélyegzi meg a „rabbik

Herzl Palesztinában, Jeruzsálem ó-városában (1898)

Herzl in Jerusalem

«Ost und West», Berlin

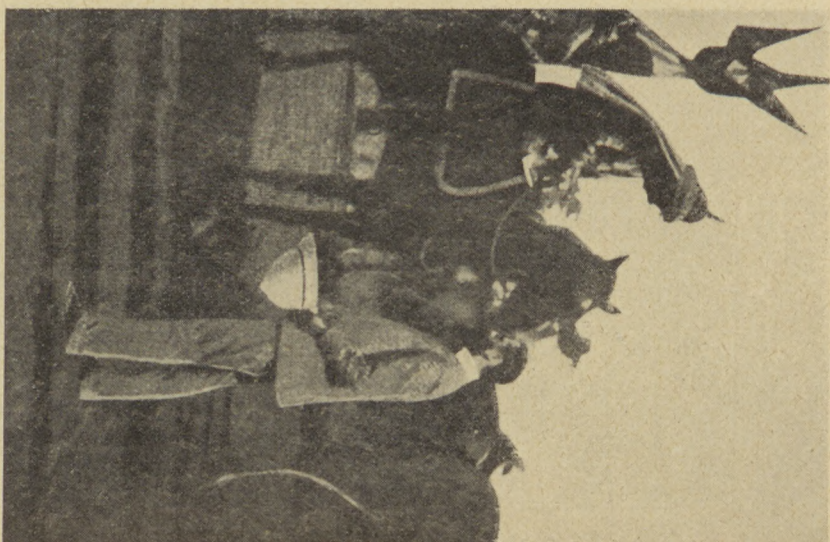

Herzl és a Palesztina-expedíció tagjai: Bodenheimer, Wolfsohn, Schnirer, Seidener, Palesztinából visszafelé a hajófedélzeten

Herzl auf der Rückreise aus Palästina

Herzl tevéhatón a Sináj-sivatagban — *Herzl in der Wüste*
Dr. A. Schwadron autográf- és fénykégyűjteménye a Jeruzsálemi héber egyetem
könyvtárában

Herzl és a német császár találkozása
a Mikve Jisrael-kolónia kapuja előtt
*Herzl spricht mit Kaiser Wilhelm
vor dem Tore Mikve Jisraels*

keresztes hadjáratát Cion ellen“ és szégyenletesnek mondja, hogy rabbik árulkodnak testvéreik ellen és inkvizíciós testületként akarnak szerepelni, hogy átadják áldozataikat a rendőrségnek. A rabbi csak védő lehet és nem vádló zsidókkal szemben. Fordított világ, amikor rabbik frontot csinálnak az ellen, amiért a zsidóság évezredek óta forró áhítattal imádkozik és örültségnek mondják a reményt, melyet próféták, költők a legizibb szavakba öntöttek. Az amerikai rabbik két pártra szakadnak. De az eszme egyre hódít. Megalakul az amerikai cionisták központi szervezete, magyar segítőcsapatai is támadnak dr. Philipp Klein vezetése alatt, és Észak- és Délamerikában egyaránt készülnek a kongresszusra.

A kongresszust véglegesen Baselbe teszik át és az új munkatárs, a zürichi dr. Farbstein buzgólkodik a méltó keretek kialakítása körül. A kilátások egyre javulnak. Konstantinápolyból Széchenyi pasa értesíti Herzlt, hogy a Yildiz-kioszkban „újra foglalkoznak a tervvel“. Newlinsky biztosítja, hogy a szultán jóakarattal fog válaszolni a kongresszus üdvözlő táviratára. Herzl reméli, hogy a kongresszus impozáns lefolyása után a német császár maga fogja őt tárgyalásra meghívni. El kell tehát követni mindent, hogy a kongresszus már külsőségeiben is méltóságteljes kifejezője legyen a zsidó akaratnak.

„A tárgyalások vezetése általában ritka művészi mester-ség lesz, úgy hiszem. Tojástánc az összes láthatatlan tojások között. 1. A Neue Freie Presse tojása, melyet nem szabad kompromittálnom. 2. Az orthodoxok tojása. 3. A modernnek tojása. 4. Az osztrák hazafiság tojása. 5. A szultán és Törökország tojása. 6. Az orosz kormány tojása az ottani zsidók helyzete miatt. 7. A keresztény felekezetek tojása a szent sírok miatt. És ehhez jön még néhány tánctojás: 8. Edmond Rothschild tojása. 9. Az oroszországi Cion-barátok tojása. 10. A Rothschild segítségét élvező kolonisták tojása. 11. A személyes differenciák tojása. 12. Az irígység és féltékenysé-g tojása. Személytelenül kell csinálnom a dolgokat, de mégsem engedhetem ki a gyeplőt a kezemből. Herkulesi munka ez! ...“

Herzl bátran bízhatott előkelő tapintatosságában, mely mindezeket a nehézségeket legyőzi.

Dobogó szívvel indul a svájci hegyek felé. Búcsúzáskor a Presse szerkesztője még gúnyolódik: „Üdvözlöm a cionistákat.“ „Persze — nem hivatalosan“ — vág vissza Herzl. De a lelke előtt már kibontakozik az ő vezetése alatt összeülő zsidó nemzetgyűlés képe. Útközben már minden vonaton találkozunk Baselbe utazó kongresszusi résztvevőkkel. A diplomáciai kar is kezd felsorakozni. Hechler már előre előadásokat tartott itt is a Messiás közeledéséről, a prófécia teljesedéséről. Herzl seregszemlét tart és boldogan látja, hogy a csapatok egymásután beérkeznek keletről és nyugatról, északról és délről. Angolok és amerikaiak, oroszok és lengyelek, németek és franciák. És itt mindnyájan önérzetes, harcra és segítségre kész zsidók. A nép szellemi értékeiből kiválogatott sereg, amely a szétszórtságból jött, és amelyet össze kell tartani és vezetni az új zászlóval, ahogy a Rajna hídjáról víziójában látta, — Dávid vára felé...

És Herzl ügyel minden apróságra. Baselbe érkezve, kicseréli a termet egy ünnepélyesebbre és ő maga gondoskodik méltó díszítéséről. A vezérkarnak kiadja az utasítást, hogy a megnyitó ülésre frakkban és fehér nyakkendővel kell megjelenni. Mikor Nordau ennek a parancsnak ellenszegül, addig kérleli, amíg végre ő is engedelmeskedik és átöltözik. Herzl ezért hálásan megöleli nagy barátját. „Az elnöki asztal nőni fog a történelemben.“ Vigyázni kell tehát reá. „Az ünnepi ruha merevvé teszi az embert és a merevség mérsékletet hoz a hangnemben is.“ Az embereknek meg kell szokniok, hogy a kongresszusban a legmagasabbat és a legünnepélyesebbet lássák. Nem hiába járt Herzl évekig Párizsban a Palais Bourbon üléseire. Itt látta, milyen fontossággal bír a parlamenti tárgyalás eleganciája. És Herzl parlamenti hangulatot akart belevinni a kongresszusba. Az első zsidó nemzetgyűlés ez, melynek territoriuma egyelőre csak a milliók szívében él.

Ez a kongresszus fogja beleoltani a világ tudatába, hogy a zsidó nép nem halt meg. „Követelek, — tehát vagyok!“ Egy nép követelése bizonyítja legelevenebben a létezését. A Galuth évezredeiben a zsidók csak könyörögni tudtak, kérni és sírni és legfőlebb hősi pillanatokban védekezni. Olykor panaszba törtek ki a világ ellen. De a szétszórtságnak egy-egy sarkából felhangzó panasz nem hatolt a népek fülébe. A zsidó

jajkiáltás megszokott egyhangú zene lett, melyre fel se figyeltek már. Itt-ott megszólalt zsidók emberi méltósága nemzetek gyülekezetei előtt, de ez is gyakran a zsidó nép mivoltának elrejtésével, történeti öntudatának szándékos tompításával történt. Most először lép a népek elé az egész diaszpóra zsidóságának képviselője, hogy hangot adjon követeléseinek, a zsidó nép megsértett méltóságának és felemelje tiltakozó szavát az elnyomás ellen, amely más-más formában a zsidó nép minden rétegét éri. És ez a kongresszus fogja kifejezni a zsidó nép akaratát, hogy önmagát megváltsa. „Nép, amely fel akar emelkedni lealázottságából, csak a saját erejében bízhat.“ A kongresszus lesz az első lépés, amely a zsidó népet kiemeli politikai passzivitásából és reátereli arra az útra, ahol önmagán segíthet. A kongresszus lesz ezentúl a „dominus negotiorum“, amely egyenrangú félként áll szemben más népek képviselőivel. Eddig a „gestor negotiorum“ csak saját akaratából cselekedett. „Minthogy nem lehet az összes fejeket egy kalap alá hozni, a gestor a maga fejére teszi a kalapot és megy a nép előtt.“ Most itt „a zsidók egyesülése“ a kongresszus alakjában, mely a „do ut des“ alapján fogja vinni az ügyeket. A zsidó nép mint megszervezett sokmilliós tömeg világtörténeti tényezővé válik.

És itt vannak már a milliók képviselői a világ minden részéből. Orthodoxok és reformerek, rabbik és világiak, öregek és fiatalok, tanárok, jogászok, orvosok, írók, művészek, gyárosok, bankárok, „a szenvedő tömeg és a szenvedő szellemi arisztokrácia egyesült a kongresszuson“. A szétszóródás begyűlése. Akik el nem jöhettek, írásban küldték a csatlakozásokat. Nevek tízezrei hangzanak el a diaszpóra négy széléről. Áldást küldő messzi üzenetek. Szinte mesének tűnik. A zsidók első gyűlése Titus óta. Ünnepi hangulatban ölelik át egymást távoli testvérek és az elfelejtett héber köszöntés zeng az ajkakon: „Salom“. Béke! Béke távolinak és közelinek. A Gálut zsidósága összegyűlt kétezer év óta először, hogy a maga sorsáról döntsön. És mindenki érzi a sorsdöntő pillanatok súlyát. Fehérszakállú öregek örömkönnyeket sírnak és fiatalembereknek büszkén megdobbann a szíve.

Fönt a fehér-kékkel bevont elnöki emelvényen megjelenik a keleti fejedelem alakja. Az egész terem felemelkedik és per-

cekig tombol, tapsol és bibliai hódoló szavak lángolnak, dörögnek. „Jechil Hédad!“ Herzl nem bír szóhoz jutni. Alig kezd beszélni, gesztusainak szépsége, személyének varázsa, szavának mély csengése magával ragadja a híveket és újra meg újra kitör a Hédad-kiáltás, mely zúgva betölti a termet. Mintha a sokezeréves álom menne teljesedésbe és a Messiás látomása ragadná el a lelkeket. „És erős vágy fogott el, — írja egy szemtanu héber író — hogy lecsillapítsam ezt a felkorbácsolt, zajgó, viharos tengert egyetlen kiáltással: „Jechi Hamelech!“ „Éljen a király!“

XV.

A kongresszus után — A baseli program — A Vörös kereszt alapítójának szava — Cionizmus és vallás — Az első hívek Magyarországon — „Mauschel“ — Achad Haam Herzl ellen — Az Új ghetto a színpadon

„Baselben megalapítottam a zsidó államot“ — jegyzi fel Herzl naplójában szeptember 3-án. „Ha ezt ma hangosan mondanám, általános kacagással fogadnák. De ötven év múlva ezt mindenki be fogja látni. Az állam lényege a nép állam-akarása.“ Ezt érezte Herzl kongresszusi megnyitójában is: „Le akarjuk rakni az alapkövét annak a háznak, amely egykor a zsidó nemzet otthona lesz. A dolog oly nagy, hogy csak a legegyszerűbb szavakkal szabad róla beszélni.“ A cionizmus lényegét pedig így határozza meg: „Cionizmus annyi, mint visszatérés a zsidósághoz, még a zsidóországba való visszatérés előtt.“ Céllá válik tehát maga az út is. A cionizmus máris véghezvitte azt, amit addig lehetetlennek tartottak: Egyesítette a modern zsidókat a konzervatívokkal, anélkül, hogy áldozatot kívánt volna egyik, vagy másik fél meggyőződéséből. A cionizmus feladata, hogy a zsidó nemzeti érzést ébresztő és erősítő szellemi eszközökről gondoskodjék. Egy talpalatnyit sem akar feláldozni az eddig megszerzett kultúrértékekből, de el akarja mélyíteni sajátját is a legjobb tudással. A cionizmus semmiféle elsietett egészségtelen reményeket kelteni nem akar és kerülni kíván minden titkolódzást. A legnagyobb nyíltsággal tárgyalja a zsidókérdést és megoldásának problémáit. A zsidó kolonizáció bázisa csak a nyilvánosan biztosított

jog lehet és nem a visszavonható jog és megtűrés. Biztosíték és garancia kell. A zsidó bevándorlás a keresztények helyzetét is javítja odakünn. Palesztina lakosságának általában pedig hozza a kultúrát és jólétet. A zsidók teljes kivándorlásáról persze nem lehet szó sehol. Akik asszimilálódni tudnak, vagy akarnak, megmaradnak a hazájukban. A felesleg elvonulása pedig enyhíti az antiszemitizmust.

Ezeket az alapelveket Herzl elismételte a kongresszus előtt összegyűlt sajtóképviselőknek is, akik szintén eljöttek a világ minden széléről, hogy lássák a „zsidó világgyűlés” szenzációit, de szenzációk helyett meghatóan mély történeti megnyilatkozásokat kaptak.

Herzl meg volt elégedve a kongresszus eredményével. „A tegnapi nap történetét már nem kell nekem megírnom. Ezt most már mások írják.” Mialatt egyszer Nordau elnökölt, Herzl bement hátulról a terembe és oly megdöbbenő mély benyomást tett reá, hogy azonnal visszafordult. Hogy mi volt a kongresszus eredménye? Herzl maga összefoglalta a Weltben. Megnövekedett a mozgalom tekintélye. Új tömegek csatlakoztak hozzá mindenfelől. Akik mint kíváncsiskodók jöttek, mint meggyőzött hívők távoztak. A baseli rabbi nyíltan bevallotta, hogy mint anticionista jött a kongresszusra és itt megtért. „Némelyek azért jöttek Baselbe, hogy nevéssenek, de elment a nevetésikedvük, amikor a zsidó nemzet, a szegény, megkínzott, sok sebtől vérző, halottnak nyilvánított, halottnak hitt nemzet, mely mégsem tud és mégsem akar meghalni, hirtelen feltámadt előttük szenvedésének egész fenségében és a remény fényével a szemében.”

A kongresszus szentesítette a cionizmus célját, amely ezentúl a „baseli program” nevet viseli: közjogilag biztosított otthont szerezni azoknak a zsidóknak a számára, akik már asszimilálódni nem tudnak. Eddig a mozgalom a ghettóban élt és félreértették. Most a sokszáz újság híradása révén kivonult a szabadba, számítva minden tisztességes ember részvételére. Aki akar, távol tarthatja magát „de harapni felesleges”. A cionizmus nem árthat a zsidóknak sehol. Ellenkezőleg. Aki restelte eddig zsidóságát, felemelkedik általa emberi méltóságában. Baselben a keresztények eddig nem szokott respektussal éljenezték a zsidókat. A kongresszus a zsidóság élére állította

szellemi vezéreit és megszüntette a pénzeszsákok előtt való alázatos hajlongást. És bebizonyosodott: a zsidó nemzeti eszme egyesítő ereje össze tudja fogni a nyelvileg, társadalmilag és politikailag különböző tömegeket. A testvérek egymásra találtak. Különös jelentőséggel bír, hogy a nyugati zsidóság megismerte az eddig lenézett keleti zsidóság nagy kultúráját és magas erkölcsi színvonalát. A kongresszuson ráeszmélt a zsidóság, hogy testi szenvedéseinél még keserűbb az erkölcsi szenvedése, mert ez magasabban differenciált, büszkébb és finomabban érző embereket sujt. A kongresszus igazolta, hogy van zsidó nép. Ezt eddig is csak zsidók tagadták. Ezek ezentúl csak önmagukra fogják kijelenthetni, hogy nem érzik magukat a zsidó nemzethez tartozónak, de a zsidó nép létezését többé tagadni nem lehet.

A baseli kongresszus elfogadta Schapira heidelbergi egyetemi tanár indítványát a „Zsidó Nemzeti Alap“ létesítésére. Elhatározta egy zsidó gyarmatosító bank megszervezését is.

Megindító volt az aggastyán Dunan üzenete svájci falujából. A Vöröskereszt alapítója, a genfi egyezmény életrehívója, aki az ember háborújában legalább a sebesülteknek akart védelmet biztosítani, még ifjú korában színművet írt a népek sebesültjének Cionba való visszatéréséről és most ő is egyik álmának teljesülését látta. „Ötven év óta várok a cionista kongresszusra! Egész szívemmel Baselben vagyok.“ A humanisták megértik és megérik az eszmét.

A kongresszus „irodalmi bizottságot“ is küldött ki. A gyakovári Ehrenpreis, aki a héber irodalomról tartott referátumot, iskolaegyesület létesítését indítványozta, amit el is határoztak. Keretet alkottak kulturprogramm számára is.

Nagy tervekkel telerakodva tér haza Herzl Basalból. És mikor visszagondol a nagy napokra, úgy emlékezik, hogy a legnehezebb napja az a szombat volt, amikor a baseli zsinagógában a Tóra elé hívták és a néhány héber szóból álló imádságot kellett elmondania, ami több izgalmat és szívszorongást okozott neki, mint a kongresszus megnyitó- és záróbeszéde és a tárgyalás egész vezetése.

És milyen méltóságteljes volt az a kongresszus, melynek mélységes vallásos komolysága áttért még a Burgvogteiben rendezett kommerszre is. Pedig itt büntetés terhe alatt til-

totta meg a „Rex“ a komoly hangokat. Nordau, aki a kongresszuson a zsidó nép helyzetéről festett döbbenetes képet tárt a világ elé, itt is megtartotta ünnepi komolyságát. A hitetlen kritikus talmudi agádát idézett Izrael gyermekeiről, akik megállanak a száműzetés útján Ráchel sírján és hangot hallanak a magasból: Ráchel siratja gyermekeit. De így szól az Ur: „Tartsd vissza hangodat a sírástól, szemeidet a könnyhullatástól. Van reménye a jövődnek, gyermekeid visszatérnek határukba“. Öregek és fiatalok sírtak szavainál. Montpelliers-öt küldöttje, a „radikális szárny“ is vallásos hangulatba esik. Dr. Kohn baseli rabbi üdvözetére Herzl itt is kijelentette, hogy „a cionizmus semmi olyat nem fog kezdeményezni, ami a zsidóságon belül lévő vallási árnyalatok bármelyikét sértethetné“. És milyen gyönyörűség volt hallani a kongresszuson és a kommerszen héberül beszélni, oly természetesen, mint minden más élő nyelven. És Herzl lelkében megfog a vágy, hogy ő is megtaníttatja gyermekeit a Biblia feltámadt nyelvére.

A baseli napokban sűrűn szálltak a gondolatai hazafelé a családjához. A megnyitás mámoros órái után bejegyzí naplójába: „Sokan mélyen meg voltak hatva, én nyugodt voltam, ahogy előkészített eseményeknek bekövetkezésénél az embernek lennie kell. Csak amikor elnökké kikiáltatásom után elfoglaltam a magasított ülést és ott találtam a postám között az én Hansom első levelét, akkor nagyon meghatódtam. Írtam az elnöki asztalról szüleimnek, feleségemnek és mindegyik gyermekemnek, Paulinenak, Hansnak és Trudenak egy-egy kongresszusi képeslapot. Ez volt talán az első gyerekség, melyet az egész mozgalomban két év óta elkövettem...“

A kongresszus fényéről szálló hírek felzaklatták az orthodox zsidóság lelkét is. Szentéletű rabbik jöttek haza és beszéltek a „megváltás kezdetéről“. Mikor az egyiknek tudtára adják, hogy Herzl nem él eléggé vallásos életet, felugrik a helyéről és ujjongva kiált fel: „Esküszöm, hogy ez szerencse, mert ha még jámbor is volna, az utcákon át szaladva hirdetném, hogy ő a Messiás...“

Az ifjúság így is érzi már. Az ifjú Freud megpillantja Herzlt az utcán és valami csodás pszichikai vonzódással szalad utána. Két orosz zsidó diák utánafut Bécsben a száguldó villamosnak, mert észreveszik, hogy Herzl utazik benne, akit

még sohasem láttak, de megismerték a képről, mely máris a zsidó házak díszé. Fonódik, szövődik a glória a homloka köré.

A cionista kongresszus hullámai felértek a pápai trónig is. A vatikán, egyes lapok szerint, nyilatkozatot készül kiadni a keresztény szent helyek zsidó elfoglalása ellen. A pápa Rómába hívatta konstantinápolyi követét az ügy személyes megtárgyalása végett. Ekkora fontosságot tulajdonítanak már a mozgalomnak. Nem Herzltől származik-e a hír? — kérdik maliciózan a Presse szerkesztői. „Ne tulajdonítsanak nekem Machiavelli-fondorlatokat“ — feleli Herzl — „ich bin ein poscheter Jid!“ De azért megnyugtatóan a vatikán felé Newlinsky nyilatkozatot ad ki a Correspondance de l'Estben a keresztény szent helyek exterritoriális voltáról.

Szombathelyen, majd a vasvári állomás vendéglőjében ülnek együtt és szövik a további szálakat Konstantinápoly felé. Itt fogalmazzák meg a levelet a szultánnak. „Egyes utakat elő kellene készíteni pénzzel.“ De egyelőre nincs fedezet, ha csak nem nyúl újra Herzl a saját vagyonához. „A zsidó politika kőkorszaka ez... Magamnak kell csinálnom az eszközöket, amelyekkel a fát kivágom.“ A kongresszus választott ugyan végrehajtóbizottságot, de mikor Herzl az ügyek továbbvitelére ötezer forint „felhajtását“ kéri, csodálkoznak a lehetetlen föltevésen. Herzl továbbra is a magáéból fedez mindent.

A világ sajtója hosszú hetekig visszhangzik a cionista kongresszustól.

Folyik a vita pro és kontra mindenfelé. És a vita hullámai átcsapnak Herzl szülőföldjére, Magyarországra is. A magyar Zsidó Szemle kimerítő cikket közöl. A Budapesti Hírlap közli dr. Rónai János apologiáját a kongresszuson mondott beszédének védelmére. „Ha hazánkban bevándorolt német, angol, francia jó hazafivá válhat, miért volna palesztinai állam szálla a magyar zsidók szemében?“ Dr. Kohn Sámuel pesti főrabbi a Pesti Naplóban nyilatkozik. Csak a „szociális cionizmust“ akceptálja, mely hazát akar adni az üldözötteknek. Hirsch báró telepítési tervei nem sikerültek, talán Herzl terve Palesztinában több sikerrel kecsegtet, de nem kell, hogy „állam“ legyen. Kaufmann Dávid professzor, a Rabbiképző tanára rokonszenvét fejezi ki a mozgalom iránt, amely felrázza a zsidóságot közömbösségéből.

Visontai Soma, az egyetlen ellenzéki zsidó képviselő nem érti: Miért elleneznék a zsidók, hogy zsidók segíteni akarnak zsidókon? A zsidó hagyományos imák nemzeti jellegűek, de a mai zsidónak többszörösen negyven esztendei sivatagvándorlásra van szüksége, hogy újra fogékonnyá válhasson a zsidó állameszme iránt, mint egykor ősei. A keleti zsidók ma is megfelelő elemet képviselnek. Ezért, mint az üldözött zsidók számára készülő segítséget, feltétlenül támogatni kell a cionizmust. Ez minden zsidónak becsületbeli kötelessége. Az „Egyenlőség“ éles harcot hirdet Herzl ellen az asszimiláció védelmében. A zsidókérdés exponálásáért dohogó zsidóknak Herzl barátja, Ágai Adolf felel a maga humoros módján: „Zsidó veti izraelitának, hogy héber.“

Az úgynevezett harcos anticionistáknak maga Herzl adja meg a választ a *Weltben* (1897 okt. 15) „Mauschel“ című cikkel, melynek mondatai szinte szállóigékké váltak.

„Mauschel anticionista. Ismerjük őt rég és mindig útálat fogott el, ha rá kellett nézni, vagy közelébe kellett jutni. De az útálathoz részvét is szegődött: enyhítő történeti magyarázatokat kerestünk reá, miért olyan gerinctelen, felkínálkozó, görbülő fickó. No meg: mégis csak népünkben való, ha hozzánk tartozásával nem is hivalkodhatunk. Azt mondtuk, túrnunk kell őt, sőt feladatunk, hogy nemesebb gondolkodásra bírjuk. Ha Mauschel hitványságot követett el, igyekeztünk eltitkolni. Ha Mauschel alávaló volt, emlékeztettük a világot népünk nagyjaira. Ha Mauschel mindnyájunkat kompromittált, búsultunk vagy bosszankodtunk titokban, de hallgattunk. Végre olyasmit tett Mauschel, ami dicséretet érdemel. Elszakadt tőlünk! Mauschel, ez szép vonás! De mi beszélünk Mauschelről és be sem mutattuk. Ki az a Mauschel? Típus, kedves barátaim, mindig visszatérő alak, a zsidó rettenetes kísérője, akit gyakran összetévesztenek magával a zsidóval. A zsidó olyan ember, mint más, se nem jobb, se nem rosszabb. Mauschel ellenben az emberi jellem eltorzultsága, hitvány és alávaló. Ahol a zsidó fájdalmat és büszkeséget érez, Mauschel arcán nyomorult félelem, vagy gúnyos grimasz ül. Kemény időkben a zsidók kiegyenesednek, Mauschel gyalázatosan meggörnyed. Ha javulnak az idők, a zsidó intésnek érzi szelidségre, békétűrésre, általános jótevésre. Mauschel ellenben szemtelenné és pöffesz-

kedővé válik. A zsidó sokat gyötrött szívében olthatatlan vágyat érez a kultúra magasabb fokainak elérésére, Mauschel a haladás vagy a reakció mögött csak saját piszkos üzleteit csinálja. Mauschel szolgáltatja az ürügyet a zsidók támadására. Mauschel a zsidóság átka.

Ne értsenek félre. Nem tartjuk a mi ügyünk ellenzőit mind rossz fickóknak. Lehetnek igen magas és tiszteletreméltó okok, melyek a zsidót a mi mozgalmunktól távol tartják: de azért nem kell, hogy gyanúsítson és harcot indítson! A zsidónak helyzete, ha nem akar a cionizmussal haladni, magától adódik: félreáll, semleges, hűvös idegen. És ha bensőleg egyensúlyozott, akkor idegenül is el fogja ismerni a cionisták emberbaráti szándékát, ahogy keresztény barátaink teszik. Mauschel azonban anticionista, még pedig lármás, vásári módon. Mauschel gúnyolódik, szitkozódik, rágalmaz, denunciól. Mert Mauschel érzi, hogy most galléron ragadják. Hogy ellenségei vagyunk a Mauscheloknak. Mauschel megbarátkozott az antiszemizmussal. A zsidók becsülete? Ha az üzlet jól megy és az ember egészséges, a többit el lehet viselni! Mauschel a zsidóság nevében beszél. És így halljuk olykor komoly barátainktól: „Hiszen a zsidók maguk sem akarják a cionizmust!“ A zsidók? Dehogyan nem. Csak Mauschel nem akarja. Igazi zsidó nem lehet anticionista, csak Mauschel az. Hát csak legyen. Ez megszabadít tőle. Ez a mi mozgalmunk legelső és legjótékonyabb eredménye. Megtisztítjuk magunkat a tisztátalan elemektől. És nem viseljük többé Mauschelért a felelősséget. Mauschel vigyázz! Itt egy mozgalom, melyet a zsidók ellenségei is tiszteletreméltónak tartanak. Szerencsétlen, gazdaságilag és politikailag sujtott embereket akar jogi biztosítékokkal állandó otthonhoz juttatni. És ez ellen áskálódsz, Mauschel? Ezt akarod perfidiákkal megakadályozni, csak azért, mert nem látsz benne magadnak közvetlen hasznot? Eddig csak ártottál a zsidóknak és most, hogy segíteni akarnak magukon, hátbatámadod? Mauschel, vigyázz! . . .“

A bécsi Mauschelokat nagy örömmel töltötte el Lueger kijelentése, hogy bár ő a régi antiszemita program alapján áll, üzleti téren „sajnos“ nem nélkülözhetik teljesen a zsidókat. „Zsidó öröm“ volt ez is abban az időben. Az önérzetesek tábora azonban egyre gyarapodott. A nagy ünnepek alatt már egyesek

a nemzeti alapra adományoztak a Tóra előtt, a leopoldgassei templomban imát mondtak Herzlért és Nordauért. A kongresszus hatása mindenütt érezhető. Németországban belátják az antiszemitizmus elleni Abwehr hiábavalóságát, miután propagandáiratait egyetlen keresztény sem olvassa. Párizsban a Goncourt testvérek antiszemita tendenciájú könyvei ébresztik öntudatra a zsidóságot, amely a „jakobinusok és radikálisok“ harca között mint „mérsékelt elem“ két malomkő közé kerül. A zsidóság helyzete sehol sem mutat javulást. A londoni Daily Chronicle európai konferencia összehívását indítványozza a zsidókérdés szabályozására. Herzl ezt kitünő alkalomnak tartja, hogy levélben felhívja reá a német császár figyelmét. A zsidókérdés szoros összefüggésben van a kelet kérdésével, tehát a német érdekszférába vág. A levél továbbítására a badeni nagyherceget kéri fel. Ez azonban éppen akkor világszenzáció középpontjába kerül, mikor a Darmstadtban időző orosz cár nem akarta fogadni és a világsajtó sok százezer harangja szólal meg a szenzáció körül. Ilyen körülmények között Herzl nem sokat vár a nagyherceghez intézett levelétől. Közben új lapalapítási tervek merülnek fel orosz zsidó tőkés segítségével. A kiewi dr. Mandelstamm kilátásba helyezi egymillió forint alaptőke összehozását. Herzl maga százezer forintot jegyez és újra megtelik bizakodással. A „Society of Jews“ tervét megvalósító kongresszus után talán sikerül egyszerre megvalósítani a „Jewish Company“-t, a gyarmatosító bankot, a nagy napilapot és elindítani az első zsidó hajót a Földközi-tengeren Palesztina felé. „Talán tavasszal már mint hazatérő zsidó fogom a Földközi-tengert átszelni. De fáradt vagyok, mint egy öregember...“

A tervek csak igen lassan érnek. Az orosz zsidók segítségével egyre késik. Sok remény újból elillan. Sőt fokozza a csalódást, hogy az orosz zsidóságnak nem egy szellemi vezére még a cionisták között is Herzl ellen fordul. Achad Haam a nagytekintélyű „Hasiloach“ héber folyóiratban ironikusan ír a kongresszusról és politikáskodásáról. „Izrael megváltását prófétáktól várjuk és nem diplomatóktól“. A próféták azért emelték a zsidó nemzeti gondolatot univerzális magaslatra, mert tudták, hogy Palesztina mint ütköző állam két nagy hatalom között hatalmi eszközökre nem támaszkodhat és csak

a szellemi erő győzelmében bízhat. A szellemi megújulás tehát előbbrevaló, mint a kolonizálás nagyarányú biztosítása.

Ez a belső ellentét Herzl és Achad Haam között inkább csak látszólagos, és nem is volt olyan mélyen tátongó szakadék, amelyet jóakarattal át ne lehetett volna hidalni. Achad Haam a „Bené Mosche“, a kiválasztott „Mózes-rend“ lovagjait akarta egy magasabb elitetáborba szervezni. Ez volna a zsidó jövőendő magva, szellemi arisztokráciája. Rentabilitás, célszerűség nem szempont Palesztina betelepítésénél. Bele kell vinni a népbe az erkölcsi megtisztulás gondolatát, kiirtani az anyagi önzést és beléje oltani odaadást a nép feltámadásának eszméje iránt. A palesztinai kolonizáció célja: a zsidó etikai nivó emelése. Új nemzedéket kell nevelni, egyenes, gerinces, őszinte embereket. Tehát nem a szám, hanem a minőség fontos. Viszont mikor 1893-ban hazajött Palesztinából és „Igazság Erec Jisraelből“ címen beszámolt tapasztalatairól, új centrális szervezet teremtését ajánlotta a kolonizáció számára. És kiemelte, hogy meg kell szerezni a török kormány hivatalos engedélyét, melynek elérése előtt új kolóniát alapítani nem szabad.

Ebben a gondolatban, mint látjuk, egyenesen találkozunk Herzllel. És láttuk, hogy Herzl még Hirsch báróval folytatott első beszélgetésekor szintén az erkölcsi nivó emelését tartotta a legfontosabb célnak. Sőt, ahogy terve a fantasztikumból a valóság felé terelődött, ő is fokról-fokra közeledett Achad Haam nézőpontjához. „Az érzések dialektikája“ ez csupán, amint Salamon Schiller oly jellemzően bélyegzi. Hiszen kultúr-megújulás jelszava alatt az orosz zsidóság sem gondolt szellemi gheztoba való zárkózást. A héber költő, Gordon szava: „Légy ember odakünn és zsidó a sátradbán.“ S Berdicsewsky paradoxonja volt, hogy Jabne Jeruzsálem romjain épült és kultúra csak eleven nép életfolyománya lehet. És „Emberség — zsidóság“ volt Klausner mottója a szellemi egyoldalúság ellen. Viszont Herzl is a „zsidó népegyéniség“ örök értékéből indult ki és a zsidósághoz való visszatérést tekintette a megújulás főforrásának. „Építő és kulturális nacionalizmust“ hirdetett. „A népnek és a benne gyökerező egyénnek magasabb teremő ereje csak szabadságban fejlődhetik.“ A cél a teremő erő megújulása.

Herzl is végeredményben a zsidóságot az egyetemesség szolgálatába szegődteti. De „előbb kell, hogy a zsidóság felszabaduljon, hogy részt vehessen a népek szövetségében.“ Herzl ideálja, hogy a „Judenjungen“ generációja „junge Juden“ nemzedékévé alakuljon át. És Herzlnek meg kellett halnia előbb, hogy Achad Haam megállapítsa róla, hogy „egyike volt ama nagy centrális egyéniségeknek, kik csak nagyritkán támadnak egyes népek között és azt a csodát művelik, hogy a tömegben erős hitet tudnak ébresztetni olyan dolgok iránt, melyek természet és értelem felett állanak és az emberek csukott szemmel követik őket. A zsidó nép átvitte Herzlre messiási hitét.“ Ekkor már Achad Haam is ráeszmélt, hogy az általa is annyiszor gúnyolt „állameszme még az állam keletkezése előtt is eltünteti a belső zsidó szolgaság kilenc-tizedét. A zsidó visszanyeri méltóságát.“ Herzlnek meg kellett halnia, hogy Achad Haam azt írja róla, hogy „a legnagyobbat adta: önmagát, mint ujjászületésünk époszának tárgyát“.

A halottnak fenntartott dicsőségből sokan még keveset sem akartak előlegezni az élőknek. És Herzlt a valóság nehézségei ismét a regény felé sodorják. A realitásból a fantáziába, a gyakorlatból az irodalomba. Drámáját, a három évvel ezelőtt írt „Új ghetto“-t akarja a színpadra juttatni. Sietni kell vele. Hátha szakadásra kerül a sor a Pressével — hol most sűrűn akad perpatvar, harag — és akkor egyetlen színigazgató sem fogadná el az „elbocsátott író“ darabját. A cenzura biztosítására felolvassa a darabot gróf Kielmannsegg helytartónak teáján. Nagy „olvasósiker“. A grófi családot elragadta a zsidó miliő festése és a sok szép humánus gondolat. De a darab olvasása közben, mintha egyik-másik felvetett problémája kinn az életben is aktualitást kapott volna. Párizsban felgördült a Dreyfus-per új Zola-felvonásának függönye. És újra dühögött az utca, mint három évvel ezelőtt, mikor az „Új ghetto“ íródott. Bécsben a parlament forradalma kitört az utcára és megbuktatta a Badeni-kormányt, hogy egy antiszemita irányzatnak adja át a helyét. A politikai válság gazdasági krízissel jár karöltve. És az új kurzus a zsidó kézben levő tőzsdén akarja első diadalát aratni. A Wassersteinokra ránehezedett az idők súlya. A tőzsde erkölcsi és anyagi nyomor hullámai közé kerül. És ekkor Herzl (1897 november 12)

a börze védelmére kel, mint ama dr. Jákob Sámuel az Új ghettoiban. Szívből gyűlöl minden kalmárságot, de amikor kívülről támadják, elszántan az üldözöttek mellé áll. Kifejti, hogy a tőzsde a modern gazdasági élet nélkülözhetetlen faktora és nem zsidó találmány, zsidó furfang. A börzenyomor csak egy része a zsidó nyomornak. De az álbecsület nagyképűivel szemben le kell szögezni: „Egyetlen téren sem veszik olyan komolyan az adott szót, mint éppen a tőzsdén. Ez nem paradoxon. Az egész forgalom egy-egy odadobott szón, egy-egy apró feljegyzésen alapul. Igen, a tőzsde kis emberei, akiket szeretnek általában megrágalmazni, elenyésző kivétellel csupa keresztül-kasul becsületes emberek, akik szinte testi erőlködéssel végzik tisztességes foglalkozásukat.“ Ezt akarják erőszakkal, rendeletekkel, adókkal stb. tönkretenni, csak azért, mert legtöbbször zsidókat foglalkoztat.

Az „Új ghetto“ 1898 január 5-én színrekerült a Carl-Theaterben. Ha nem is lett „bombadarab“, igen nagy irodalmi sikere volt. És a bécsi premiért követték a többiek. Berlinben azonban a kritika kíméletlenül lerombolta a „ghettót“, de a csákányok éle inkább a „zionistavezérré“ lett szerző felé volt irányítva. Brünmben kitűzték a darabot, de nem engedték előadni.

De a színpad felé tett új lépés nem enged hátrálást. A színpad újra vonzza, hívja. S Herzl lelke irodalmi alkotás és Cion-építés vágya között ringatózik. A zsidóságtól teljesen távol álló új verses színdarab írása foglalkoztatja és reneszánsz kosztümök suhogásáról ábrándozik. Majd ötfelvonásos bibliai drámát tervez Mózesről, akiben a félrevezetni nem tudó vezér tragédiáját szeretné megalkotni. Örül, hogy Nordau előtérbe lép és kapcsolatokat keres a német császárhoz. Talán ő leveszi róla a vezetés terhét. Vegye át az JCA az új bankügyet is, ő pedig teljesen visszavonulva a mozgalomtól, megvalósítja régi irodalmi terveit. Regényt is vázol fel, amelynek hőse egy zsidó hírlapíró volna: dr. Friedjung, aki megútálva a korrupt sajtóviszonyokat, ezer akadályon keresztül létrehoz egy impresszárió segítségével egy új orgánusmot. A lapot örömmel fogadják. De össze kell omlania, mert a németek nem tűrik, hogy zsidó diktálja a közvéleményt. Közben azonban Friedjung felfedezte Ciont és ebben az új eszmében vigaszt talál. Ezek a félelmek

bánthatták Herzlt is az új lapalapításnál, melynek akadályait elhárítani sehogy sem sikerült. „Egy rongyos millió“ kellene csak, de ez elérhetetlen csúcs. És ő is a megindított Cion-ideálban keres menedéket és fölemelkedést. És jellemző, hogy ebben a regényvázlatban is Herzl az „újhéberék“ győzelméről ábrándozik. „Az első kötetben a hős az újhébereknek (Smolensky, Bierer) kicsiny örült csoportjáról hall, akik úgy tűnnek előtte, mint csodálatos ázsiaiak. Közben felbukkan a homályban növekedő csapat egy-egy újabb feje, míg a regény végén felcsendül diadalmas győzelmi menetük nagy akkordja...“ Herzl tehát ebben az időben már Smolenskynek akart emléket állítani. És műve sikerét az „újhéberék“ felcsendülő akkordjáig szerette volna vezetni. De az apró szervezeti harcok elbágyasztották. Így is érdemes volt. „Gam zu letauvo — mondotta Berlinben — hoztunk az ifjúságnak reményt, az öregségnek álmot és mindenki számára valami szépet.“ Mily kár volna, ha mindez elveszne. „Biztosítani szeretném az épület folytatását, mert saját vérem hullott az első kövek közé... Csak akkor fogják méltányolni, amit tettem, ha majd más vezér jön. Állhatatos voltam a legrosszabb időkben és nyugodt a legjobb napokban.“

Már-már Nordau kezében látja a vezetést. Vajjon fog-e tudni ő is „hallgatni, mikor egyetlen szóval entuziazmust lehet kelteni? Másokba bátorságot önteni, mikor az ember szíve mélyén csüggedt? Minden csúf játékhoz jó arcot vágni, rongyemberekkel közlekedni, koldusok zaklatását fogadni, pökhendiektől elutasítást kapni. És ezek a koldusok is pökhendiek volnának, ha pénzük volna és fordítva. Mindehhez irigység, árulás, komisz támadások és semmi jutalom, — mert hiszen bizonyára csak hiúságból tettem mindent. Ki fogja ezt Nordau bírni? Nem fogja-e haragjában az én művemet szétzúzni? Engem már nagyon kimerítettek mindezek a harcok és bajok.“ „Fáradt vagyok és a szívem nincsen rendben...“

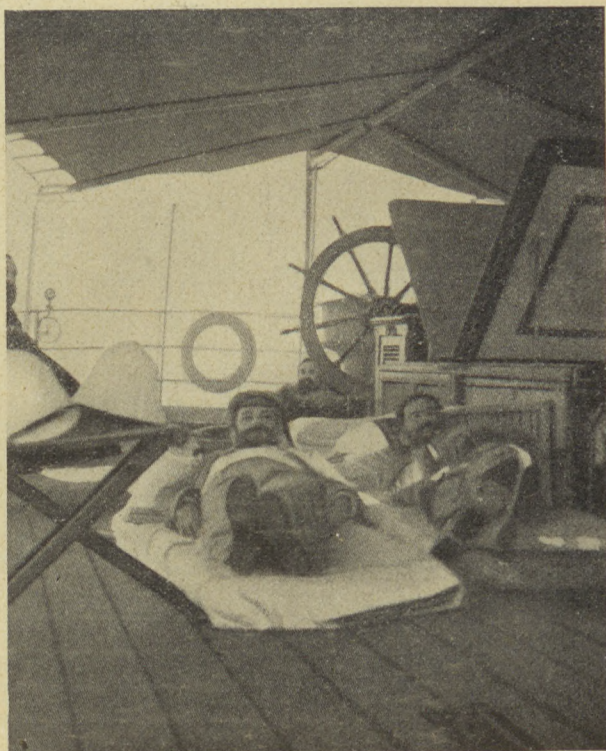

Herzl egy palesztinai zsidó kolónián
Herzl in einer jüdischen Kolonie in Palästina
 «Ost und West»

A ciprusz, melyet Herzl Mozában,
 Jeruzsálem mellett ültetett
*Die Herzl-Zypresse in Moza
 bei Jerusalem*

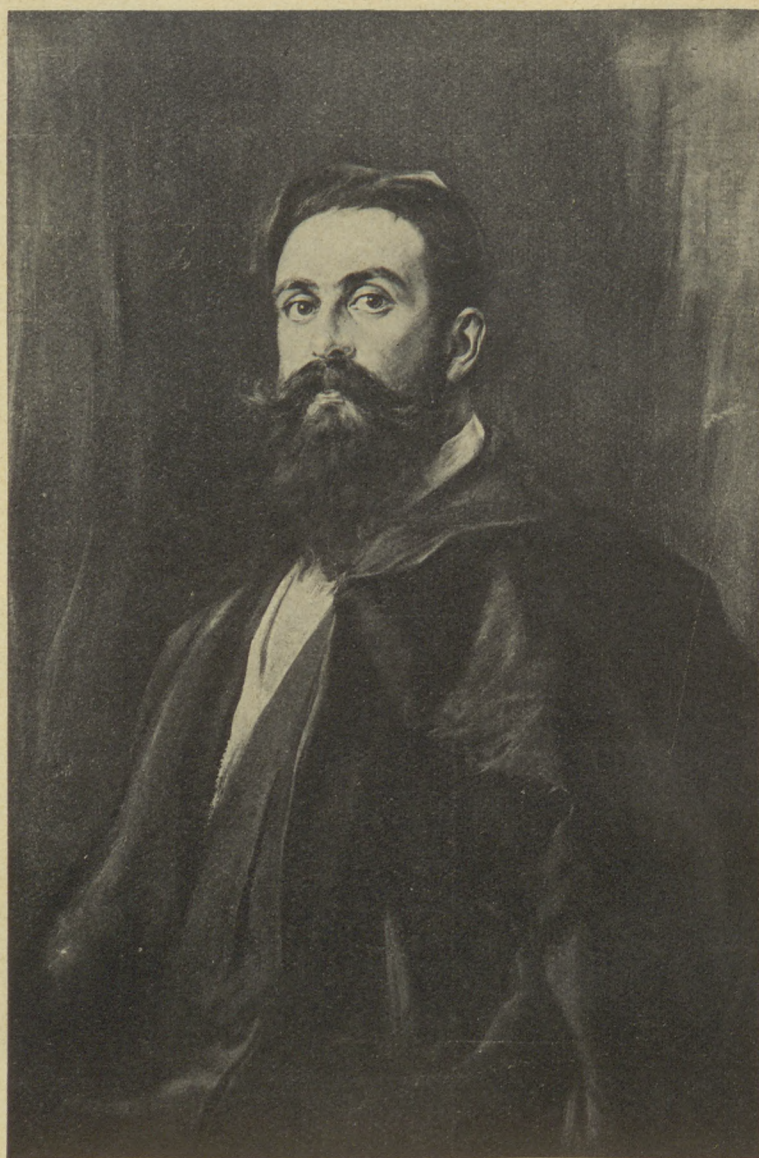
«Mult és Jövő»

Herzl és Wolfsohn Palesztinából visszafelé
 a teherhajó fedélzetén

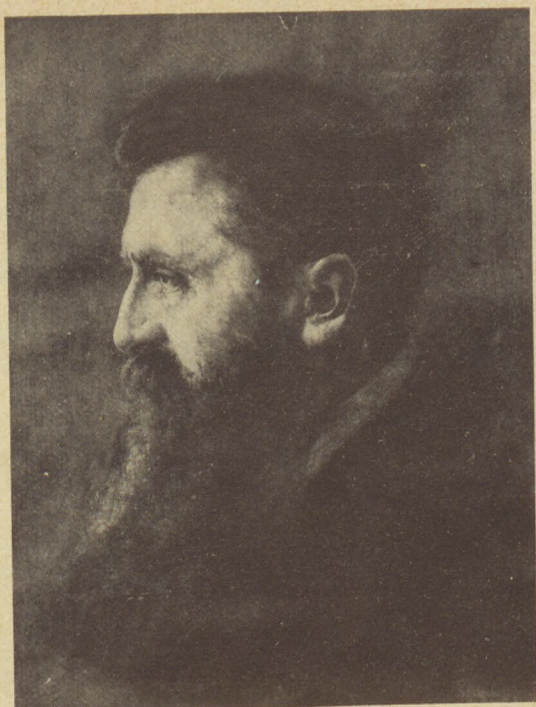
*Herzl und Wolfsohn am Deck des Lastschiffes
 auf der Rückreise aus Palästina*

A. Vardi: «Malki Bezijon», Tel-Aviv, 1931

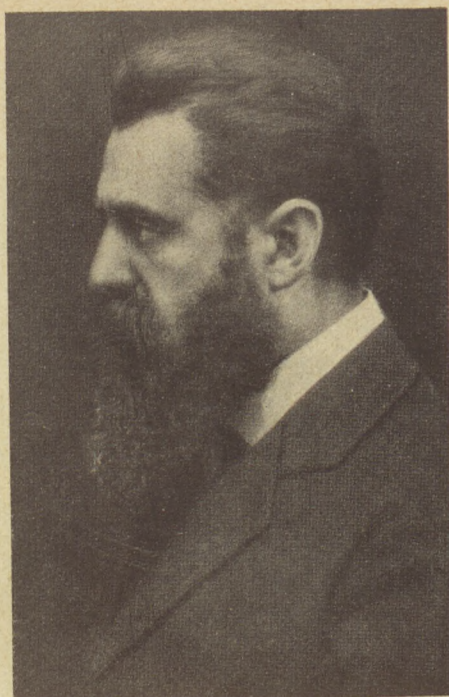
Herzl Tivadar (1899)

Koppay Árpád olajfestménye — Nussenblatt: Zeitgenossen über Herzl
Jüdischer Buch- und Kunstverlag Max Hicel, Brünn

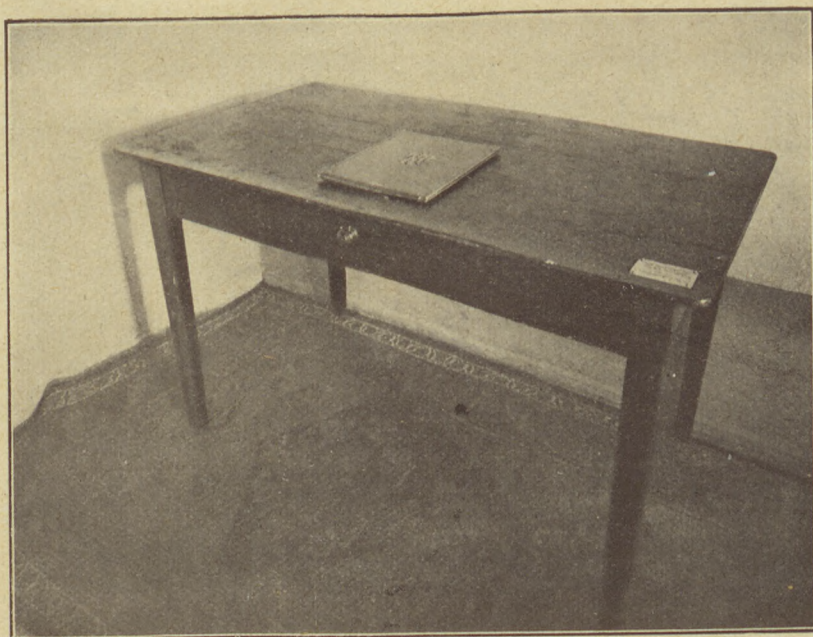

Hermann Struck: Herzl

Selyemnyomású eredeti rézkarc a Magyar Zsidó Múzeumban

Herzl 1904-ben

Herzl párizsi íróasztala, melyen a »Judenstaat«-ot írta

Der Tisch, auf welchem Herzl den Judenstaat schrieb

Palästina-Bilder-Korrespondenz, Brunn

Herzl szüleivel és gyermekeivel az ausseei nyaralóban
Herzl mit seinen Eltern und Kindern

Nussenblatt: Zeitgenossen über Herzl (Jüdischer Buch- und Kunstverlag, Brünn)

XVI.

A német császár figyel — A második kongresszus
Lombroso üzenete — Bülownál és Hohenlohe herceg
birodalmi kancellárnál — A császár meghívója —
Nagy meeting Londonban — Vilmos császárnál
Sztambulban — „Vizsontlátásra Jeruzsálemben“

Nordaunak nem sikerült kapcsolatokat találni a német császárhoz. A „Konventionelle Lügen der Kulturmenschheit“ íróját, a „Monarchische Lüge“ kíméletlen feltáróját nem fogadhatta az isteni küldetésében hívó császár. De a bibliai csodák teljesülését látó Hechler tovább egyengeti az utat Herzl számára ide is. Hechler annyira fontosnak tartja a dolgot, hogy vasárnapra az evangélikus templomba hívja Herzlt, közös imádkozásra a sikerért. Herzl tudatalatti térítési szándékot észlel és a kert füvének növéséről kezd beszélni. De engesztelésül mindjárt megígéri, hogy együtt mennek majd ősszel Palesztinába.

A badeni nagyherceg tanácsára Hechler Eulenburghoz fordul, a wieni német nagykövethez. Közben híre terjed, hogy Vilmos császár készül meglátogatni a török szultánt és azután elzarándokol a Szentföldre. És Herzl értesül arról is, hogy a császár kérte a baseli kongresszusról szóló beszámolófüzetét. És fantáziájában ismét nagy távlatok nyílnak. Az angol és francia lapok félreverik a harangot a német császár palesztinai hódító tervei miatt. „Mindegyik irigyli a másiktól. Így fogjuk mi megkapni“ — jegyzi fel Herzl naplójába.

De a császári utazásban Herzl egyszersmind Törökország esetleges megerősödését látja. A megerősödött szultán pedig

nem lesz hajlandó birodalmából átengedni semmit. És Herzl képzelete más tájak felé csapong. „Cion a végcél, de a zsidó tömegeknek gyors segítségre van szükségük. Talán Ciprus szigetét kérhetjük Angliától. És Délafrikára és Amerikára is gondolhatunk, amíg Törökországot fel nem osztják.“ Itt a csírája annak a gondolatnak, amely Herzl életének olyan tragikus fordulatot adott. De egyelőre még rejtve maradt az elképzelés, mely később oly végzetes konfliktusba fogja sodorni a hatodik kongresszuson. Herzl a második kongresszust akarja előkészíteni. És már „zsidó palotát“ terveztet Basel számára Marmorek építésszel. Parlamenti épületet új zsidó stílusban. Ő maga rajzolja meg a vázlatot. A szíve tele van hittel. De az akadályok újra eléje tornyosulnak. Wolfsohn, aki a bank ügyét vezeti, jelenti, hogy egyetlen zsidó bankház sem akar „a zsidóbank“ dolgában exponálódni. Akikkel már tárgyalt, egymásután visszavonulnak. „Unverzagt“ — sürgönyzi vissza Herzl. És maga is kezd a megfelelő ember után kutatni. Talán nem is a nagybankárok között kell keresni a jövő emberét. Egy kicsiny bécsi bankházba megy el. „Kopott iroda, mely engem az első időkre emlékeztetett, a Café Louvre hátsó szobájára, amelyet örök emlékül lefotografáltattam. És a diplomáciai félvilágra, mellyel kezdetben és még most is dolgom volt. De ezek az emberkéek a megfontoltság benyomását keltik; az egész egyszersmind szegényes kezdete a mi pénzügyi megerősödésünknek. Az egyik fiú jogot tanult azelőtt és a fivére respektusosan „te doktor-“nak szólítja. Talán valamikor a zsidó gyarmatosító bank igazgatójává lehet...“ Ha nem lehet oly nagy bankot alapítani, amely Rothschildékat térdre kényszerítheti, ahogy eleinte álmodozott, el lehet indulni kisebbel is. Majd a nép naggyá teszi. Közben a Weltben megindul Wrede herceg regénye, „Die Goldschilds“ és mindenki elérti a Rothschildokra való célzást.

Mégis érzi Herzl, hogy a bankügy, ha hozzátartozik is a koncepciójához, sohasem lehet mentes az anyagiakhoz tapadó gyanúsításoktól. A legnagyobb óvatosság szükséges itt, nehogy „a szennyos fantáziákat izgassa“. Talán igaza lesz az anarchista Marcou Baruchnak, aki az első vita után oda-lépett Herzlhez: „Kár volt Izrael népe elé bankügyet terjeszteni... Én nem tettem volna, — a történelem miatt...“

A második kongresszus előkészítése már nem oly zajos, mint az elsőé volt. Herzl maga különben kellőképp értékeli a zajt. „Igen, minden zaj, a zaj valóban igen sokat jelent. Tartós zaj már észlelhető tényré válik. Az egész világtörténet nem egyéb, mint zaj. Fegyverzaj, előrehaladó eszmék zaja. A zajt az ügy szolgálatába kell állítani — és mégis megvetni.“ És sokszor sarkantyús seregeknél is zajosabbak a mezítláb vonuló forradalmi csapatok. Az összes előkészületek között a legzajosabb a bankügy. Valóságos bankcsata, mozgósítási felhívásokkal, előcsatározásokkal, „gyakrabban tolódunk, mint tolunk, alig hiszünk benne és már kellő közepében vagyunk...“ „10.000 frankot nem adnának nekünk kölcsön, mondotta Kokesch és én most 60 millió frank részvénytőkét akarok összehozni.“ Csakhamar kiderül, hogy ez utópia. A bizottságnak csak egyik tagja szerzett egypár részvényjegyzést. A többi nem csinált semmit. Csak egy keresztény bankegyesület mutatott rokonszenvet az ügy iránt. Herzl nem csügged. Így volt ez az első kongresszus előtt is. És pünkösdi napján bejegyzí naplójába: „Tegnap lett három éve, hogy a cionista mozgalmat Hirschnél tett látogatásommal megkezdtém. Ma világszerte ismert eszme.“ Most Hechler ismét Berlinben van, ahol a császár elé terjeszti az ügyet és előkészíti Herzl fogadtatását. Naponta érkezik tőle hír és mindig a szokásos befejezéssel: Ora pro nobis. Imádkozz értünk. A bankvezérek viszont sorban megtagadják az ügyet. Még a londoni Montagu is. „A gazdagok és Izrael nagyjai tulajdonképpen rettentő felelősséget vesznek magukra azzal, hogy cserbenhagynak engem. A zsidók hazatérésének nagyon használható eszköze vagyok — és ők engedik, hogy terméketlen erőlködésekben elfáradjak. Talán átmegyek anélkül, hogy a művet biztosítottam volna, és akkor elveszett...“ De a badeni nagyherceg üzenete ismét eloszlatja a gondokat.

„Június 10. Hansomnak hetedik születésnapja. Cionzászlót ajándékoztam neki. Dávid pajzsa hat csillaggal a hat háromszögében. A hetedik fölötté. A középmezőn Juda oroszlána...“

Talán csakhamar sor kerül a zászlóbontásra. Hiszen a tömegek gyülekezése egyre fokozódik. A rimanovi cadik veje az összes csodarabbik összehívását javasolja Herzlnek, akit

talán a legnagyobb csodarabbinak tart. A legenda egyre hódít. A gondolat egyre terjed. A nyár közepén meglátogatja dr. Friedrich Schiff Párizsból. Együtt emlékeznek vissza a három év előtti időre, amikor Herzl felolvasta a Hotel Bastilleben a Judenstaat kéziratát és Schiff sírva fakadt, mert azt hitte, barátja megőrült. Pirulva mondotta most: „Én már megtértem azóta. Önnek igaza van! Teljesen igaza van!” A Dreyfus-ügy térítette meg őt is. „És így fognak majd jönni mindannyian, akik örültek mondotnak. De mi történt volna, ha ilyen emberek által eltérítettem volna magamat az utamról? A világ szegényebb volna egy eszmével, a zsidóság egy nagy mozgalommal...”

A második kongresszus is ünnepi hangulatban folyt le. Ismét megújultak a szívhez szóló jelenetek. Már a megnyitás előtt történt, augusztus 16-án, hogy a Szent Jakab-ünnepségekről kis zászlókkal hazavonuló svájci nép elhaladt a kongresszus épülete előtt és egy elhangzott „Hedad” kiáltásra valamennyien üdvözlésre hajtották meg a zászlócskáikat és az utcáról felzúgta a tömeg a balkonon tolongó fehér-kék jelvényes cionisták felé: „Hoch die Juden!” Egy szabad nép üdvözlése szabad nép felé. Először kétezer esztendő óta! Forróság öntötte el a szemeket. „Az ilyen pillanatokban elvesztheti az ember azt a nyugodtságot, amelyet mindenfajta elnyomások és legigazságtalanabb vádak alatt is megővni tanult.” Herzl megnyitójában rámutatott erre a lélekemelő jelenetre is. „Az eszme tovább terjed, megragadta a fejeket és szíveket, meghódított öreget és fiatal. Barátokat szerzett a zsidóság körein kívül is és népépítő akaratunk ellensúlyozza a vádat a zsidóság destruktív voltáról. Minden becsületes népiség, amely nem rejtőzik idegen álarc alá, jogot tarthat más népek becsületére, ha azokat nem fenyegeti. Sőt a zsidóság nyílt hangsúlyozása csak becsületet szerez a népnek. Az emancipáció történelmi értelme, hogy otthont szerezzünk felszabadult népiségünknek.”

Az új feladat, melyet Herzl a második kongresszuson zászlóra tűzött: a hitközségek meghódítása. Nem lehet a hitközség autoritását és eszközeit a népgondolat ellen felhasználni. Ellenkezőleg: a hivatalos hitközségeket kell a zsidó nép akaratának kifejezőivé tenni. Hiszen végre látni kell minden-

kinek, mi a cél, amelyre „művészek, tudósok, filozófusok a világ minden országából türelmes munkában egyesültek. Az ősi országunk visszanyerésére törekszünk, de az ősi országban csak új virágzását kívánjuk a zsidó szellemnek“.

Ez a befejező fordulat világos odahajlás az Achad Haam-féle „kulturcionizmus“ felé, amely Palesztina telepítésében, mint láttuk, elsősorban egy zsidó szellemi centrum feltámasztását várta. Ez a kérdés azonban még távolról sem volt tisztázva. Az elnyomott keleti zsidó félt a „politika“ szótól, mely mindig veszedelmes állami szálakba gabalyodhatik. A nyugati zsidó meg asszimiláltságánál fogva idegenkedett a „zsidó politika“ fogalmától, mely szeparatiztikus törekvésekre enged következtetni. Az orosz zsidók tudták, hogy Svájc hemzseg az orosz emigránsokat megfigyelő kémektől, akik jelentéseket küldenek a cári birodalomba a cionistákról is. Az angol, német meg francia zsidók a nyilvánosság bélyegétől igyekeztek óvakodni. Itt is, ott is próbálták lecsökkenteni a mozgalmat: „jótékony cionizmus“, „erkölcsi cionizmus“, „kulturcionizmus“ és hasonló jelzőkkel. Ezzel a felfogással szembeszállt még dr. Ehrenpreis is, aki pedig állandóan a kulturkérdés felszínen tartásáért és előtérbetolásáért küzdött és az első kongresszuson a „héber irodalomról“ tartott referátumot. Most Achad Haam ellen írt a Weltben. Maga Herzl a zsidókérdés egész komplexumát „politikai“-nak tartotta, melynek legfőbb problémájával, a földdel megoldódik minden egyéb függvénye: erkölcs, szellem, kultúra. Láta magáról, hogy a zsidókérdéssel való foglalkozás hogyan vezet vissza már útközben is zsidó tradíciókhoz, nyelvhez, imához. Hogyan alakult át nála is a karácsonyfa Menorává, melynek poézisét csak fel kellett fedeznie, hogy mások számára is a legszebben tárhassa fel a „Diener am Licht“ költészetét.

A szabad politikai légkörben nevelkedett Herzl nem tudta megérteni, miért idegenkednek úgy a „politika“ szótól. Sokan azt mondják, csak a jótékonyági cionizmust támogathatják. Nos, jótékonyág egy egész nép iránt mindig — politika. A jótékonyág, melyet egy nép saját boldogulása érdekében gyakorol, — annak a népnek a politikája. A szellemi színvonal emelése, irányítása egy egész népnél szintén — politika. A különböző vallási felfogások ellentéteinek tompítása és

kiegyenlítése, hogy harmonikus erőt alkothassanak a nemzeti akarat megvalósítására, — ugyancsak politika.

Herzl örvendett, hogy a kongresszus ifjúsága vállára emeli Gaster londoni chief-rabbit. Szimbólumot látott ebben is. És őszinte fájdalommal siratta el nemcsak Schapiro heidelbergi egyetemi tanárt, aki mint „Elijáhu próféta“ járt-kelt hosszú ősz szakállával az első kongresszuson, mindenkivel héberül ismételve az esküt: „Száradjon el a jobbam, ha elfeledlek, Jeruzsálem“, hanem rabbi Mohilevert is, a nagy gaont, aki szívvel-lélekkel állította rabbinikus tekintélyét Herzl eszméjének szolgálatába. Ebben, a keletet és nyugatot egymáshoz közelhozó kapcsolatban látta Herzl a cionizmusnak máris próbaálló eredményét. Hogy Rülfi rabbi fejezi ki a kongresszus köszönetét, melyhez Lombroso azt az üzenetét küldi: „Ha harminc évvel fiatalabb volnék, a leglelkesebb katonái közé állanék.“ „Cionista vagyok, mert zsidó vagyok.“

A kongresszus három napja alatt Herzl újra boldog volt. A karzaton ott ült Newlinsky, akit Herzl feleségéstől és gyermekestől meghívott, hogy a szultán udvaránál mesélhessen a mozgalom anyagi erősségéről is. (Közben kétségbeejtő volt, mikor Oskar Marmorek köszönetet mondott a vezetőségnek, hogy minden anyagi eszköz nélkül ilyen szép eredményeket tudott elérni.) Zárás után érkezett a szultán jóakaratóú köszöntő-távirata a kongresszus üdvözlétére. És Herzl még a szép napok mámorával telten utazott Hechlerrel a kongresszusról egyenesen a badeni nagyherceghez Meinau várába.

Miksa nagyherceg ezúttal is igaz emberi melegséggel fogadta Herzlt. Szinte baráti bizalommal tárta fel előtte a császár terveit. Utasítására a német kormány már érdeklődött Konstantinápolyban a cionizmussal szemben való állásfoglalásról és azt a választ kapta, hogy a szultán jó szemmel nézi a mozgalmat. Ő maga, a nagyherceg, kimerítő információt küldött a császárnak, aki erre megbízta Eulenburg grófot a dolog beható tanulmányozásával. A császár a legjobb barátságban van a török szultánnal, különösen amióta Németország visszavonta csapatait Kréta szigetéről. A császárnak csak egy szavába kerülne és a szultán követné a tanácsát. A palesztinai útnak nemcsak vallási, hanem politikai jellege is van. Azért, mielőtt a császár a Szentföldre zarándokol, látogatást fog

tenni a Szentföld uránál Konstantinápolyban. Herzl megjegyezte, kíváncsi volna, ha a császár még utazása előtt fogadná, hogy alaposan tájékoztassa a cionizmus céljairól. „Szándékszik-e államot alapítani? — kérdezte a nagyherceg. — Azt hiszem, ez volna az egyetlen helyes út az Ön részére, ha közjogi biztonságot akar. A szultán megtarthatná a fenhatóságát, mint az egykori Duna-fejedelemségeknél. Hogy mi lesz aztán később, — tette hozzá a nagyherceg mosolyogva — hogy mi lesz egy emberöltővel később, azt úgysem tudhatjuk...” Herzl kifejtette, hogy a német protektorátus biztosítaná a jövőt; hiszen a zsidósággal német kulturelem kerül a keletre. A nagyherceg nyilatkozott az antiszemitizmus csúnya mozgalmáról, mely előbb-utóbb antikapitalista és végül anarchista mozgalommá fajul. A német császár nem antiszemita. De attól tart, hogy a cionizmustól távol maradó német zsidók antiszemitizmusnak fogják tekinteni az ebben az ügyben teendő lépését. Mire Herzl ismételtén annak a hangsúlyozását kérte, hogy a német zsidóknak semmi kifogásuk nem lesz a cionizmus ellen, mihelyt látni fogják, hogy legfelsőbb helyen sem tekintik ezt hazafiatlanságnak. Hiszen az összes zsidók kivándorlására senki sem gondolt. Hechler most is „a profécia teljesedéséről” áradozik és az ősi frigyláda felkutatásáról, amit a nagyherceg szerint a császár is elő akar mozdítani. „Hiszen ez világtörténelmi esemény volna.”

Két óra hosszat beszélt a nagyherceg Herzlrel a legbizalmasabb politikai dolgokról, a balkáni harcokról, Ausztria felosztásának lehetőségéről. És mikor elbúcsúzott, kétszer is utána ment, hogy még egyszer megszoríthassa a zsidó vezér kezét.

A történelem szekere gyorsan gördül. Eulenburg nagykövet meghívja Herzlt. Közben Vilmos császár is Bécsbe jön a meggyilkolt Erzsébet temetésére. Hechler valóságos Palesztina-múzeummá alakítja át a német követség bécsi palotájának egyik termét. Térképek, tabellák, templommodellek, kiásott régiségek gipszmásolatai sorakoznak egymás mellé. Herzl fölfedi Eulenburg gróf előtt egész tervét. A magas, szőke germán hideg kék szemei tágranyílnak és becsukódnak, mint kemény páncélredőnyű titkos fiókok. Legtovább szegeződnek Herzlre, mikor arról beszél, hogy a mozgalom él és csak egy

hatalom patronátusára vár. „Eleinte a dolgok természeténél fogva Angolországra gondoltam...” Hirtelen sürgős lett az ügy Eulenburgnak és bejelenti, hogy szeretné, ha már holnap beszélne Bülow kancellárral. Herzl győzelemnek tekinti ezt a fordulatot. A császártól csak azt kéri: tanácsolja a szultánnak, hogy tárgyalásba bocsátkozzék a cionistákkal. Eulenburg azonnal jelentést tesz a kancellárnak. Másnap ismét cseng a telefon a „Welt” szerkesztőségében. A német birodalom külügyeinek intézője hívja Herzlt tárgyalásra. A két Marmorek testvér entuziazmussal fogadja az eredményt. Az „Aktionskomitee” ellenben hidegen hallgatja, mintha az egész dolog természetes volna. „Egyszer egy tőzsdeküldönc megütötte az 50.000 forintos főnyereményt. Az első órában majd megőrült az örömtől. A második órában ezt mondotta: 50.000 forint! Az is pénz?” — Bülow a lakószobájában, nyitott kofferek között, kedves közvetlenséggel fogadta Herzlt. Már ismerte a második kongresszus minden részletét. Érdeklődik a legaprólékosabb kérdések iránt. Szerinte is a cionizmus bizonyos zsidó tömeg elvonásával javítani fogja az egyes országok zsidóságának helyzetét, de a nyugati zsidóságból csak az idealisták csatlakozására lehet számítani. A császár csak a destruktív zsidóságnak ellensége. Egyébként nem antiszemita. A császár szívesen fogadná Herzlt visszautazása alkalmából, esetleg szalonkocsijában, de ez talán túlságos feltűnést keltene és szemet szúrna Palesztinára aspiráló más hatalmaknál. Herzl kiérzi Bülow szeretetreméltósága mögül is, hogy ő nem lesz az ügynek támogatója. Egy ember, aki „sohasem mond se igent, se nemet”. Csak bólint. „Miért hallgatott a kongresszusról a Neue Freie Presse és miért támadta oly élesen a Frankfurter Zeitung?” — kérdezte. És a kérdésben benne volt a kételkedés a zsidók készségében. Herzl megmagyarázta, a zsidó-liberális lapok nagyon félnek attól, hogy az antiszemiták hazafiatlanoknak fogják kikiáltani; pedig az antiszemitizmus nem szorul új argumentumokra. Bülow kifejtette, milyen balgaság, hogy a zsidók tolják a szekerét a szocializmusnak, holott az előbb-utóbb igyekezni fog magáról a zsidókat lerázni. Herzl rámutatott, hogy a tízparancsolat individuális társadalmat teremtett és a cionizmus vissza fogja vezetni a zsidó ifjúságot a zsidó világfelfogáshoz.

Bülow tanácsára Herzl újból írásba foglalja a mozgalom lényegét az udvar számára. A császár palesztinai zarándokútja akkor válik világtörténelmi jelentőségűvé, ha az ő eszméje megvalósításának az útját fogja egyengetni. És ezzel megütötte azt a billentyűt, amely a császár nagy ambícióinak hatalmas skálájához vezetett.

És a sorsnak sikert intő kezét látja abban a véletlenben, hogy a levelet ugyanabban a párizsi Hotel Castile-ban, ugyanabban a szobában és ugyanannál az íróasztalnál írja, ahol a Judenstaatot fogalmazta.

A zsidó bankügy, amely Párizsba hozta, nem sokat halad előre. „A francia zsidók már nem zsidók többé, talán franciák sem.” Csüggedetlenül utazik Párizsból Hollandiába, ahol újabb remény kecsegtet. És szimbólikusan hat a holland nép építő akarata, amely tengertől elöntött mocsaras tájakból termékeny mezőket és virágzó városokat varázsol elő. Miért ne történhetne ugyanez Palesztinában is? Jakobus Kann, a segítségre kész bankár fáradozik a sikerért jó kilátásokkal. Együtt keresik fel Izraelsnek, a nagy festőnek műtermét, ahol bibliai hangulatok és glóriás álmodozások szövik körül. Saul, Dávid, Izrael királyai...

A Doelen-hotelben szívdobogtató meglepetés éri. Álmok teljesedésének útja ez? A német követség keresi sürgősen. Meghívás a császártól, aki fogadni akarja a zsidó delegáció élén Jeruzsálemben! „Nagy csalódás volna a császárnak, ha nem láthatná Herzlt Jeruzsálemben” — írja Eulenburg gróf. Kábultan megy az amszterdami gheetto szűk utcáin végig. Zsidó gyerekek pajkoskodva holland dalt énekelnek: „Tíz év múlva a Jodenbreet-straaton és a világ minden zsidó negyedében a gyerekek a cionista himnuszot fogják énekelni...” Kann és Wolfsohn meghatottan hallgatják Herzl jóslatát. Együtt kelnek át Londonba, ahol folytatni kell az előkészületeket a bankügyben, még a szentföldi zarándoklat előtt. „Hogy milyen gyorsan fogunk ezentúl előrehaladni, még beláthatatlan.” „Kár, hogy függő szolgája vagyok a Neue Freie Pressenek.” „Milyen buta, névtelen harcokat kell vívnom minden kis lépésért, sohasem fogják belátni, sohasem fogják sejteni a hálátlan zsidók, akik a siker után mindjárt ellenem fognak fenekedni...” Már a kezében véli a sikert. Csak a testi

erő ne hagyja el. „Ma igen rosszul érzem magam. Szívdobogás, szívszorongás.“ És így akarja meghódítani Londont...

A legalkalmasabb talaj mégis csak az angol föld. Itt érzik meg legjobban a világpolitikai szeizmográf minden lengését. Az angol sajtó már a második kongresszus után kiérezte, hogy új történelmi tényező van keletkezőben. Hangoztatták, hogy Palesztina miatt hajba kapnának a népek, ha a szultán nem tartaná erősen a kezében. A béke legjobb biztosítói pedig ezen a ponton a zsidók volnának. Herzl maga még 1898 elején írta: „Első pillanattól kezdve Angliára szegeztem tekintetemet, mert az általános helyzetnél fogva ott láttam az archimedesi pontot a mi mozgalmunk számára.“ Ide tervezte már a Judenstaatban is az összes intézmények központját. És ezt szem előtt kellett tartania a német császárnál elért siker után is.

A londoni „Bnei Zion Association“ óriási tömegmeetinget rendez Herzl tiszteletére. A Great Assembly Hallban 1898 október 6-án tízezer ember szorong, hogy lássa a zsidó vezért. A legnagyobb zsidógyűlés ez, amely valaha Angliában volt. És nem zsidók is jönnek hódolni a zsidó prófétának. A londoni püspök már előző napon biblikus szeretettel fogadta a bibliai feltámadás hírnökét. A meetingen a katolikus Pater Ignatius, a walesi St. Anthony Abbey papja festői fekete rendruhájában, középkori szónoki gesztusába beletüzesedve dörghi a közönség felé: „Rázd le magadról a port, Jeruzsálem leánya!...“ Isteni végzés volt, hogy a zsidóknak sok pénzük legyen. „És kölcsönadsz sok nemzetnek“ — ígéri a Szentírás. „Isteri cél, hogy a zsidók pénzen visszavásárolhassák Jeruzsálemet...“ „Isteneitek szelleme van veletek. Előre! Tietek a győzelem! Üdvözlöm az új Józsuát!“ — rajong Pater Ignatius és a terem tombol örömében. És szól Salisbury, Nagybritannia miniszterelnöke: „A cionizmus számíthat a győzelemre. A zsidók mintaállamot fognak alkotni. A siker a zsidóktól függ. Ha csak 40 % melléje áll, biztos az eredmény! A kétezer esztendő viharában megedzett zsidó nemzetben van elég erő ilyen terv megvalósítására!“ Herzl az univerzalizmus magaslatára emelkedik, mihelyt a messiási idők közeledését érzi. „Az igazság testőrei vagyunk“ — mondja büszkén. A terv megvalósításához azonban le kell szállani a realitások hűvösebb világába. És feltárja a teljesedés reális lehetőségeit.

És mintha most már a pénzügyek hatalmasai is más-képpen ítélnének a dologról. A nem zsidó vélemények megnyilatkozása és a zsidó tömegek ekkora megmozdulása után sorban jelentkeznek mintegy audienciára Herzlnél bankterveikkel. A tárgyalásokat átveszik a „pénzügyminiszterek,” Kann és Wolfsohn. Herzl maga visszasiet Berlinbe. Hiszen gróf Eulenburg várja Liebenberg várában, magánkastélyában. Annyira sürgős lett a dolog! Mintha a németek máris féltékenyek volnának Anglia zsidóbarátságára!

A gróf vadászkocsija várja Herzlt az állomáson. A livrés kocsis csodálkozva méri végig a feketeszakállas vendéget. Valószínűleg az első zsidó, akit életében a kastélyba visz. Egy Spielhagen-regény refrénje cseng Herzl füleibe: „Hinrich Scheel lenkte die Pferde...” Spielhageni világ, ahol a távolságokat dragonyosok és sárga ulánusok menetelési idejével mérik. Most éppen fácánvadászat van. „Ezeket a madarakat nyilván azért tenyésztí a természet, hogy a nemes urak szép őszi napokon leteríthessék!...” Liebenbergben két szolga várja a kapu előtt. Jelentésükre a gróf Herzl elé jön, végigmustrálja, helyesen van-e felöltözve és miután mindent rendben talál, bevezeti és bemutatja a családjának, reggelivel kínálja, majd kísétál vele a parkba, ahol tüstént belefog a referátumba: A császár nemcsak hogy melegen érdeklődik az ügy iránt, de igaz meggyőződés is hevíti már érte. Máris Palesztina protektorának érzi magát. Az orosz cárt is meggyőzi majd. A szultán föltétlenül követni fogja tanácsát. És Eulenburg kihangsúlyozza, hogy mindez az ő érdeme, ő győzte meg a császárt ennyire. És acélos tekintetével mélyen Herzl szemébe néz: „Talán elérkezik a pillanat, amikor majd én kérek szívességeket Öntől...” Herzl és Eulenburg gróf megbeszéli a részleteket. Herzl és a küldöttség már Konstantinápolyban is ott lesz egyidejűleg a császárral, hogy szükség esetén rendelkezésre állhasson. A küldöttséget innen vigye magával; palesztinai zsidók nem lehetnek a tagjai, mert azoknak nehézségei lehetnének a hatóságokkal, amiért a szultán feje fölött idegen fejedelemmel érintkeznek. „Mi csak akarhatjuk. Hogy miként dönt a sors, nem tudhatjuk. Háborút nem fog viselni Németország a cionisták miatt...”

A vadásztársaság és a kastély népe ámulva figyeli a

hosszúra nyúló bizalmas sétát. Herzl szinte befejezett ténynek tekinti ezekután a német császári protektorátust, amit hálával kell elfogadni. „Hisz senkinek sincsenek közülünk királyálmái, ha nekem sincsenek...”

És ismét mintha álom és valóság, regény és realitás keveredne a sors serpenyőjén. Alig tér vissza a hotelbe Berlinbe, sürgöny érkezik a badeni nagyhercegtől: reggelre várja Potsdamba. Az úton találkozik Bülowwal. A potsdami udvar káprázatos pompája nem kábítja el Herzlt. Csak az ember érdekli. A nagyherceg jóságos szemének a melegsége. „Sohasem hittem volna, hogy ilyen fejedelmek is vannak.” Ő mindenről informálta a császárt és az tele van entuziazmussal. Valósággal lángol az eszméért. Kétszer is akarja fogadni Herzlt, aki iránt bizalommal viseltetik: Konstantinápolyban és Jeruzsálemben. Sztambulból a német követ útján jó hírek érkeztek. A császár lelkesedéssel vállalta a dolgot és keresztül is viszi. „Egy álom valósul meg hirtelen...”

Alig fejeződik be az egy és háromnegyedórás audiencia a nagyhercegnél, Bülow fogadja Herzlt Hohenlohe herceg birodalmi kancellár jelenlétében. Ez most „vizsga lesz szív és vesék mélyéig”. Herzl állja a szűrős szemek vizsgálatát. Hohenlohe herceg irónikusan kérdi:

— Gondolja, hogy a zsidók faképnél hagyják a tőzsdét és Önnel mennek?

— Fenség, nem Berlin-Westre számítok, hanem Berlin-Ost és -Nordra, ahol a szegény zsidók laknak — feleli Herzl.

— Mennyi földre lesz szüksége?

— Ez a bevándorlás arányaitól függ. Minden darab földet megvásárolunk pénzért.

— És államot akar ott alapítani?

— Autonómiát és önvédelmet akarunk, fenség.

— Ez volna az első eset, hogy zsidók kelet felé vándorolnak. Eddig mindig nyugat felé vonultak.

— A zsidók már körülvándorolták a földkerekséget és most a kelet ismét nyugattá lett.

Herzl replikái tetszést aratnak. Mégis érzi, hogy ők ketten, Bülow és Hohenlohe herceg nem barátai az ügynek, csak nem akarnak ellenkezésbe keveredni a császárral.

Éjjel ismét az expresszen Bécs felé. Hazasiet, elbúcsúzni

a családtól, a gyerekektől, előkészületeket tenni a nagy útra. A szerkesztőségben kisebb csatározások fogadják, ami Herzlt jobban izgatja, mint a kancellárral való disputa. De már kíméletesebbek a kollégák és főnökök egyaránt. „Herzllel szemben vigyázatosnak kell lenni. Hátha mégis igaza lesz. Ha belép, úgy érzem, mintha Krisztus jönne be” — mondja a Presse egyik gazdája. És bármennyire bántja Herzlt a „rab-szolgaság” a Pressenél, tény, hogy a tulajdonosok újra beleegyeztek abba, hogy közvetlenül a hosszú szabadság letelte után Herzl megint nagy útra készülhessen, Palesztinába. Mikor a kétmillió font banktőke összehozása került szóba, Benedikt megjegyezte: „Ha ön kétmillió fontot hoz össze, felakasztatom magam.” Herzl tréfásan megkérdezte: „Írásban adja ezt?” És felírta a mondatot október 10-i kelettel. De Benedikt nem merte aláírni. Hátha mégis igaza van Herzlnek? Sőt, a császár palesztinai meghívása mintha irígységet is keltett volna Bacherben és Benediktben egyaránt. Ilyen történeti dolgokról kénytelen a Presse hallgatni!

A küldöttség összeállítása után Herzl Rómába küldi Newlinskyt, hogy előkészítse a talajt a Vatikánnál. Jeruzsálemből visszafelé ő is odautazik. Este, még elutazása előtt felolvassa új színművét a Burgtheater színészeinek. A művészet kenyér után jár. Gondoskodni kell a családról, melynek vagyónát elsodorja az eszme megvalósításának hajszolása. Most érzékenyebben vesz búcsút, mint máskor. Ki tudja, viszontlátja-e gyermekeit, „kiknek legrózsásabb ifjúsága elmulik, anélkül hogy élvezhetném, akik felnőnek anélkül, hogy fejlődésük kedvességeit figyelhetném. És most olyan hosszú és talán nem veszélytelen útra vállalkozom...” Ben Jehuda Jeruzsálemből, készülő merényletre célzott titokzatos levelében. Herzl életére akarnak törni odakünn. De az elhivatás elől nem lehet meghátrálni. Megrendítően hatnak reá szüleinek könnyei: „Ők volnának az egyedüli vigasztalhatatlanok, ha nem jönnék többé vissza.”

„Mindketten megáldottak engem, mikor elmentem. Isten tartsa meg őket nekem egészségben és adja meg nekünk a derűs viszontlátás örömét...”

Az Orient-expressz kupéjában török politikusok utaznak. A küldöttség chifrebeszélgetést folytat. Wolfsohn, Boden-

heimer és társai már a határok felől tanácskoznak. „Egyiptom patakjától az Eufratesig.“ Mint a biblia legfényesebb korában. Egyelőre csak zsidó kormányzó legyen, később az önkormányzatot fokozatosan kiépítik. Valamivel előbb érkeznek Sztambulba, mint a császár jachtja. A város és különösen a porta a császárvárás izgalmaiban úszik. Herzl útja a diplomáciai szövevények örvényein át visz. „Isten titka lebeg fölöttünk ezekben a világtörténelmi órákban.“ A meseerdő rejtelmessége ködlik a levegőben. Pera utcái ragyogó díszben. Minden ablak zsúfolva szőnyegre könyöklő kíváncsiaskodókkal. Csillogó udvari fogatok és arany uniformisokban kevélykedő díszhintók rajai között szerényen, mint a hagyományos messiási alkalmatosság hajt az arab adsi kocsija, „amely ezúttal több világtörténelmet hordott, mint a legragyogóbb aranyhintó“. Útközben meg-meglassítja a kocsit, hogy egy egy mellette elhaladó szegénynek, nyomoréknak adományt juttasson. Egy fölfelé nagy terhet cipelő öregnek pénzt ad, hogy segítő társat fogadhasson. Ki ez a titokzatos, mélyszemű idegen, aki a szenvedők sorsával törődik a cifra nyomorúság zajos zűrzavarában? A Yildiz-kertben keleti illatok. Balról a túl magas fal mögött virágzanak és hervadnak a hárem virágai. Odalenn a Boszporuszon csodálatos színek csillogása. És rajta a feldíszített „Hohenzollern“ jacht. Herzl kocsija a vendég számára épített új palota elé ér, és nemsokára szembe ül egymással a zsidó nép küldöttje és a német birodalom császára.

Az egyik sarkon, az oszlop mögül kíváncsian bepillantó fehérruhás alak tűnt fel: a császárné! Könnyedén viszonzozza Herzl meghajlását és eltűnik. Bülow előtérbe lép és közeledik Herzl felé, akinek a császár maga emeli helyére a karosszéket.

— Nagyon örvendek, hogy láthatom.

— Ez a kitüntetés boldoggá tesz, felség. Hol kezdjem?

— Ahol tetszik.

A császár szűkreszabott idejéből több mint egy órát szentel Herzlnek, aki feltárja a német protektorátus tervének részleteit és örömmel hallja, hogy a „cionizmus“ szó, amelyet ő vitt bele a köztudatba, milyen befogadott, megszokott fogalom lett fejedelmi ajkakon is. A császár úgy beszél a zsidókról, mint Herzl „földijeit“-ről, vagy hűbéreseiről, akik el fogják

érni a céljukat, mert van hozzá elég emberi erejük is, és pénzük is. „Épp olyan magas, mint én — írja Herzl naplójában — és az az érzésem, restelli, hogy egyik karja rövidebb. Azt gondolja magában: Te, aki olyan világból jössz, amely engem csak képekben, pompás udvari felvonulások viharában száguldva lát, nem érzesz-e csalódást, amikor látod a császárt, akinek egyik karja rövidebb, mint minden más emberé? ... De tengerkék szemei hatalmasak, valóban császáriak. Ilyen szemeket sohasem láttam. Sajátos, merész, kereső lélek van bennük...“

Ezek a szemek pedig mindenre helyeslést intettek anélkül, hogy a fennen tartott fej megbillent volna. Lassan-lassan a kihallgatás tárgyalássá, a tárgyalás beszélgetéssé melegedett. Mily kár, hogy Bülow is jelen van és olykor sátáni tagadás szelleme szól odavetett szavaiból. Mikor a császár példaképpen uzsorás hesseni zsidókat említett, akiket szintén jó lesz a kolóniákon rendes foglalkozásra fogni, Herzl önérzetesen az antiszemizmust tette felelőssé a zsidók süllyedéseért és hajdani uralkodó rendszerekről beszélt, melyek a zsidók elnyomott helyzetét kiuzsorázták. Bülow felhasználja az alkalmat ellenséges hangulatkeltésre: A császár és ősei mindig jóindulattal közeledtek a zsidókhoz, de azok minden ellenzéki, sőt monarchiaellenes mozgalom kovászaivá válnak. Herzl itt is kifejti, hogy a cionizmus lesz az az ideális erő, amely a zsidókat a forradalmi mozgalmaktól elvonja. A császár bizalmasan beszélget a világpolitika minden aktuális kérdéséről. „Legutóbb együtt voltam több kollégámmal...“ és úgy cseng ez, mintha Herzlt is idesorozná. Szerinte a zsidók áldozatkészen fognak síkraszállni Palesztina gyarmatosításáért, ha tudni fogják, hogy az ő védelme alatt állanak. Bülow ismét sátánkodik: „Hálások is lesznek. De a gazdag zsidók nem fognak csatlakozni. A nagy lapok sincsenek mellette. Az Ön saját lapja sem. Iparkodnia kellene, hogy valamely nagy újságot megnyerjen az ügynek.“ — „Ez csak pénz kérdése. Mint író sajnálom, hogy ezt kell mondanom“ — feleli Herzl, aki kiérzi Bülow szándékát: reá akar világítani, mennyire nem áll a mozgalom mögött hatalom. A császár azonban megingathatatlan. Továbbra is bizalommal beszél Herzllel. Franciaországra és a Dreyfus-ügyre tereli a szót. „Micsoda emberek azok?

Hát csakugyan örültek tartanak engem, hogy feltételezik, hogy amolyan leveleket irogatok? Csupa hamisítással dolgoznak.“ Bülow bámul, hogy a császár ilyen nyíltan beszél egy idegennel külpolitikai kérdésekről. Dreyfus ártatlansága minden kétségen felül áll. De talán mégsem érdeke Németországnak, hogy Franciaországot ebből a kínos afférból kimentse! Franciaország gyengesége a Palesztina-ügynek sem ártalmas. Nem lesz erejük ellentállásra. Oroszország sem fog ellene fellépni. Herzl feltárja a jövő perspektívákat. Bülow ellenérveket próbál becsempészni. „Itt sem fog boldogulni, ha csak nem fog a miniszterek kezébe . . .“ És pénzolvasást imitál az ujjai-val. A császár elvető mozdulatot tesz. „Elegendő lesz, ha tudni fogják, hogy a német császár pártolja az ügyet. Elvégre én vagyok az egyetlen, aki a szultánnal tart. Még ad reám valamit!“

— „Előttem az egész dolog olyan egyszerű és természetes“ — mondja Herzl.

— „Előttem is — teszi hozzá a császár. — Mit kérjek hát a szultántól?“

— „Chartered Companyt német fennhatóság alatt.“

— „Jól van!“ — feleli a császár és hatalmasan megszorítja Herzl kezét az „egy kezével, amely olyan erős, mint kettő“. És még távozóban is újra visszafordul Herzl felé:

— „A viszontlátásra Jeruzsálemben!“

Friedrich Beer (Paris) : Herzl (1896)
Palästina-Bilder-Korrespondenz, Brunn

Borris Schatz (Jerusalem) : Herzl-relief
Kunstsammlung der jüdischen Gemeinde, Berlin

Friedrich Beer (Paris) : Herzl anyja
Herzl's Mutter

Friedrich Beer (Paris) : Herzl apjának mellszobra
Herzl's Vater

Palästina-Bilder-Korrespondenz, Brüssel

Herzl Londonban (1902)
Herzl in London

Nordau, édesanyja és nővére — Max Nordau, mit Mutter und Schwester
•Múlt és Jövő•

ב"ה

[illegible]

קִרְחַן קִימַת לְיִשְׂרָאֵל

רבי משה לור

A K. K. L.
R. Mohilever bélyege

דָּרַח קִימַת לִישְׂרָאֵל

ל. פינמק

A K. K. L.
Pinsker bélyege

קרו קימת לשרא

משה העם

A. K. K. L.
Moses Hess bélyege

קח קימת לישראל

משה מונט'פיורי

A K. K. L.
Montefiore bélyege

A zsidó telepítőbank »Heter iszka« okirata

(A kölcsönvevő üzletrészessé válik és így nem esik a bibliai kamattilalom alá.)

»Heter iska« der Kolonialbank

Jakob de Haas (Newyork) : Theodor Herzl (A Biographical Study 1927)

XVII.

Bujdosva az ősök földjén — „Igy történik a Messiással“ — Találkozás a császárral — Herzl Jeruzsálemben — Beszéd a császárhoz — Az új Jeruzsálem — Hazamenekülés a trónkövetelő útról

Nem adatott Herzlnak, hogy diadalmenetben, győzedelmes tábor élén vonuljon be őseinek földjére. Honfoglaló hajók raja nem szeldelte a Földközi-tenger hullámait. Egy orosz gőzösre szállt kis társaságával, mintha menekülne a török birodalom határai közül. Szmirna előtt horgonyozva, aggodalom fogja el: Hátha szultáni parancs érkezett ide, hogy elfogassák, mert idegen fejedelemmel tárgyalt szuverén török terület elszakításáról?! Mégis, míg a hajó horgonyoz, bemegy kíséretével a szmirnai zsinagógába, a zsidónegyedbe. Sabbatai Cvi árnyéka lebeg itt, akinek Messiás-vágya török vártoronyfogsággal és muzulmán hitre kényszerítéssel végződött. Visszafele a kikötőben tréfából héberül szólítják meg az útlevelek ellenőré. Meglepetésükre korrekt héber választ kapnak tőle. Álom-e színes napkelet partján? Vagy szimbóluma, előjele, hogy így lesz egykor Haifa és Jaffa partján?

Az Aegei-tengeren is még bizonytalanság érzése uralkodik rajta. És a palesztinai parton is, melynek közeledését megindultan szemléli, ki tudja, mi vár reá? Közben gondja van a szegény romániai zsidó asszonyra, aki halálos beteg leányát megy meglátogatni Jeruzsálembé és útlevelének hiányossága miatt fél. Herzl összehozza egy francia újságíró feleségével, akinek cselédjeként, szoknyájába kapaszkodva,

boldogan siet át a kordonon. Talán szimbólikusan hatott reá ez a véletlen is. Ő is beteget megy látogatni. Beteg, elhagyatott országot és idegen segítséggel, egy császári palástba kapaszkodva suttyomban igyekszik hozzá eljutni.

Rekkenő hőség fogadja Jaffában. És a hőség izzó katlanában szenny és szegénység színes vegyülete. Mint száműzött bujdosó fejedelem, ki titokban visszatér országába, lép a Szentföld partjára. A szegényes város ünnepi ruhát öltött és mire Herzl a szálló lépcsőjéhez ér, huszonegy ágyú dörög üdvözlést a levegőbe. De mindez egy másik fejedelemnek szól, aki a „Hohenzollern“ jachtról közeledik. Reá vár itt minden kocsi, teve és öszvér. Herzlnek gyalog kell indulnia a város felé. Végre a közeli kolónia egyik kocsija felveszi. Porban és szárazságban sietnek Mikve Jisraelbe, Rison-le-Cionba. De itt is üdvözlés helyett félénk aggodás fogadja. A zsidó telepek vezetői félnek, hogy patrónusuk, Rothschild báró, zokon veszi, ha megtudja Párizsban, hogy munkájának szigorú bírálóját és ellenfelét túlságos tiszteletben részesítették. Herzl meglepetés-szerű érkezése szinte kínos helyzetet teremtett. „Az egyik szónok a báró úr iránti kötelességérzetnek és az irántam való szeretetnek összeegyeztetését kísérelte meg, ami oly kevésbé sikerült, mint a karmesternek a fuvola és a hegedű összhangba-hozása. A nagydobnak kellett eltakarnia mindent. Én is mondtam egypár szót, tanácsoltam nekik, hogy legyenek hálások a báró iránt, ha nem is akarja ugyanazt, amit én . . .“

Az ifjúság azonban, mihelyt Herzl jöttének hírét hallja, minden aggodalom nélkül ünneplésre gyülekezik. Vaad-el-Chaninban már általában feloldódott a félelem. Éneklő gyerekek és könnyező öregek vonulnak Herzl elé kenyérrel, sóval és borral, saját földjük, saját munkájuk terméséből. A szabad Rechovoth határában ifjú zsidó lovascsapat állítja meg kocsiját. Hatalmas hédadokkal arab fantáziát táncolnak a lovasok a fogat körül és a büszke arab telivérek hátáról új héber ritmusok zengik a hódolat dalát. „Rechovoth küldi áldását.“

Herzl borús fekete szemei megtelnek könnyekkel. Gyönyörűséggel nézi a növekedő új generációt, amely már úgy üli meg a lovat, mint a Far-West-lovas az amerikai pusztákon. Fönt a dombon fől sorakozott énekelve az egész kolónia apraja-

nagyja. Fejedelmi fogadtatás szegények eszközeivel. Fehér-ruhás leányok a Szentföld virágainak koszorúival a fejükön. Mellettük a község vénei, a Tórát tartva reszkető karjukon. Rechovoth öreg bírása magasra emeli a kenyeret és a sót és hangosan áldást mond: „Schechijonu... hogy elérnünk engedte ezt az időt...”

Ramléből színesruhájú szefárd csapat érkezik a dombra. Ketten közülük ősz szakállúak, odalépnek Herzlhez, áldást rebegnek és leborulnak a földre, csókolják a lába nyomát a homokban... Herzl megdöbbenve lép hátra. „Így történik a Messiással, József fiával” — magyarázza az egyik öreg szefárd. Estefelé az egész kolónia kikíséri a határig. A lovascsapat ifjú vezetője, mikor Herzl búcsúra nyújtja a kezét, boldogan kiáltja: „Adassék nekünk látni Herzlt, mint a zsidó köztársaság elnökét!” Herzlnek azonban dr. Mazie orvosnak a szavai csengenek szomorúan a fülébe. A kolóniák maláriában szenvednek. Csak nagyszabású mocsártalanítási munka segíthet a bajon. „Ez az én nézetem és szándékom is”!

Másnap reggel ott áll „Mikve Jiszrael” kapuja előtt, ahol a tömeg nagy izgalommal várja a császári csapat elvonulását Jeruzsálem felé. A kolónia igazgatója idegesen fogadja Herzl megjelenését. Holmi „cionista manifesztáció”-tól fél. De már porzik az út a távolban. Mérges török lovasok meztelen görbe kardokkal végigszáguldnak és megtisztítják az út széléit. Zeng-zúg a „Heil Dir im Siegeskranz.” És ámulat és megdöbbenés fogja el hirtelen a kolónia népét, amikor látják, hogy a császár messziről megismerve Herzlt, feléje sarkantyúzza büszke paripáját, megállítja az egész menetet és mélyen lehajlik, hogy kezet foghasson Herzlrel.

— Hogy van?

— Köszönöm, Felség, megnézem az országot. És Felségnek hogyan tetszik?

— Az országnak van jövője.

— De egyelőre még beteg, — felel Herzl.

— Vízre van szüksége, sok vízre.

— Igen, Felség, csatornázni kell nagy mértékben.

— A jövő országa ez! — mondja a császár.

Még pár percig tart a beszélgetés, aztán kezet szorítva búcsúznak. A császárnő is közelebb lovagol és kedvesen int

„a zsidók királya felé“. Aztán tovább indul a menet a forró poros országúton. És tovább zeng utána a keleti csodakék ég alatt a németek császári himnusza.

A zsidó küldöttség vonaton utazott Jeruzsálemben. Útközben Herzlen kiütött a láz, amely egyre erősebben égett benne. Pénteki alkonyat volt, a vonat késett és már a szombat leszálltakor érkezett Jeruzsálemben. Ezért gyalog indultak a félórás útra az állomástól a városba. A beteg Herzl egyik kezével botra támaszkodva, a másikkal Wolfsohnba kapaszkodva, imbolygott a völgyes-dombos, köves, göröngyös úton. Így vonult be az álmok fejedelme őseinek szent városába.

De még így is hatalmasan hatott a lelkére a holdvilággal előntött örök város, Cion tornyos falainak és Dávid várának titokzatos szilhuettjével. Az utcák tele voltak a holdfénynél sétáló zsidókkal, akik azonban a jövevényeket észre sem vették. Chinin és kámforszesz megtette a hatását és Herzl szombat reggel jobban lett. Kis hotelszobája ablakából gyönyörködött Jeruzsálem csodálatos fekvésében. „Még bukásában is szép és ha a miénk lesz, újra a világ legszebb városává tesszük.“

Délután látta ablakából a császár elvonulását a diadalkapu alatt. Mily szép lett volna itt a zsidók diadalkapuja alatt köszönteni a vendégfejedelmet! De ezt a jeruzsálemi zsidók vezetői semmiképp sem engedték volna. Hiszen a török főváros Chacham basija kiközösítéssel fenyegette meg a cionista vezért. A jeruzsálemi nagyrabbik is féltek a török kormány esetleges haragjától. Az elnök pedig kereken kijelentette, hogy a diadalkapunál már „minden hely foglalt“.

Nyomott hangulatban járja be Herzl Jeruzsálem utcáit, tereit. Végig megyen a Via dolorosán és az Óváros zeg-zúgos sikátorain és a szíve összeszorul a látványon. Meg kellene tisztítani a salaktól ezt a várost és az embereit egyaránt. „Kétezer évnek tompa csapadéka ül itt tele embertelenséggel, türelmetlenséggel és tisztátlansággal. Az egyetlen ember, a nazarethi rajongó, aki ezalatt az idő alatt itt volt, még csak hozzájárult a gyűlölet gyarapításához.“ A Siralom fala nyomorúságával és koldushadával inkább siralmas, mint döbbenetes hatással van rá. Meglátogatja Dávid várát és hirtelen eszébe villan: hátha itt fogatja el a szultán Dávid trónjának

helyreállítóját! Megkapó a kilátás a düledező párkányokról az esti ködpárába burkolózó városra. Egy régi zsinagóga ablakából megilletődve tekint a templomtérre és az Olajfák hegyére, az egész legendás környékre. „Az Óváros falain kívül gyönyörű új Jeruzsálemet lehetne építeni. A régi Jeruzsálem volna és maradna Lourdes, Mekka és Jerusolajim.“

Megérkezik a hűséges Hechler is. Herzl elábrándozik: „Ha beleszólásom lesz a jeruzsálemi angol püspökség legközelebbi betöltésénél, őt ültetem a Bishop of Jerusalem“ méltóságába.“

A császári meghívó kissé késik. Ki tudja, milyen nemzetközi intrikák indultak már meg a fejek fölött? Hechler ide-oda siet hírekért. A végtelen várakozás idegesítő, kimerítő. Közben híre fut, hogy a császár már el is utazik. Talán itthagyni a zsidó küldöttséget a török rendőrség kényére-kedvére. És az utolsó hajó is elindul Port-Said felé. Talán menekülni se lehet többé.

A meghívás késése kétségtelenül rossz jel. Nem tartják szükségesnek, hogy Herzlt a bizonytalanságtól megkíméljék. Herzlnak eszébe ötlik, elküldi a császárnak a zsidó koloniákról készült fényképek albumát és ez alkalommal megkérdezi Eulenburg grófot, mikorra várhatják a fogadást, mert sürgős ügyek hazahívják Európába. Két nap telik el, hogy Wolffsohn elvitte a levelet a császártáborba és nincs válasz. „A jó Hechler“ hírül hozza, hogy „holnap vagy holnapután“ kerül csak sor a cionisták fogadására. „A bizonytalan várakozás már egészen demoralizált bennünket.“ Mintha szándékosan meg akarnák alázni? Közben lekésik a hajót és a legközelebbi hajóig ki tudja, mi történhetik? Végül a főkonzulhoz hívják Herzlt, hogy az „általa kért audiencia“ felől tájékozódjanak. Micsoda változás Eulenburg gróf levele óta, hogy „a császárnak nagy csalódás volna, ha nem láthatná Herzlt Palesztinában!“ Egy fiatal követségi tanácsos fogadja „bizonyos leereszkedéssel“, kényelmes fotőjből, egymásravezetett lábakkal. „Hová való Ön különben?“ — kérdezi Herzltől. Mintha nem tudna mindent. Mintha nem beszéltek volna már erről maguk között bosszankodva, hogy a császár ennyire „belebecsátkozik“ egy zsidóval. A tanácsos átadja Herzlnak beszéde korrigált szövegét. Egyes mondatok át vannak húzva ceruzával. „Ezt nem enged-

hetem, hogy a császárnak mondja.“ Tehát jól tudta, kiről, miről van szó. Herzl kérdezi, miként értesül arról, mit lehet az audienciáról nyilvánosságra hoznia, mert természetesen csak azt közölné, amire megbízást kap. „Megbízás? — igazítja helyre hidegen a tanácsos — ez, azt hiszem, nem a helyes szó itt. Legfeljebb *megengedik* Önnek, hogy valamit közöljön.“ Sőt délután, mikor Bodenheimer elvitte a tanácsosnak kívánsága szerint Herzl beszédének újra letisztázott szövegét, ez egyenesen kijelentette, hogy számítanak reá, hogy a küldöttség részéről semmiféle közlés nem történik. Idáig fejlődtek tehát a dolgok a Mikveh-Jisrael kapuja előtt lefolyt „császári találkozás“ óta? Nem a szultán parancsa-e ez, hogy Herzlt cserben hagyják és talán a császár elutazása után a hatóságnak is kiszolgáltatják?

Végül mégis megjön az üzenet. November 2-án, a később oly történeti nevezetességűvé vált napon. A császárisátortábor várja a zsidó nép küldöttjeit.

Herzl kioktatja társait, mit feleljenek a császár várható kérdéseire. Figyelmezteti őket, hogy legyenek szerények a fejedelem előtt, de gondoljanak arra is, hogy a nagymultú zsidó népet képviselik egy történeti pillanatban.

Régi remények fáklyái lobognak fel az Olajfák hegye felé vezető úton. És fönt, az orosz torony szédítő magasságából látja Herzl a Jordán völgyét, a Holt-tengert, Moáb hegységét és az örökvárost, Jeruzsálemet. Magába szívja a nagy pillanatot, mint egykor Mózes, mikor a Nébo hegyéről látta a Szentföldet. Ki tudja, megadatik-e néki, hogy nyugalmat leljen a szent helyen?

Forró déli nap tűz a császári sátrak táborára. A poros úton kíváncsiaskodó zsidók ámulva néznek a küldöttség száguldó kocsija után. „Kacsák bámulása a pocsolyában, ha fent a vadkacsák cikáznak a levegőben.“ Hechler elkíséri Herzlt egészen a táborig. Azután könnyezve mond áldást a küldöttség fejére Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének nevében. A sátrak korlátja megnyílik. Fehér fátyolkötésű trópusi sisakban áll a császár. Erős kézzel köszönti Herzlt, aki elébe áll és megindult hangon elmondja a történelem egyik legklasszikusabb beszédét:

„Izrael fiainak küldöttsége járul a legmélyebb tisztelettel

a német császár elé abban az országban, mely hajdan atyáinké volt. Sok nemzedék támadt és tűnt el azóta, hogy ez a szent föld zsidóké volt. Ha beszélnek róla, olyan mint egy álom elmúlt régi időkben. De az álom még él, él sok százezerszívben, csodálatos vígasza volt és ma is az szegény népünknek fájdalomteljes óráiban. Valami örökkévalóság rejlik ebben a gondolatban, amely természetesen sokszor változtatta a formáit az emberek, idők és berendezkedések szerint.

A mai cionista mozgalom teljesen modern. A jelen élet feltételeihez és állapotaihoz kapcsolódik és időnk lehetőségéből akarja a zsidókérdést megoldani. Igen, mi hisszük, hogy ez végül sikerülhet, mert az emberiség oly gazdag lett közlekedési eszközökben és technikai vívmányokban. Vállalkozások, melyek egy fél évszázaddal ezelőtt még fantasztikusoknak látszottak, ma mindennapiak. Gőz és villamosság megváltoztatta a földkerekség arcát. Le kell vonni ebből a következményeket. Az emberiesség számára is.

A mi atyáink országa ez, amely telepítésre és megművelésre alkalmas. Felséged látta az országot. Emberek után kiált, akik megműveljék. És testvéreink között van szörnyű proletariátusunk. Ezek az emberek föld után kiáltanak, melyet meg akarnak művelni. Ebből a két szükségből, — az országból és az emberekből — a kettőnek tervszerű összekötéséből akarunk új jólétet teremteni. Oly jónak tartjuk ezt a dolgot, oly méltónak a legnagyobblelkűek részvételére, hogy a műhöz Császári Felséged magas segítségét kérjük. De nem merésznénk, ha gondolatunkban olyasvalami rejlenék, ami ennek az országnak uralkodóját bántathatná. Császári Felséged barátsága a Szultán Őfelsége iránt oly közismert, hogy nem támadhat kétség azoknak a szándéka iránt, akik óhajuk legkegyelmesebb közvetítése végett Felségedhez fordulnak.

Becsületos meggyőződésünk, hogy a cionista terv megvalósítása Törökországnak is jólétet fog jelenteni. Energiák és anyagi források nyílnak meg az ország számára, elsivatagosított részek megtermékenyítése könnyen előrelátható és mindebből boldogság és erkölcs sok ember számára.

Tervbevettünk egy zsidó földvásárló társaság alapítását Szíria és Palesztina részére, amely a nagy mű végrehajtására lesz hivatva.

Senkinek jogát vagy jámbor érzékenységét nem fenyegeti a mi gondolatunk. Megértjük és tiszteljük minden vallás kegyeletét a föld iránt, amelyből a mi atyáink vallása is sarjadt.

Az eszmék hazája ez, melyek nemcsak egy népnek, nemcsak egy vallásfelekezetnek a tulajdonai. Minél magasabbra emelkedik az emberiség erkölcsben, annál világosabban ismerik fel azt, ami ezekben az eszmékben közös. És így lett ebből a valóságos városból, Jeruzsálemből sorsteljes falaival szimbolikus város, amely minden kultúrember előtt szent.

A béke császára vonul be hatalmasan az örök városba! Mi zsidók köszöntjük Felségedet ebben a magasztos pillanatban és kívánjuk szívünk mélyéből, hogy a béke és igazságosság korszaka virradjon az egész emberiség számára!

A történeti beszéd elhangzott. De a történeti válasz elmaradt. A kulisszák mögött ellenkező erők működtek. A császár köszönetet mondott a küldöttségnek. A dolgot még behatóbb tanulmány tárgyává kell tennie. A német és a zsidó kolóniák egyaránt mintául szolgálhatnak. Ez serkenteni fogja a bennszülötteket is. Az országban van hely mindnyájuk számára. Vízet és árnyékot kell teremteni. A cionizmus, melyet jól ismer, egészséges magvat rejt magában. És ő továbbra is érdeklődéssel fogja kísérni a mozgalom fejlődését.

Bülow jelen volt és amikor ő is a víz fontosságát emelte ki, Herzl biztosította: „Ezt hozhatjuk az országnak. Milliárdokba fog kerülni, de milliárdokat is hozhat be.” — „Na-na, pénzük az van elég az uraknak, — szólta a császár joviálisan. — Több pénzük van, mint nekünk valamennyiünknek.”

Herzl beszélt a Jordán vízierejének kihasználásáról, az egészségügyi viszonyok javításáról, az Óváros megtisztításáról és az új Jeruzsálemről, amely majd Rómával vetekedhet szépségben. Az Olajfák hegye szebb kilátóhely lesz, mint a Gianicolo.

Az egész császári válaszban azonban nem volt se igen, se nem. Kétségtelenül feltárták előtte közben a dolog nehézségeit. Talán a szultán maga is kelletlenül fogadta a császár konstantinápolyi közbelépését. A küldöttség lehorgasztott fejjel távozott. Túl a tábor korlátán a török rendőrség zsidó detektívjének figyelő szeme kísérte őket. Herzl nem esett kétségbe. Majd jön a segítség máshonnan. Eredmény az is, hogy a császár

foglalkozott vele és a gondolat fejedelmi udvarok körébe került. Majd megéri, ha elérkezik az ideje.

Estefelé a Jeruzsálem melletti Móra kolóniába kocsiztak. Az út festői, mint a Pireneusok hegyi útja. Broze kolonista elmeséli úttörő munkája küzdelmeit. Mikor a bogycsók érne kezdtek, éjjeleken át künn virrasztott fegyverével, hogy elűzze a sakálakat. Pedig hiénák is vannak errefelé. „Mikor hódítottak meg egy darab földet nagyobb hősiességgel?” — kiált fel Herzl meglepetten. És talán ekkor felvillant benne a gondolat, hogy ez a lassú földhódítás, az általa lenézett „beszívárgás” is íme történetekovácsoló hősi munka. És mintha ő maga is részt akarna venni benne, áhitattal lehajol a földre és fiatal ciprust ültet a közeli dombra...

Jeruzsálemben mintha égne lábai alatt a föld. Judea királyát ahasvérusi félelmek szállják meg. Mintha mindenfelől az életére törnének, hogy ne teljesíthesse tovább messiási misszióját. Nincs nyugalma, nincs éjszakai álma. Éjfél után felkel, csomagol, hogy észrevétlenül már a hajnali vonattal Jaffába indulhasson. Úgy érzi, mintha üldöznék és át akarnák adni ellenségeinek, talán harminc ezüst siklusért. Nemcsak hazafias, de szent cselekedet is volna ez „a zsidók érdekében”. Hiszen azt is terjesztették róla, hogy a protestáns vallásra akarja téríteni a szentföldi zsidókat. Az árulás, a rágalom nem válogatós. Tudta, hogy titkos kémek kísérik minden léptét és ki tudja, mi lesz a vég. Egy utcakeresztelésnél egy arab villant eléje cikázó törrel. Wolfsohn elébe vetette magát, hogy testével védje meg vezérét, szerencsére félreértés volt csupán. Mikve-Jisraelbe akarna menni még egyszer, de a kolónia igazgatója egyenesen megízeni, hogy nem akarja többé Herzlt látni, nehogy baja támadjon a török hatóságokkal. Herzl lelkében egyre idegesebben vájkál a bizonytalanság. Ha a török kormány tisztában van terveivel, talán eltéteti láb alól. Rablónak öltözött csendőrr könnyen végezhet vele. De elegendő, ha csak kiutasítanak az ország területéről. Ezzel is lehetetlenné tennék minden további működését Palesztináért. És ha mindez meg nem történt eddig, lehet, hogy az utolsó pillanatban eszmélnek reá, önmaguktól, vagy besúgásra, hogy a török birodalom épségére veszélyes ember jár a szultán szuverénításának földjén... Azonkívül háborús hírek is

keringtek a levegőben. Ki tudja, nem zárul-e el előtte a tenger?

Nyugtalanul gondol haza családjára, szüleire, gyermekeire. Jaffába érve a tengerpartra siet, bárkába ül és egymásután közeledik a nyílt tengeren horgonyzó idegen hajókhoz, hátha valamelyik felveszi és mindjárt indul vele. Végül talál egy narancsszállító angol gőzöst, amelyre menekülhet. Társai önkéntelenül követik. Rettentő vihar ide-oda dobálja a kis hajót, amelyen alig van pihenőhely. „De a szörnyű átkelés dacára most jól érzem magam, ha arra gondolok, hogy a merész palesztinai trónkövetelő úton egyelőre túlestem.“

XVIII.

A gyarmatosító bank alapítása — Newlinsky halála
— A pápai nunciusról — A hágai békekonferencián
A hesseni nagyhercegnél — A harmadik kongresszus
Szabálytalan szív működés

1898 november 18-án Herzl ismét Bécsben van. Nápolyon keresztül jött és már ott látta, mit jelentett a hivatalos német távirati iroda erről a neki oly izgalmas palesztinai találkozásról. Herzl nevét meg se említették. „Vilmos császár fogadott Jeruzsálemben egy zsidó küldöttséget, mely a palesztinai zsidó kolóniák fényképalbumát adta át neki. A küldöttség vezetőjének beszédére Vilmos császár azt válaszolta, hogy jóakarátú érdeklődésére számíthatnak azok a törekvések, melyek Palesztina gazdasági helyzetét emelni akarják, a török birodalom javára, a szultán szuverénitásának teljes respektálása mellett.“ A szűkebb vezérkarra valósággal lesújtó hatással volt ez a lekicsinylő hivatalos híradás. A zsidó kézben levő napilapok elhagyták a „kolóniák“ mellől a „zsidó“ szót. Mintha nem is az új zsidó telepekről lett volna szó még a fotografiákon sem! Maga a Welt csak pársoros hírt adhatott a lap élén. Óvakodni kellett az indiszkréciótól. Kétségbeejtően kijózanító az eset. De Herzl nyugodt. „Azért vagyok én a vezér, hogy a legszorultabb helyzetben is kitartsak.“ Ha nem lehet német, jön az angol protektorátus. Csak folytatni kell a diplomáciai lépéseket. „Palesztina mint a német császár elhagyott szerelme is érdeklődés tárgya marad.“ Nincs tehát ok a csüggedésre. De sietni kell a munkával. „Ne veszítsünk el egyet-

len napot, egyetlen órát sem. Rettenetesen megbosszulja magát.“

Közben Herzl diplomáciai apparátusa nagy veszteséget szenved. Egyik főalakja, Newlinsky, súlyosan megbetegedik. Az anticionista zsidó lapok a leghetlenebb rágalmakat terjesztik. Karl Krausz „Eine Krone für Zion“ című élelhangú maró szatirában támad Herzl ellen. És heves offenzívát kezdenek egyes zsidó lapok is Bécsben és Londonban. „Felelni nem tudok, nehogy piszkos viadalba keveredjem. A fő, hogy előrehaladunk.“ Hiszen Hechler azt sürgönyzi a badeni nagyhercegnél tett tájékoztató látogatása után: „Onkels Befinden gut.“ Ami a megbeszélte sifírás szerint azt jelentette, hogy a német udvarnál nincs baja mozgalom körül. S csakhamar maga a nagyherceg igen meleg és részletes levélben számol be neki a császár „kedvezőtlen benyomásairól“. Párizsból pedig jelentik, hogy Nordau Londonba akar utazni Wolffsohnnal, tárgyalni az ICA-val és Salisbury-val. Egyszer mindnyájan jönnek majd segíteni. A ma még gúnyolódók is. „A kelet felé siető gőzöst mindenki más-más állomáson éri majd utól. A végén azonban egyesülnek rajta a különböző állomásokon felszállottak és együtt mennek a cél felé. Valamennyit szeretettel üdvözljük, valamennyi számára van hely és munka. Sőt öröm, ha azokat látjuk közeledni, akiket mint ellenfeleket is tiszteltünk. Ilyenek a Choveve Cion, Claude Montefiore stb. Ha a kikötő biztosítva lesz, jön még utánunk sok hajó...“

A hajók indításához, de a mozgalom tekintélyének emelésére is feltétlenül szükség van a bank gyors megalapítására. Az akadályok azonban egyre magasabbra tornyosulnak. Londonból kedvezőtlen hírek érkeznek. Itt sem akar egyetlen pénzügyintézet sem a zsidó bank jegyzési helyeként szerepelni. Kann a Cook-féle menetjegyirodákat ajánlja erre a célra. Ezt a gondolatot Herzl, mint az ügysző méltatlant, kereken visszautasítja. Kétségbeesett állapot. A mozgalom egész tempója lanyhul. Nordau cikkben figyelmeztet, hogy szigorú szervezet nélkül a vezér beszélgetései államférfiakkal nem bírnak több súllyal, mint valamely szalondiskurzus a derbyfutásról. Ez talán mégis túllövés a célon. Ellene szegezi régebbi nyilatkozatát, mikor az első kongresszus után ezt írta Herzlnek: „Tekintse magát kormányának!“ Herzl tehát továbbra is foly-

tatja a diplomáciai munkát. Suttner bárónő útján igyekszik a cár közelébe jutni. Újra reámutat, hogy a kétségbeesett zsidók anarchistákká válnak, ha nem vonzza őket bűvkörébe a cionizmus. Oroszország érdeke is ez.

1899 januárjában Nordau Bécsben van és előadásával segít felrázni a közömbösséget. Herzl diplomatikusan helyreigazítja Nordau beszédjét, mely túlkeményen bánt el a gazdag zsidókkal és túlsok koncessziót adott a szocializmusnak, holott a mozgalomban bőven jut hely gazdagnak és szegénynek egyaránt.

A gazdag zsidók azonban egyelőre nem kérnek helyet sem a mozgalomban, sem a bankban. „A helyzet kétségbeejtő.” Megjelenik Wolffsohn is. De ismét csak Herzl maga jegyez ötszáz fontot a kezességi alapra. A fond perdu nő és a mozgalom napi kiadására sincs már fedezet. Irodalmi téren balszerencse ólálkodik. Február 4-én bemutatják Herzl új darabját (Unser Kätschen) a Deutsches Volkstheaterben. Félreértik, kifütyülik. Az „Új ghetto” vidéki előadásai sem hozzák meg a várt sikert. De most már Herzlt jobban érdekli, vajjon sikerül-e Suttner bárónőnek kihallgatást kieszközölnie számára a cárnál. A válasz itt is negatív. Itt-ott felvillan egy-egy fénysugár. A pápai nuncius, Tagliani fogadja és Róma jóindulatáról biztosítja. „A szentszék mindig jóakarattal volt a zsidók iránt. Ha a ghettókba zárták őket, csak azért történt, hogy megvédjék a csőcselék elől.” „Voltak megszakítások is ebben a jóakarató tradícióban” — jegyzi meg Herzl, aki nem hisz a nyilatkozat őszinteségében. Hírek jönnek, hogy az amszterdami főrabbi a nagy történeti zsinagógában prédikál a cionizmusról. Lengyelországban 100 orthodox rabbi nyilatkozott a cionizmus mellett. Londonban Zangwill nagy beszédben kelt védelmére a támadott Herzlnek. De most már gyakorlati eredmények kellenek és nem deklamációk, nyilatkozatok és szónoklatok. A bankügy pedig sehogysem jut előre. Vigasztal ismét a jószágos badeni nagyherceghez fordul, aki ezúttal is benső szeretettel kétszer is fogadja. A falon a nagyherceg fiatalkori képe a versaillesi történeti napokból. Szóba kerülnek a német birodalom alapításának nehézségei és a nagyherceg Herzl mostani küzdelmeire célozva mondja: „És ha a dolog kész, vissza kell lépni és átadni mindent másoknak, akik

ezelőtt az ügy ellenségei voltak. De elegendő a tudat, hogy vannak még jellemek, mint Ön is." És melegen, hosszasan megcsorítja Herzl kezét. Az első kérésre mindjárt kiállítja az ajánlólevelet a berlini Deutsche Bankhoz, hogy az tegye magáévá a zsidó gyarmatosító bank jegyzéseit. A Deutsche Bank azonban a nagyherceg ajánlata dacára elutasító választ ad. Sőt a nagybankok valósággal bojkottot mondanak az új zsidó intézmény ellen.

Közben a legszűkebb gárda is ellankad. Sokan az utolsó percben visszalépnek. Ussiskin is megtagadja a felhívás aláírását. „És ezekkel akarok én államot alkotni?" Valaminek gyorsan történnie kell. Levelet ír a német császárnak. Kombinálni akarja az ügyet olyképpen, hogy Angliában alakulna a jogi személy, mely megszerzi az anyagi lehetőségeket a telepítésre és a koncessziót Törökországtól, azután létesülne a tulajdonképpen „Chartered Company“ Karlsruhe székhellyel. Frigyes badeni nagyherceg protektorátusa alatt, amiből magától fog adódni a politikai fennhatósági viszony a német birodalomhoz. Egyben találgatja a császár visszavonulásának okát. A jeruzsálemi zsidók rossz benyomást tettek reá? Ők is megváltoznak, mihelyt a földhöz térhetnek vissza. A kolóniákon új nemzedék nő. Talán befolyásos gazdag zsidók nyilatkoztak ellene? Ezek félnek, hogy őket is magukkal fogják vinni. „A teljes asszimilációhoz az út csak az ország egyházán keresztül vezet. És csak azok fognak menni, akik nem tudnak vagy nem akarnak asszimilálódni.“

A császár Bülowhoz utasítja Herzlt. És ez egyenlő az elutasítással. A legsürgősebb dolog most a bank. „Aranyon mulik minden.“ Vendégül látja a jeruzsálemi tudós Ben Jehudát, akivel arab újság alapításáról tanácskoznak a palesztinai mohamedánok felvilágosítására. Ez is pénz kérdése. A bank!

De Herzl mégsem csügged.

Mikor minden barátja a bankügy elodázását kívánja, Herzl az apjához fordul döntésért. Ez a halasztás ellen foglal állást, éppúgy, mint a Judenstaat kiadása előtt. Nem szabad visszariadni. A kocka el van vetve. Herzl a magáéból fedezi a „The Jewish Colonial Trust“ első alapítási költségeit.

Március 28-án kezdődik a jegyzés, amely harminc napig

tart. Az eredmény azonban lesújtó. „Olyan hangulatban vagyok most, mint Faust, aki kész szerződést kötni az ördöggel is. Aki ma megígérné nekem a szubskripció sikerét, annak azonnal eladnék 10 évet az életemből...”

Talán néhány esztendő már el is adott érte szegény beteg szívével...

Közben biztató hírek érkeznek Konstantinápolyból. Leküldi Newlinskyt. De három nap múlva (1899 április 2) sürgöny érkezik: Newlinsky hirtelen meghalt. Nem is láthatta már a szultánt. Herzl úgy siratja a lengyel nemest, mint a cionizmus mártírját. Tekintélyes összeget küld az özvegynek. A holttestet hazahozatja Konstantinápolyból Bécsbe és nagy pompával temetteti el „a cionista mozgalom regényének e legérdekesebb alakját.” Az özvegyének nyugdíjat biztosít. Mégis sokáig lelkipurdalás gyötri Herzlt. Vajjon nem ő sietette a szívbeteg ember halálát azzal, hogy útra küldte? „Tragikus monológokat mondok el magamban.” „Széttöröm az agyvelőmet, — írja Wolfsohnnak — nem terhel-e engem a halál okának egy része?” Aztán utóiratban helyreigazítja magát: „A Newlinskyről szóló passzus kimerültségemnek eredménye. Ő akart utazni. Valahova délre akart menni és azért ment Konstantinápolyba, mert így egész családjával a mi költségünkön utazhatott. És orvost is adtam melléje. Háromezer forintot adtunk neki. Ezenkívül a háziorvosát is megkérdeztük, szabad-e utaznia. Azt felelte: „Feltétlenül!” Láthatja, milyen ideges vagyok már.”

Harmadnap érkezett Newlinsky megkésett levele Konstantinápolyból. „Szerencsésen megérkeztünk. Jól bírtam az utat és örülök neki.”

Newlinsky pótlásául új csillagok bukkannak fel. A szultán új „barátjai.” De az első lépéshez legalább egymillió font kölcsön volna szükséges. A bankjegyzés pedig az utolsó napig alig érte el a 250.000 font minimumot. Az alakulás ezután sem megy símán. Személyesen kell Londonba utaznia. Talán lendít egy kis serkentés. És ilyenkor izgatja a kérdés is: Mit szólnak a „főnökök” az újabb elmaradáshoz? Nem fogják-e „irodai kötelességeinek elhanyagolása miatt” elbocsátani? „Ez a százalmas kötelességösszeütközés kifáraszt, enervál és felőröl jobban, mint minden viszontagságok...” És még

több izgalmat hoz a „főnököktől“ való szabadulásnak vágya. Ismét lapalapítási tervek részvénytársasági alapon.

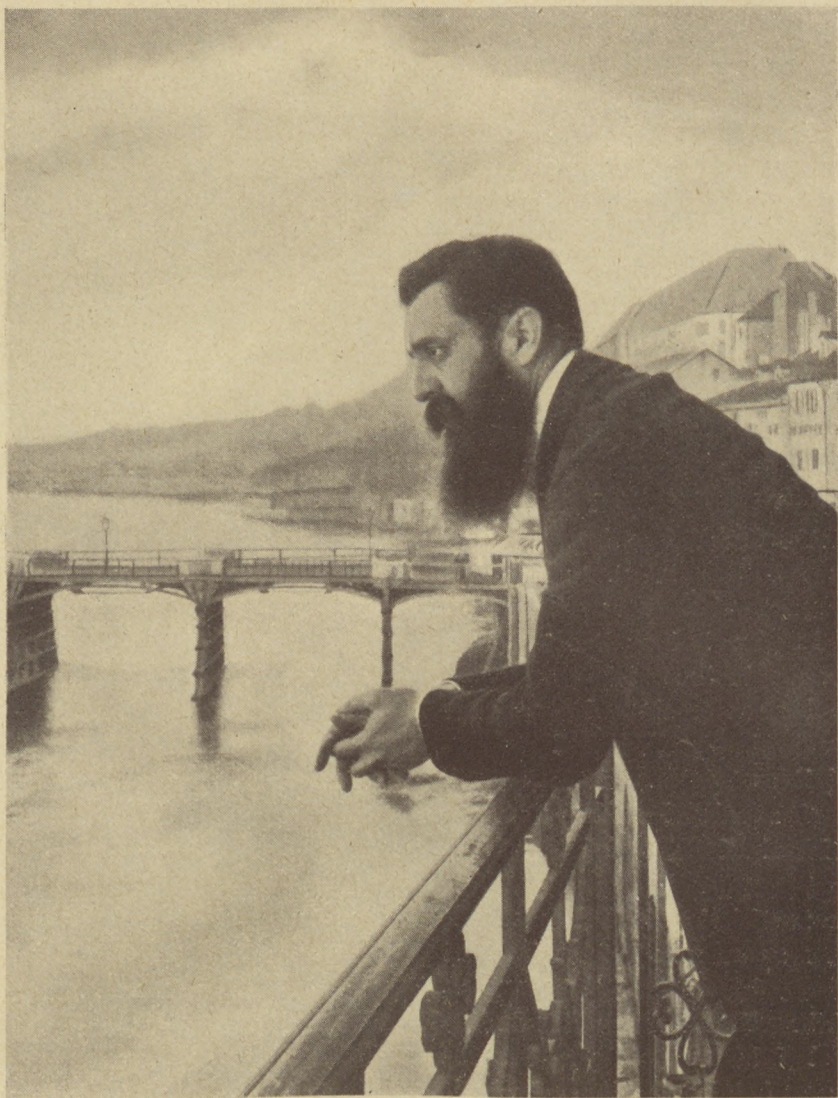
Közben Hágába megy a békekongresszusra, ahol Suttner bárónő útján megismerkedik az orosz cári diplomáciával. Köztük Bloch titkos tanácsossal, a cár zsidó bizalmasával. A fürgeeszű zsidó excellenciás elmondja, hogy a cár világbéke-manifesztumának indítóoka az volt, hogy orosz értesülések szerint az osztrák és a német császár foglalkoznak az eszmével és így elhatározta az udvar ezeknek gyors megelőzését, hogy a fiatal cár tekintélyét emeljék. Most pedig a német császár követé védi a kongresszuson a döntőbíróssággal szemben a monarchák szuverénitását. És ezektől a koronás fejektől várja Herzl az eszme őszinte pártfogását!

De ha fokozódnak az akadályok, a nehézségek hullámai között „még szilárdabbaknak kell lennünk, mint viharban a tengeren. Tengerjáró nép vagyunk.“

Hajszolt napok után hajszolt utazás. Párizsba. Ismét abban a hotelben, ahol négy évvel ezelőtt a Judenstaatot írta. „Mekkora út volt és milyen fáradság! Szívem nagyon el van csigázva. Szorongásban szenved. Arhythmia.“ Szabálytalan szív működés. . .

És az izgalmak egyre gyarapodnak. Még egy kellemetlen pört is kell lefolytatnia a nyilvánosság előtt egy újságíróval, aki mint a Welt belső munkatársa egyidejűleg az ellenlapokba is ír ellencikket. És különböző álhírlapírókkal és zsarolókkal kell bosszankodnia. A bankügy kezd, „izgatni a szennyes fantáziákat.“ Pedig még csak az előkészületek akadályaival kell harcot vívni. Most Oroszországból érkezik hír a bankjegyzés elé gördített nehézségekről. Sürgős levélben Bloch titkos tanácsoshoz fordul a hatóságoknál való közbenjárásért. Hosszú tárgyalások indulnak az Alliance és az ICA vezéreivel meddően, eredménytelenül. Újra hajszolt sietős út Londonba. Sürgönyök tömegének menesztése mindenfelé, verejtékes munka a fullasztó júliusi napokban. Végre sikerül az új bankot az angol törvények szerint bejegyeztetni. És Herzl szíve megnyugszik és újra reményekkel telik meg. És jövőre nagy álmokkal, miknek megvalósulását már nem fogja megélni. És naplójába bejegyz:

„Az én testamentumom a zsidó nép számára: úgy csinál-

Herzl a baseli Rajnahídnál

Herzl an der Rheinbrücke in Basel

F. M. Lilien felvétele — E. M. Liliens Aufnahme

Báró Hirsch Mór (1831—1896)
Baron Hirsch

Balról jobbra: Greenberg,
Zangwill, Herzl, Herzl
anya, Colonel Goldsmid

*Herzl, seine Mutter,
Zangwill, Greenberg, Goldsmid*

Herzl a kaukázusi zsidók közt.
Herzl in der Gruppe von kaukasischen Juden
Kunstsammlung der Berliner jüdischen Gemeinde

játok az államotokat, hogy az idegen jól érezze magát köztetek.“

Párizsban egy automobilkiállítást tekint meg és látja a különböző autótípusokat keresztül-kasul száguldani Palesztina betonútjain. A gépkocsitulajdonosok szövetkezete szervezi meg a töltőállomásokat. És tovább szövi az elvet, melyre egy új szót alkot: „mutualizmus.“ Mintegy középút a kapitalizmus és kollektivizmus között. A termelő- és fogyasztószövetkezetek kölcsönös kiegészítődése volna ez. De a jövőendő álmai közül kegyetlenül visszahívja a jelen. És az autóálmából tárca teremődik a Presse számára „Das Automobil“ címmel, persze Palesztina nélkül.

Bécsben rövid csata a főnökökkel, akik sokalják a szabadságokat. „Olyan megalázó helyzetben vagyok még mindig, mint egy kereskedősegéd.“ És csata a családdal, mely szintén sokalja az utazásokat és a „fond perdu“ növelését a gyermekek vagyónából. De a megszállottság ereje nem enged. Hiába egyes zsidó hetilapok aknamunkája, hiába a hazug hír, hogy a badeni nagyherceg „igen szkeptikusan nyilatkozott“ egy zsidó tudós előtt a cionizmusról. Herzl tudja, hogy ez lehetetlen és bizalommal folytatja útját. Heidelbergben át Darmstadtba siet a hesseni nagyherceghez, akinek nővére az orosz cárné, és éppen vendégül várja sógorát, a cárt is. A nagyherceg megígéri közbenjárását. Palesztina földrajzi helyzetéről nem sokat tud ugyan, Arábiát összetéveszti Szíriával, de ezt a „fejedelmi geográfiát“ Herzl udvariasan nem veszi észre. Herzl most már általában nyugodt közömbösséggel tárgyal fejedelmekkel. „Megszokja az ember az audienciákat.“ Innen sebtiben Baselbe, a harmadik kongresszushoz. „Megszokja az ember a kongresszusokat is.“ A zsidó tribün létezése már megszokott tény lett. És nőtt a tekintélye, ha nem is áll mögötte hatalmi erő. Elvi kérdés alig került vitára a harmadik kongresszuson. A vallásos elemek megnyugtatóására a kongresszus ismételtelen leszögezte, hogy a cionizmus sohasem fog olyasmit kezdeményezni, ami a zsidóság vallásos felfogását sérthetné. Akik jelen voltak, láthatták, hogy alkonyatkor a terem sarkában és a folyosóin csoportok verődnek össze, hogy „minjában“ mondassák el az esti imát. A szabadság szelleme nem jelent Istentől való eltávolodást. A csoportok között álltak a cserkész-

ruhás, magas, szörmekucsmás, töltényöves kaukázusi zsidók is, akik a havas hegyek közül jöttek népük szabadságának hírére. Herzl gyönyörködve fényképeztette le magát új daliás testőrségével.

A harmadik kongresszus szentesítette a Szervezeti Szabályzatot. A Szervezethez való hozzátartozást egy szimbolikus cselekedet jelzi, mint hajdan a bibliai népszámlálásnál: a sékel megadása. Ezzel is dokumentálja, hogy „az egyén népe egy atomjának tekinti magát és élete egy pillanat csupán népének örökkévalóságában. De az a pillanat nagy kötelességet ró reá.“ Szimbolum ez a mindenkire egyformán kirótt sékel annak is, hogy a közös, egységes akarat a leghatalmasabb építő erő. „Nem a pénz fogja a cionizmust megvalósítani, hanem az eszme. Pénzzel lehet napszamosokat bérelni, de egy népet nem lehet ezen az úton megmozgatni. Ezt csak az eszme teheti, mely már meg is tette ezt.“

Ezért tartotta Herzl nagyon fontosnak a Szervezet kiépítését, amely a tömegeket mozgásba hozza és a lelkesedés szárnyaira emeli. A zsidó nemzeti eszme természetesen távol áll mindenféle agresszivitástól, csak a zsidó nép sajátosságainak és értékeinek megóvására törekszik. Az egyetemes zsidóságot egyesítő gondolat magában végtelen lelki felemelkedést jelent. És szent célt ad neki Palesztina újjáépítése. „Palesztina pedig nemcsak a fenséges gondolatok és a szerencsétlen nép hazája, hanem földrajzi helyzeténél fogva egész Európának fontos. Ázsia lesz a legközelebbi évtizedek diplomáciai problémája“ — mondja prófétai látással. Ezért nemcsak morális, hanem reális érték is a szervezett zsidóság, mely így politikai tényezővé is erősödik. „Nagy jelentősége lesz a zsidó nép megnyerésének minden nemzet előtt.“

A realizáláshoz azonban reális eszközök is kellenek. Nem filantrópiái, hanem nagyszabású gazdasági alapon álló bank, amely méltó a nagy eszméhez.

A kongresszus egyik fontos kérdése a bankalapítás szentesítése. Ez lesz a szultántól kérendő charter ügyében a szerződő jogi személy. És Herzl valahogy úgy érezte, hogy ezzel a gyarmatosító bankkal tulajdonképpen nemzeti bankot ad a zsidó népnek, amely kicsiben ugyan, de mégis fönnálló állami trans-

akciók, nemzeti hitelek és államkölcsonök ízével ismerteti meg a mindig csak mások számára kölcsönt szerző zsidókat. A bank fog előleget adhatni a cionista szervezet következő költségvetésére is, biztosítékul pedig leköti a jövőendő sékeleket, mint más nemzeteknél az adókat. És ki vonhatná kétségbe, hogy nemzeti akarat megnyilvánulása ez is?

Még folytak a harcok az egyes részletek körül. Hajnalig tartó viták sokszor apróságokért. „A Baden melletti alagút jut eszembe, amelyet a Déli Vasut Társaság fölöslegesen síkságon épített, csak azért, hogy a bécsiek lássák, milyen is egy alagút...“ Itt olykor sziklákat kellett átvágni. De az út a célhoz vezetett.

A bank mégis csak megvan. „És ha valaki még felveti a kérdést, hogy a cionista mozgalom komolyan vehető tényező-e? — a zsidó gyarmatosító bank részvényjegyzőinek százezrei megadták reá a feleletet. Szibériából, Kína határából, a legdélibb Argentínából, Kanadából és Transvaalból jött a válasz. Mi, akik mindig friss lelkesedéssel szolgáljuk eszménket, nem szoktunk a hozott áldozatokkal dicsekedni, de mikor a műnek ezt a befejezett részét átadjuk a kongresszusnak, könnyíthetünk egyszer a szívünkön és mondhatjuk, hogy ez volt eddig a legnehezebb áldozat, amelyre magunkat rászántuk.“

Herzl mindig úgy tekintette a dolgot, hogy személyesen felel e banknak minden egyes tételéért. Mint ahogy személyesen ellenőrizte a részvények nyomását és számozását a nyomdában, éppúgy mint a nemzeti alap filléres bélyegének nyomását is. A legkényesebb vigyázatosságra van szükség, mihelyt közpénzekről van szó. Mindvégig ellenezte, hogy a bank üzletekbe bocsátkozzék. „Nem csacsiságok, játékok, kalmárkodások, minski discountüzletek számára alapítottam én a bankot, hanem valami nagyra, a Charter számára és mindenre, ami ehhez vezet“ — írja Wolfsohnnak. „A szakférfiak“ véleményével szemben hangsúlyozottan ragaszkodik ahhoz, hogy a bank címében okvetlenül benne legyen a „Jewish“, „Jüdisch“ szó. Mert ez is csak becsületet fog hozni a zsidó névre.

Csak egy „üzletbe“ menne bele szívesen. Ha Alex Marmorek-

nek csakugyan sikerülne a tuberkulózis elleni szérum diadalra-vitele. Ezt a kezébe vehetné a bank és dicsőséget szerezne vele a zsidó népnek az egész emberiség előtt. Herzl valósággal rajong Alex Marmorekért. „Micsoda bensőleg szép ember ez! Nagyon szeretem őt. Azt mondotta nekem: „Ha a tuberkulózissal elkészülök, nekimegyek a maláriának. Palesztinában fogom tanulmányozni, kolonistáinknál. Ez persze életembe kerülhet. De ha megtaláltam a gyógyszerét, feltárul egész Afrika. A malária a kulcs, mely Afrikát az európai kultúra elől elzárja.“ Micsoda grandiózus felfogás! Aki nagyot akar, az előttem nagy ember, — nem aki nagyot ér el. Az elérés a szerencsén múlik...“ Herzl aggódik, hogy előbb fogják a bacillusok megölni őt, mint ő azokat. „Alex a mi legjobb értékünk...“

A gyarmatosító bank persze csak átmenet, lépcső a nagy földszerző intézethez, mely a Charter elnyerése után létesül. De Herzl már látja túl a nagy tranzakciókon a gyarmatosítás lendületét. Agyában újra összevillan az álom és a valóság. És extázisában papírra veti egy cion-regénynek címét: „Alt-Neuland.“ Ős-újjon. És alatta a mottó: „Ha akarjátok, nem mese.“

XIX.

Tragikus pillanatok a regényben és a valóságban —
Lord Salisbury bejelentése — Mozgolódás Magyar-
országon — A próféta a színpadon — Akadályok
mindenfelé — A bolygó zsidó hajók — Történet
az arabról

A regény hőse, aki a regényt írja és éli is, kettős tragikummal terhelt járja az élet útját. Összeütközések a regényen belül és kívül. A nagy eszme megvalósításának kemény göröngyein álmodja a legszebbet és a valóság súlyos béklyói húzzák, egyre húzzák lefelé. Szinte minden kongresszus után feljegyzí Herzl a naplójába: „És most, hogy egy hétig a szabadság érzéseit kóstoltam és úr voltam, újra vissza kell térnem csúf szolgaságomba, a Neue Freie Pressehez. Néhány rongyos ezer forint kérdése ez, amelyről mint családapa nem szabad lemondanom.“

Több mint ötvenezer forintot áldozott Herzl a bankalapításra. Az anyagi gondok egyre fenyegetőbbnek állanak eléje. Az elbocsátás most valóságos katasztrófa lenne. A Pressenél gúnyolódnak a „pénzügyi spekulációkon“. Bacher szerint most gyorsan „túl kellene adni az egész ügyön, mert a bankból bűz jön majd ki“. Herzl önérzetesen felel: „Ez a bank tisztább mint azok, amelyeket az újságok oly barátságosan ismertetni szoktak. Az alapítóknak nincs belőle hasznuk...“ Egy londoni zsidó lap „bizonyos bankmanipulációkról“ közöl tendenciózus beállításokat. A helyzet egyre kínosabb. Valami csodás fordulatnak kell jönnie az életben és a regényben egyaránt. Künn segítség jöhet a szultántól, ha fogadná, megadná a

Chartert és szenzációs eredménnyel lehetne a világ elé lépni. Benn, ha új napilapot lehetne alapítani, vagy megvenni a Presset és megszerezni a teljes függetlenséget. De minden remény hajótörést szenved itt is, ott is. Valami fénysugár megint Anglia felé mutat. A walesi herceg Marienbadban üdül, talán fogadná Herzlt és magáévá tenné eszméjét. Hechler mint hűséges előfutár odasiet. Hosszú orral jön haza. Az adjutáns nem is engedte a herceg elé, „akit jobban érdekelnek fiatal izraelita nők fotografiái, mint az öreg zsidó falak Jeruzsálemben“. Viszont Lord Salisbury kijelentette egy előkelő angol hölgynek: „Várjon, a cionizmus segítésére még reákerül a sor.“

Közben híre jár, hogy az orosz cár meg fogja látogatni a badeni nagyherceget. Herzl már-már a cár közelében érzi magát. De ismét füstbe megy a remény. A cár egyelőre csak emlékiratot óhajt elfogadni Herzltől. A regény az ős-újhonról épül a fantáziában. De a valóságban mérlegelni kell David Trietsch Cyprus-sziget tervét is, habár a legutóbbi kongresszuson Palesztinával szemben említve mérhetetlen felháborodást váltott ki. És Mezopotámia is szóba jöhet, Ábrahám misztikus őshazája. Talán mint átmeneti állomás Erec Jisrael felé, amelyet innen el lehet majd foglalni erőszakkal is. De mit szólnak ehhez „Cion barátai?“ Már így is zúgolódni kezd az ifjúság, hogy a vezér oly sokáig a tengeren tartja hajóját és még mindig nem mutatja az Ígéret földjét. „Columbus matrózai is halhatatlanok . . .“ A legközelebbi kongresszus elé feltétlenül konkrét területet kell vinni és nem csupán álombirodalmat. Amellett egyre fogynak az anyagi eszközök. Rengetegbe kerül a kongresszus, az utazás, a közbenjárás. És mindent Herzl fedez. „A Welt már 25.000 forintomat emésztette meg. Amellett annyit szidják az orgánumot, amelynek az egész fejlődést köszönhetjük.“ „Mindenki bele akar szólni, fizetni én fizetek egyedül.“ „Talán máris — írja Wolfsohn-nak — sokat vétkeztem a gyermekeim ellen, hogy annyi pénzt áldoztam a cionizmusra, eltekintve a munkától, melyet keresetre lehetett és kellett volna fordítanom.“ A Végrehajtó Bizottság számára is folyton újabb pénzt kell előlegeznie a folyó költségekre. Pedig vannak bankárok, közgazdászok, pénzemberek, akik jobban tehetnék, de hallgatagon tűrik, hogy az

ideálok álmodozója viselje eszméjének anyagi terheit, míg össze nem roskad. „A mi embereink élénk érdeklődéssel nézik a balkonról, hogyan dolgozom...“

Herzl vissza akarna fordulni az irodalomhoz. Melanchólikusan mondja egyik barátjának, a szerkesztőség ablakából kifelé merengve: „Úgy jártam mint valaki, aki íróasztalánál ült és hallotta, hogy künn az utcán emberek perlekednek, viaskodnak és kiment, hogy békét szerezzen a háborúskodók között, de azok magukkal sodorták, vitték és nem tudott többé íróasztalához visszatérni.“ Mintha az irodalom is hátat fordítana neki. Új színdarabokba fog, de elkészült darabjait is nehezen lehet színrehozni. A színházak félnek a cionista vezér nevével induló vígjátéktól is. „Muttersöhnchen“ című régi vígjátékát átdolgozza Girardi kómikus szabására. „Nincs semmi, ami irodalmilag utálatosabb volna előttem. Talán meg is szólnak majd, ha kitudódik, hogy én mint „próféta“ ilyen basse besogne-t csinállok. De mit tegyek? A cionizmus sok pénzembe kerül s semmit sem szabad hogy behozzon. Másrészt mint „német író“ „rengeteget ártottam magamnak.“ Az egyik darabját („I love You“) ki is füttyül a Burgtheaterben. És a fütty nem annyira a darabnak szól, mint inkább a szerzőnek. „A cionizmusból nem szabad élnem, az irodalomból nem engednek élni...“

Egy utolsó kártyára szeretne még feltenni mindent. Egyik „főnöke“, Bacher, vissza akar vonulni a Pressetől. Talán meg lehetne szerezni az ő tulajdonrészét? Herzl megáldatja magát apjával, anyjával, mielőtt a tárgyalásra, illetve az ügy megpendítésére indul. Megilletődve beszél Bacherrel: „Önállósítani akarom magam. Minden segéd erre törekszik. Független akarok lenni. Most negyven éves vagyok. Még tíz évem van a teljes munkára. Átengedheti nekem a részét. Hisz a ház fia vagyok. Inkább adhatja nekem, mint idegen pénzembernek.“ Bacher társának, Benediktnek beleegyezésétől teszi függővé az ügyet. Herzl emlékezteti: „Négy évvel ezelőtt, mikor a kormány új lapalapításra hívott meg, Ön csak annyit mondott, hogy fájna Önnek, ha távoznék. Ez elegendő volt arra, hogy a maradás mellett határozzak. Nem kértem és nem kaptam érte semmit. Ön hozzáfűzte: „Mi már öregek vagyunk, ki legyen a mi utódunk?“ Ma pedig, hogy a kérdés komoly

lett, Benedikt nem fogadna el társnak? Akkor jobb, ha elmegyek . . .“ Izgatottan tért haza. Szívbántalmak ágyba döntötték. De másnap energikusan nekiindul a másik párbajnak Benedikttel. A tárgyalások Herzl pozíciójának megszilárdításához vezetnek ugyan, de a betársulásból nem lesz semmi. Ismét eredménytelen, reménytelen minden.

Komor hangulatban utazik Budapestre, nővére sírjára. És egyúttal tárgyalást folytatni egy kis magyar csoporttal, mely az eszme zászlóvivői közé akar állani. Eddig nem igen jelentkeztek a földiek. Legfőlebb vitát folytattak a mozgalomról, de személyes részvétel nélkül. Csak Pozsonyban jelentkezett „az első magyar testőrség“ Bettelheim Sámuel kapitánysága alatt, előbb „Jagdíl Tóra“ — tóragyarapítók cégérével, majd nyíltan „Ahaváth Cion“, Cion szerelmének lobogójával, mely alá, a rabbi engedélyével, a jesiva 120 jámbor növendéke is sorakozik. 1899-ben Bettelheim felkereste Herzlt Wienben, „országos központ“ létesítése végett és Herzl kijelentette, hogy Magyarországot a legjobb területek egyikének látja a cionizmus számára. A magyar zsidó igen jó elem, még a zsidóságban gyökeredzik sok rétege és még nincsen is úgy asszimilálódva, mint az angol, francia, vagy akár német zsidóság. Azonkívül nyitva áll előtte a kérdésnek egész német irodalma, melyet megérthet.

Mégis Budapest szíve csak igen lassan nyílt meg előtte. Ágai Adolf résztvett mint vendég a legutóbbi kongresszuson, de aktivitásra való elszántság nélkül érkezett haza. Herzl súlyt helyezett Ágai véleményére és meggyőzésére és egyik levelében írja neki: „Kedves Mester Uram! Ne tartson nevetlen fickónak, hanem az „Izrael és Fiai“ nagykereskedőház levelezőjének. Mearboh kanfoth hoorec (a föld négy széléről) kapok leveleket és kénytelen vagyok válaszolni. Ezért váratom meg legtovább barátaimat, akiknél kevésbé vagyok kitéve a veszélynek, hogy Seiffensteiner Salamon átkozódásaival fognak elborítani.“ Herzl bizonyítja Ágainak, hogy Franciaországra vonatkozó jóslatai mennyire beváltak. „Az Ön Stefan von Uto*) barátja tehát nem chámer, és talán még napjainkban megérjük, hogy az utópia épp olyan igazság lesz, mint a

*) Azaz: Pista von Uto, vagyis Utopista.

rekonstruált Görögország, az egyesített Németország, Italia chi a fatto da se és más alakulatok, miket azelőtt mesének tartottak. Kár, hogy testvéreim annyira elkészerítik az életemet. De talán ez is javára szolgál a dolognak.“ Magyarországon is az ifjúság kezdett felfigyelni, különösen az önérzetében megsértett egyetemi ifjúság, amelynek bécsi mintára fülébe zúgták az új antiszemita nótákat: „Ami zsidóban a baj — nem a vallás, de a faj.“ Herzl jóslata itt is teljesedett. Bécs átplántálta a fajgyűlölet bogáncsait Budapestre. A jogász Hajdu Marcel felkereste Bécsben Herzlt, aki megígérte, hogy rövidesen Budapestre jön Oscar Marmorekkal együtt és körülnéznek. Ezt az ígéretét váltotta be most a Royal-szálló fehértermében tartott kis tanácskozással, melyen jelen volt Ágai, Visontai, Reich, Alexander, Neugebauer, Sebestyén, Dornbusch, Vészi, Székely Ferenc, Kohner, Heidelberg és mások, vagy tizenketten, akik nem lettek mind apostolai.

„Azt tanácsoltam nekik, — írja ekkor Herzl naplójában — hogy a magyar zsidók egyelőre mint nem-cionisták nyilatkozzanak a mozgalom érdekében. Ezzel a szép gesztussal jövőendő veszélyeket hárítanak el. Mert az orosz zsidó bevándorlást elvezetik a határtól és ezzel egyszersmind szelepet nyitnak a jövőben Magyarországon is elkerülhetetlenül fellépő antiszemitizmus levezetésére.“ Visontai megígérte, hogy megnyeri az ügynek pártvezérét, Ugron Gábort, a többiek más befolyásos keresztényekkel fognak tárgyalni. „A magyar zsidó viszonyok távolról sem olyan rózsásak, mint ahogy a külföldön hiszik.“

Visszaérkezve Bécsbe, újabb rossz hírek fogadják. A zsidó bankemberek denunciálása folytán a hatóságok mindenféle akadályokat gördítenek a bank részvényeinek jegyzése elé. Herzl Körber miniszterelnökhöz siet, aki gyors orvoslást ígér és egyben igénybe veszi Herzl sajtósegítségét.

Nagyobb baj, hogy a jegyzett összegek sem folynak be és a londoni cégjegyzéshez szükséges összeg nincs még együtt. Izgalmas levelezések, viták és bosszúságok. Újból el kell utazni Angolországba személyesen „rendet csinálni“. És közben a mindennapi munka folytatása. A sors ironiája, a legkritikusabb napon tárcát kell írnia a divatkiállításról. És próbálni kell az új darabot is („Gretel“) a Raimund-Theaterben.

Körber miniszterelnök egyre sűrűbben hívja magához politikai tanácskozásokra és Herzl recepteket ad, hogyan oldja meg a legnehezebb kormányzási kérdéseket, a nyelvproblémákat, parlamenti bonyodalmakat. Titkos ajtón jön-megy Herzl szinte naponta és valahányszor a miniszterelnöktől távozik, fájdalmasan gondol arra, hogy ezzel az energiával, képességgel saját országépítő politikáját csinálhatná. De talán ez az út? Goluchovszky külügyminiszter útján beajánlhatja a szultánhoz. Ezért dolgozik annyit. Körbernek beszédvázlatokat készít, vagy kész beszédébe „lendületes mondatokat” illeszt, „hogy hatása legyen a padok és ablakok felé...”

Körber segítségével majdnem nyélbe ütődik újra egy új napilap alapítása. De alig derül kissé, a láthatáron újabb felhők borulata. Kiutasított román zsidók rajai vonulnak végig országból-országba. Ausztria el akarja zárni a szerencsétlenek elől a bukovinai határt. Herzl közbenjárása humanitásra bírja a kormányt. De a zsidó hontalanság gondja és fájdalma most még gyötrőbbben tépi lelkét.

A román zsidók exódusával kapcsolatban kipattan a jótekonysági akciók siralmas csődje. Csak egyes jószívű magánosok segítenek. Zimonyban a hitközség 200 kiló kenyeret rendel az emigránsok részére egy keresztény péknél, de ez nem akarja elfogadni a kenyér árát sem a hontalanoktól, sem a hitközségtől. Viszont Bécsben a Dunaparton szabad ég alatt hevertették a szerencsétleneket és senki sem törődött velük. „Hol vannak a gazdag bécsi zsidók?” — kérdezték mindenfelé. Bécsből visszaküldték az emigránsokat Budapestre. Innen vissza Romániába. A bolygó zsidó hajó, mely sehol sem tud partot érni. És kiderül, hogy maga a bécsi Alliance kérte a kormánytól az „idegen zsidók” visszatranszportálását. Herzl éles harcot indít az Alliance példátlan eljárása ellen. A Romániából jövő másik transzport 14 napig hevert a Dunán a piszkos uszályokon. Még a partra se engedték a kivándorlókat. Buzgó misszionáriusok belopóztak a hajóra és egyrészüket keresztény hitre térítették. És kiderül, hogy az Alliance bécsi vezetője a pesti hitközséget is arra kérte fel, hogy eszközölje ki a kormánynál a magyar határ szigorú elzárását, de a pesti hitközség felháborodva utasította vissza ezt a feltevést, mely veszélyes precedens volna arra, hogy a hitközség ellenséges

korlátozásokat kér zsidók ellen. „Mindent meg fogunk tenni, hogy szerencsétlen testvéreinken segítsünk, — írja Baumgarten az előljáróság nevében — de ilyen végzetes lépésre, melyre a zsidóság ellenségei mindig hivatkoznának, sohasem szánjuk reá magunkat.“ Herzl ezúttal meg volt elégedve szülővárosa zsidóságának viselkedésével. Sándor Pál vezetése alatt bizottság alakult és nagy összeget gyűjtöttek, melyből a visszajöttöket Rotterdamba és hajójegyhez segítették. Az antiszemita lapok támadják a magyar zsidóságot. Ha csakugyan olyan jó hazafiak, miért dobnak ki annyi pénzt erre az idegen hordára? Az anticionista lapok pedig Herzlt támadják és úgy állítják be, hogy a cionizmus hirdetése serkentette a román zsidókat kivándorlásra. És letagadják az egyszerű tényt, hogy kiutasított zsidókról van szó, hontalanokról, akik honjukat nem is Cionban keresték, hanem Amerikában meg Argentínában. Az „Egyenlőség“ humoros kroit közöl a készülő negyedik cionista kongresszussal kapcsolatban: A jeruzsálemi zsidó parlament követeli a palesztinai határok elzárását a román zsidók elől! Ferde humor lett a legszomorúbb szégyenből.

De haladni kell tovább. A cél felé. „Valahol kell, hogy a zsidó gazdanép legyen. Csak ez adhatja vissza önérzetét!“

Hajszolt állapotában Herzl ismét a badeni nagyherceghez siet, bejelenti, hogy Angliába megy, talán sikerül megnyernie terveinek lord Salisbury. A nagyherceg ezúttal is bizalmasan föltárja előtte az egész európai politikai konstellációt. Megvilágítja Németország és Anglia feszült viszonyát, melyet a kereskedelmi világverseny idéz elő. Tengeri háború katasztrófa lenne, mely Németországot vesztébe sodorná. Franciaország örülne, ha konfliktus törne ki, Oroszország pedig zsákmányra vár. Ezért helyeznek oly nagy súlyt Ausztria szövetségére. Ha Herzl megnyeri Salisburyt a cionizmus ügyének, Németországnak sem kell attól tartania, hogy komplikációkba keveredik miatta. Csodálom Önt, hogy annyi ellenség dacára így kitart, — mondja a nagyherceg melegen — különösen hitsorsosai közt van sok ellensége. Itt én vagyok egyetlen híve. Már ismételtén biztosítottam hitsorsosait, hogy zsidóink közül egyet sem kívánunk el innen, senkinek se kell mennie... Az előcsarnokban várakozó tisztek csodálkozva néznek a zsidóra, aki megint ötnegyed óráig ült legfőbb uruknál.

„Áthaladtam a csoporton köszönés nélkül, mert ismerem ezt a fajtát és nem akartam alkalmat adni arra, hogy köszönetemet zsidó alázatosságnak fogják fel...“

Pár nap múlva Londonba érkezik. Angolország lord főbírája és laureátus költője, Austin, szeretettel fogadja kastélyában a zsidó igazság álmodozóját. „Angliában nincs antiszemitizmus és nem is lehet soha“ — mondja lelkesen Mrs Austin, Herzl úgy véli, hogy az angol-búr háború sikertelensége esetén itt is felléphet az antiszemitizmus, mert az angol vereséget itt is a „zsidó pénzcsinálók“ rovására írják majd. Herzlt megkapják a laureátus otthonának szép külsőségei. „A nevetséges forradalmárok kigúnyolnak minden formáságot. Pedig a forma, amely sok nemzedék végtelen munkájából merevedik meg, visszahat a tartalomra is.“

Austin bevezeti Herzlt az angol kormánynál. Maga Salisbury azonban el van foglalva az afrikai háború gondjaival. A bank kormánya is cserben hagyja. Kann lemondása óriási zűrzavart idéz elő. Bent palotaforradalom, künt pedig újra megmozdult a támadás mindenfelől. Soha olyan izgatott hangon nem beszélt még Herzl a nyilvánosság előtt, mint Londonban a bankkal kapcsolatban.

Ismerik a történetet az arabról, aki megölt egy embert, mert az kérdezte tőle: Hova viszi a borjút? Egy arab, aki, mint legtöbb földije, türelmes, közömbös ember volt, egy reggel kis borjut vitt falujából a városba. Az országúton egy ember jött szemközt és kérde: „Hová viszed a borjudat?“ Az arab szeliden felel: „A városba, jó barátom. Isten áldjon meg.“ Egy perc múlva újra szembejön valaki, azután egy második, harmadik, negyedik és mind kérdi, „hová viszed a borjudat?“ És ő még mindig jámboran felel: „A városba, jó barátom. Isten áldjon meg.“ A hatodiknál már kissé türelmetlenebb lett: „A városba, jó barátom“ — felelte, de az „Isten áldjon meg“ már elmaradt. A hetediknél már a „jó barátság“ is elmaradt. Mogorván, röviden felelte: „A városba.“ A nyolcadik kérdező arcán már gúnymosolyt vélt felfedezni. Mérgesen nekiesett és agyonütötte. A cionistáknak is folyton ugyanazt a kérdést adják fel. És már mi is kezdjük elveszíteni a türelmünket, habár mindig újabb átmenőkkel találkozunk. És minél több kérdezőt intézünk el, annál közelebb jutunk a mi

borjunkkal a városhoz. Sokan azonban azt vágják a szemünkbe, hogy nem igaz, nem a városba megyünk. Sőt a város nem is létezik. Vagy hogy nem vagyok jó barátod és Isten nem fog megáldani. Ezeknek egyszerűen hátat fordítunk. Azt feleljük: Mindjárt ott leszünk a városban! Vannak, akik orrukát fintorítják, hogy csak a szegények tartanak velünk, a gazdagok nem! De az ilyen beszédek csak igazolják az antiszemitákat, hogy a zsidónál a pénz minden és csak a gazdagok véleménye számít. Szerencsére nincs elég idő ahhoz, hogy elolvassam az összes inzultusokat, melyekkel zsidók részéről előttenek. Csak olykor kerül elélem egy-egy ilyen csinos csokor és ilyenkor nem harag fog el, hanem szégyen, hogy ilyen zsidók is vannak, akik népük ügyének munkásait bemocskolják. Némely ellenségünk odakünn csóválja a fejét: Látjátok, ilyenek a zsidók, így bánnak saját fiaikkal, akik népükért fáradoznak. Olyanok is akadtak, akik azt terjesztették, hogy anyagi hasznot húzok a mozgalomból. Legközelebbi barátaink tudják, mit áldoztam. És a zsidó becsület követeli, hogy erről hallgassak... Nekem támadtak bőszen, hogy bankot alapítunk és már azt kürtölték, hogy az Aranyborjut visszük be a városba. Nem tudják, mennyit áldoztunk erre a bankra saját zsebünkből, amikor itt nyíltan a szemünkre vetették, hogy ki akarjuk rabolni a pénzt a szegény emberek zsebéből. De éppen a gyalázkodások túlzásai vették el azoknak életét. Nem riadunk vissza attól, hogy koldusokkal és éhezőkkel kell mennünk, ha a cél az igazság!

De a koldusok és éhezők is lázadoznak. Késik a manna hullása és zúgolódnak a vezérük ellen. „Cion kedvelői“ türelmetlenek és már az úton szeretnék levágni a borjut. Ifjú diákok összeesküdnek a tehetetlen „öreg“ ellen... És nyugtalanító, hogy ismét önkényesen hagyta el Bécset, a „rab-szolgatartók“ beleegyezése nélkül. „Speciális góluszban vagyok, állásom elvesztése a Pressenél nagy katasztrófa volna számomra... A szegény zsidóknak valóban válogatott pechjük van. Akad valaki, aki segíteni akar és tud, — mert szilárd meggyőződése, hogy személyes intervenciómmal gyorsan előrevinném az ügyet — s ez gazdaságilag nem független és gyermekeinek kenyeré miatt reszket... Amellett már rendkívüli pénzáldozatokat hoztam és most már szinte vagyon

nélkül állok itt . . .“ Zangwill felvetette Londonban az eszmét, hogy Herzl a cionista szervezet anyagilag is lekösse és lehetővé tegye neki, hogy teljes idejét függetlenül a mozgalomnak szentelhesse. De Herzl erről hallani sem akart. „Máról holnapra elveszíteném minden tekintélyemet náluk és szememre vetnék a falat kenyeret . . .“

A nehézségek pedig egyre tornyosulnak. Mintha minden összeomlással fenyegetne és maga alá temetné a hőst és regényét. Herzl már el is készítette a maga sírfeliratát. „Ezt írjátok a sírkövemre: Túlságosan jó véleménye volt a zsidókról.“

„Die Welt“
Redaktion und Administration
Wien,
IX., Türkenstrasse 9.

30. I. 1902
Wien, den 1902

Lilien auf dem Felde,

oder sonst ähnlich müßte man
Sie ja nennen, um Ihre Harmonie
nicht durch einen sehr geachteten Herrn
oder dergleichen Streif zu stören.

Für das Rheinübergangsgebilde
herzlichen Dank, es wird mich
stets an die angenehmen Minuten
erinnern, die ich mit dem liebens-
würdigsten Knackherl verbrachte

auf Wiedersehen, lieber
Meister Lilien, Ihr ergebener
Herz

Bitte doch auch um zweite
Copien für meine Mutter
(d. h. sie kriegt die erste, u. die
zweite bleibt bei mir.)

Herzl levele Lilienhez

XX.

Vámbéry segítségével a szultánhoz — „Vámbéry bácsi zsidó ember“ — A negyedik kongresszus Londonban — Tárgyalás Körber miniszterelnökkel Budapesten Vámbérynél — Átlépés a gyakorlatba
A szultán előtt

Már a negyedik kongresszusra folytak az előkészületek, mikor Herzl megtudta, hogy a szultán június elejére magához hívta Budapestről Vámbéry Ármin egyetemi tanárt, aki a szultán húgának egykori tanítója volt és az uralkodónak teljes bizalmát bírja. Herzl azonnal Budapestre küldi Hechlert. Vámbéry közben már el is utazott. Herzl utána küldi követét Konstantinápolyba is. A regény elejtett fonala ismét a kezébe kerül. És már-már Sabbatai Cvinek érzi magát „azzal a különbséggel, hogy Sabbatai naggyá tette magát, hogy a föld nagyjaihoz hasonlítson, én azonban a nagyokat oly kicsinyeknek találom, mint jómagamat“. Vámbéry megígéri a közbenjárást és újra kigyullad a remény fáklyája. De csakhamar ki is alszik, Herzl megbízottja siffrirozott sürgönyt küld: „Schlesinger (Vámbéry) megkísérelte, Cohn (a szultán) röviden elutasította.“ De talán mégsem vészett el minden lehetőség? „Ha igen, akkor tovább írom regényemet, Ős-újhont. Mert akkor a mi tervünk csak jövőendő és regény.“ Herzl izgatottan utazik Vámbéry elé Mühlbachba. Huszonnyolc órát utazik gyorsvonaton ide-oda a néhány órai beszélgetésért. Vissza kell sietnie, mert kisleánykája, Pauline, torokgyulladásban fekszik. Herzl csak most ismerkedett meg a „rendkívül érdekes hetvenéves sánta magyar zsidóval, aki nem tudja, török-e vagy

angol; németül ír, tizenkét nyelvet beszél egyformán folyékonyan és öt vallásnak volt a híve, kettőnek papja“, Disraeli útján lett az angol királynak és kormányának meghittje. Törökországban mint kávéházi énekes kezdte és másfél évvel később intimusa lett a nagyvezérnek. A szultán asztalánál eszik, vele együtt ujjáival a tálból, de mindig attól fél, hogy megmérgezik. A Yildizben aludhat, de fél, hogy éjjel meggyilkolják. Vámbéry mindjárt szívébe fogadja Herzlt. Segíteni akar, amiben csak lehet. „Nincs szükségem pénzre, gazdag ember vagyok. Arany beefsteaket nem ehetem. Kamataim felét sem tudom elkölteni. Ha segíték, csak az ügyért teszem.“

Herzl el van ragadtatva Vámbérytől, akit személyesen és leveleiben ezentúl csak „bácsi“-nak és „kedves bátyámuram“-nak szólít. Minden hozzáintézett levelét pár magyar szóval vezeti be. „Vámbéry bácsi zsidó ember.“ Ezért értjük meg egymást. „Királysírt akar magának állítani önéletrajzával. Koronázza meg a piramisát ezzel a fejezettel: hogyan segítek előkészíteni a zsidóknak, népemnek hazatérését! Az ön egész csodálatos élete olyannak fog tűnni, mintha csak erre lett volna predesztinálva!“

Néhány nap múlva levél érkezik Vámbérytől: Írásban nem lehet kérni a Mamzertől (szultántól) semmit. Herzl meggyőző erejével beléje szuggerálja: miért ne írhatna Kohnnak (a szultánnak), hogy fogadja Herzlt, aki előterjeszti, miként akar véget vetni Törökország pénzügyi zavarainak? Hisz ez nem kötelezi a szultánt semmire!

Mily nagyszerű lenne, ha még a kongresszus előtt a szultán elé juthatna, megkapná a biztatást a charterre és minden jóra fordulna. Herzl szívéen annyira erőt vesz az izgalom, hogy a Welt szerkesztőségében ájulási roham fogja el. Az orvos néhánynapos pihenést parancsol. De betegágyán is folytatja a tárgyalásokat. Vámbérytől válasz érkezik: „Ön egy gyaur, aki tüskén-bokron át rohan és nem veszi észre a török sirokat. A kívánt levél a szultánhoz elment.“

Közben egyre jönnek a romániai zsidó kivándorlók új csapatai. És egy angol zsidó lap azt írja, hogy Herzl Anglia felé irányítja a román emigránsokat, hogy a cionizmus mellett demonstráljon. Herzl erélyesen tiltakozik a Weltben a hamis

Herzl Kairóban — Herzl in Kairo

Nussenblatt: Zeitgenossen über Herzl (Jüdischer Buch- und Kunstverlag, Brünn)

Kissineff

Okin egykorú rajza — Zeichnung von Okin

Herzl Vilnában — Herzl in Vilna

beállítás ellen. Éppen jól jön, hogy Koerber miniszterelnök megint hivatja. A politikai helyzetet akarja vele megbeszélni. Herzl felhasználja az alkalmat a román zsidók érdekében. Ha Ausztria megint elzárja a határait, antiszemitának fogják mondani. Inkább utasítsa Goluchovskyt, járjon közbe a szultánnál, hogy a román zsidók odavándorolhassanak — bizonyos javak ellenében.

A beszélgetésről azonnal beszámol Herzl Vámbérynek. „Kedves Vámbéry bácsi! Tegnap hosszan beszéltem az itteni elsővel, Kosárosival — You understand? (Körberrel). Most itt volna az ideje, hogy a szultán nyissa meg Törökország határait a szerencsétlenek előtt és ezzel a humánus tettel megnyerné a világ egész zsidóságát és hálára kötelezné az összes nemzeteket is, akiktől a bevándorló áradatot elterelte. Azután megindulhat az agitáció nagy török államkölcsön érdekében!”

Be sem várva a választ, Londonba kellett utaznia a negyedik kongresszusra. Betegen érkezett. Negyven fok lázzal feküdt napokig a Hotel Langham-ben. Már senki sem hitte, hogy a kongresszus megnyitó estjére eljöhet. Annál kevésbé az előző meetingre. Pedig nyolcezer főnyi tömeg várta ezt az eseményt.

Herzl csodás energiájával összeszedi minden erejét és lázban égő arccal megjelenik. Ismét a régi élmények. Még fokozottabban. Gyermekek, öregek csókolják a kezét és ruhája szegélyét. A karzaton a londoni ifjúság kórusban zengi a „Baruch habá” héber üdvözlést. Percekig zúg a Great Assembly Hall és a hangok kiáradnak az utcára a künnrekedt tömeg felé. Zangwill, Sir Francis Montefiore, Gaster köszöntik. Egyik-másik szavában megszólal a szkepszis. Herzl önérzetesen felel: „Ebben az órában a kongresszus előtt az egész világon gyűlésezik a zsidó nép... Hordozói vagyunk egy zászlónak, mely egykor más kezekben fog lobogni egy boldog Izrael fölött...”

A birodalom egész sajtója visszhangzott a zsidó kongresszustól és végeláthatatlan tüntetésnek tetszett a cionizmus ügye mellett. Az akkor még anticionista „Jewish Chronicle” is kijelenti, hogy a legjelentősebb zsidó gyűlés ez, melyet eddig Angliában tartottak. Az angol zsidók tehát, cionisták és nem cionisták tisztelettel köszöntik testvéreiket. Megjelent nem-

csak Londonból, de a világ minden tájáról a zsidó sportoló ifjúság, mintegy élő dokumentumul Nordaunak a „Muskel-judentum“-ról szóló tanítása mellett. Az új nemzedék elküldte bátor, büszke, dalos követeit. Augusztus 12-én Garden Party angol módra. Herzlt mint fejedelmet veszik körül. A mámor hullámai a legmagasabbra csapnak. És egy andalító Themse-kiránduláson Francis Montefioreban felvillan a gondolat: Vigyázni kell, nehogy a Rothschildok eljöjjenek az immár terített asztalhoz és hatalmukba kerítsenek mindent. „Még nincs ez az asztal oly dúsan megterítve“ — gondolja Herzl. Mindenesetre felfigyelt az angol kormány is és Cion ügye a britt birodalom zöld asztalára került. Az angol parlament képviselőinek nagyrésze rokonszenvező nyilatkozatot tesz a cionizmus mellett. És mintha igazolódott volna Herzl megnyitó beszédjének jóslata: „Anglia, a nagy, a szabad Anglia, mely minden tengerekre néz, megért minket, megérti törekvéseinket. Innen veszi röptét a cionista eszme még messzebbre, még magasabbra; erről bizonyosak lehetünk.“ Mi megszervezzük a zsidóságot jövő sorsa számára.

És annyira egybeforrottnak látszott az egész kongresszus előtt Herzl és a zsidóság sorsa, hogy Sokolow zárószavában így adott kifejezést ennek a hangulatnak: „Átérzem, mennyire hiányos a cím, amikor azt a férfiút, aki programunk és büszkeségünk, csupán csak elnökünknek nevezem...“

A kongresszus után alig pihen pár napot Ausseeban a családjánál, ismét Budapestre siet Vámbéryhez, akitől biztató választ kapott. Vámbéry becsületszavát adja, hogy Herzlt májusig a szultán fogadni fogja. Herzl csodálkozik ezen az ígéreten, mely elvégre mégis csak mástól függ. Vagy ennyire biztos lenne Vámbéry a dolgában? Ifjúkori hangulatok és emlékek szállják meg a bizakodás mécsesei mellett. Cigányzene és szellős Dunapart frissítően hatnak reá. De a zene ritmusára is folyton a kivándorlók seregei vonulnak el lelke előtt, a hontalanság áldozatai, kiken alig tudnak segíteni valamivel is. Ha csak kétszáz forintot lehetne egy-egy családnak juttatni, mennyire könnyítenének a sorsukon. És Herzlnek ötlete támad: A világ egész zsidóságának kölcsönös biztosítása az üldözések ellen. A zsidóüldözések áldozatai kétforintos kötvény ellenében megkapnák a kétszáz forintnyi minimális

összeget. Persze, aki teheti, biztosíthatja magát ennek többszörösére is.

De talán nem is lesz erre szükség. Körber miniszterelnök-nél, aki az új parlamenti választásokat beszéli meg Herzllel, ismét felmerül a török szultánhoz való beajánlás gondolata. Körber a legbizalmasabban beszél a császár intimus dolgairól és a politika minden kulisszatitkáról, mely nem hagyja aludni. „Ha megbukom, az első dolgom lesz, hogy lefekszem és három napig egyfolytában alszom...“ Tehát más államférfiakat is megfoszt nyugalmuktól a gond. Közben újabb csatlakozások az eszméhez. Többek közt Masaryk professzor, a későbbi köztársasági elnök, a zsidó megújhódás egyetlen útjának mondja a cionizmust. A szultán udvarától jó hírek érkeznek. Herzl várják Konstantinápolyba. Ismét nagy utazási izgalmak. Vele tart a hűséges Kremenecky, és talán Vámbéry is. De ennél is fontosabb a hét-nyolcszázezer török fontnyi gyorskölcsön, melyet stambuli sürgöny szerint magukkal kell hozniok. Kann egy nobilis gesztussal megígéri az összeg előteremtését. Össze lehet vásárolni most igen olcsón a régi török államadóssági kötvényeket is, aztán átengedni a szultánnak Palesztina ellenében. A szultán viszont Palesztinát félti a legjobban. Először a hatalmak miatt, akik talán megszállják az országot, ha az átadásról tudomást szereznek. Másodszor maguk a zsidók miatt, akik bizonyára éppúgy el fognak szakadni tőle, mint a Balkán-országok.

A tárgyalások kissé elhúzódnak. Sőt közben török hivatalos kommuniké is megjelenik arról, hogy a szultán megtiltja a zsidóknak Palesztina küszöbének átlépését, mert fel akarják támasztani Juda birodalmát. Váratlan csapás. Herzl szívgyengesége fokozódik. Talán most kellene visszavonulni a vezetéstől, amíg nem késő... „De talán ezt is csak a jobb napok reményében írom, hogy majd visszaemlékezve mondham: mikor a baj a legnagyobb volt stb.... Sokkal komplikáltabb ember vagyok, semhogy naiv naplót vezethetnék; ha arra törekszem is, hogy ne pózoljak, mindig érzem, hogy a jövő pillant vállaimon át...“ Ez az önelemzés végig kíséri egész útján és még jobban gyötri minden tettének mérlegelésénél.

A pesti török főkonzultól és a stambuli titkos ügyvivőtől

is hallja Herzl, milyen döntő hatású Vámbéry szava a szultánnál, akihez bármikor szabad bejárása van. Bizalmasan elmondják azt is, hogy a török államkassza sohasem volt olyan üres, mint most és a szultán a panaszkodó minisztereknek azt mondja: „Minek tettek meg miniszternek? Szerezz pénzt!” „Ez a cionista Végrehajtóbizottság pénztári helyzetére emlékeztet engem.” Még a követségek sem kapták hónapok óta a fizetésüket. Talán ez az alkalmas pillanat. Herzl felhívja Vámbéryt telefonon a pesti Nemzeti Kaszinóban. Majd személyesen leutazik Vámbéryhez Budapestre. Levelet ad neki, melyet beküldhet a szultánnak, hogy egy felbukkanó német konzorcium kölcsönajánlatát kedvezőbb feltételekkel ellensúlyozza. Herzl rábeszéli Vámbéryt, utazzon személyesen Konstantinápolyba és terjessze a szultán elé proposícióit. Magyarazza meg neki, hogy „Dóri” barátja mindig csak jó szolgáltatásokat akart tenni a szultánnak és birodalmának. A török-görög háború idején öt orvost küldött saját költségén a török frontra. Különböző alkalmakkor zengte a szultán dícséretét újságjaiban és hangulatot csinált Törökország mellett. Minden kongresszusról sietett hódolatát küldeni a trón elé. És most, hogy a török pénzügyek nehézségeiről értesült, 700.000 font kölcsönfelajánlást ajánlott fel a legkedvezőbb feltételekkel. És mindezért köszönet helyett lesújtó hivatalos kommunikét kapott, amely az egész világ zsidóságát a porta ellen hangolja! Hivassa magához „Dorit” és hallgassa meg, mielőtt más hatalommal állapodik meg más területre. És Herzl sejteti Vámbéryvel, hogy ilyen szándékai valóban meg is vannak. Az 1901. év beköszöntésével Herzl érzékenykedve írja Vámbéry bácsinak: „Hozzon az új esztendő a mi barátságunk révén valami nagyot az emberiségnek és különösen a mi népünknek.” A bank garancialevelét is elküldi, hogy lássa és mutathassa az anyagi háttér komolyságát. „Ha én önnek mondok valamit, jó Vámbéry bácsi, megesküdhet reá Kittlben és Taliszbán.” Vámbéry egyelőre csak levelet ír a szultánnak.

Körber miniszterelnök ezalatt ismét felveszi a lapalapítás tervét. Ezúttal a legkomolyabb nagyipar segítségével. Itt a nagy pillanat. „Mily jó, ha az ember több vasat tartogat a fantázia tüzeiben. Ha az egyik nem sikerül, bízhatik a másikkal.” Késő este indul a tárgyalásra. Érzékenyen vesz búcsút

a gyermekeitől, akik mit sem sejtve hancuroznak ágyukban. „Ma a német imán kívül héber imát is mondok velük. Talán ma új sors vonul fiatal fejük fölé...“ „A gondolat, hogy szabad leszek, szabad Benediktnek parancsaitól és óhajaitól, mámorossá tesz.“ Heteken át húzódik a tárgyalás a Krupp és Schöller csoporttal, és Auersperg gróffal a kormány részéről. „Csodálatos, hogy a protestáns ipari nagyhatalom katolikus grófjával egy zsidóval tárgyal a közvélemény irányításáról.“ Herzl minden fázist megbeszél a miniszterelnökkel. A nagyiparnak szüksége van a Duna-Odera-csatorna propagálására, amit a Presse a vasutaknál érdekelt nagybankok kedvéért agyonhallgat. Herzl megjegyzi: „A cionizmus is ilyen Duna-Odera-csatorna a zsidókérdésben, amelyet a Presse ugyancsak a gazdag zsidók kedvéért hallgat agyon.“

A tárgyalások végül közvetlenül a szerződésaláírás előtt megfeneklenek. Talán mert az utóbbi időben többször tárgyalt a német követséggel és ezért a német kormány bizalmi emberének gondolják? Pedig ő csak tisztázni akarta ott a pletykát, amelyet a jeruzsálemi „császártalálkozás“ részleteivel kapcsolatban terjesztettek. „A tojások közül, melyek ebben a pillanatban talán már mind széttörték, volt egy az én szegény rokonaim számára. Tegnap bejelentettem szüleimnek a szándékomat, hogy mindegyik szegény rokonomnak havi nyugdíjat adok, ha a helyzetem a lapalapítás folytán javul... Most már vége. Isten veled szabadság! Isten veled függetlenség!... A Neue Freie Presse rabszolgájának kell maradnom...“

De Herzl még több vasat tartogat a fantázia tüzeiben. Csakhamar vigasztalódik. Talán önkéntelenül a kapitalizmus szolgálatába sodródott volna és akarata ellenére elterelődött volna nagy hivatásától, ami mégis mindennél fontosabb. Csak az elveszett időt siratja, nem az álmatlan éjszakákat. „Közben hevertettem a regényemet, mely minél tovább fekszik, annál rosszabb lesz. A szél fúj a letarolt réten. Érzem az őszöm közeledését. És riaszt a veszély, hogy nem hagyok hátra se művet a világnak, se vagyont a gyerekeimnek...“

Megint történeti utazások Párizsba, Londonba. Elő kell készíteni a talajt a szultán kedvező válasza esetére. Zangwill, és különösen Greenberg szerkesztő, aki Herzl külügyminiszterévé nő, igyekeznek hidakat verni lord Rothschildhoz. Herzl

előbb az angol király elé szeretne jutni a badeni nagyherceg segítségével. Azután majd szívesebben áll vele szóba Rothschild is. A Rothschildok, a londoni és a párizsi egyaránt, elárkoznak. „Én és az Ön nagybátyja — mondotta Herzl Rothschild húgának, Lady Battersea-nek — két különböző időszak vagyunk, mely egymást meg nem érti. De tévedés, ha ő azt hiszi, hogy nem angazsálja magát, ha távol marad. Vannak eszmék, melyek elől nincs menekülés. Az ember angazsálja magát, ha igent mond és ha nemet mond, és akkor is, ha semmit se mond. Az Ön nagybátyja meg tudná gyorsítani a nagy művet, melynek megakadályozásához ő túlgyenget és szegény. Így sokszázezer ember tovább fog sóhajtanival és sírni. Köztük férfiak és asszonyok, akik kétségbeesnek és gyermekek, akik elzúllanak. Nekünk tovább kell dolgoznunk, úgy, ahogy lehetséges.”

Rothschild kitartó makacssága azonban gondolkodóvá tette Herzlt: Talán mégsem egészen meddő a gyarmatosítás apró gyakorlati munkája sem, amelyhez ezek a nagy tapasztalatú gazdasági faktorok annyira ragaszkodnak? És Herzl, Kremenecky és Seidner egy palesztinai mésztégla-gyár alapításáról beszélgetnek. „Azt hiszem, ez a pillanat fordulópontra volt a mozgalomban. Átlépünk a gyakorlatiba.” Ipari telepeket kell létesíteni Palesztinában már most is. Ezt nem tilthatja meg senki. Esetleg osztrák vagy francia védelem alá helyezhetik. Aztán felmerül, Levontin orosz bankigazgatóval tárgyalva, a Jaffa—Jeruzsálem vasuti vonal megszerzése. A „szakemberek” elmulasztják az alkalmakat. „Gam zu letauvo.” Sokszor az idővesztés nyereség. Új gondolat: egy hajóstársulat részvénytöbbségének elnyerése. Csupa gyakorlati terv, amely eddig Herzl programjától oly távol volt. A fantázia pedig tovább működhet, az „Altneuland” épülhet a képzeletben. Folytatódik a regényírás. „Az én életem most nem regény. Tehát a regény az én életem.”

De az élet regénye is feléled. Vámbéry hívja Budapestre. Elmondja, hogy most már ő maga jónak látja, hogy személyesen utazzon a szultánhoz, aki szeretné, ha jó viszonyt teremtené közte és VII. Edward angol király között. És ekkor alkalma lesz beszélni a szultánnal Herzlről is és biztosítja, hogy fogadni fogja.

Pár nap múlva már sürgöny érkezik Konstantinápolyból Herzlhez: Tartsa magát útrakészen. És ismét a várakozás türelmetlen, idegesítő napjai. A Bécsbe érkezett Ussiskin, Bernstein-Kohan és a többiek szeretnének már valami kézzelfogható eredményt látni. A kongresszus összehívására is meg kell már tenni a szükséges lépéseket. Az idő halad. Május 2-án feljegyzi Herzl naplójába: „Ma lettem negyven éves“:

„Der Wind saust durch die Stoppeln,
Ich muss meinen Schritt verdoppeln.“

(A szél zúg a letarlott réten,
Meg kell dupláznom a léptem.)

„Hat éve lesz nemsokára, hogy megkezdtem ezt a mozgalmat, mely öreggő, fáradttá és szegénnyé tett.“

Most olvassa csak végig Hessnek „Rom und Jerusalem“ című röpiratát és megindultan gondol nagy elődjére, akit oly gyorsan elfelejtettek. „Micsoda fenséges, nemes szellem! Minden, amit mi megkíséreltünk, már található nála. Spinoza óta nem hozott létre a zsidóság nagyobb szellemet, mint ez az elfelejtett, elhalványult Mózes Hess!“

Pár napig pihenni akar Ausseeban.

Alig érkezik meg, Budapestre rendeli Vámbéry Konstantinápolyból, hogy az eredményről referáljon neki. Éjjél után robogott be nagy késéssel az Orient-expressz a pályaudvarra. „Káromkodások özönével lépett ki a vonatból a nagyszerű 70 éves öreg. Az állomás csarnoka rengett a hangjától, mert nem volt hordár kéznél. Én és fia (Rusztém) segítettük le a podgyászát és vittük a kocsimig. Útközben szidta a szultánt, hogy oly sokáig tartóztatta. De az eredmény az, hogy fogadni fog! Nem mint cionistát, hanem mint a zsidók főnökét!“ Hatszor hívta magához a szultán, míg végre beleegyezett Herzl fogadásába. „Ez az ember örült és rabló. A legújabb, hogy lefoglaltatta az egész európai postát. Háborút nem fognak ezért kezdeni, — gondolja.“ Vámbéry jelenlétében semmiesetre sem akarja fogadni Herzlt. A tolmács Ibrahim bej lesz. „Azt akarom, hogy a cionizmus tovább éljen, azért szereztem meg Önnek az audienciát. Különben nem léphetne a kongresszusa elé.“

Egymást átölelve és megcsókolva búcsúztak Herzl és Vámbéry.

Herzl ismét előzetes szabadságkérés nélkül hagyja el a Presset. Csak levélben értesíti Benediktet, hogy régebbi buzdítását követve, elutazik két hétre, de az útról is beküldi majd tárcáit a lapnak. Közben rengeteg az elintézni való. Az Aktionskomité ülését a lakásomon kell megtartani, hol nagy a felfordulás, mert három nap múlva költözünk. „És nekem el kell utaznom és ezeket az apró és nagy gondokat a feleségemre kell hárítanom.“ Lepecsételt levélben hagyja hátra a rendelkezéseket. Megbeszéli a táviratkulcsot. „Aztán asszisztáltam drága gyermekeim lefektetésénél, akik aranyosan, mit sem sejtve, a költözködési gondoktól mit sem tudva és apjuknak nagy és nehéz útját tudomásul sem véve, folytatták mindennapi esti tréfáikat, míg boldogan elaludtak... Aztán a szüleimhez mentem, akik szintén most költöznek. Adja Isten, hogy öregeim ebben az új lakásukban ne lássanak bánatot, csak boldogságot és örömet...“

A napló megkezdett könyvét befejezi. „A postarabló országába új könyvet viszek. Vajjon mi kerül majd bele? Pünkösdkor lesz hat éve, — nem, hatvan éve — hogy a cionista mozgalomba beléptem...“

Ismét Budapest felé visz az út. „Itt van Bánhida, balra a hegyen a nagyszerű emlék: a bronz-sas, mely kiterjesztett szárnyakkal ereszkedik alá a magyar földre. Itt van Kelenföld, ahonnan a villamosvasut, mint tegnap és tegnapelőtt, siet a városba. A mindennapi emberek mennek tompa, unott, kényelmes útjukon tovább, világtörténeti sejtelmek nélkül. És itt a temető a már elhagyott sírokkal, melyek számára nincs többé élő kegyelet és itt megint mindegy, akár mindennapi, akár örökkévaló ember volt valaki...“

Konstantinápolyban is a régi képek. Dr. Wellisch, egy magyar zsidó, aki török állami tisztviselő lett, kíséri. Wolfsohn az úton megbetegedett, Oskar Marmorek állandóan lámpalázás. Herzl folyton koncentrálna magát arra, amit a szultánnak mondani akar. A Hagia Sofia, a Taximkert, a Bosporus, a bazárok, a Yildiz-kioszk, a „Selamlık“ pénteki istentiszteleti ünnepségek, melyeket a császári vendégek számára fenntartott páholyból nézett végig, — mind nem kö-

tötték le Herzl figyelmét és nem hatottak többé reá az újság varázsával. Csak a célra gondolt.

Vámbéry beváltotta ígéretét. 1901 május 17-én Herzl szemközt ült Abdul Hamid szultánnal. „Kicsiny, sovány ember, nagy kampós orral, festett teleszakállal, gyenge, remegő hanggal.” A beszélgetés nagy szalamalékekkel kezdődött. Ibrahim bej folyton felugrálva, boldog alattvalói mosollyal tolmácsolt. A szultán mindenben kedveskedni akart a vendégnek. Már az audiencia előtt elküldötte Herzlnek a legnagyobb török kitüntetést, a „Medzsidiye” nagykordonját. Amit főhercegek és admirálisok szoktak kitüntetésül kapni.

— Mindig barátja voltam a zsidóknak. A birodalmam kapuit mindig kinyitottam üldözött zsidók előtt, — mondja a szultán.

Herzl biztosítja, hogy a világ zsidósága hálával viseltetik a szultán iránt, ő maga pedig a legnagyobb szolgálatot szeretné tenni a birodalomnak.

— Mikor Vámbéry professzor értesített, hogy Felséged fogadni óhajt, a szép régi regére kellett gondolnom Androclusról és az oroszlánról. Felséged az oroszlán, én vagyok az Androclus és talán most is volna kihúznivaló tövis...

A szultán mosolyog.

— Beszéljen csak nyiltan.

— A tövis — folytatja Herzl — a Dette Publique. Az államadósság. Ha ezt el lehetne távolítani, Törökország visszanyerné életerejét.

A szultán mosolygott és sóhajtott. Egész uralkodása alatt erre törekedett, de eredménytelenül. Ha Herzl segíthetne ebben, ez túlszép volna.

Herzl előadja tervét. Az egész zsidóságot mozgásba lehet hozni Törökország pénzügyeinek rendezésére. De ehhez szükséges, hogy a szultán valami különösen barátságos szolgálatot tegyen a zsidóknak és ez nyilvánvalóvá váljon az egész világ előtt.

A szultán elmondja, hogy van egy zsidó udvari ékszerésze, talán ennek mondhatna valami szépet a zsidókról és ezt betenné az újságokba. Azonkívül van a zsidóinak főabbijuk, a chacham basi, ennek is mondhatna valamit. (Herzlnek eszébe jut, amit hallott, hogy a chacham basi az ő nevének említésekor kiköpött) Nem ilyen megnyilatkozásról van szó. Valami

impozáns, világraszóló formában kell hogy megnyilatkozzék a szultán zsidóbarátsága. Majd adódik erre alkalmas pillanat. A szultán helyeslőn bólint.

Két óráig húzódott a beszélgetés, mialatt a szultán beszélt az ország kiaknázatlan kincseiről, a Bagdad mellett éppen most felfedezett új petroléumforrásokról, melyek gazdagabbak, mint a kaukázusiak. Szóba került az államadósságok egyesítése és megváltása. Új pénzforrások megnyitása, közeli és távoli tervek megvalósítása. És a szultán kérte Herzlt, talán ajánlhatna valakit, aki a török pénzügyeket rendbe hozná, aki új adókat tudna bevezetni, melyek nem volnának túlságosan nyomasztóak. Az illetőt a pénzügyminiszter mellé osztaná be és ez közvetítene egyszersmind mint bizalmi ember közte és Herzl között. Herzl megígéri, majd utánanézi egy ilyen financiernek, de szigorú titoktartás szükséges. Mert a hatalmak nem tartják Törökország szanálását kívánatosnak és azért mindent elkövetnek majd, hogy ezt megakadályozzák. A szultán ég felé emeli szemeit, a szájára teszi ujjait és ismétli: „Secret! Secret!“ Titok! Titok! Végül kezet nyujtva búcsúzik Herzltől és kéri, küldje el további előterjesztéseit írásban. Az ő pecsétével ellátott leveleket parancsa szerint egyenesen a szultánnak fogják átadni.

Az audienciáról távozva, Herzl mindenütt fejedelmi gesztussal aranyakat dob a feléje táruló tenyerekbe. A kinyíló excellenciás kezekbe pedig ezerfrankos bankókat kell nyomkodnia. Ötvenezer frankot kellett így szétosztania a szultán legközelebbi környezetében. „Hihetetlennek tűnik a baksis-hajhászásnak ez a becstelensége, mely a palota kapuinál kezdődik és csak a trón lépcsőjénél végződik.“

Másnap Herzl hosszabb expozét küld a szultánnak, amit köszönettel tudomásul vesz. Majd feltárja miniszterei előtt a palesztinai kolonizáció módozatait. Műveletlen talajokat fogunk termékennyé, adófizetővé tenni. A koncessziót elnyerő társulat már előre folyósíthat pénzt erre a bevételre. A Charter pedig, amit a szultán adna, volna a zsidók iránt nyilvánított rokonszenv kifejezése.

Harmadnap újra az udvarhoz hívják Herzlt ebédre. A lényegre vonatkozólag nincs semmi határozott válasz. A versengő bejk, államtitkárok mint éhes tigrisek vetik magu-

kat a zsákmányra és támadásra készen lesik, hol kínálkozik a konc, amelyre mindig és mindenütt várnak. Egyik elgáncsolja, amit a másik pártol. És Herzl átlátja, hogy itt „egy gyöngé, gyáva, de jóakarátú ember ül a trónon; szegény, szerencsétlen fogoly, akinek a nevében egy züllött, infámis, rabló kamarilla űzi a legvégsőbb gyalázatosságokat.” Mit várhat ezektől? Családonkénti szétszórt letelepülést ajánlanak a zsidóknak, hogy aztán kirabolhassák, mint az örményeket? De barátságos arccal kell velük asztalhoz ülni. Ebéd közben átnyújtják neki a szultán barátságának jeléül újabb ajándékát: egy briliáns nyakkendőtt. De Herzl a csillogó ajándéknál kisleánykájára, Trudera gondol, akinek ezen a napon, május 20-án van kilencedik születésnapja. És hirtelen elvonul előtte a viszontagságos utolsó hat esztendő, amely elszakította családjától, otthonától, nyugalmától.

És fájó szíve elsóvárog a bécsi fehér gyermekszobába, mely egyszer úgy megdöbbenett, mikor egy délután üresen találta: „Mintha a gyermekek véglegesen elrepültek volna belőle. És a szívemre súlyosodott: milyen szegény volna a ház nélkülük... A fészkük oly sajátságosan csendes. Egy sarokban három kicsiny pár cipő egy vonalban egymás mellé sorakozva. Pauline ágyán a két leány piros-kék köténye finoman összehajtván, egy alacsony nádszéken a fiú bőréve. És a játékszerek is a fehér állványokon élettelenül, rendezetten, a falovak, a liliput kocsi, a babaszobák és a bábszínház, mely előtt olyan jókedvűen tapsolni szoktak. A bölcsőkben pihennek a viaszbabák behúnyt szemekkel, csipkefüggönyök alatt. Minden olyan elhagyatott, mintha a gyermekek örökre eltették volna... És ezért is olyan elszomorító a látvány. Mert ami itt a mi jó uralmunk rövid távolléte alatt észlelhető, egy napon majd valósággá válik. Mindezek a kincsek ócska ládába kerülnek, habár mind csupa történeti emléke igen csodálatos időeknek, melyek soha többé vissza nem térnek...”

Visszatérnek-e az órák, miket gyermekeitől elvont? És a feleségétől, akire rámondhatták, mint a bibliai Eldád és Médádra, mikor a próféták tüskés palástját öltötték magukra: „Jaj ezek feleségeinek!” Becézheti-e még a kis „Trude könnyét” mely iskolai füzetére hullott és melyet az apa a tárcairodalom csillogó gyöngyszemévé varázsolt át? Kísérheti-e haladását a

serdülő Hansnak, akinek első felemelkedése és megindulása a kerti játékhomokban oly büszke örömmel töltötte el? Kertek őrzője lett és a maga kertjét nem őrizhette. Odakünn sürgetik, zaklatják, akik már a kertek gyümölcsét szeretnék látni. És sürgeti, zaklatja megváltásra váró saját lelke. És a gyümölcs nem érik. De most már nincs megállás. Nincs visszatérés írószobába, gyermekszobába. Folytatni kell az utat, amerre a szellem viszi. És tartani a titkot, ha a várva várt gyümölcs, mikor már-már érik, hirtelen a porba, sárba hull. Menni tovább, tovább a megkezdett úton:

„Micsoda út, micsoda mártiromság...”

Lilien: Az ötödik kongresszus emléklapja

XXI.

Az ötödik kongresszus — A Keren Kajemeth alapítása — Késík a segítség — A Dunántúli Rabbiegyesület — A keresztény költő szava — Herzl és a zsidókultura — Az „ifjú zsidók“ lázadása — Az élet szombatja — A titkos végrendelet

Wolfsohn és Marmorek örömkönnyekkel ölelik át a vezért a porta előtt. Hazaérkezve Bécsbe, a török nagykövet áradó örömmel fogadja az új „effendit“. A cionista Végrehajtóbizottság kissé szkeptikus. Mert Herzl nem árulhat el mindent. A tapasztalt Vámbéry, akihez Herzl Franzensfestebe utazik beszámolóra, ujjongó optimizmussal köszönti Herzl elért eredményeit. Még ebben az évben meglesz a Charter. Majd ősszel ő utazik a szultánhoz és minisztereinek megkerülésével magától a szultántól hozza az írást. Csak legyen meg addig a török kölcsönre kilátásba helyezett pénz. A badeni nagyherceg, „a nagy segítő“, akihez kissé megkésve érkezik, úgy fogadja Herzl híreit, mintha saját országának ügyéről volna szó. Már többször érdeklődött a Hotelben Herzl megérkezése felől. Oly türelmetlenül várta. Amit a német császár útján elérni nem sikerült, azt egyenes úton, közvetlenül lehet most majd megkapni. De a szultán talán félni fog az orosz cár beavatkozásától. A legközelebbi teendő tehát: látogatás a cárnál. „A fiatal úr — mondja a herceg bizalmasan — magában merülő, tartózkodó természetű ember, semmiféle elhatározásra nem képes.“ Talán Witte miniszternél kellene kopogtatni, vagy Konstantin nagyhercegnél, akinek felesége német hercegnő. Esetleg Dánián keresztül, a fiatal cárnő anyjának segítség-

gével? De a szultánnak nem is kell félnie Oroszországtól. A szultán erősebb, mint hiszi. „Erre figyelmeztethetné is Ön most, mint a Medzsidiye-rend lovagja“ — incselkedett a jószágos öreg úr Herzllel. „A kitüntetés valóban nagy feltűnést keltett. A legnagyobb, amit a szultán ad. Ez sokakat gondolkodóba ejtett. Már magában az, hogy a szultán megengedte és fogadta az előterjesztéseket mintegy tárgyalás alapjául, — rendkívüli eredmény.“ Természetesen a nagyherceg szívesen ír Konstantinnak is az ügy érdekében. „A legnemesebb ember, akit ismerek, finom, nagy, segítségére kész. Minden íze király...“

A cionista Végrehajtóbizottság, amely pár nap mulva Párizsban gyült össze, hidegen fogadta a konstantinápolyi diadalt. Usziskin, Tslenow és a „Chovevé Cion“ többi orosz vezetői túldrágának találták az audiencia árát. Sőt ellenezték az esedékes ötödik kongresszus összehívását is, miután az „úgysem nyújthatna semmit“. Herzl elkeseredetten fordul a „segítőtársak“ ellen. „Lebecsülik a zsidó zszurnaliszta munkáját, aki a legutálatosabb antiszemizmus idején egy darab rongyból zászlót csinált és süllyedt csőcselékből népet, amely büszkén e zászló köré sereglett.“

Csak Nordau jelentette ki, hogy Herzl látogatása a szultánnál „világtörténelmi esemény“. Most talán az ICA és a Rothschild-csoport is megközelíthető lesz. Nordau ezt lázálomnak tartja. Zadok Kahn közbenjár, de kosarat kap. Harcot kell indítani a Rothschildok ellen — mondja Herzl. — És segítségül hívja Sir Francis Montefiore Londonból. Nordau azonban ellene van a harcnak, melyben bukást jósol Herzlnek. Az izgalmak megrázkódtatják Herzl egészségét. Mikor a Boisban sétál, a kocsiban ájulási roham fogja el. „Ilyenben fogok egyszer maradni“ — írja naplójában. „Nordau szemléltetőn elém tárja mindazokat a kellemetlenségeket, melyek reám várnak. Azt fogják mondani: új báró Hirsch vagyok, és üzleteket csinálok a zsidó nép hátán Törökországgal. Az embert igazán megütheti a gutal!“ Legalább a barátai kíméletesebbek lehetnének iránta. „Aki kötelen táncol, azt nem szabad szédíteni.“ Montefiore megérkezik. A tiszteletére rendezett vacsorát „mezumen-bentschen“-nel fejezik be. „A hotel Chatham sárga damasztbútorai még sohasem hallottak ilyet.“ Vallásos

érzések szállják meg a társaságot. Hívni kell a Gondviselés segítségét.

Párizsból dolgavégezetlenül megy át a Bizottság Londonba. Vámbéry is itt van. Hechler is. Zangwill angolra fordítja Herzlnek a Maccabean club „Dinner“-jére készített beszédjét, szintúgy az amerikai zsidósághoz intézett manifesztumát, melyben a történeti pillanat beteljesedéséhez gyors segítséget kér.

A zsidók segítése azonban egyre késik. Mindenütt szívesen és melegen fogadják Herzlt. Nem győz eleget tenni a legfelsőbb körök meghívásainak. „Társaság! Society kíváncsi reám. Látványosság vagyok. Egy fogás az asztalon. Jönnek to meet dr. Herzl.“ Segítséget azonban a nagy terv megvalósításához nem hoznak. A Maccabean club nagy estélyén végeérthetetlen ünneplés. Zangwill mint új Mózeszt köszönti, aki jött az egyiptomi rabszolgaságba süllyedt néphez, hogy megváltsa. „Herzl az első zsidó államférfiú Jeruzsálem elpusztulása óta! Más nemzeteknek adtunk államférfiakat eleget. De Herzl zsidó politikus, aki a zsidó népnek szenteli erejét. Az ő nevéhez fűződik a dicsőség, hogy olyan időben, mikor a zsidóság elnyomásban, rabságban, szkepticizmusban és önmegvetésben sínylődött, felemelte az önérzet és önbizalom magaslatára...“ Herzl őszintén megmondja, hogy dicséret és magasztalás helyett beszámolót szeretett volna megtörtént részvényjegyzések nagy eredményeiről. És nyíltan felveti a kérdést: „Van-e bennetek készség a történeti segítségre? Akartok-e segíteni annak, aki nektek hoz segítséget? És mily nagy és mily gyors a készségetek? Pénzről beszélek. Igen sok pénzről... Hogy a vasat kiemeljük a föld öléből, ahhoz aranyra van szükségünk. Nem elméleti csere-e ez? A vas nem nemes érc, de az ember hozzáadja munkáját és gondolatát, és íme, a silány fém megváltoztatja alakját: vágány lesz belőle, mely országokat országokkal köt össze, gép és szerszám, oszlop és traverz, átíveli mint híd a folyamot és nehézsége dacára, mint hajó siklik az illatos tengeren új és régi partok felé...“

A Charter elérésére szükséges kétmillió fontot azonban sem a londoni, sem az amerikai zsidók nem voltak hajlandók előteremteni. Talán, ha az orosz cár fogadná Herzlt, segítségül

jönne az orosz zsidó nagytőke. Vagy ha az angol király fogadná, másképp látnák az ügyet az angol zsidók. Mintha a nem zsidók még inkább akarnának segítőkészet nyújtani a nagy műhöz. Bramley Moore püspök, akinek szalonjában a szentély modellje áll, Northumberland hercege útján próbál bejárást szerezni Carnegiehez, az amerikai krózus-filantróphoz. Löwenstein hercegnő egyengeti az utat az angol királyhoz. Rudyard Kipling is kész tenni valamit. Hechler a riponi püspök útján készít elő audienciát. „Talán az angol király megmondja az ő nagy zsidainak, hogy segíthetnek és ez nem fog az ő angol hazafiasságuknak ártani.“ Hechler sírva mondja el Herzlnek, hogy Bramley püspök felvette az ünnepi ornátusát és ment vele együtt a templomba imádkozni Istenhez a sikerért. „Ezek az egyszerű keresztény szívek sokkal jobbak, mint a mi zsidó papjaink, akik a gazdag zsidóknak lakodalmi sportolásaira gondolnak.“

Persze e kifakadás idején is voltak rabbik, akik minden kertelés nélkül az eszme szolgálatába szegődtek. Magyarországon is. A „Dunántúli Rabbiegyesület“ közgyűlésén dr. Singer Bernát főrabbi a cionizmus helyessége mellett tört lándzsát. És nem sok ellentállással találkozott. Herzl orgánuma, a Welt pedig örömmel regisztrált minden Magyarországból jövő jó hírt.

Hogy a tárgyalásokat minél tovább húzhassa, Herzl ki-merítő leveleket ír a szultánnak Londonból és Párisból. Látja, hogy az ügy komoly és egész Európa zsidóságát mozgatja. Konstantinápolyban azonban orosz-francia pénzcsoporttal is tárgyalnak. Herzl semmiféle választ nem kap. A badeni nagyherceg közben orosz refüről értesíti. Újra belefárad a sok tárgyalásba, várakozásba. Az élet regénye megakadt. Ismét a költészet regényéhez menekül. Új színdarabot ír: „Solon Lydiában.“ A szultánnak most már nem ír. De Ausseeban, nyári üdülőjében, a tavon csónakázva erőt vesz rajta a vágy: „Hátha már jövő tavasszal a Genezáreth taván lehetne csónakázni. Erre elhatároztam, hogy újra írok.“ És új lendületet vesz a munkára. Bécsből Budapestre utazik Vámbéryhez. Rábeszéli, hogy újra írjon a szultánnak, aztán utazzon hozzá személyesen. Vámbéry a török kormány, sőt a szultán megbuktatásával foglalkozik. Talán az „ifjútörökök“ útján többet

Herzl mint Mózes a hamburgi Bnei Brith-
páholy ablaküvegén (Lilien tervezete szerint)
*Herzl als Symbol der Freiheit in der Bnei Brith-
Loge, Hamburg (E. M. Lilien)*

Tóraszokrény, miniature fadaragás
Geschenk der Vilnaer Gemeinde an Theodor Herzl
A vilnaiak ajándéka Herzlnek. A név hibásan „Matitjahu”,
Herzl héber neve Benjamin Zeév volt
Sammlung Dr. Hugo Herrmann Brunn

Herzl Szt.-Pétervárott dr. Katzenelsohn társaságában (1903)

Herzl und Dr. Katzenelsohn, Petersburg

Nussenblatt: Zeitgenossen über Herzl

Herzl és édesanyja (1903)

Herzl und seine Mutter

Jüdischer Buch- und Kunstverlag, Brünn

Ranzenhöfer : A VI. kongresszus emléklapja. »Akik könnyel vetnek, dallal aratnak.«

Gedenkblatt des sechsten Zionistenkongresses

Dr. A. Schwadron autográf- és fényképgyűjteménye a jeruzsálemi héber egyetem könyvtárában
Dr. A. Schwadrons Autographen- und Porträtsammlung an der Hebr. Universitätsbibliothek, Jerusalem

Herzl apjának oklevele a Keren Kajemeth aranykönyvébe való bevezetésről
Herzl Tivadar aláírásával

lehetne elérni. Herzl inkább bízik a gyenge szultánban, akitől Chartert lehetne kapni egy „Ottomán-zsidó társaság“ részére Kis-Ázsia, Palesztina és Szíria területére. Ez az okirattal biztosított jogokat élvező Társaság, amely a felségjogokon kívül teljes benső kormányzati szabadsággal volna felruházva, a török pénzügyi rendezését végző bankkal párhuzamosan fejtené ki működését. Garanciául pedig mindjárt néhány millió fontot deponálnának. Mindez gyorsan elintézhető.

Konstantinápolyból semmi hír. A rég esedékes ötödik kongresszust azonban tovább halasztani nem lehetett. Különösen az ifjúság nagyon türelmetlen. Az „ifjútörök“ mozgalom mintájára „ifjúzsidó“ kongresszust akarnak összehívni Münchenben „az eszme elmélyítésére“. Herzl elégtétellel gondol a müncheni zsidókra, akik az első kongresszus előtt tiltakoztak München megtiszteltetése ellen. Most itt a központja azoknak, akiknek a cionizmus már kevés is. Itt alakul a „zsidó diákok nemzeti szövetsége“, mely több munkát követel. És itt bukkan fel az új jövőendő vezér, az ifjú Weizmann alakja. A belső bomlást meg kellett előzni.

Novemberben demonstrációs nagygyűlés volt Londonban. Ekkor mondotta Zangwill az emlékezetes szavakat: „Adjátok vissza a földnélküli népnek a népnélküli földet!“ Bernhard Shaw kifejtette, hogy a legjobb zsidókat kell kivinni, mert az új Palesztinának rengeteg agyra lesz szüksége. A zsidó „agyember“. Hall Caine, a költő pedig így szólt: „Ha zsidó volnék, büszke volnék arra, hogy ilyen régi fajhoz tartozom, mely annyi nagy emberrel ajándékozta meg a világot, büszke volnék a nemzetre, amely még mindig oly jelentős szerepet játszik a világon, dacára annak, hogy nincs se trónja, se királya, se katonája, se talpalatnyi saját földje; büszke volnék az irodalomra, mely a fenségesnek utólréhetetlen fokára emelkedett, büszke az alkalmra, hogy Palesztinát sivatagországból tejjel-mézzel folyó földdé változtathatom és legbüszkébb a nagy szerencsére, hogy segíthetek elnyomott testvéreimnek a legkülönbözőbb országokban, hogy a remény, mely háromezer éven át fenntartotta, meg is valósuljon!“

A londoni nagygyűlés mintegy bevezetője volt a Baselbe összehívott ötödik kongresszusnak. Herzl megnyitójában (dec. 26.) Hall Caine szavainak idézésével érte el a legnagyobb

hatást. Így gondolkodik a keresztény költő. És a zsidók meg nem értenék? Annyira kiveszett volna belőlük a méltóság és büszkeség érzése? Vagy csak nem bíznak a sikerben? Miért nem sikerült a báró Hirsch és Rothschild gyarmatosítása? Mert helytelen elvből indultak ki. Azt hitték, kezdetben volt a pénz. Nem! Kezdetben volt az eszme. Csak egy eszme építheti fel a népet. A jótékony gyarmatosítás csődöt mondott. A nemzeti sikerülni fog. A mi egyesületeink által váratlan élet szökkent a zsidóságba. Szellemi és erkölcsi emelkedettség lett rajta úrrá. Költők, művészek, tudósok serege segíti a zsidó szellem újjászületését. Az ifjúság új ideált kapott. Az eszme segíteni fogja az intézmények kiépítését. Aztán gyakorlati célkitűzésekre kellett áttérni. A bank kész. És most hozzá kell fogni Schapiro professzor tervének, a „Keren Kajemet Le-Jisrael“ (Zsidó Nemzeti Alap) megvalósításához. Az alap őrzője a bank lesz. „A zsidó nép az alap összeadója és örök tulajdonosa. Az alap földet fog vásárolni, amelyen és amelyből telepesek élnek anélkül, hogy a piaci árak után kellene szimatolniuk, mint gyökértelen kereskedőknek. A piacokra csak termésük feleslegével fognak menni. Minden telep mint önállóan termelő mezőgazdasági szövetkezet fog működni, a tudományos tapasztalatoknak megfelelően. Ezeket az alapelveket fogjuk követni, ha Isten segítségével elérjük programunk közjogi biztosítékait.“

Ez az utóbbi megszorítás csak összeegyeztetése Herzl régi elvének, a gyakorlati munkát követelő orosz zsidók elvével. Hiszen láttuk, Herzl már elhajlott eredeti álláspontjától. Sőt most már annyira szívén feküdt az ügy, hogy mikor a Krementzky nevében előterjesztett Keren Kajemeth alapszabályok körül heves vita fejlődött és Bodenheimer indítványára a többség a végleges szabályozás elhalasztása mellett döntött, Herzl, aki ezalatt távol volt, a terembe lépve felháborodva értesült a történetekről, felsietett az elnöki emelvényre, „formahiba“ alapján megsemmisítette a határozatot és új vitát rendelt el. Vagy tízszer szólalt fel ő maga, bizonyítva az ügy fontosságát, sürgősségét, megdöntve minden ellenérvet. Már előző szombat a baseli zsinagógában Herzl, Wolfsohn, Montefiore lelkes ünnepélyességgel ajánlották fel adományukat a Tóra előtt a Keren Kajemet javára. Ezzel megkezdték a munkát

gyakorlatilag is. Az elhalasztás pedig minden további adományozás szünetelését jelentené. Szavazás előtt Herzl negyedórai szünetet adott és ezalatt igyekezett az ellenzéket leszerelni. Ussiskin névszerinti szavazást kér. És a kongresszus szinte egyhangúlag a Keren Kajemeth alapítása és működésének azonnali megkezdése mellett dönt. Bodenheimer átadja az összes okmányokat, az első kétezer márkát, amelyet még Schapira professzor gyűjtött, a kongresszusnak. Kremenecky pedig nagyobb adományt ajánl fel Schapira emlékére.

Herzl tudta, hogy anyagiakban minden halasztás egyben az áldozatkészség lanyhulása. Hol tartanának már, ha a sok lelki felbuzdulás, melyet kiváltott, egyben anyagi segítséget is jelentett volna. Szarkasztikusan mondotta Zangwill nagy beszédében: „Herzl a zsidósághoz fordult, adjatok kétmillió fontot és nagyot fogok mívelni. Nem kapta a negyedrészt sem és most azok a zsidók, akik a pénzüket a zsebükben tartották, kérdik: hol a nagy cselekedet? ...“ A Keren Kajemeth most kicsiny áldozatokból fog nagyot alkotni. „Ifjú álmodozók — mondotta Herzl — és férfiak, akik nálunk megfiatalodnak, az egész földkerekségen versenyezve dolgoznak majd a zsidó népért testvéri szeretettel ...“

Az ötödik kongresszuson alakult 165 delegátusból Reines rabbi vezetése alatt a „Mizrachi“ csoport, mely a cionista munka középpontjába a vallást állította. A zsidó renaissance-nak a vallási megújulás jegyében kell haladnia. Ez lehetővé teszi az orthodox rétegek csatlakozását nagyobb mértékben.

Az ötödik kongresszuson alakult a kultúrbizottság is. Ez is engedmény volt. A „kultúrcionistáknak,“ Achad Haam híveinek, akik a gyakorlati telepítő munka mellett a zsidó kultúra ápolását sürgették. Herzl ezt világnézeti differenciák keletkezésének és vallási viták felmerülésének elkerülése végett igen óvatosan irányította. De amint láttuk, az ötödik kongresszus megnyitó beszédjében is már büszkén hivatkozik a zsidó szellemi reneszánszra, amelyet a cionizmus idézett elő. Aminthogy kétségtelen, hogy Herzl tulajdonképpen már kezdettől fogva zsidó szellemi újjászületést is várt a mozgalomtól, ha ennek a reneszánsznak az irányával, fogyatékos zsidó tudásánál fogva, nem is lehetett egészen tisztában. Nem gondolt eleinte a héber nyelv feltámadására, Palesztinában és a

kongresszusokon azonban meggyőződött a héber nyelv teljes életrevalóságáról. Lelkesedéssel beszélt arról, hogy a gyermekei mily szépen haladnak az új héberben. Dr. Weinstein, aki Herzl gyermekeit héberre tanította, mesélte: Mindennap bementek a gyerekek egy-egy félórára apjuk dolgozószobájába és Herzl el-eljátszadozott velük. Mikor a félóra letelt, Herzl kivette az óráját és a gyerekek tudták, hogy át kell engedniök az apjukat a munkának. Egyszer a kis Hans makacskodott, hogy még nem megy ki és mikor látta, hogy nem ér el eredményt, héberül mondotta: „lau éléch!“ — nem megyek! És ekkor Herzl átölelte a kis hebraistát és megcsókolta és még egy félórával toldotta meg a siestáját.

A zsidósághoz való visszatérés ideálja egyre több tartalmat nyert Herzl életében. „Cionistának lenni annyi, mint áldozatokat hozni.“ És a zsidóság iránti áldozatkészség ősei nyelvének elsajátítása is. Herzl óhajta, hogy Nathan Birnbaum írja meg a zsidóság történetét nemzeti szempontból. Ez legyen a kulturbizottság első munkája. „Az a zsidó, aki nem ismeri népének történetét és őseinek szent nyelvét, nem művelt ember“ — hangzott a kongresszuson Herzl helyeslésével. Sőt nemcsak a héber nyelvet tartotta fontosnak, hanem még a jiddist is. Ugyanakkor, mikor apja bejelenti neki, hogy a Weltre eddig 26.000 forintot fizetett rá, beleegyezését kéri, hogy az összeget 30.000 forintra „kerekítthesse ki“ és a négyezer forintot egy alapítandó jiddis lapnak bocsátja rendelkezésére. („Der Jid,“ Krakau.) A zsidó költőkhöz így szólt: „A cionizmus a mi zsidó dalosaink számára is visszatérés a zsidó hárfához.“ A zsidó művészetet, ahol csak tehette, felkarolta, inspirálta, sarkalta. Lilien, Lesser Ury, Hermann Struck és a többiek, a bibliai és új zsidó élet ábrázolói Herzl személyéből és szelleméből egyaránt sokat meríthettek. „Lilien auf dem Felde“ — így címezi levelében az új zsidó grafika mesterét és becézései közben panaszkodik, hogy még a kongresszusi emléklapok tervezésének ügyeivel is neki kell foglalkoznia. Boris Schatz professzor előterjeszti neki a Jeruzsálemben alapítandó iparművészeti iskola tervét, amely a régi zsidó stílusok újjáélesztésével új stílust teremtené. „Egész órán át figyelt Herzl a legapróbb részletekre és szomorú álmodó

szemeiből a nemes héber lélek sugárzott, az a lélek, amely fantasztikus világokat lát és megérzi a jelen keserű valóságát is.“ Rövid gondolkodás után már határozott is:

— Jól van, meg fogjuk csinálni a dolgot. És mi lesz az iskola címe?

— Becalél. Az első zsidó művész neve után, aki szentélyt épített a sivatagban.

— Szentélyt a sivatagban — ismételte Herzl és szép bánatos szemei a végtelenbe merengtek, mintha érezte volna, hogy ő már nem fogja látni ezt a Szentélyt sem...

Mikor a nők munkájáról beszélt Bécsben, itt is a cionizmus mint nevelő ideált emelte ki. „Melyik messzetekintő anya zárna el az eszményt gyermeke elől? A nővel veleszületik a szépség iránti érzék, az idealizmusra való hajlam, kell hogy felfogják a cionizmusban rejlő szépséget, amely szinte független a céltól. Nem tudom, mikor és hogyan fogjuk célunkat elérni, de ki kételkedhetik benne, hogy a cionizmus: iskolája az önmegismerésnek, a megtisztulásnak, a felemelkedésnek, gyógyulási folyamat népünk szenvedéses vándorlása útján!...”

Herzl a szíven viselte a zsidó kultúra ügyét. De a politika mellett nem vehette magára ennek intézését is. A legfontosabbnak pedig mégis csak magát az alapot, a területszerzést tartotta. „Egy teli korsó vizet akartok korsó nélkül?” — felelte a türelmetlenkedőknek. Ha meglesz a talaj, kivirágzik belőle minden.

A kongresszus ülései délelőtt tíz órától hajnali négy óráig tartottak. „Szünetek alatt folyton békéltetnem kellett a viszálykodókat, elhárítanom az ellentéteket. Az első nap reggelén üdvözlő sürgönyt küldtem a szultánnak. Másnap este megérkezett a válasz, addig reszkettem. Hiszen le is tagadhatta volna, hogy tárgyalásokat kezdett velem. Ezzel a baseli postahivatal útján küldött sürgönnyel megvilágította és tisztázta az én helyzetemet.“ „Politikailag kevesebbet, de erkölcsileg összehasonlíthatatlanul többet jelentett a baseli kormány hivatalos üdvözlő átirata. A következő napon meglátogattam a kormányelnököt, hogy köszönetet mondjak neki. Dr. David derék, komoly férfiú, minden iránt érdeklődött. Egy óráig hallgatta előadásomat és kijelentette, hogy a cionizmus

fenséges valami. Örül, hogy ez a szép és nagy eszme otthont talál Baselben.”

Herzl megindultan hallja és látja az ő műve hatását.

Ez volt önzetlenségének eredménye. Zangwill ismételten felvetette a gondolatot: Fizetéssel vagy állandó tiszteletdíjjal biztosítani kellene a vezér nyugalmát és függetlenségét, hogy ne kelljen Bécsben lennie, mikor másfelé hívja a missziója. Ha Davonshire hercege és Lord Chamberlain politikai működéséért fizetést kap, miért volna ez megalázó a cionizmus szolgálatában? Egy állam, amely még nem létezik, sokkal több energiát követel, mint egy már létező. Herzl ezúttal is kereken elutasítja a fizetés gondolatát. „Meg lehetne oldani úgy, hogy erről senki se tudjon” — mondja Zangwill. Herzl nyugodtan felel: „Egy ember feltétlenül tudná, és ez én volnék. Ez elegendő...” Ezt az önzetlenséget, önfeláldozást várta, követelte munkatársaitól is.

Az ötödik kongresszuson történt, hogy Herzl kijelentette: Szerinte cionista vezérlőbizottsági tag semmiféle fizetést vagy anyagi előnyt a mozgalomtól nem élvezhet. Talán lesz olyan idő, amikor ez lehetséges lesz, de akkor ő nem lesz benn a vezérlőbizottságban. A cionizmus nem hétköznapi „munka-alkalom”.

Néhány nap múlva Bécsben bejegyzí a naplójába: „A cionizmus volt az én életem szombatja.

Azt hiszem, vezéri hatásom annak köszönhetem, hogy én, aki mint ember és író oly tökéletlen vagyok és annyi hibát és dőreséget követtem el, a cionista ügyben mindig tisztaszívú, teljesen önzetlen voltam.”

A szekrényébe azonban röviddel ezelőtt zárt levelet helyezett el, Wolfsohnhoz címezve. „Halálom után bontandó fel”: „Csak egy dolog hangol le, a gyermekeim jövője. Évek óta túlságosan sok áldozatot hoztam a mi eszménkért és túlkeveset gondoltam a gyermekeimre. Szent végrendeletül hagyom neked, hogy közvetlenül halálom után, ha a zsidók, akikért dolgoztam, még friss emlékezetükben tartanak, szervezz általános nemzeti gyűjtést ezzel a címmel: Nemzeti ajándék dr. Herzl gyermekeinek.”

XXII.

Ismét a szultánnál — Tárgyalás Rothschilddal
Herzl felveti a jeruzsálemi zsidó egyetem eszméjét —
Jakob Herzl halála — Az angol parlamenti bizottság
előtt — Cionizmus és hazafiság

1902 ködös februárja halálvíziókat hoz. Ismétlődő rosszullét, szédülés, szívszorongás. „El tudom képzelni a halált: Az öntudat fokozódó gyöngülése, mialatt éppen ennek a gyöngülésnek, eltűnésnek az érzése a legfájdalmasabb. Ma reggel ezt gondoltam: Az élet, — a legjobb esetben siratókat hagyunk hátra. Ha én most hamar meghalok, legtöbbet a szüleim siratnának, aztán kevésbé gyermekeim, akik fiatalságukkal vigasztalódnának és siratna az egész zsidó nép... Szép cortége. A tragikus, a kedves és a fenséges.”

És ilyenkor nem az életerő kímélése a gondolata, hanem ellenkezőleg: Ha rövid az élet, meg kell duplázni a lépteket. Elérni az elérhetőt. Fokozni a fenségest, a zsidó nép erkölcsi erejét. A Yildizből sürgöny érkezik. A szultán hivatta Konstantinápolyba. Most már őt hívják. Vámbéry is biztató híreket küld. De Herzl felesége lázas beteg, nehezen hagyja ott. „És így teli fejjel, a feleségem betegsége mellett kellett még tárcát is írnom a japán színészekről.” Szerencsére a konstantinápolyi vasútvonalat megrongálta az árvíz és az utazás néhány napig halasztást szenvedett.

A Yildiz-kioszkban most már mint régi jóismerőst fogadják Herzlt. A szultán megüzeni, hogy egész stambuli tartózkodása alatt az ő vendége. „A város a régi: színek, színek és

kutyaugatás.“ A háttérben persze már pókhálóját szövögeti az intrika. Besugók suttogják, hogy Herzl a kongresszuson bejelentette a szultán beleegyezését a zsidó királyság felállításához. „Mi azonban tudjuk, hogy Herzl nem mondott semmi helytelent, különben nem hívta volna meg a szultán, hogy vendége legyen“ — mondja a miniszter. — Herzl kirakodja az ajándékait. Arany cigarettatárcák, drágaköves tűk, gyémántos ceruzák stb. A legnagyobb szenzáció azonban egy termofor, melyben előbb holmi pokolgépet sejtének a török excellenciások. Csak lassan barátkoznak meg vele és csodájára jár az egész udvar népe. Aztán megindulnak a tárgyalások államtitkárokkal, miniszterekkel, akik folyton be- és kiszaladnak a szultán üzeneteivel. A szultán megnyitja egész birodalmát a zsidók számára, de Palesztinát nem. A tervezett Ottomán-Zsidó Társaság telepíthet Mezopotámiában, Syriában, Anatóliában bárhol, csak Palesztinában nem. Herzl ezt azonnal visszautasítja. Charter Palesztina nélkül értéktelen előtte. Több napon át húzódnak a tárgyalások, miközben Herzl újabb meg újabb expozékat és leveleket küld be a szultánhoz, végül bejegyzi naplójába a prófétai szavakat: „Majd meg fogjuk kapni egyszer egy előre nem látott pillanatban. Talán Törökország felosztása után — a hatalmaktól...“

Herzl ezúttal is hullatta az aranyesőt, mint egy keleti fejedelem, hogy ezzel a bőkezűségével is valami „csodaország“ küldöttjének tűnjék. De a szultán is mutatni akarja, hogy nem is olyan nagy a pénzhiány a Yildizben és kiutaltat a császári kincstárból 200 fontot az útiköltségre. És minthogy visszautasítani a „nagyúr“ küldeményét nem szabad, Herzl gondolkodik: odaajándékozza a pénzt az excellenciásoknak „szegényeik közt való szétosztás“ címén, vagy juttassa az üres cionista kasszába, amivel egyszersmind a pénz hovafordítása is igazolva lesz. Útközben a hajón, a viharos tengeren folyton nyugtalanította ez a kétszáz font. Ha elsüllyedne a hajó és a Yildizben, oroszok vagy bolgárok bevonulásával, felszínre kerülne az ő nyugtája, meg volna gyalázva az emléke. Később a cionista szervezet felajánlotta a kapott pénzt török jótékony célokra, de a szultán visszautasította.

Londonban és mindenfelé pedig híre terjed, hogy a szultán már meg is adta a várvavárt Chartert. Herzl erélyesen cáfol,

nehogy a szultán adja ki a cáfolatot, ami kellemetlenebb volna. Közben más pénzügyi tranzakciókat, bányakoncessziókat stb. kínálnak Stambulból és Herzl sürgeti barátait az ügyek kézbe vételére, hogy a további tárgyalásokat és a szultán jóindulatát ezzel is biztosítsák. Vámbérynek értesítést küld: „Cohn (a szultán) keveset ajánl és sokat kér.“ Nemsokára le is utazik hozzá Budapestre, „nehogy hálátlannak tartsa“. Vámbéry a legszebb reményekkel kecsegteti. A szultán el van ragadtatva Herzltől. Ilyennek képzei a régi prófétákat. Ilyen lehetett Krisztus is — mondotta a szultán Vámbérynek.

Ezt a véleményt véletlenül másutt is hallotta akkor Herzl. Budapesti kirándulásai alkalmával meg szokta látogatni itteni rokonait és különös figyelmességet szokott tanúsítani szegény rokonai iránt. Egyik özvegy nagynénjét ilyenkor családotul megkocsikáztatta, meguzsonáztatta a ligetben, hogy emlékezzenek a „jó napra“, amikor „Dóri“ itt volt. Ezen a márciusi estén a nagynéni nem volt otthon, Herzl otthagyta a névjegyét.

Az öreg cseléd, aki nem tudott írni-olvasni, lelkendezve mesélt a túlvilági vízióról, melyet látott, a csodás emberről, aki nem is lehet ember, hanem az Ur, aki leszállt a keresztről, hogy megjelenjen szegény jámbor cselédjének...

Nehezebb prófétának lenni otthon. A zsidó sajtónak egy része ismét éles támadásba megy át „Herzl és bankja“ ellen. „A bankból elsétált pénzekről“ cikkeznek. A rágalom olyanmennyire kézzelfogható, hogy Herzl első percben bíróságra, sajtópörre gondol. De bírói ítéletnél többet jelent neki Nordau levele: „Ellenfeleinek határtalan gonoszsága fokozza csodálatomat az ön áldozatkészsége iránt. Ön erősebb és jobb, mint én vagyok...“

És valóban, Herzl politikai regényének folyamán magára vállalt olyan súlyos felelősségű pénzügyeket, melyeknek veszélyessége, kockázatossága szinte kézenfekvő volt. Hárommilliót utaltatott át, mintegy „félreértésből“ letétként az Ottomán bankba, „hogy pénzt lássanak“ és ne higgyék, hogy fantasztával van dolguk. A szultánnal szemben olyan nagy tranzakciókra vállalt kötelezettséget, miknek lebonyolítása túlhaladja a cionisták minden anyagi erejét. De ő bízik abban, hogyha meglesz az eredmény és a szultán megadja a Chartert,

rendelkezésére állanak majd a Rothschildok is, az ICA milliói is, valamint az egész zsidó tőkevilág.

Egy érdekes véletlen rábírja, hogy egyenesen felvegye a fonalat a Rothschildokkal. „Hatalomtól hatalomhoz.“ Egy tehetséges író új könyve került a kezébe és eszébe jut: hány-szor utasította el kéziratának olvasását csak azért, mert kerülőúton mindenféle beajánlásokkal akart hozzá bejutni, ahelyett, hogy nyíltan és egyenesen rábízta volna magát az ő lojalitására, aki protekció nélkül annyi fiatalemberen segített és segít. És Herzlnek hirtelen agyába villant: Talán ő is azt a hibát követte el lord Rothschilddal szemben, hogy közbenjárókat vett igénybe, ahelyett hogy ítéletére bízta volna az ügyet. Önérzetes levélben találkozást kér tehát Rothschildtól és várja a választ. Közben levelet ír a szultánnak, fölveti az eszmét, hogy zsidó egyetemet alapítsanak Jeruzsálemben. A leghíresebb zsidó tudósok tanítanának ott és a török ifjaknak nem kellene külföldre menniök, ahol forradalmi eszmékkel jutnak érintkezésbe.

Június 4-én Párizsban van. Régi emlékeket sommáz és visszatekintést tart eddigi útjára. „Most öregedő híres ember vagyok. Az ifjúság ideje, melanchóliái dacára, kedvesebb volt. A zsidókérdésben mint agitátor lettem világhírűvé. Mint író, mint drámaíró nem számítok semmit. Csak jó újságírónak mondanak. Habár érzem, hogy nagy fajtából való író vagyok vagy voltam, aki nem futotta ki teljes mértékét, mert elkedvetlenítettek, elbátortalanítottak.“ Fiatal újságíróval találkozik, aki nagy hódolattal közeledik feléje. Herzl melanchólikusan szól: „Az én hírem, dicsőségem? Távolítsátok el az ősz hajszaalakot a fejemről és odaadok érte minden dicsőséget. Érdemes-e ezt hajszozni?“

Párizsban érte az angol parlament által kiküldött „idegen-bevándorlási bizottság“, a „Royal Commission for Alien Immigration“ meghívása szakértői minőségben. Az ügy „egyéni akcióból“ indult ki. A „britt testvéri szövetség“ felszólította az angol kormányt, akadályozza meg az idegen-bevándorlást, amely Anglia veszedelmét jelenti. Az „idegenek“ ezúttal is a zsidók voltak, kik Oroszországból kezdtek a White-Chapelbe szívároggni és innen Angolország többi városaiba szétszéledni. A „liberális“ angol kormány restelt holmi „reakciós“ törvé-

nyekkel foglalkozni, melyek az emberi szabadság korlátozását célozzák. De a „britt testvéri szövetség“ felhívására egyelőre parlamenti bizottságot küldött ki, amely „a dolgot tanulmány tárgyává teszi“. És bár sehol nem volt szó zsidókról, csak idegenekről, mégis Herzlhez fordultak, mint a zsidó vándorlás szakértőjéhez. Nagy megtiszteltetés volt ez a meghívás és egyszersmind a zsidókérdésben való világtekintélyének hivatalos angol elismerése. Ezután már maga Rothschild kíván előzetes megbeszélést Herzllel. De alig ér Londonba, június 9-én sürgönyt kap feleségétől: „Apa súlyosan beteg, jöjj azonnal haza.“ Herzl első pillanatra tudja, hogy ez apja halálát jelenti. Virrasztva tölti az éjszakát a reggeli vonatig. Fájdalmas hódolással írja naplójába: „Azt hiszem, hogy jó apámnak, aki végtelenül sokat tett értem, hűséges, hálás, tiszteletteljes fia voltam mindenkor. Mennyit szenvedett velem, tartott és vigasztalt, miután annyi ideig képeztetett és eltartott. Az utazásokat, melyeken annyit tanultam, mind neki köszönhetem. És most nem vagyok otthon, amikor behunyja szemeit. Mindig igyekeztem szüleimnek még melegében elmondani mindazt, ami kellemes volt. Mennyire igazam volt. Némely dolog későn érkezik. Az én drágám nem olvasta regényemet, az Ős-újhonnak a végét.“

Kettős fájdalom volt, hogy apja nem láthatta az élet regényének befejezését, a zsidókérdés reményének teljesülését. És nem kapta meg teljes jutalmát a sok áldozatnak.

„Mennyivel maradtam adósa én, habár nem voltam rossz fia. Micsoda támaszom volt folyton-folyvást. Micsoda tanácsadó. Mint egy fa állott mellettem. Most a fa kidől.“

Június 10-én, „Hans születésnapján“ érkezett a sürgöny a háziorvostól apja haláláról.

Már Londonból sürgönyözött Kremeneckynek: „Legyen segítségére az anyámnak. Holnap este ott vagyok. Temetés holnapután. Gyászbeszédnek elmaradnak. Csak héber énekek.“ Nem akarta, hogy a gyász az ő személye felé terelje a figyelmet.

Le kellett mondani a Rothschilddal való találkozást, az „idegenbizottság“ előtt való megjelenést és sietni haza. Reich titkárnak még az útról sürgönyöz, készíttessen halotti maszkot, hogy apjának arcformái megörökítve álljanak szemei előtt. Kifelé Herzl kerülni akar mindenféle feltűnést. Útközben

sokan értesültek a gyászról. De Herzl nem engedi, még Wolfsohnnak sem, hogy beszálljon hozzá a vonatra. Kerülni akar minden feltűnést, felvonulást. Egyedül akar maradni gyászával. Csendesen eltemeti nagy halottját, aztán rendületlenül visszatér munkájához. Nem vásárol apja számára családi sírboltot, csak ideiglenes sírhelyet. Hiszen úgylis nemsokára átviszi magával apja tetemét a Szentföldre.

Újra ír a szultánnak és minisztereinek a jeruzsálemi zsidó egyetem felállításának nagy jelentőségéről. Ez a tény megkönnyítené a török bányakonszern alapítását is. Június végén pedig újra visszaindul Londonba, ahol a parlamenti bizottság és lord Rothschild már várta.

„Hét esztendő kellett hozzá, hogy Rothschildnak elmondhassam azt, amit holnap mondani akarok. Feltehető, hogy sikerem lesz. Most, mikor már nincs itt az apám, aki örülne ennek.“

A Rothschild-ház irodája egymásra rakott ládáival és árumintáival és maga „Ő Lordsága“ kínos nagyothallásával nem tett valami mély benyomást a fejedelmi udvarokat járt Herzltre. És mikor Rothschild kioktatni próbálta: azt „óhajtana“, hogy ezt meg ezt mondja az Idegenbevándorlási Bizottság előtt, — a parancsoláshoz szokott lord nagy ámulatára Herzl önérzetesen belekiáltotta nagyothalló fülébe: „Azt fogom mondani a bizottságnak, amit jónak találok, azt, ami a meggyőződésem. Ez az én szokásom mindig és ezúttal sem fogok ettől eltérni.“

Herzl őszintén akarta feltárni a zsidóság helyzetét a Bizottság előtt. Azt a tragikus sorsot, melyet a jótékonykodás csak takargatni tud, de nem gyökerében meggyógyítani. Rothschild viszont attól félt, hogy ha a Bizottság tudomást szerez a vándorlásra kényszerített és indulásra kész zsidó tömegekről, annál inkább fogja sürgetni Angolország kapuinak bezárását. Lord Rothschildot is tehát humánus zsidó szempontok vezették. De a kérdés gyökereihez nyulni nem mert. Kétségbeesve csengetett fivéréért, Albertért: „Hallod? Ezt akarja ő a Bizottságnak mondani!“ Majd segítségül hívja a harmadik Rothschildot, Alfrédet is. De hárman sem tudják Herzlt meggyőzésében megingatni.

Lord Rothschild ezután mint egyenrangú féllel folytatja

a tárgyalást az ebédig, ebéd alatt és ebéd után is. Herzl feltárta előtte egész tervét.

— De miért éppen Palesztina? — kérdi a lord öccse. — Palesztina túlzsidósan hangzik.

Herzl odatolja a székét egészen közel a lordhoz és jobb füléhez hajolva mondja: „Chartert akarok kérni az angol kormánytól, zsidók letelepítésére.”

— Ne mondjon Chartert, a szónak most rossz hangzása van.

— Nevezze, ahogy akarja, zsidó kolóniát akarok alapítani angol birtokon.

— Vegye Ugandát.

— Nem, csak ezeket használhatom.

És mert mások is vannak a szobában, egy letépett papírszeletre felírja és mutatja a lordnak: „Szináj-félsziget, Egyiptom, Palesztina, Ciprus sziget. Helyesli?”

— Nagyon! — feleli Rothschild.

És Herzl érzi, hogy teljes győzelmet aratott a pénzkirály felett.

— A szultán felajánlotta nekem Mezopotámiát.

— És Ön visszautasította? — kérdi Rothschild ámulva.

— Igen — válaszolja Herzl röviden.

Rothschildék meghívták Herzlt az esti garden-partyra, ahol az összes gyarmatügyi miniszterek jelen lesznek.

— Ott lesz Chamberlain is? — kérdi Herzl. — Engem csak ő érdekel.

De utólag örül annak is, hogy a zsidók látták Gummersburyban, mint a Rothschildék vendégét. „Ami többet használ a cionizmusnak az upper Jews, a felsőbb zsidók között, mint összes eddigi beszédeim és tetteim.”

Közben fényes külsőségek között folyt le Herzl szakértői előadása a Caxton Hall-Westminster túlsúfolt termében. A parlamenti bizottság alkalmat adott Herzlnek a zsidókérdésről és megoldásáról vallott meggyőződésének teljes feltárására. Az Angolországban jelentkező zsidó bevándorlást nem lehet mint elszigetelt jelenséget felfogni. A zsidókérdés általános, ahol nincs antiszemitizmus, oda beviszik a zsidók, akár idegenből jönnek, akár mint benszülöttek szaporodnak számban. Az antiszemitizmus nem mindenütt egyformán nyilatkozik

meg. Az üldözésnek éppoly súlyos formája a gazdasági bojkott, a zsidók elnyomása ipar, kereskedelem terén. Sokszor a törvény minden jogot biztosít, amit aztán a gyakorlat lehetetlenné tesz. Csodálkozik az angol zsidókon, hogy kicsinyes jótékony-ságra gondolnak, mikor a felhők az ő fejük felett is gyülekeznek. A zsidó jótékony-ság megfelelt a középkori viszonyoknak, de teljesen csődöt mond ma, amikor az angol zsidóknak részt kell venniük a bevándorlás elhárításában akkor is, ha orosz zsidók raja Amerika felé tart. Mert a vándorlás iránya megfordulhat. A baj gyökerét kell orvosolni. Nem elegendő a vértócsa eltakarítása, a sebesültet kell gyógyítani, hogy ne vérezen tovább. A forráshoz kell menni, ha be akarjuk tömni a patakot. A jótékony-ság, még a Hirsch-féle és a Rothschild-féle is, csak koldusokat nevel. A kérdés nagyságához képest ez csak csepp az Óceánban. Nagyszabású telepítést kell végezni, nagy eszmével és zászlóval és a zsidó vándorlást mindjárt első forrásától odairányítani. Lord Rothschild, szintén tagja a bizottságnak, ezt a kérdést intézi Herzlhez:

— Lehet-e valaki cionista és jó angol hazafi?

— Meg vagyok róla győződve, hogy igen — feleli Herzl —, és a legutóbbi háború bebizonyította ezt, amikor magában a hadseregben, a fronton két vitéz cionista egyesület működött.

Ez a diskusszió aztán alkalmat adott Mr. Littletonnak egy idézetre, mely szerint: „a Szentföld szeretete és a hit, hogy a zsidó gényusz zsidó földön fejlődhet legjobban, csak annyit jelent, hogy Palesztinában lesz a zsidó élet centruma, de nem tántorítja meg egyetlen ország zsidóságát sem hazaszeretetében. Így volt ez mindig Izrael egész története alatt a diaszporában“.

Ezt az idézetet is Rothschild sugalmazta. És Rothschild minden kérdéséből látszott a jóakarató szándék, hogy tisztáztatni akarja a nyilvánosság előtt a cionizmust az ellene terjesztett vádakkal és rágalmakkal szemben. Rothschild, mint a cionizmus titkos védője! Ezt érte el a szuggesztív erejű Herzl egyetlen beszélgetésével.

XXIII.

Törökország vagy Angolország? — Menekülés az álomföldre — Újra a szultánnál — „Altneuland“ — Levelezés Rothschilddal — Álom a feltámadt Palesztináról — Achad Haam kritikája

Az idegenbevándorlás parlamenti bizottságának nyilvános tárgyalásai feltárták a zsidókérdés lényegét az egész angol közvélemény előtt. És Herzl elérkezettnek látta az időt, hogy „illetékes helyen“ előkészítse a talajt nagy műve számára. Először a bizottság elnökének, lord Jamesnek adta elő a zsidótelepítés tervét, a Szinaj, El-Arish területére tervezett telepítés gondolatát. Lord James szerint ez keresztülvihető, de csak Rothschild segítségével. Az angol kormány adhat területet, de pénzt nem fog a telepítésre áldozni. Ezt a zsidóknak kell előteremteniök.

Másnap lord Rothschild már mint barátot fogadja Herzlt, „a banksegédek“ nagy ámulatára. A lord hajlandó az ügyet Chamberlain elé terjeszteni. De egyelőre csak 25.000 lélek számára szervezné a bevándorlást. Míg Herzl szerint „vagy nagyban, vagy semmit“. Mégis írásban foglalja a terv részleteit. Rothschild megalakítja csoportjával a The Jewish (Eastern) Companyt tízmillió fonttal. A megszerzendő föld értéke nőni fog a telepítés folytán és így a társulat haszonnal fog dolgozni és nem jótékonyági alapon. Jómódúak bevándorlása által megtérül minden befektetés. Az általános bevándorlást pedig évről-évre, sőt hétről-hétre szabályozni lehet a viszonyokhoz képest. Olyan kicsiben lehet kezdeni, ahogy csak tetszik!

Ez az utóbbi mondat nyilván a legmesszebbmenő elvi engedmény Rothschildra való tekintettel, „aki a legnagyobb effektív hatalom a zsidó nép szétszóródása óta”. Rothschild tanulmányozni akarja még a kérdést. De Herzlt egy sürgöny-ultimátummal ismét Konstantinápolyba hívják. Maga a török nagykövet keresi fel a szultán üzenetével. Herzl habozik. Nem akarják-e újból egy pénzcsoport ajánlatának ellensúlyozására felhasználni? Végre a leutazás mellett dönt. Hátha a siker hívja ezúttal. Gyorsan elkészít egy politikai expozét Chamberlain számára angol nyelven és egy részletes pénzügyi expozét Rothschild számára német nyelven. Talán sikerül még elutazása előtt felvenni a fonalat az angol kormánnyal is. Közben a német kapcsolatot sem akarja elhanyagolni. Felkeresi báró Eckardstein német követségi tanácsost, „aki óriási dimenziójú gyönyörű ember, neufundlandi fajta, a leghűségesebb szemekkel, nagy eszméi vannak és felesége a legszebb asszony, akit valaha láttam”. A Grosvenour-Square virágos balkonján éjfélleg tárgyalják a világpolitika kérdéseit, kapcsolatban a kelettel és Németországgal. Hazaérkezve a hotelbe, még hosszú levelet ír a szultánnak, összefoglalva eddigi ajánlatainak újabb lehetőségeit. Másnap már Calais és Páris között a vasuti kocsiból ír Rothschildnak: „Most, hogy megismertem Önt, tudom, hogy jó ember. Legyen hát nagy ember is!” Ki tudna inkább segíteni a mi szegény népünkön, mint Ön? Egy földalatti vasutra Piccadillyből Cornhillba oly könnyen kapnak 16 millió fontot. Tízmillió fontos konszern valamely ipari vállalatra nem is kelt feltűnést ebben az amerikai időben. És egy „Land Company”, amely a kínzó zsidókérdést akarja a világból kiküszöbölni, nem tudna lord Rothschildok vezetése alatt létrejönni? A párizsi Rothschildok nem mozoghatnak szabadon, mert Drumont és a többi antiszemita uszítók terrorjától félnek. De Angliában még cselekedni lehet, amíg itt is be nem köszönt a zsidógyűlölet. Sőt, most még érdem is lehet, hogy a Földközi-tenger keletén, az egyiptomi és perzsa-indiai érdekek csomópontján nagy zsidó telepítéssel növeli és erősíti az angol befolyást. És mit gondol, meddig maradnak az ott elérhető előnyök észrevétlenül? Aztán nekünk zsidóknak, furfangosoknak, mindig megcsalt zsidóknak megint koppanhat a szemünk utána. A Land Company csak úgy érhet el eredményt, ha nem

Csoportkép a VI. cionista kongresszusról (1903) — Gruppenbild vom VI. Zionisten-Kongress
 Az első sorban Herzl mellett jobbra Nordau, Herzl anyja, Zangwill, balra Bodenheimer, Wolfsohn, Prof. Mandelstamm, Johann Kremenecky
 Kunstsammlung der jüdischen Gemeinde, Berlin

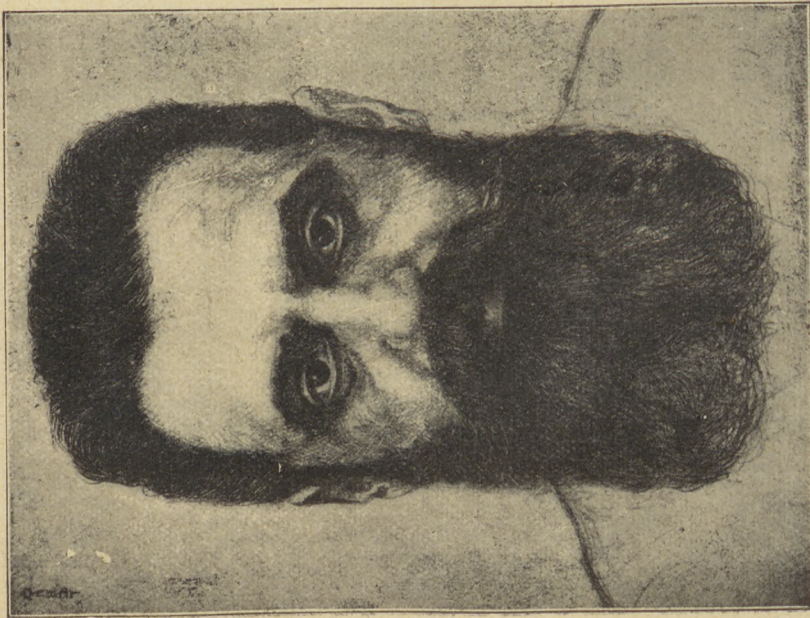
Herzl és gyermekei — Herzl und seine Kinder

Nussenblatt: Zeitgenossen über Herzl. Jüdischer Buch- und Kunstverlag, Brünn

Csoportkép az V. cionista kongresszusról

A második sorban balról jobbra : Weizmann, Marmorek, Herzl, Bernstein-Kohan

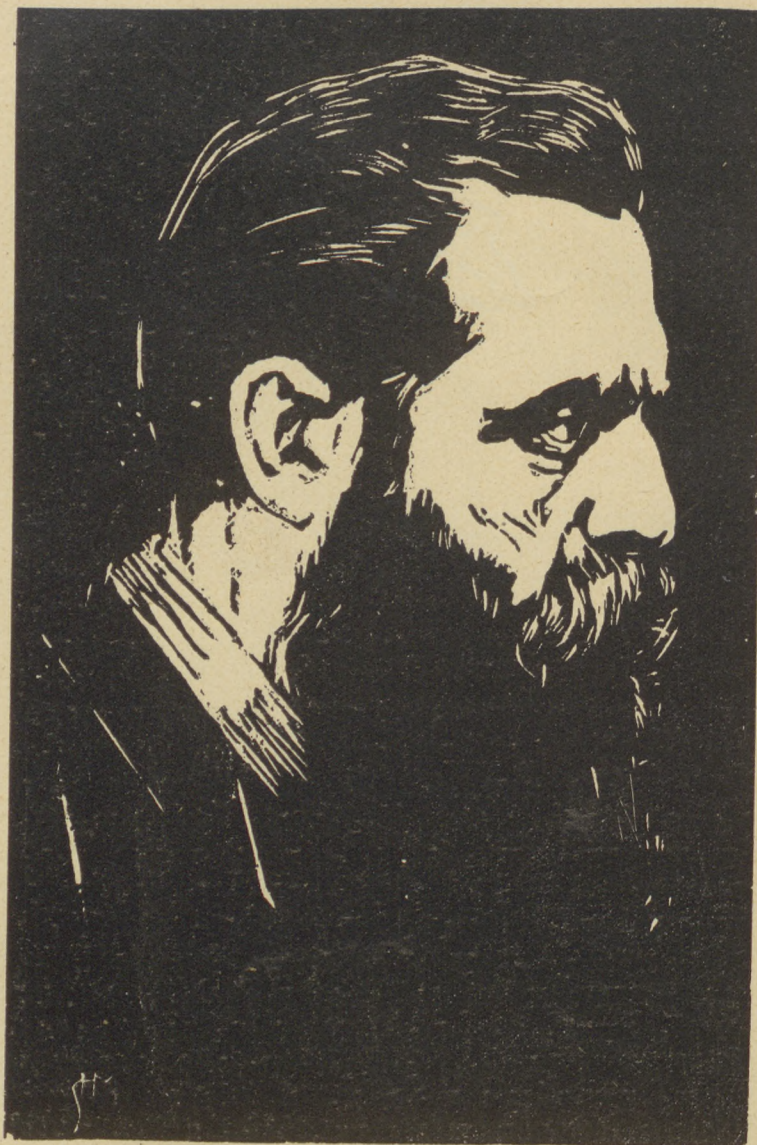

• Mullt és Jován

Hermann Struck két rézkarc Herzlöl
Zwei Radierungen von Hermann Struck (Haisa, Hadar Hakarniel)
Kunstsammlung der jüdischen Gemeinde, Berlin

Mit Herzl's Unterschriften

Herzl a »New Palestine« fametszetes címlapján

Palästina-Bilder-Korrespondenz, Brunn

„rachmonesz“-alapon, hanem gazdasági érdekeken nyugszik.

Július 25-én Herzl a szultán ismételt sürgetésére, a rázós Grand-Expresszen töltött kétnapos „modern cigányélet“ után megint Konstantinápolyba érkezik, ahol mint fejedelmet fogadják. A baksisvevők már ismerik aranyesőjét. A szultán udvari fogatot bocsájt rendelkezésére. Majd megindulnak a tárgyalások. Herzl több expozét készít és még a jacht fedélzetén is a Yildiz és Therapia között folyton dolgozik, számol és kombinál, mint egy bankár. Alig tér vissza Therapiába, kissé pihen, már újra sürgetik fel a Yildiz-kioszkba a szultán állandó hívásaival. Minden expozéját azonnal a nagyvezir és a minisztertanács elé terjesztik. És közben különös dolog történik. A szultán attól fél, hogy tolmácsai meghamisítják Herzl intencióit és ezért kéri, hogy ő maga fordíttassa le előterjesztését török nyelvre meghitt emberével. Herzl kutatni kezd megbízható tolmács után, ráakad egy fiatal spanyol zsidóra, akit keleti módon örök titoktartásra esket meg, aztán együtt dolgoznak egész éjjel a fordításon. Egy darabig Wolfsohn virraszt a fordító mellett. Hajnalban Herzl visszafordíttatja a török szöveget franciára, biztosabb ellenőrzés céljából. Végül hozzáfűzi még azt is, hogy a szultán kívánságára készséggel megtanulná három hónap alatt a török nyelvet, ha a financiák rendezését reábízná.

Herzl észreveszi, hogy a szultán udvari tanácsosai csúnya játékot űznek vele. Mindenáron egy másik csoport ajánlatát tolják előtérbe, melyből nagyobb részesedést ígértek nekik, megvesztegetésül. Csak most, hogy Herzl saját tolmácsa útján érintkezhetett a szultánnal, adták át uruknak a félévvel azelőtt neki dedikált török díszkötésű „Filozófiai elbeszélések“-et, filozófiai gondolatokban kicsendülő legszebb tárcáinak gyűjteményét. A szultán megbízást ad, hogy azonnal fordítsák le Herzl egész könyvét törökre. A dolog lényegére azonban mindez nincs befolyással. Herzl ajánlatát folyton ellensúlyozzák. Az európai diplomaták a Yildiz körül sanda szemmel nézik a nagy fekete-szakállas rejtélyes idegent, aki Törökország bajait akarja meggyógyítani, holott Európának éppen egy beteg Törökország kell, amelyen esetleg osztozkodni lehet. És az apró fontoskodó követecskék is, akik „házajuk szegény embereinek adóit falják a paradicsomi Therapián, kószálnak és anekdotáznak és mint felfűjt békák kuruttyolnak az eszme hordozójára, aki emberek

millióinak könnyebbé, a kultúrának gyarapodást és haladást hoz“. Irigykedve néznek Herzlre, valahányszor az udvari fogaton a Yildizbe hajt. A miniszterek is duzzognak, hogy oly sok munkát ad nekik. Sokszor kell tanácskozássra gyülekezniök, és a nagyvezir fogfájása miatt eredménytelenül szétoszolniok. De talán a fogfájás is csak arra jó itt, hogy a dolgot minél tovább húzzák, halasszák. Az öreg Alexander Karatheodory pasa, aki Bismarckkal együtt készítette az új világtérképet a berlini kongresszuson, hajnalig dolgozik Herzl bizalmas közléseinek feldolgozásán, mégis folyton lekésik. Szaid pasa, a nagyvezir, végre cigarettafüst és kávépára gomolygó kódében kijelenti, hogy a szultán elvben hajlandó Herzl ajánlatáról tárgyalni. A zsidó kolonizációt azonban csak szétszórtan engedheti, de összefüggő területen nem. Herzl önérzetesen hivatkozik Angliára, mely készséggel áll rendelkezésre, szívesen adna nagy összefüggő területet is. De a zsidó nép lelke Palesztinán csüng. Szentimentálizmus ez, amiből a török nép nagy hasznot húzhat.

— Haifának stratégiai értéke van, — kifogásolja a nagyvezir.

— Annak az erőnek, amit mi az országba hozunk, szintén van stratégiai értéke, — replikáz Herzl.

A vége mégis az volt, hogy a szultán és udvara nagyon nemesnek, becsületesnek és rokonszenvesnek mondotta Herzl törekvését, ki is fogja tüntetni még méltó módon. A törökök nem ismernek zsidógyűlöletet. Egyszer egy darabot játszott egy vendégszínész Sztambulban. Valami velencei kalmárról szólt, — talán ismeri monsieur Herzl? — egy zsidóról, aki egy font húst akar kivágnia a keresztény testéből. Ilyesmi Törökországban nem létezik. Itt nincsenek színházak, se zsidók ellen uszító darabok. A cionizmust nemes eszmének tartják. A pénzügyi tranzakciókat azonban Palesztinától függetlenül akarják megoldani. Az ellencsoporttal. „A Yildiz-banda kolosszálisan sok pénzt kapott.“ És Herzl ismét eredménytelenül hagyta el „Ali baba és a negyven rabló barlangját“.

Vissza kell tehát térni Angliához. Rothschildtól nem túlságosan biztató levél jön. Keresni kell az egyenes kapcsolatot Chamberlainhoz. És ha ez se sikerül, talán segít az olasz király, „a kis fiatal fejedelem, aki még semmit sem tett a halhatatlan-

ságért“ és aki szintén kezd érdeklődni a cionizmus iránt. Egy „Polacco“ nevű attaséhez fordult felvilágosításért, de ez keveset tudott a mozgalomról mondani. A római pápa többet tudott a cionizmusról, mint a római Pollakok. Herzl tovább kutatja, keresi a szálakat mindenfelé.

A sok ide-oda utazást, zaklatottságot és csalódást alig párnapi üdülés szakítja meg, melyet családjá körében, Aussee-ben tölt. De itt is folytatja a levelezést az egész világgal. Augusztus 22-én („Szüleim lakodalmi évfordulója, amely először köszöntött be jó apám nélkül“) ír Rothschildnak: „Öh, ha csak sejtelve volna derék szegény testvéreink mérhetetlen szenvedéseiről, jobban hallgatna reám... A szívszaggató levelek, miket munkások, kereskedők, tanulók és tudósok csoportjaitól kapok, megszámlálhatatlanok. Sőhajtva kell válaszolnom: Nem tudok rajtatok segíteni!...“ Ha Rothschild melléje állana, feltétlenül számíthatna Anglia segítségére. De Konstantinápolyban sem veszett el minden remény. „A földolog, hogy a szultánnak bizalmát bírom, ami már magában véve figyelemreméltó jelenség. Hiszen annyi gonoszat és ostobát meséltek neki rólam: Hogy Palesztina királya akarok lenni és hasonló dőreségeket. Én azonban abszolút nyíltsággal és egyszerűséggel beszéltem vele, nem mint egy zsarnokkal, akitől reszketnek, hanem mint emberrel, akinek emberi érzései vannak és azt hiszem, ez hatott reá.“

Rothschild aggályaira pedig lelkesen felel: „Vajjon az államoknak, melyek most nagyok, hatalmasabb, okosabb, műveltebb, gazdagabb alapítói voltak-e, mint mi mai zsidók? Szegény pásztorok és vadászok alapítottak közösségeket, melyek államokká fejlődtek. A mi korunkban is görögök, románok, szerbek, bolgárok önállósították magukat, és mi nem volnánk erre képesek? A mi fajtánk mindenben ügyesebb, mint a föld legtöbb más népe. Hiszen ez a gyűlölet oka. De eddig nem volt önbizalmunk. Azon a napon, melyen hinni kezdünk önmagunkban, vége lesz minden erkölcsi szerencsétlenségünknek! Természetes, hogy mindig lesznek harcok és nehézségek belülről és kívülről. De melyik országban, melyik államban nincsenek ilyenek? Mi is ki fogjuk termelni mindig azokat a férfiakat, akik ezekkel a nehézségekkel meg fognak tudni küzdeni. A zsidó közösség, zsidó kolónia — nevezze

kezdetben, ahogyan tetszik — nem fog a hatalmak ellenkezésebe vagy bizalmatlanságába ütközni. Erre van sok és elegendő bizonyítékom . . .“

A valóságban azonban érzi Herzl, hogy bizonytalan számára a talaj Törökországban és Angolországban egyaránt. A szultánnal való tárgyalások megszakadtak. Rothschild válaszai semmitmondók. Az orosz cár felé megindított fonalak még nem kecsegtetnek semmiféle reménységgel. Az élet regényéből ismét az álom regényébe menekül. Háromévi álmodozás gyümölcseként október elején megjelenik az „Altneuland“. Az „Ösújhon“ regénye, amelybe beleszötte mindazt a szépet, amelyet gyakran sebzett térdekkel, borsón álmodott. Mindazt a lélekemelő fantasztikumot, melyért gúnyt, felháborodást aratott. Álom az új társadalomról. A formában utópia, a lényegben nem. Mese egy új világról, melyet fel kell építeni. És „ha akarjátok, nem mese“. „Ha pedig nem akarjátok, — így szól a zárszó — akkor mese marad, amit nektek elbeszéltem. Tanköltemény. Inkább költészet, mint tanítás, mondják majd némelyek. Inkább tanítás, mint költészet — mondják mások... Az álmodozás mindenesetre szintén kitöltése az időnek, melyet e földön kaptunk. Az álom nem különbözik annyira a tettől, mint némelyek hiszik. Az emberek minden tette előbb álom volt és később újra álommá válik . . .“

A szép álmot csúf valóság vezeti be. A bécsi zsidó élet sívárságának lefestése. Egy minden eszménytől megfosztott, züllésnek indult társadalom, melynek egyetlen menedéke az öngúny. Mikor egy öreg rabbi Palesztinát és a cionista mozgalmat emlegeti, kacagás, hahota és röhej a visszhang. „Én nagykövet leszek Bécsben.“ — „Én megkapom a zsidó királytól a Dávid-rendjelt a húsos karddal.“ — „A jeruzsálemi udvari opera díszelőadásán együtt lesz egész Izra-elit.“ — Ilyen stílusban folyik a társalgás és a rabbi csodálkozva kérdi: „Kin mulatnak tulajdonképpen az urak? Saját magukon?“ A szellemes Blau cinikusan felel: „Talán majd komolyan vesszük magunkat?“ Csak Friedrich Löwenberg ül komolyan, tele undorral a társalgás iránt. A művelt és kétségbeesett fiatalember, akit titkos jegyese egy „jobb parti“ miatt cserbenhagyott, egy napilap hirdetése után indulva, elszegődik az embergyűlölő Kingscourthoz, hogy yachtján elkísérje őt ma-

gános szigetére. De előbb megment ismeretlenül az éhhaláltól egy Litvák nevű zsidó családot, melynek kis sarja, Dávid, folyton Palesztináról ábrándozik. „Atyáink Istene legyen segítségedre.“ Ezekkel a szavakkal búcsúzik Löwenberg az energikus tekintetű kisfiútól. „Ez a sajátságos találkozás azonban felébresztette benne a multat, a felejtettet és pillanatokig erőt vett rajta a honvágy az ifjúság erős hite után, amikor még imákban érintkezett az atyák istenével...“ Mikor a yacht Palesztina partjai előtt siklik, a keresztény Kingscourt figyelmezteti Löwenberget a zsidók őshazájára. Nem érti, hogy a zsidók nem büszkék erre. Sőt restellik is. „Nem csoda, hogy megvetnek benneteket.“ Néhány napra kiszállnak Jaffában, hogy megnézzék az országot. És Löwenberg ugyanazt látja az elszegényedett, elkopárosodott Palesztinában, amit Herzl látott öt évvel azelőtt. Fekvése a kék tenger partján gyönyörű, de minden olyan vígasztalanul elhanyagolt. A kelet nyomora, melyhez csak a fantázia festi hozzá a régi ragyogás színeit. Mocsár és homok a völgyekben, kopasz kősziklák és szakadékok a hegyekben. És a városokban piszkos zeg-zugos utcák. Csak a holdfényes Jeruzsálem hatja meg. „Talán visszaemlékezések a korai gyermekkor szavaira? Imafoszlányokra, miket az apa hangja halkán mormolt? Az elfeledett Pészach-ünnep esti áhítata vonult át a lelkén. A fejében maradt kevés héber mondat egyike csillant felelőtte: „Lősono haboo bi-Jerusolaim.“ Jövő esztendőben Jeruzsálemben!... És hirtelen kisfiúnak látta magát, amint atyja oldalán a templomba megy. Óh, halott volt a hit, halott az ifjúság, halott az atyja — és előtte merednek Jeruzsálem falai a meseszerű holdfényben. Forróság futotta el a szemeit. Megállott és könnyei hullottak lassan az arcára...“

A siralom falánál találkozik az orosz származású dr. Eichenstamm szemorvossal, aki rajong Palesztina jövőjéért és ugyanazokkal a szavakkal vígasztalja, amelyeket Herzl mondott Vilmos császárnak a sátortáborban Jeruzsálem és Róma hasonlóságáról. Megnézik a kolóniákat is, melyeket „Cion kedvelői“ alapítottak. „Ilyen parasztokat sehol sem találni. Tudós férfiak, akik a mezőn dolgoznak.“

Mikor újra a yachton ülnek és Szinaj félszigete előtt haladnak el, az embergyűlölő Kingscourt meghatottan mondja

Löwenbergnek: Új világot kellene itt teremtenetek. Éppen nektek zsidóknak, mert nincs veszténivalótok. Ti alkotóhatjátok meg a kísérleti országot az emberiség számára. Új országot az ősi földön. Újőshont!“

Löwenberg már csak álomban hallgatta ezeket a szavakat. A második könyv elregéli az álmot.

Haifa 1923. A yacht újra a Vöröstengeren úszik, de fordított irányban. Kingscourt szakálla, haja hófehér. Löwenberg haja is ezüstsálakat mutat a tükörben. Minden megváltozott húsz év óta. Palesztina virágzó ország lett, nagy kikötőkkel és vasutakkal. A Karmel lába előtt óriási hajók horgonyoznak. Accotól Haifáig a tengerpart csodálatos virágoskert a kelet minden pompájával. Világvárosi forgalom az uccákon. Villamos függővasutak mindenfelé. Dávid Litvák, aki azóta megérte álmai teljesülését, ujjongva siet Löwenberg elé, végigkalauzolja egész Palesztinán. Elvezeti a villájába, melynek neve „Békeotthon“. Aminthogy az újjáépített Jeruzsálem magaslatán is a Templom mellett a Békepalota áll, mely az egész világ népeinek javát szolgálja és segítséget nyújt minden nemzet sujtottjainak. Idefordulnak feltalálók, művészek, tudósok munkájuk támogatásáért. A palota felirata: „Nihil humani a me alienum puto.“ „Semmi emberi nem idegen tőlem.“

A technika minden vívmánya ül diadalt az Ősújhonban. Óriási csatorna vezeti a föld alatt és a föld felett a vizet a Földközi-tengerből a Holt-tenger medencéjébe. Háromszázméteres esése annyi elektromos erőt szolgáltat, hogy minden terv könnyen és olcsón megvalósítható általa. Az élet minden kényelmét és szépségét nyújtja az Ősújhon, melynek lakói, „az új társadalom“ tagjai, mentesek minden csúnya jelenségtől, irígységtől, versenyharctól, mert mindenki szabadon és boldogan él. A föld túlnyomórészt köztulajdon. A csoportok mintaszövetkezetek rendszere alapján művelik meg. Mindenkinnek joga van a munkára. Az idegennek is. A szenvedés hosszú évezredek megtanították a zsidót a türelmesség és békeszeretet erényeire. A beteg dr. Löwenstein, az „új társadalom“ elnöke, azt hagyja végrendeletül, amit Herzl régebben naplójában írt. „Úgy rendezkedjete be, hogy az idegen otthon érezze magát nálatok.“ Új elnökké Dávid Litvákot választják meg, aki szintén lelkére köti testvéreinek: „Erkölcstelen dolog

volna, ha egy embert, bárhonnan származik is, bármilyen hitű is, kizárnánk a mi vívmányaink áldásából, a munkánkban való részvételből...“ A mi jeligénk: „Ember, testvérem vagy!“ Amikor pedig a boldog emberek társaságában felvetődik a kérdés: Ki teremtette mindezt? — az öreg Litvák így szól: „A szükség.“ Steinek építész: „Az újra egyesített nép!“ Dr. Markus: „A tudomány!“ Joé Lévy: „Az akarat!“ Professzor Steinek: „A természeti erők!“ Az angol pap, Hopkins: „A kölcsönös türelmesség!“ Reschid bey: „Az önbizalom!“ Dávid Litvák: „A szeretet és a szenvedés!“ Az öreg rabbi azonban ünnepélyesen felkelt és szólt: „Isten!“

Ez az Ősújhon regényének utolsó szava.

A könyvet atyja és Pauline nővére emlékének szentelte. Az első tiszteletpéldányokból küldött a badeni nagyhercegnek. „Mese ez, melyet a tábortüzeknél szoktam mesélni, hogy szegény embereimet jókedvre derítsem a vándorúton... Azt hiszem, hogy az összes népek mind mindig úton vannak egy új társadalom felé“... Egy másik példány Rothschildhoz megy Londonba. „Lesznek természetesen buta emberek, akik, mert Platon, Thomas Morus és mások utópiaformáját választottam, a dolgot utópiának jelentik ki. Önnél nem kell ilyen félreértéstől tartanom.“ És tiszteletpéldány megy a szultánnak, a német császárnak és kancellárjának, Bülownak, akik „mint 1898 keleti utazói egyet-mást újra találnak majd benne“.

Köszönet, elismerés áradt a szerző felé. A cionista táborban lelkesedés és ujjongás. Nem csoda, hogy Herzl meg sem értette: Mi kifogása van a könyv ellen Achad Haamnak, hogy nemcsak hűvösen, de szinte ellenségesen fogadta? Nem értette meg, hogy a Talmud térdein nevelkedett filozófus, a zsidó kultúra újjászületéséért rajongó népmester, miért nem talál örömet abban a világban, melyet az Ősújhon „új társadalma“ képvisel és amelyben van technika, tudomány, amerikai függővillamos és párizsi nagyáruház, angol sporttelep és Cion-egyetem, zsidó Operaház és francia fehér keztyű, csak az nem domborodik ki, amit a keleti zsidó speciális zsidó léleknek tart.

Herzl a kívülről jött ember ámulatával meresztette bele szemeit a zsidó vízióba. Ő volt az, aki megilletődve ült a széderasztalnál és egy hazatértnek áhítatával mondotta a Hagada héber szavait. Hazatalálás volt ez az ő számára és sokszor

a torkát fojtogatta a meghatottság, hogy össze kellett szednie magát, nehogy hangosan felzokogjon. Majdnem harminc éve, hogy ő maga mint gyermek kérdezte a „ma-nistane“-t. Aztán jött a „felvilágosodás“, az elszakadás mindentől, ami zsidó és végül logikusan az ugrás az ürességbe, minthogy az életben semmi talaja nem volt. Ezen a széderestén úgy tűnt önmaga előtt, mint „az elveszett fiú...“ — És mikor Kingscourt csodálkozik, hogy ilyen „perfekt héber“, azt válaszolja, hogy ő maga se tudta. „Úgy látszik, az ilyesmit az ifjúkorból nem felejtik el.“ Herzl önmagát meg a rajongó Kana Henriket festette a megtértben, mint ahogy barátait is megörököltette az „Ősújhon“ regényalakjaiban. (Hopkins—Hechler, David Litwak—Wolfsohn, Steinek—Marmorek testvérek stb.) Viszont Achad Haam „Ma-nistane“ kora óta egyre mélyebben és mélyebben gyökeredzett a zsidó kultúrába, melynek talaját egy pillanattig sem hagyta el. Ő nem ámulhatott el a széderestén és nem találta meg ebben az Ősújhonban a Gáluth évezredes szét-szórtságának hazatért lelkét...

Nordau lovagias elégtételt szolgáltatott megtámadott barátjának, Herzlnek. Finom pengéje élével a legkíméletlenebb sebeket próbálta ejteni a „kis filozófusocskán“. Herzl yachtja azonban ekkor már átevezett az álom regényéből az élet regényébe. Már útban van ismét London felé, ahol, Greenberg távirati értesítése szerint, a hatalmas Joe Chamberlain, Anglia ura kihallgatásra várja. „A Pressedől megint úgy szöktem meg, mint egy iskolás fiú.“ Kárpótlásul most is tárcát kell küldeni „londoni esték“-ről, mint ahogy a „Judenstaat“ írása idején a Palais Bourbon „viharos üléseiről“ kellett referálni. De hol tart a mozgalom azóta? Benediktet is meglepték az ügyek: „szultán, Royal Commission, Oroszország.“ Talán már „kezd is hinni“ és megbocsátja a búcsú nélküli távozást. Különösen ha küld neki interjút is Chamberlainnal. Most megnyílik előtte Londonban minden kapu. Talán épp most jelentkezik az a keresztény államférfiú, aki a zsidó kapun fog belépni a Világtörténelembe... És akkor a zsidók is oly szívesen fogják követni a győzelem útján. Íme lord Rothschild, aki nemrég még fogadni sem akarta, most elébe siet és elragadtatással ismétli: „It is my opinion, You are a great Man.“ — „Igenis, ez a véleményem, Ön egy nagy ember...“

XXIV.

A Szináj lábánál — Az El-Arish expedíció — Az angol világbirodalom védőszárnyai alatt — Tárgyalások Chamberlain angol miniszterelnökkel — „Uj Judea“ mint egyiptomi provincia — A terv összeomlása

Lord Chamberlain figyelemmel hallgatta Herzl előadását. Egy óra alatt mindent megértett. Arcának merev maszkja egyre engedett és lágyult Herzl szavainak idomító hatása alatt. „Tárgyalásban vagyok a szultánnal, — mondotta Herzl — de Ön tudja, mit jelent törökökkel tárgyalni. Ha szőnyeget akar vásárolni, előbb fél tucat csésze kávé kell meginnia és száz cigarettát elszívnia; aztán családi történetekről kell beszélnie és végül időről-időre elejthet egy-egy szót a szőnyegről is. Nos, én ráérek ilyen tárgyalásra, de a népemnek nincs erre ideje. Éheznek tömegekben. Sürgős segítséget kell nekik vinnem . . .“ Herzl megemlíti a területeket, melyeket Angliától kapni szeretne: Cyprus, El Arish és Szináj félszigete. Chamberlain csak Cyprusról beszélhet, a többi a Foreign Office-nak van alávetve. De Cyprus szigetén görögök és mohamedánok laknak, akiket nem lehet új bevándorlók kedvéért kiszorítani. Neki magának nincs kifogása a zsidók ellen. Ellenkezőleg. És ha véletlenül egy csepp zsidó vér volna ereiben, büszke volna reá. De, voilà, egyetlen csepp sincs benne! Angliában különben sincs antiszemitizmus. Ha nagyobb mérvű bevándorlásra kerülne sor, talán törvénnyel kell majd ellene védekezni. („Ez nyilvánvaló intés volt nekem, a cigányvajdának, hogy tartsam távol a hordánkat Anglia határától.“) De ez csak munkaalkalom

kérdése és nem faji kérdés. A cionista eszme rokonszenves előtte. Szívesen segítene. Ha csak egy pontot tudna az angol birodalomban, ahol nincsenek még fehér emberek, — lehetne róla beszélni. Herzl újra a Szináj félszigetet és El-Arisht emlegeti. Itt van lakatlan terület. Ezt odaadhatja Anglia. Ezért hatalmának növekedését és tízmillió zsidó háláját kapja. Chamberlain beleegyezik. De erről beszélni kell az Egyiptomban székelő lord Cromerrel és a Foreign Office vezetőjével, Landsdowne lorddal is. Chamberlain nem tudta pontosan, hol van El-Arish. A nagy könyvek közül kikeresett egy Atlaszt és fellapozta Egyiptomot. „Egyiptomba nem megyünk. Ott már voltunk!” — mondja tréfásan Herzl. A maszk mosolygott. És mindjárt megértette, hogy gyülekező helyről van szó a zsidó nép számára Palesztina közelében. Ha Anglia ebbe belemegy, a török kormány is hajlandó lesz tárgyalni a haifai területről. „A legcsodálatosabb volt, hogy Chamberlain nem ismerte ki magát pontosan a brit birtokokban, amelyek felett kétségtelenül rendelkezik. Olyan volt, mint egy nagy ócskakereskedésben, melynek vezetője nem tudja pontosan, hogy valamely különös holmi megvan-e raktárában, vagy nem. Gyülekezőhelyre van szükségem a zsidó nép számára? Majd utánanéző, van-e Angliának ilyesmije raktáron.”

Chamberlain felfogta a gondolatot: önkormányzattal rendelkező zsidó kolónia alakulna a Földközi-tenger délkeleti sarkán, ahonnan Palesztina „egy ugrás” csupán. Herzl írásba foglalja a programot lord Landsdowne számára. A brit kormány adná a területre a koncessziót. Ennek alapján alakul ötmillió fonttal a „Jewish Eastern Company,” amely a telepítést tervszerűen keresztülviszi és azonnal hozzáfog utak, vasutak és kikötők építéséhez és a föld parcellázásához. A cionista szervezetek pedig garantálnák, hogy csak a legjobb elemek kerüljenek ki. Nemcsak Kelet-Európa éhezői fognak odavándorolni, ahol munkát találnak, hanem tőkével rendelkező emberek is mennek majd vállalatokat alapítani. A gyarmati jogok hatalmas vonzóereje odaviszi a jogtalan és szerencsétlen zsidó nép legjobbjait. És Anglia ezzel a tetteivel tízmillió hívet, hatalmának, gyártmányainak tízmillió ügynököt szerez szerteszét a világon, „akik között vannak tű- és céna-kereskedők, nagyiparosok és tőzsdések, tudósok, művészek és

hírlapírók és valamennyien hálások lesznek a nagylelkű nemzetnek, mely a rég sóvárgott segítséget hozza“.

Másnap már Chamberlain azzal fogadta Herzlt, hogy előkészítette számára a talajt lord Landsdownenál. Délután találkozhatnak. De nyugtassa meg, hogy nem gondol offenzívára El-Arishból Palesztinába. A maszk eleven és mozgalmas lett és szélesen mosolygott, mikor Herzl hangsúlyozta, hogy Palesztinába csak a szultán engedélyével mennének. „Ezt hitesse el a szultánnal!“ — volt a gondolata a maszk mögött, mialatt monoklija is leesett a messzenézéstől. Mintha látta volna, hogy eljön az idő, mikor a zsidók El-Arishon és a Szináj félszigeten át vonulnak a britt katonákkal együtt Palesztina elfoglalására.

Lord Rothschild bámult, mikor az ebédnél Herzl elmondotta, hogy már kétszer is tárgyalt Chamberlainnal. Most már ő is realisabbnak látja a dolgot. Délután Landsdowne még előzékenyebb volt. Részletes expozét kért a minisztertanács számára. Minthogy lord Cromer hozzájárulása feltétlenül szükséges, Herzl felveti a gondolatot, hogy leküldi hozzá Egyiptomba Greenberget, hűséges munkatársát, személyes tárgyalás végett. Landsdowne készséggel látja el ajánlólevéllel.

November elején ismét Bécsben van Herzl. Rengeteg tárgyalás, vita és várakozás. Végre sürgöny érkezik Greenbergtől: „Everything all right.“ Minden rendben! Herzl szíve még hevesebben dobog: „Talán az angol Charter befejezése és a zsidó állam alapítása előtt állunk? Erőm kimerülése hihetővé teszi ezt!...“ Ismét szív működési zavarok. Az izgalom és az évi konferenciának sok csetepatéja beteggé teszi. Melanchólikusan jegyzi fel: „Az Altneuland ismertetésében dr. Glanz igen szépen írja: egyetlen Mózes sem jutott el az Ígélet földjére...“

Edlachba várja vissza Greenberget, aki jó híreket hoz. A Cionista végrehajtóbizottságban azonban már megindult a gúny a „Cion-pótlék“ miatt. Herzl hiába magyarázza, hogy ezt csak hadműveleti bázisnak tekinti a jövő számára. Ahogy a Presse tulajdonosa sem érti meg, miért harcolnak a cionisták a hitközségért, neki még ingyen sem kellene. És Herzl szelíden megmagyarázza, hogy ez csak egyik pontja az általános csatának. Így harcolnak a háborúban egy majorért, egy dombért. December 22-én érkezik meg lord Landsdowne válasza. His-

tóriai dokumentum: Lord Cromer jelenti, a dolog a Szináj félszigeten lehetséges lesz, ha a kiküldendő bizottság a reális viszonyokat megfelelőnek fogja tartani. Az egyiptomi kormány nem kíván egyebet, mint ottomán alattvalóságot angol garancia alatt és évi hozzájárulást a rend fenntartásához, kifelé és befelé. Herzl úgy képzei, hogy az „Új Judea” egyiptomi provincia lesz ugyan de a kormányzót maguk a zsidók választják 7 vagy 10 évre. Az egyiptomi khedive, illetve az angol kormány csak megerősíti. A véderőt anglo-egyiptomi tisztek képezik ki és vezénylik, de a legénység csak zsidó lehet. A zsidók csak saját maguk fegyveres erejében bízhatnak. Ezekre az eredményekre Rothschild megszerzi az ICA pénzét, legalább kéthárommillió fontot az új társaságnak, a többi nyilvános jegyzésekkel pótolják. Éjjel-nappal foglalkoztatják Herzlt a nagy terv részletei. És zseniális intuícióval még mérnöktechnikai problémák megoldását is keresi: a Szináj-sivatag völgyét meg lehet termékenyíteni a Nílus vizével, melyet a Szuez-csatorna alatt építendő alagúton vezetnének át. El-Arish felé lehet irányítani a Nílus iszapját is filtrációs hajók segítségével. És pesti emlékek elevenednek fel megint a reáliskola első éveiből, amikor Lesseps csatornaépítési rendszerével át akarta vágni a Panama-szorost. Mintha a nagy technikai kérdések komplexumába visszaálmódna ifjúságát, első készülődéseivel és kezdéseivel. Lázasan izgalommal veti bele magát a mérnöki feladatba. És gyönyörűséggel boncolgatja annak jogi mellékhatásait. „Titkos” feladatokat bíz Marmorekre és Warburgra. Hosszú levelezésekkel összeválogatja nagynehezen az expedíciót. A Cromerrel való tárgyalásra Greenberget hatalmazza fel mint teljhatalmú nagykövetet. Goldsmidnek a jövőző zsidó hadsereg marsallbotját ígéri.

De közben a fejedelem és szolga kettős szerepe nyugtalanítóan nehezedik a regény hősének szívére. December 31-én, mialatt társai a Presse-nél a vidám Szilveszter-éji torokon szórakoznak, Herzl a szerkesztőség tárcafiókját rendez. Ismét Londonba kell utaznia az expedíció előkészítésére. Pedig csak nemrég volt hosszabb szabadságon. Még kenyértörésre kerülhet a dolog itthon. „És ezúttal jószágos bölcs anyám is reámijesztett: ne játszam az exisztenciámmal.” Anyagi gondok torlódnak eléje, feláldozott vagyonának roncsain. „Milyen

rettenetes kicsiny nehézségek bénítanak a feladatok nagyságához képest."

De feltétlenül beszélni kell Landsdowne lorddal és Rothschilddal is.

Január 15-én már tárgyal a pénzkirályal, aki felkeresi a hotelben és elhalmozza figyelmességeivel. Rothschild biztosra veszi a sikert.

— Ön, dr. Herzl áll az élén, én csak munkatársa akarok lenni. Boldog vagyok, hogy segíthetek Önnek.

Herzl megindultan jegyzi fel naplójába: „Jó öreg ember és én igazán szeretem őt.” Éjjel tárcát kell írnia haza a Presse-nek. Ezúttal egy „párizsi estéről”. Ahogy a stambuli hídon a szultáni audiencia előtt keleti mesén kellett törnie a fejét a bécsi olvasók számára. Egész nap az expedíciót oktatja a londoni hotelszobában. Chiffrekönyveket készít a táviratváltásra. Életbiztosításokat köt az expedíció résztvevőinek családjai számára. És a fonográfokat is ő vásárolja a sivatag beduinjainak bámultatására.

Délben újabb találkozás Rothschildnál a londoni pénzarisztokráciával, melyet meg kell ismernie. Herzl csodálkozik, mikor a házigazda keményen rászól a habozó Lousada nagybankárra, akit most látott először: „Ezek a portugál zsidók mindig udvarias frázisokkal felelnek! De én nem szép szölamokat akarok, hanem az ügyet!” „Ez a pénz hatalma” — gondolja Herzl. Pedig Herzl is így kezeli már a pénzfejedelmet: „Lord Rothschild, önt akarnám ügyvédemnek!”

Ez a szellem hatalma!

Bécsben várja Herzl az el-arishi expedíció híreit. Az első biztató jelre már felszólítja lord Rothschildot, jöjjön elébe Párizsba és hozza össze Edmond Rothschild báróval. „A mi életünk ideje rövid, sietnünk kell, ha jót akarunk alkotni.” A nagyvezirnek és egyes minisztereknek tájékoztatást küld Konstantinápolyba az El-Arish-expedícióról, nehogy mások rossz világításba helyezték a dolgot a török szultán előtt. Egyben Greenberg útján bizonyos felmerülő „nehézségek” leküzdésére kétezer fontot ígértet az egyiptomi török megbízottnak. Ennyit kért fejenként a bécsi török követség egyik tagja a Konstantinápolyban székelő miniszterek számára is. És Herzl, aki mint tárcaszerkesztő fogadni sem akart olyan

író, aki valamilyen beajánlással jelentkezett nála, a cionizmus érdekében a törökországi „Yildiz-banda“ praktikus rendszeréhez is alkalmazkodott. Február 23-án sürgöny érkezik Greenbergtől: „Mazeltov.“ Az okmány alá van írva. Minden rendben és nagyon kielégítő. Herzl álmatlanságig gyötrik az izgalmak. Egész éjjel szövi a terveket. Összehívja a kongresszust. Micsoda diadal lesz! Akartuk és már nem mese. A Szináj lábától mentek őseink is Cion felé.

Március 2-án megérkezik az „okmány“. És Herzl csalódva látja, hogy a hangos „mazeltov“ egyáltalában nem volt indokolt. Az „okmány“ semmitmondó levél az egyiptomi miniszterelnöktől, Boutrotól, feltételes ígéretések és biztos korlátozások. Az álom foszladozóban. Herzl személyesen Kairóba siet. Mint egy megvert hadvezér, aki elveszett seregét akarja rekonstruálni, hogy újra felvehesse a harcot. Nem is tudja egyelőre, hol, merre vannak a csapatok. Keresteti Cookkémiai által a sivatagban és parancsot ad rögtöni visszatérésre, új koncentrálódásra. Közben tárgyal Cromer lorddal, Boutroval, de nem sok eredménnyel. Este csatornaszakértő-előadáson vesz részt. És feltűnik neki az intelligens tekintetű fiatal egyiptomiak nagy száma. Ezek itt a jövő urak. Csodálatos, hogy Anglia ezt nem veszi észre. Azt hiszik, hogy örökké fellachokkal lesz itt dolguk. Ma még elegendő 18.000 főnyi csapat a nagy ország számára. De még meddig? Az angolok funkciója grandiózus. Megtisztítják a keletet, fényt és levegőt visznek a legpiszkosabb sarkokba, megtörik a zsarnokságokat és szétzúzzák az erőszakot. De a szabadsággal és a haladással egyszersmind lázadásra is tanítják a fellachokat.

Hosszú várakozás után visszaérkezett az expedíció El-Arishból Kairóba. A szakértői jelentés sem kedvező: „Mai állapotában használhatatlan. De ha vizet teremtenek elő számára, lakhatóvá tehető.“

A Nílus technikai kormányzójától függ tehát, hajlandó-e átengedni a Nílus vizéből El-Arish megöntözésére. A tárgyalás Sir Hanbury államtitkárral magán a Níluson folyt. „Nekem egykori poétának még megkapóbb volt a hangulat ezen a bárkán a Níluson, naplementével pálmák mögött az illatos távolban.“ Sir Hanbury véleménye szerint napi két-három millió köbméter vizet kellene leadni és ezt kétségen kívül nél-

külözhetik. A csata tehát ezen a ponton is meg van nyerve. De Herzl, az „egykori poéta“ a költői képben gyönyörködik, hogy a hazatérő zsidók száraz országába vezetik át a legendás egyiptomi folyamnak víztömegét, amely „sötétbarnán hömpölyög most is, mint Mózes mesterünk idejében“. A fellachok pedig a parton végzik a régi rabszolgamunkát a tikkasztó hőségben, leírhatatlan nyomorban, mint egykoron az itteni piramisokat építő Izrael fiai. „Megfogadom, hogy a fellachokra is gondolok, ha egyszer hatalomra jutok.“

És honfoglaló mózesi víziók szállják meg a Nílus partján. „Ne gondolja, — szól az ámuló angol államférfiúnak — hogy nincsenek hatalmi eszközeim. Ha felszólítanék húszezer ifjú zsidót, hogy fegyverrel kövessenek Palesztina meghódítására, azonnal követnének. És ez rokonszenvesebb is volna, mint megvásárolni az országot pénzen.“ — Ifjú híve, dr. Adolf Friedemann észreveszi a fantázia elcsapongását és óvatosan reális mederbe tereli a beszélgetést.

Mialatt a tárgyalások folynak, megismerkedik Herzl a kairói „high life“ kiválasztottjaival. Köztük a régi egyiptomi zsidó rabszolgáknak nem egy lelki leszármazottjával. A kitért báró, a kölni német követségi tanácsos, aki mint porosz junker hangoskodik, előkelősködik, „de legszívesebben smá jiszroelt kiáltana, ha valaki végighúzna quartoldalán“. „Hogy erőlködnek ezek a zsidók, hogy kómiкус szerepeket játszhasznak!“ A különböző államok nagykövetei sorban meghívják Herzlt vendégül. Csak az osztrák diplomaták, az Okolicsányik és társaik nem vesznek róla tudomást. „Levegő vagyok nekik, az idiótáknak, akiknek létezéséről egyetlen embernek sem lesz már sajtelme, amikor az én nevem ragyogni fog az időkön át, mint egy csillag.“

Az egyiptomi kormány a legkomolyabb formában folytatja a részletes megbeszéléseket. Tisztázni kell a jogi és közbiztonsági helyzetet. Itt is inkább földeket engednének át, de nem összefüggő területen. Herzl ezt a leghatározottabban visszautasítja. Ki tudja, meddig tart az angol okkupáció és ki veheti lelkiismeretére, hogy a telepek később a keleti önkénynek legyenek kitéve? Végül Herzl maga diktálja a kormány ügyvédjének a megfelelő jogi formulát és azzal a reménnyel hagyja el Kairót, hogy minden rendben van, csak alá kell majd írni

a szerződést. És milyen megalázónak érezhette, hogy itt is, nagy történeti események előkészítése közben, időt kell szakítania szórakoztató tárcáírásra a Presse számára, távollétének ellensúlyozására.

„A színek kiáltsanak! — ez a férfiak ruhaviseletének a célja. Az asszony ellenben az utcán egészen feketébe van burkolva, másképp mint a nyugaton, ahol mint kiállított dísnövény ragyog és csábít. A távoli törvényhozó, aki az asszonyt falak mögé rejtette és csak sűrű rácson szűk nyílásai közül engedte a szabadba nézni, csábító alakját pedig sötét átvetőkkel elborította, ez a törvényhozó nyilván kemény, harcos népet akart teremteni. A férfit ne idegenítse el nagy feladataitól a nő. És íme, a Kelet, ahol az asszony nyilvánosan semmiféle szerepet nem játszik, mégis elaludt. A Kelet sokkal elpuhultabb, mint a Nyugat. Vajjon nem éppen a nő helyzete egyik okozója ennek?”

A zsidó ügyet a Presseben érinteni nem lehet. De legalább egy-egy alluzió belecsúszhat. „Az ember elbágyadásának egyik oka a klíma, mely oly kimondhatatlanul enyhe, hogy az ember elfelejti nagy szándékait és átadja magát az élet folyásának. És a boldog napsütés alatt oly kevés kell a létfenntartáshoz. Egy cukornád vége és egy darab lapos kenyér már egész lakoma a fellahnak. Ezek a lapos kenyerek azonban még ugyanazok, amelyek annakidején mintául szolgáltak a zsidóknak a kovásztalan kenyérhez a sivatagban, ahová a finom egyiptomi Mózes csábította őket Egyiptomnak bizonyára nyomorúságos húsosfazekai mellől...”

És a tárcában is céltudatos udvariasságok az angolok felé. Skótnadrágos katonák menetelnek az utcán. Az okkupáció... „mely nem akarja a népet kiuzsorázni vagy letaposni, hanem felemelni és javítani. Ez a csodálatos betolakodott világosságot terjeszt, rendet teremt, egészséget véd, jogokat oltalmaz, financiákat szabályoz, enged mindenkinek saját fazonja szerint üdvözülni, biztosítja a közlekedést, utakat, gátakat épít és gazdálkodik a vízzel, a Nílus vizével, mint még senki Egyptom uralkodói közül a hosszú évezredek alatt. Hogy mindezt a jót egy távoli nagyhatalmi gondolat kedvéért teszi, azt a fellach nem sejtí...”

Herzl sem sejtette még, hogy a Nílus vizével való gazdál-

Herzl és Prof. Mandelstamm Edlachban

Utolsó felvétel — Letzte Aufnahme (Aus der Sammlung Dr. Hugo Herrmann's, Brünn)

Herzl ausseei nyaralójában — Herzl in der Sommerfrische in Aussee

Herzl-plakett
(Bezalel)

A K. K. L. Herzl-bélyege
Herzl-Marke

S. Rochumowsky (Paris) : A haldokló Herzl víziója
Der sterbende Herzl

Sammlung des Bezalel-Museums in Jerusalem

ködés, melyet annyira dícsért, lesz az ő nagy gondolatának gátja.

Kairóból Herzl Párizsba utazik, találkozik Rothschilddal, az ICA, az Alliance embereivel. Lord Rothschild maga figyelemzteti az ICA képviselőit: Herzl alkalmat ad nekik most, hogy valami nagyot cselekedjenek! Edmond Rothschild is el van ragadtatva a tervtől. Néhány nap múlva Herzl Londonban tárgyal Chamberlainnel, aki már tudja, hogy El-Arish terve kivihetetlen és óvatosan új területet ajánl, a délafrikai Ugandát. „Utazásom alatt láttam egy országot az Ön számára. A parton forró, de bent kitünő a klíma európaiak számára is. Cukrot és gyapotot termelhet ott. Gondoltam: ez volna egy ország dr. Herzl számára! De ő csak Palesztinába, vagy annak közelébe akar menni!“ — „Igen, kénytelen vagyok, — felelt Herzl. — Csak itt lehet a bázis. Később Ugandát is betelepíthetjük. Mert nagy tömegeink vannak a kivándorlásra kényszerítve. De csak nemzeti alapon építhetünk nagyot. A zsidók nem vinnék pénzüket Ugandába. Legalább is Palesztina szomszédságában kell hogy legyen a terület.“ Palesztina is előbb-utóbb a brit befolyás szférájába fog kerülni. De sietni kell a kivitellel. „Man's life is short. — Az ember élete rövid.“

Új segítőerő is lép fel, Balfour, az angol kormány feje, aki bibliás hittel vallja, hogy a zsidó népnek vissza kell adni régi nemzeti önállóságát. Chamberlain megindultan helyesel és Herzl ismét dús reményektől eltelve érkezik vissza Bécsbe.

Útközben visszafelé, Párizsban találkozik Nordauval és Marmorekkel, akik elragadtatással hallják az új eredményeket. Nordau megöleli Herzlt: „Az ön tetteinek nagyságára nincsenek szavak. És csodálatos, hogy a zsidó nép még képes volt egy Herzlt létrehozni.“ Herzl bár másnapra hazakészül, siet levélben előre közölni édesanyjával Nordau szavait. „Én természetesen visszautasítottam ezt, mert az ember nem teheti magát nevetségessé, de neked elmondom, hogy megörvendeztessem a szívedet. Minden dicséret, ha valamit általában megérdemlek, benneteket illet, jó szüleim, akiknek mindent köszönhetek. Téged és a szeretett, felejthetetlen jó Apát, akinek drága emlékével mindennap foglalkozom, bárhol vagyok is és a magam módja szerint Kadist mondom érte. Holnap, Mama-

kám drága, hazautazom. Azt hiszem jól elvégzett dolgokkal...”

Goldsmid újabb kairói távirata azonban az egész terv szomorú összeomlását jelentette. A Nílus kormányzója, Sir W. Garstin nem engedhet át vízből úgyszólván semmit. Legföljebb egy egész csekélységet, ami egyáltalában nem elegendő. És így az ajánlatot, illetve a tervet lord Cromer és az egyiptomi kormány véglegesen elutasította. A kombinációnak vége.

Rezignáltan jegyzi fel Herzl naplójába: 1903 május 16-án: „A Szináj-ügyet annyira biztosnak tartottam, hogy nem akartam már családi sírhelyet vásárolni a döblini temetőben, ahol apám ideiglenesen nyugszik. Most a dolgot annyira meghiusultnak tartom, hogy már ott voltam a kerületi hatóságnál és megszereztem a 28-as számú sírhelyet.”

Mikor pedig apjának holttestemét áthelyezték a családi sírboltba, Herzl mélyen belenézett a nyitott sírba és rezignáltan szólt: „Rövidesen itt fogok pihenni én is...”

XXV.

A „pesti zsidó“ és a pesti zsidók — Megalakulás
Pozsonyban és Bécsben — Levelezés Mezei Ernő-
vel — Kiss József a cionizmusról — „A magyar
zsidókat is utoléri a sors“ — A kiseneffi pogrom —

A sivatag-király üzenete a zsidó királynak

| Gyermekkori emlékek, mik az elmúlás gondolatával még elevenebbé válnak, régi ifjúkori szálak, mik az elszakadás előtt még erősebben kötnek és goboződnek, szülőház, iskola, templom és temető nem egyszer hívták Herzlt Budapestre, ahová figyelve fordult az érdeklődése a távolból is, várva a feléje nyúló kezeket, az ismerősen csengő hangokat, a melegen áradó tekinteteket. „Mily gyakran beszéltem az én drága apámnak arról, — írja Mezei Ernőnek — hogy a magyar zsidók távol maradnak a mozgalmunktól. De mindig vártam csatlakozásukat. Hisz ez másképp nem is lehetséges.“ Ez a csatlakozás bizony csak igen halk és lassú lépésekben jelentkezett. A vidékről, a végekről itt-ott felhallatszott egy-egy riadt vagy bátor megmozdulás, de csakhamar nyugalomba nyomta az ellenállás vagy közöny. Egyesületalakításra nem is került a sor. Egy beszercei ifjú „Ivria“ egyesületet szervez az eszme támogatására, levelezésbe kezd Herzllel, aki annál kedvesebben ír neki, mikor megtudja, hogy a komoly hangzású Kahan Niszon név viselője hetedik gimnazista. Egy-két propaganda-füzet is megjelenik, főképp annak bizonyítására, hogy a cionizmus egyáltalában nem ellenkezik a zsidónak hazafias érzésével. A balázsfalvai dr. Rónai János röpirata után Szilágyi Adolf alsókubini állami tanár Éber Ábrahám álnév alatt ad ki

szép vitafüzetet: „A zsidó nép és a cionizmus“ (Egy komoly szó népemhez).“ Majd a pápai dr. Koritschner száll síkra az eszméért, melyhez a pápai orthodox rabbi, Roth is csatlakozik szóban és írásban. Kolozsvárott, Kassán, Nagyszombaton és másutt alakulnak csoportok, Paskus Miksa, dr. Pártos Sámuel, Wertheimer Soma, M. L. Grünwald, Austerlitz, Pfeiffer Izsák, Juhász Mór rendőrkapitány a főexponensek.

Budapesten azonban tovább is nagy-ágyúkkal lőnek a haza nevében minden cioni verébre vagy fecskére. Egy német-zsidó lap, az „Ungarische Wochenschrift“ védi a gondolatot Gábel Gyula vezérlete alatt. Segédcsapatai közé beáll néhány keresztény is. Csóri András budapesti római katolikus pap a cionizmust mint „az emberszeretet fenséges mozgalmát“ méltatja és kioktatja a zsidókat, hogy senki sem kételkedhetik a legforróbb hazaszeretetükben azért, mert őseik földjét, a patriarchák és próféták hazáját feltámasztani törekszenek. A cionizmus évezredünknek legemberbarátibb, legnemesebb mozgalma. És ő mint katolikus pap csatlakozik dr. Singer Bernát tapolcai rabbi véleményéhez, hogy a zsidóság soha és sehol sem vétett hazafias kötelessége ellen, nincs tehát szüksége arra, hogy folyton hazafiságával tüntessen és hontalan testvéreitől megtagadja a segítséget csak azért, hogy alibit igazoljon. Sőt a cionizmus támogatása nemcsak zsidóknak, hanem a másvallásúaknak is becsületbeli kötelessége és bűnt követ el Isten és ember ellen az a zsidó, aki ez ellen agitál!

637
Az ilyen hang azonban elveszett a pusztaságban. A zsidó tömegek távol maradtak. A pesti zsidó sajtó tüzet okádott. Csak Pozsonyban sikerült Bettelheimnak és társainak az „országos szervezetet“ megalakítani. Az 1902 március végén tartott országos gyűlés elfogadta a bázeli programot, de megtoldotta azzal, hogy „a magyar cionisták nem akarnak mint politikai nemzetiség szerepelni, vagy nemzetiségi politikát űzni.“ Herzl ennek a kis kezdetnek is örült, a Welt legközelebbi számában vezércikkben köszöntötte az új alakulást és mintegy megnyugtatóan hivatalosan is leszögezte, hogy „a cionizmus hazai mozgalom a hazátlanok számára“. Másnap Bécsben fogadta a magyar küldöttséget, melynek dr. Rónai, dr. Oesterreicher Béla, Bettelheim Sámuel, Vajda (Budapest), Neumann Emil, Reichenthal Adolf, voltak a tagjai. És Herzl itt is ki-

jelentette, hogy „Magyarországon piros-fehér-zöld cionizmust kell csinálni“. Minden országban olyan cionizmust kell teremteni, amelyet lehet. Herzl élesen elítélte az osztrák zsidó néppártot, amely a zsidókérdést a belső politikával még jobban összegabalyítja. A cionizmus sehol sem sértheti az ország nemzeti érzését.

A pestieknek azonban mindez nem volt elegendő. A megalakulás hírének hallatára újra dörögtek az ágyuk és megkondultak a vészharangok. Az „Egyenlőség“ hazaárulást kiált és méltatlan gyanúsításokat szór Herzl és Nordau ellen, akik tudvalevőleg „a cionista-bankot hizlalják a szegény emberek pénzén“. „Egy fillért sem erre a célra!“ De megszólal a zajban néhány komolyabb hang is. Kiss József írja a Hétben: „A cionizmus ellen a butaságon kívül csak a lelkiismeretlenség küzdhet. Miért kellene lemondanom a jogról, hogy elnyomottakon segíthessek, csak azért, mert Holló Lajos kételkedni akar a hazafiságomban, vagy hogy Kohn úr zavartalanul vadászhasson az udvari tanácsosi címre?“

Mégis csak kezd derengeni a koponyákban. Még orthodox részről is. Reich Kopel pesti rabbi kijelenti, hogy „a cionizmus nagyszerű szérum a kikeresztelkedés ellen“. Kiegészítője ez Zadok Kahn grand rabbin párizsi beszédjének, hogy „a cionizmus új életet lehel a modern zsidóságba és visszahódítja a zsidóság számára az eltávolodott ifjúságot.“ A pszichológiai folyamat ugyanaz Párizsban, mint Pesten. És Pest sem zárkozhat el hét fallal, mint hajdan Jericho. 1902 nyarán már Visontai Soma országgyűlési képviselő lett a tavasszal Gabel és társai által alapított budapesti cionista egyesület elnöke. Herzl érdeklődéssel várta a további híreket „hazulról“. Mégis csak mozog a föld itt is. De minthogy elsősorban a zsidóság megsértett méltóságára és önérzetére apellált, nem remélt gyors haladást Magyarországon, ahol a liberalizmust még csak földalatti aknáknak fenyegették. Tudta, hogy el fog érkezni az idő, amikor itt is beteljesül, amit rég megjósolt: „A szociális háborút a mi hátunkon fogják megvívni. A szocialista és kapitalista táborban egyaránt a legexponáltabb pontokon állunk!“ Akkor majd megnyílnak a szemek itt is.

1903 elején úgy látszott, mintha a hivatalos zsidóság is nagy lépést tenne a cionizmus megértése felé. Az Izr. Magyar

Irodalmi Társulatban Bánóczi József felkérésére Mezei Ernő felolvasást tartott a cionizmusról. Nagy meglepetés volt, hogy a függetlenségi politikus, Kossuth meghittje, a magyar publicisztika filozófusa elejétől végig védelmébe vette az oly sokfelől támadott cionizmust: „Bizonyos, hogy ez az új jelenség néhány év alatt elég szembetűnő barázdát vont az európai zsidóság áramlatain keresztül. Már ennek is meg kell győznie mindenkit arról, hogy ez a mozgalom nem lehet mélységes ok nélkül való. Bizonyos, hogy létezik olyan közszükség, mely a cionisztikus mozgalom indító ereje és egészséges magva. Az európai zsidóság nagyrésze a legtűrhetetlenebb helyzetbe került. Nem kellett-e megmozdulni minden zsidó szívben a részvét minden érzésének, hogy az üldözötteken segítsünk? És mi is lehetne kedvesebb gondolat földönfutó hitsorsosaink előtt, akik születésük helyén csak mostoha hazát találtak, mint az, hogy természetes örökségükként nyerjék vissza azt a földet, amelyet a legősibb hagyomány Istentől rendelt hazájukként jelölt meg! Palesztinát a zsidóságnak visszaszerezni! Micsoda káprázatos álom! Én megvallom, hogy ezt az eszmét tartom éppen a cionizmus gyakorlati és teljesen megokolt elemének. Merész eszme, kétségtelenül, de olyan, amelyet az idő nagy szüksége támaszt a nemes és tisztán látó lelkekben. Hogy a nemzetközi politika mértéke szerint mi lehetséges és mi nem, ki tudná ezt megmondani? Zsidó ember, akiben nagy vagyon nagy szívvel egyesül, valóban dicső ambíciót találhatna abban, hogy a tőkének világmozgató erejét ily célra használja. Mert az sem kétséges, hogy itt a pénzkérdés: a főkérdés. Miért idegenkednek attól az eszmétől, hogy a zsidóság ama része, amely a hazátlanság és létfenntartás legszomorúbb válságai között vergődik, szabad polgári életben, erős társadalmi és politikai közösséggel szervezkedhessék? Ettől a perspektívától akkor sem riadok vissza, ha elmegyek addig az utolsó feltevésig, hogy Palesztinában új zsidó állami szervezet és külön nemzeti kultúra jönne létre. Azt kérdezhetik, hogy az ilyen zsidó nemzeti alakulás, amely egy külön zsidóország eszméjén alapulna, nem változtatná-e meg azoknak a zsidóknak nemzetükhöz való viszonyát, akik előbbi hazájukban megmaradnak és ezzel kapcsolatos erkölcsi világukat megtagadni sohasem akarják. Am amennyire történeti példákkal az ilyen esetre észszerű

következtetést vonnom lehet, a palesztinai zsidók nemzeti léte más államok zsidó lakosait se politikai, se erkölcsi öntudatukban legkevésbé sem zavarná. Éppúgy, mint az angol származású amerikaiak külön nemzeti öntudattal bírnak, az a körülmény is, hogy a föld egy bizonyos pontján zsidó vallású egyének külön nemzetté szervezkedtek, semmit sem változtatna azon a tényen, hogy akik itt, a magyar hazában élünk, csak vallásra nézve valljuk magunkat zsidóknak“.

Mezei Ernőnek ez a fejtegetése nagyjában egyezik Herzl nek a Judenstaatban kifejtett nézeteivel. Hiszen láttuk, hogy Herzl akkor még tovább ment és úgy vélte, hogy a zsidók még új államukban is megtarthatják azoknak a népeknek a nemzetiségét, amelyektől elszakadtak. És mi egyesít bennünket? A közös vallás. És természetesen a közös sors. Mintha Herzl ebben megmaradt volna mindvégig „pesti zsidó“-nak. Mezei Ernő felolvasását közölte az „Ungarische Wochenschrift“, *debut 1903* amely magyar szövegeket is szokott hozni. És február 24-én Herzl lelkes levélben köszönti a feléje hajló nagy pesti publicistát:

„Igen tisztelt Uram!

Az Irodalmi Társulatban tartott beszédje lebilincselte és meghatott. Az örömömben, hogy Magyarországon is olyan férfiak, mint Ön, törekvéseinkhez közelednek, belévegyültek saját ifjúkorom emlékei.

Ha nem tévedek, Ön ismerőse volt jó atyámnak, akit, fájdalom, múlt évben elvesztettem. Mily gyakran beszéltem az én drágámnak arról, hogy a magyar zsidók távolmaradnak a mozgalmunktól. De mindig vártam csatlakozásukat, hisz ez másképp nem is lehetséges. Megértem az előttem kissé elhalványodott, de mégsem ismeretlen viszonyokból, hogy a cionizmusnak Magyarországon elsősorban piros-féhér-zöldnek kell lennie és igazán nem vagyok annyira megrögzött, hogy ezt hibáztatnám. Magyarország számára — miként sajátságosan a távoli Angolország számára is — a cionizmusnak, minden magasabb kvalitásaitól eltekintve, preventív jellege van. Kétségtelenül és mindenütt, tehát ezekben a „szabad“ országokban is az antiszemitizmushoz vezető zsidó elsokasodást csak az olyan lecsapolással lehet ellensúlyozni, ahogyan mi tervez-

zük. Ez a világos. Hogy mi egyéb rejlik még a mozgalmunkban, magasztos és legmagasztosabb, azt ézidőszerint Magyarország számára nem említem. De mi tisztában vagyunk már vele. A legjobb, eddig nem is sejtett értelemben internacionális társadalmat fogjuk megteremteni. A színezésnek, melyet népünk szétforgácsolt részei itt és amott a népek között kaptak, nem kell eltűnnie. Ez a megújhodott nép csak gazdagabb lesz egyéniségekben, mint a többiek.

De ha a mi kék-fehér zászlónk nem is ér többet, mint a piros-fehér-zöld, fekete-sárga vagy fekete-fehér-piros, vagy mit tudom én, melyik, — egy nagy előnye megvan: hogy a miénk.

Hogy az Ön szép beszédjét elolvashassam, előszedtem a már kissé elrozsdásodott magyar tudásomat és úgy éreztem, régi pesti idők elevenednek meg előttem.

A legtiszteletteljesebb üdvözléssel

készséges híve

Herzl.

Mezei Ernő részletes adatokat kért Herzl apjáról, majd polémiába bocsátkozott a „Judenstaat“ egyes pontjaira vonatkozólag. Kifejtette, hogy a cionizmus propagálói sok helyen inkább ártanak az eszmének. Megvilágította a liberális Magyarország talajában meggyökeresedett magyar zsidók álláspontját és hazafias aggodalmait. Herzl postafordultával „egészen bizalmas“ levélben felelt:

„Egészen bizalmas!

Wien, 1903 március 10.

Igen tisztelt Uram,

az én jó apám neve Jacob Herzl volt, a Dohány-utcában lakott (ahol én születtem), aztán az Ország-úton, ahol sok évig az üzlete is volt és végül a Thonet-udvarban, ahonnan 1878-ban, nővérem halála után Bécsbe költöztünk. Szabadkőműves volt (én nem vagyok az) ...

Csodálatos, mily kevésbé ismerik a mi sokat elítélt mozgalmunkat, akár ellenségeink, akár a közömbösek. Aki ismeri, — zsidó vagy keresztény — szereti. Hacsak nem minden magasztosabb iránt érzéketlen ember.

Az én „Judenstaat“-om rég túlhaladott valami. Párizsban írtam, ahol négy évig a „Neue Freie Presse“ képviselője voltam és a zsidó dolgokról nem sokat tudtam. A zsidóságtól elidegenedett Boulevardier voltam. (Még ma sem vagyok rabbinus) . . .

A „Judenstaat“ vitt engem a cionistákhoz, akik már előbb léteztek és akiket én nem ismertem. Akkor még izolált voltam és szavaim tapasztalatlanok és felelőtlenek voltak.

Jobban tájékozódhat az egész ügyről az én utopisztikus regényemből, az „Altneuland“-ból. Ezt 1899-től 1902-ig írtam, már mint a mozgalom vezére. Ezáltal sok mérséklésre voltam kényszerítve. Művészi szempontból nem sokat ér a könyv, habár sok erőlködésembe került. De az egésznek megvilágítására alkalmas lehet.

Ha komolyabban akar a mi szép népmunkánkba belehatolni, akkor olvassa el a baseli kongresszusok jegyzőkönyveit.

Látja, én majdnem nyolc év óta kínlódom, mint egy kutya, egy nagy halom pénzt áldoztam érte, azonkívül dolgozom, természetesen ingyen, hagytam magam kicsúfolni és sárral dobálni és még ma is éppoly melegséggel vagyok az ügy iránt, mint az első nap és szakadatlanul. És nem vagyok naiv ember és színészkedésből sem teszem, mert kerülök minden tömjénezést és hízelkedést, amennyire csak lehetséges. Tehát kell, hogy valami legyen ebben a dologban! Nem gondolja?

Nos, a magyar zsidókra vonatkozólag. Az utóbbi években voltam egyszer Pesten egy toborzógyűlés tartására. Ott volt Ágai Adolf, Neugebauer László és még egy tucat, akik mintha fölmelegedtek volna az ügyért. Aztán nem hallottam többé róluk semmit. Rég túlnagy lett a dolog, semhogy magam foglalkozhatnám a helyi agitációkkal. Azokért a személyekért pedig, akik az egyes helyeken az összes országokban Szibériától Transvaalig, Újzeelandtól Kanadáig agitálnak, nem vagyok felelős. Ezt talán nem is hiszi.

Sőt, a magyar zsidókról le is mondanék, ha tudnám, hogy az antiszemita nyomorúságtól megóvják őket az ő hazafiasságuk. Nem vagyok a nyomorúságnak spekulánsa. De a magyar zsidókat is utóléri a sors, brutálisan és annál keményebben, minél későbben, annál vadabban, minél hatalmasabbá válnak

addig. Ezelől nincs menekvés. Akkor majd szombatot csinálhatnak a patriotizmusukkal.

Közben mi, a kigúnyoltak, dolgozunk és otthonos házat építünk azok számára is, akik ma még tudni sem akarnak rólunk.

Nagyon, nagyon el vagyok foglalva és azonnali válaszból láthatja, hogy valami vonz Önhöz, nyilván, mert Ön is pesti zsidó, mint én vagyok.

Tiszteletteljes üdvözlettel készséges híve

Herzl“.

A „pesti zsidó“ ezután nem sok hírt kapott Bécsbe a pesti zsidóktól. Mezei Ernő elismert tekintélye kizárta ugyan, hogy olyan hangon folytassák vele a vitát, mint az előző úttörőkkel. Mélyebb hatással azonban azért sem lehetett, mert még előle is elzárták ebben a kérdésben a nagyobb publicitást. Nemsokára országos konferenciát tartottak a magyar cionisták Pozsonyban. Budapesten még hiányzott ehhez a kellő atmoszféra. Míg Pozsonyban Bettelheim közbenjárására már régebben elrendelte az orthodox hitközség, hogy a Tóra előtt a Zsidó Nemzeti Alapnak is lehet adományokat felajánlani. És Jeruzsálem pusztulásának böjtnapján, Ab hó 9-én Keren Kajemeth perselyeket körözzenek a zsidó templomokban. Az országos konferencia is, a pozsonyi milliónek megfelelően leszögezte, hogy „a magyarországi cionisták semmi olyasmit nem kezdeményezhetnek, ami a zsidó vallás hagyományaival ellenkezik“.

Ha Herzl lejött volna a Dunán Bécsből Pozsonyba a konferenciára, láthatta volna a jesiva fiainak szemében a tüzet, melyet az ő eszméje gyújtott. És érezte volna, hogy sok jövődó harcos katonája ül ott a padok között. De Herzl ebben az időben Kairo és London között, a Nílus és a Themse partjain járt. A „pesti zsidó“ szötte a szálakat az egész zsidó nép világtörténelmé számára.

Kairo és Jeruzsálem között a sivatagok beduinjei is hallanak a „zsidó királyról“ és szövetséget ajánlanak, hogy Izrael fiaival együtt szabadítsák fel Palesztinát a török járom alól, ők adják az embereket, a „zsidó király“, a „malk el Jehud“ küldje a fegyvereket és a hadvezéreket, akiknek ők alárendelik magukat. Az amsulami sejk, Sabin ibn Rabia a tanka törzs vitéz leszármazottjaival az Egyiptom és Palesztina közötti határon tanyázik. Hozzá tartoznak olyan törzsek is, melyek

„Bné Izrael“ nevet viselnek és a zsidóktól származtatják magukat. Talán csakugyan lehetne az ő segítségükkel ott gyökeret verni, amit az angol politikusokkal egyelőre elérni nem lehet. Romantikus gondolatok is valósággá válhatnak. Herzl ír Levontinnak Jeruzsálemben. Tudjon meg mindent „nagyon okosan és óvatosan“ és válaszoljon tüstént az első gőzhajóval. A válasz széteszlatja az illúziót.

De minden illúzióra, tervezgetésre és álomszövegetésre lecsap szörnyű karmaival egy rettentő végzet: a kisineffi pogrom, amely megrázza a zsidó lelkeket az egész világon. Herzl mint a zsidóság fájdalma, vérző szíve és sajgó lelkiismerete szólal meg. A „Welt“ május 8-iki számában jelent meg „Kisineff és a szárdiniák“ című cikke, mely mint írás és mint feljajdulás egyaránt megdöbbentő:

„Valóban a szárdiniát gondolom, a kis ízletes halakat, miknek lágy húsa a finom francia olajban puhítva kellemesen ingerli az ínyt, és jólesik a gyomornak.

„És valóban Kisineffre gondolok, melynek falai közt annyi testvérem, fivérem és nővérem küzd a legnyomorultabb életért. Ugyanarra a Kisineffre, ahol a szerencsétleneket megfosztották az élettől, melyhez oly görcsösen ragaszkodtak, mint a boldogabban elhelyezettek.

„Igazán nem lehet itt tisztán látni. Az ember olvassa: „Zavargások Kisineffben.“ Ott a táviratok között, melyek hírt hoznak a tőzsdei kötésekről, az angol király utazásáról, a német császár fogadásáról és egyéb eseményekről! Az ember annyit olvas szerencsétlenségekről, gyilkosságokról és rablásokról, szinte tele van vele.

„A mi gyermekünk, serdülő kisleány, komolyabban veszi. Istenem, még oly fiatal és fogékony. Ma ő kapja el először az újságot. Az ő számára nincs semmi más újság az egész lapban. Akár hallgatok, akár beszélek, ő nem tud beletörődni. Nem tudja megérteni az én passzivitásomat. Én nem szeretem, ha megzavarják a reggelimet. Minden nap meghozza a maga bajait. Mint rendesen, megkenek egy darab kenyeret vajjal és reáhelyezek egy csinos szárdiniát. Az aromája kellemes az orrlíkaimnak. A gyermekünk nem engedi, hogy szájamhoz emeljem. „Apus, nem olvasta? Elragadták a gyermeket az anyjától és a szeme láttára ölték meg!“

„Leteszem a szárdiniát és a gyermekem szemébe nézek. Tele van könnyekkel. Megsimogatom az arcát, amely ég az izgalomtól. Mikor a kezemet érzi, közelebb símul hozzám, mint aki segítséget keres. Aztán szemtől-szembe, szívtől-szívbe villan. Nem kell beszélnünk, hogy egymást megértsük.

„Most mindketten Kisineffben vagyunk. Vad horda gyülekezik napos kertünk alatt. Harcolunk az életünkért. Én védem a feleségemet és gyermekeimet a végsőig! — Csak pillanatokig tart, de átélem fivéreim és nővéreim halálküzdelmét Kisineffben. Az ő gyermekük az én gyermekem. Az én életem az ő életük.

„Be akarom fejezni a reggelimet. Sajátságos. Nem tudok enni. Mintha a szárdiniák ellenem támadnának. Pedig halott testek. És az illatuk? Rettentő. Vérszagot érzek. Száraz vér, halott hús. Tudom, hogy szárdiniák, mégis gyermekek hulláját látom, fehér, fejetlen testeket.

„Lemegyek a kertbe. Belefáradva emberi dolgokba, a virágokhoz szoktam menekülni. De most mintha a jácintok is vérszagot árasztanának. Ahová tekintek, csak halált látok. Az agyam ég és a szívem remeg.

„Hogy van ez a többi zsidókkal? Nem esznek semmit? Mind hallottak Kisineffről. Nem teszi ez a hír keserűvé a szájuk ízét? Nincsenek-e gyermekeik, kik remegve símulnak hozzájuk, amikor hallják, hogy zsidó gyermekeket öltek meg az anyjuk keblén?“...

És a nagy fájdalomban felvillan a kérdés: El lehet-e majd felejtetni Kisinevet? Nem a Gondviselés ébresztője volt-e ez a magáról megfélelkezett zsidóság számára? „Pihenjete békében ti szegény vértanui a sokévezredes ősi fajnak. Nem hiába haltatok meg. A ti halálhörgésteik vészharanggá válik és harci kiáltássá, mely sokak fülébe hatol. A ti halálotok életté válik bennünk. Nevetekkel indulunk cselekvésre!“

És amint a csalódás, támadás, szenvedés, küzdés sohasem bénította, hanem inkább edzette Herzl cselekvő erejét, Kisineff is csak új erőforrássá vált benne. Nem kellene-e sujtott testvéreihez sietni Oroszországba? Nem kellene-e éppen most sürgetni a kihallgatást a cárnál és szólni hozzá, mint egykor Mózes a Faraóhoz: Küldd el a népemet! Ha itt hontalánna teszitek, segítsétek hazához ősei földjén!

XXVI.

Az orosz pogromhősök megszelídítése — Chamberlain új ajánlatai — Tárgyalás Plehwevel és gróf Wittevel Pétervárott. — Hírek Herzl meggyilkolásáról — A vilnai ghettóban — Az ember élete rövid

Kétféle szempontból tartotta Herzl fontosnak, hogy az orosz cárral szemtől-szemben beszélhessen. Úgy vélte, hogy Konstantinápolyban azért haboznak a Palesztina-kérdés eldöntése körül, mert Oroszország esetleges beavatkozásától tartanak. Oroszország állandó aspiránsa a Dardanelláknak és a Boszporusnak, melyen át a Fekete-tengerből szabad kijárata nyílik a Földközi-tengerbe. A jeruzsálemi szent helyek veszélyeztetése ürügyül szolgálhat Törökország megtámadására és Konstantinápolynak rajtaütésszerű elfoglalására. Ha tehát a cár érdektelenségét jelenti ki Palesztinának a zsidóság részére való átengedésével szemben, könnyebb lesz a tárgyalás folytatása a szultánnal. De ha ezt nem is érné el, akkor is a minden mozgásszabadságától megfosztott orosz zsidóság nyomott hangulatára fölemelő és reménykeltő hatással volna, hogy a cár fogadja a zsidók vezérét és tárgyal vele a zsidó nép sorsáról. Most pedig, közvetlenül a rettentő kisineffi pogromok után, amikor a kétségbeesés szinte leírhatatlan, annál inkább van szükség erre a lépésre. A cionista vezérek túlnyomó része viszont nem helyeselte, hogy éppen most kapcsolatot keressenek a véreskező cárral és a pogromokban bűnös kormányával, melyet a felzúduló európai és amerikai közvélemény talán hamarosan el is fog söpörni. De az álomlátó Herzl realpolitik

volt, aki ismerte a kényszer hatalmát. Tudta, hogy a világ felháborodásának hullámai le fognak csillapodni. „Európa lelkiismerete“ pedig ebbe is beletörődik és minden a régiben marad. Ellenben az orosz kormány, amely eddig is elnyomta a cionista mozgalmat, talán ezentúl megtiltja még azt is, hogy az orosz zsidók résztvegyenek a közeledő kongresszusban és így a legfontosabb időben elesik a mozgalom a legértékesebb erőitől.

Azonkívül azt is remélte Herzl, — és a fejedelmekkel és kormányfőkkel való eddigi érintkezései után joggal — hogy személyes megjelenésével tompítani fogja a zsidógyűlölet élet az orosz birodalomban is. Összeköttetésbe lép tehát magával a rettegett Plehwe belügyminiszterrel, aki minden hatalmat a kezében tartott. Rámutat levelében arra, hogy a tragikus események a forradalom karjaiba kergetik az elkeseredett zsidó ifjúságot, melynek azonban Cion feltámadása új ideált adhat. Báró Suttner né egyenesen a cárnak fejti ki ugyanezt.

Közben Chamberlain újabb területet ajánl fel. Nem Ugandában, de ahhoz közel. Herzl azonban már új tervvel foglalkozik. Körber osztrák miniszterelnök ajánlatával tárgyalásokat kezd Portugália bécsi nagykövetével, Parati gróffal, hogy eszközöljön ki zsidó Chartert a teljesen passzív Mozambique területére. Ha ezt csendben megszerzi, — gondolja — cserébe kapja érte a Szinájt, El-Arisht a Nílus vizével együtt.

Az új terv körvonalait közli Rothschilddal. És Zadok Kahnnal is. Kisineff után nagy orosz zsidó kivándorlás következik, de hová? Angliába? Ahol épp most védekeznek az idegenbevándorlás ellen? Amerikába? Itt is bezárják a kapukat. Herzl sürgeti az amerikai cionistáknál, eszközöljék ki Roosewelt elnöknel, hogy az Egyesült Államok hívják össze a hatalmakat kongresszusra, a zsidókérdés megtárgyalására.

Közeledik a nyár, melyet Herzl családjával együtt most is Altausseeben tölt. De innen is szakadatlanul folyik a levelezés a világ minden irányába. A portugál terv ingadozik. Most újabb terv merül fel: a belga Kongó. És mindjárt kapcsolatokat keres és talál Lipót belga királyhoz. De Philippon felvilágosítja, hogy a Kongó egyáltalában nem alkalmas terület.

Ekkor érkezik Pétervárról Corwina asszony levele, hogy Plehwe várja Herzl látogatását.

Titokban indul el az útra augusztus elején. De mégis Varsóban, Vlnában és mindenütt, ahol a hír kiszivárgott, nagy tömegek várták a vasutnál az átvonuló megváltót. „Olyan szerencsétlenek, hogy bennem, szegény ördögben, a felszabadítót látják.“ Viszont Katzenelson bankár és a felsőbb zsidók itt is attól tartottak, hogy Herzl valamiképpen veszélyeztetheti az eddig elért „zsidó pozíciókat“. — „Nyugodtak lehetnek, úgy fogom játszani a halhatatlan sakkpartit, hogy nem fogom feláldozni sem a tornyokat, sem a dámát.“

Alig érkezett Pétervárra, máris fogadta a miniszter. A félelmetes Plehwe 60 éves, magas, kissé kövér úr, sápadt, komoly arccal, ősz hajjal, fehér bajusszal és fiatal, energikus szemekkel. Gyors léptekkel siet Herzl elé, helyet és szivarral kínálja és mindjárt elkezdte mentegetődzését az oroszországi zsidóüldözések miatt. Herzl rögtön érzi, hogy az egész előzenység célja a csend biztosítása a legközelebbi kongresszusra. Hogy ne tárják újra Kisineff borzalmait a világ elé. Plehwe mentegeti az oroszországi numerus clausust. Ha minden zsidót a főiskolára engednék, nem maradna állás és hivatal a keresztények számára. A cionizmus rokonszenves neki, de csak amíg az emigrációt segíti elő. Ezt készségesen támogatja. Hajlandó a cionista mozgalom legalizálását elintézni. Habár úgy tudja, hogy az orosz zsidók vezérei nem nagy hívei a Herzl-féle cionizmusnak. Plehwe kitűnően ismeri a „Chovevé Cion“ álláspontját is. Egy vastag, aranyozott kötésű könyvet vesz elő: Hivatalos jelentés a cionizmusról. Itt minden benne van. De Herzl felvilágosítja: Kolumbus Kristóf ellen is fellázadtak a legényei, mert oly sokáig nem tudott nekik földet mutatni. Segítsen neki földet szerezni és megszűnik a lázadás és a szocializmushoz való átpártolás is. Támogassa törekvéseit a szultánnál, segítse elő az emigrációnak zsidó pénzforrásokból való megszervezését és tegye lehetővé a cionista-mozgalom szabad fejlődését; ez a három pont, melynek teljesítésével hamarosan célhoz érnek. Plehwe mindent megígér és részletes expozét kér. Elragadtatással mondja másnap Corwina Piotrovskának: „Ilyen vezetőkre volna szükségem a kormányzóságaim részére!“ Addig csak csúszó zsidót ismert, meggörbülő zsidót, aki kért a hitközségnek vagy önmagának. Egyenes zsidót csak Herzlben ismert meg.

Plehwe maga vezette be Herzl gróf Witte pénzügymisztérnél, akitől a bankkoncesszió, a részvények jegyzésének oroszországi engedélye függ.

„Nagy, csúnya és félszeg ember, szokatlanul beesett orral és x-lábakkal.“ Nem túlságosan barátságosan kérde: „Ön el akarja vinni a zsidókat?“ Leplezetlenül feltárja gyűlöletét a zsidók ellen és miután minden rosszat elmondott róluk, hozzáteszi: „Ezért nehéz még a zsidók barátjának is, hogy védelmébe vegye őket. Én a zsidóknak barátja vagyok.“ (Hogyan beszélnek az ellenségeik? — kérde magában Herzl.) Witte kikel az újságírók ellen, akik csak üzletből antiszemiták. „A legpiszkosabbak a kikeresztelkedettek, akik megtartották a zsidók minden rossz szokását és uszítanak a zsidók ellen.“ Witte, mint Plehwe felhányják, hogy a zsidók arányukon túl vesznek részt a felforgató mozgalmakban. „Ennek az elnyomás az oka“ — magyarázza Herzl. Witte helyesel. „Azt szoktam mondani III. Miklós cárnak: Felség, ha lehetséges volna hat-hétmillió zsidót egyszerre a Fekete-tengerbe fullasztani, készséggel hozzájárulnék. De mert ez nem lehetséges, hagyni kell őket élni.“ Húsz évvel ezelőtt megismerkedett Marienbadban egy magyar zsidó képviselővel, Wahrmann volt a neve. Akkor is beszéltek már a zsidó állam helyreállításáról és Wahrmann azt mondotta: Ha ez teljesülne, akkor ő osztrák-magyar nagykövet szeretne lenni Jeruzsálemben.

A kemény és durva Witte is megpuhul Herzl egyéniségének varázsa alatt. Mikor bejött, Plehwe ajánlata dacára, alig akart vele szóba állni. Mikor a zsidó emigráció elősegítése került szóba, durván felelt: „Nem elég serkentés-e, hogy hátbarúgják?“ A végén pedig egészen a lépcsőházig kísért ki Herzl, melegen búcsúzott tőle és mindent megígért, amire a cionista gyarmatosító bank működéséhez, a pénzügyek lebonyolításához szükség volt.

Néhány nap alatt Herzl mindent elért Oroszországban, amit kívánt. Plehwe újra fogadja. A cár beleegyezésével az orosz kormány hivatalos deklarációt adott ki, mely Oroszország semlegességét jelenti ki Palesztinával kapcsolatban. Sőt ígéri, hogy Palesztina zsidó kolonizációjának ügyét a szultánnál támogatni is fogja. A cionisták működését az országban nemcsak tűri, de elő is segíti. A cár szívét szomorú-

Herzl-plakettek és érmek a jeruzsálemi Bezael-múzeumban

Fönt Prof. Boris Schatz Herzl-plakettje

Herzl-Plakette im Bezael-Museum (Jerusalem)

Oben Herzl-Plakett von Prof. Boris Schatz, Jerusalem

Herzl sirja Wienben
Das Grab Herzl's in Wien

sággal töltik el egyes külföldi orgánumok merész rágalmai, hogy a kormány közreműködött volna a zavargások előidézésében. Őfelsége minden alattvalója iránt egyforma jóindulattal viseltetik. A többi országok most könnyen hangos tiltakozó és felháborodó gyűléseket rendeznek az orosz zsidóüldözések ellen, de ha arról van szó, hogy bizonyos számú zsidókat befogadjanak, bizony más hangon beszélnek. Herzl felvetett néhány eszmét az orosz zsidóság helyzetének könnyítésére. Ki kell bővíteni a lakhatási területet Kurlandra és Rigára. Lehetővé tenni a zsidóknak a földművelést kis gazdaságokon. Plehwe megígéri, hogy megfontolja az ügyet. Egyébként sok minden a cionista kongresszus viselkedésétől függ. Oroszország meg akarja békíteni meggyalázott zsidóságát.

Plehwe is a „zsidók barátjának“ mondja magát. Gyermekkorában Varsóban zsidó pajtásai voltak, akikkel együtt játszott a kis udvaron. Mikor kormányra lépett, foglalkozott a tervvel, hogy megengedi a zsidóknak három-öt desszatin föld szerzését, de az újságok felzúdultak ellene, uszítottak, lázítottak, hogy el akarja zsidósítani az orosz földet. Mindenesetre csak ott lehet zsidókat telepíteni, ahol nincsenek fölényben a többi lakossággal szemben. Talán lehetséges lesz egész zsidó községeket külön kolóniákba telepíteni.

Herzl tárgyalásokat folytatott még a külügyminisztérium ázsiai osztályával, az orosz császári palesztinai társulat elnökével, Hartwiggal, továbbá a cár adjutánsával, Kirejev generálissal, akivel csakhamar bizalmas viszonyba került. Mindenütt informált, felvilágosított és elfogultságokat oszlatott szét.

Az elnyomott, megalázott orosz zsidókat büszkeség töltötte el a zsidó vezér fogadtatásának hallatára. Némi balzsam volt ez Kisineff szörnyű sebére. Maga Herzl egy kisineffi pogrom-árvának emlékkönyvébe régi gondolatát írja versbe:

Wann erscheint mir als gelungen
Mein Bemühen auf dieser Erden?
Wenn aus armen Judenjungen
Stolze junge Juden werden!

Egyszerre csak híre terjedt egész Oroszországban, hogy Herzlt meggyilkolták. És mikor ennek a hírnak cáfolata érkezett, minden város látni akarta a vezért szemtől-szembe. Herzl

csak a vilnaiak meghívását fogadta el. Ámbár óva intették, hogy merénylet készül ott ellene, hogy a bundisták bosszút forralnak, amiért a véreskezű Plehwe-el tárgyalt, és mert a forradalmi egyesületek ellen beszélt. Herzl nem riadt vissza.

Vilnában olyan zsidó tömeg fogadta, amelyet még soha nem látott. Öregek és fiatalok tízezrei hullámozgáltak az utcán, hogy egy-egy pillantást elkapjanak a felszabadítótól. A rendőrség megtiltott mindenféle zsidó gyülekezést és kancsukával lovagoltak bele a népbe, mely újra meg újra tömegekbe verődött. A rendőrség végre azt is megtiltotta Herzlnek, hogy a városban kocsikázzon. Még a zsinagógába sem mehetett el. Kozákok vették körül a zsidó templomot és nem engedtek be senkit. Szűk, dohos sikátorokon és siralmas nyomortanyákon át jutott el a hitközség házába, ahol ajándékkul hozták eléje a legdrágábbat, a Tórát. Az ősz rabbi itt sírva megáldotta a vezért és a közönség hangos zokogása kísérte szavait. Herzl előtt föltárult az orosz ghetto minden nyomorúsága és megdöbbenve kérdezte: „Hogyan élhettek így?”

Este a Vilnától két órányira fekvő Werki-telep egyik nyári lakában gyűltek össze titokban kisebb bankettre. De amikor az asztalnál ültek, egyszerre tömegek héber éneke zendült fel künn a kerítés alatt. Vilna ifjúsága neszét vette a találkozásnak és csapatokban indult az éjszaka védelme alatt Werki felé, hogy legalább egy csillagsátor alatt szívják a levegőt a verandán ülő Herzlrel. És egy kéklúzos fiatal munkás előlépett a fekete orosz éjszakából és harsány hangon éltette az időt, amikor a zsidó Melech, „Herzl király” fog uralkodni.

Még azon éjjel hagyta el Herzl Vilnát. A város ébren volt és várta, hogy még egyszer átvonuljon utcáin a szabadító. A tömeg a tilalom ellenére újra gyülekezett és Herzl szívébe hasítottak a fergeteges Hédadon áthallatszó jajkiáltások, mik a brutális rendőrök és a segítségükre hívott kozákok gázolásai és korbácsütései nyomán fakadtak. „Ez Oroszország.” És mikor a tömeg könnyeitől kísérve végre a vonatfülkébe került, még teljesebbé érlelődött benne az akarás, hogy segíteni fog ezen a szerencsétlen népen, élete utolsó erőfeszítése árán is. Szerezni kell számára menedéket valahol a világon. És ha nem lehet mindjárt Palesztinában, akkor átmenetileg máshol.

De sietni kell. „Az ember élete rövid...”

XXVII.

A hatodik kongresszus — Lázadás a fejedelem ellen —
Kivonulás Uganda miatt — Harcba saját harcosai
ellen — A „Cijoné Cijon“ — Szemrehányás min-
denfelől — „Áruló“! — Az ősi eskü

Augusztus 23-ára volt összehíva a hatodik cionista kongresszus, ismét Baselbe. Herzlnek alig volt egy nap pihenője. Vilnából Wienbe, Wienből Altausseebe a családjához, Altausseeből Baselbe sietett. Forró nyári napok és éjszakák a vasúti kocsiban. Útközben találkozik Eulenburg herceggel, aki az orosz cári kormánynál elért eredményt „kolosszálisnak“ mondja és megígéri, hogy jelentést tesz róla a német császárnak. Csodálkozva kérdi a herceg: Hogyan sikerült elérnie Herzlnek azt, amit Rooseveltnek, az Egyesült Államok elnökének megtagadtak?

Herzl meg van győződve, hogy a legnagyobb eredményeket viszi a hatodik kongresszus elé. Palesztina megszerzése elől el van hárítva minden diplomáciai akadály. Mindenki Oroszországtól félt és ez most írásba adta beleegyezését. A német császár már Jeruzsálemben fejezte ki rokonszenvét a mozgalom iránt. Anglia már szinte a zsidók protektoraként lépett fel és nemcsak hogy Palesztina átengedése ellen nem emelt kifogást, hanem még saját területeiből is felajánlott egy darabot a zsidó állam részére. Az olasz királyhoz és a pápához is talál Herzl kapcsolatokat. Ha tehát sikerül a szultánt megnyerni, nem kell többé semmiféle hatalmi konfliktustól tartani. Sőt, európai bonyodalom és Törökország felosztása esetére szinte

minden hatalom előtt ott fekszik a legkényelmesebb megoldás: zsidó Palesztina mint pufferállam. Így nem kell a keletért versengő államok egyikének sem átengedni. Ez a gondolat, mely a világháború végén már mint érett gyümölcs került a Balfour-deklarációval a Népszövetség asztalára, kétségtelenül Herzl zsenijének ajándéka a zsidó nép számára.

De amíg Palesztina el nem érhető, addig itt az angol kormány hivatalos ajánlata, Uganda, Kelet-Afrika vagy más terület, melyet később át lehet majd cserélni a Szináj félszigetre, sőt Palesztinára. És közben emelkedik a zsidók tekintélye és Oroszország is barátságosabb arcát fordítja feléjük.

Herzl nem várt hálát. A hatodik kongresszusra fáradalmaktól, munkától agyoncsigázva, súlyos szív működési zavarokkal küzdve utazott el. „Ha háláért tenném mindezt, nagy bolond volnék” — írja naplójába. De legalább tetteinek jó-hiszemű mérlegelését joggal kívánhatta, követelhette. Ehelyett az történt, hogy a kongresszust megelőző napon, a nagy vezérlőbizottság ülésén „senkinek sem jutott eszébe egy pillanatra sem, hogy a nagy teljesítményekért a köszönetnek egyetlen szava, egyetlen mosolya is járna. Ellenkezőleg, csupa szemrehányást tettek az urak”.

Szemrehányást kapott az oroszországi útért, mintha az ellenséggel konspirált volna. Követelték, hogy a kongresszus előtt erről említés se történjen. És Herzl, aki diplomáciai tárgyalásairól mindig igazi államférfiúi diszkrécióval hallgatott és ezért fejedelmek és kormányfők mindvégig a legnagyobb bizalommal nyilatkoztak előtte, nem tárhatta fel ezúttal sem a nagy vezérlőbizottság előtt Plehwevel való megállapodásait és az egész orosz zsidóság érdekében tett lépéseit. És ekkor titkolózással és fontoskodással vádolták.

Szemrehányást kapott azért is, hogy a kongresszus elé akarja terjeszteni az angol kormány ugandai ajánlatát, amelyet Vilnában kézbesítettek neki és amelyre legalább annyival kellett reagálni, hogy meghatalmazást kér a kongresszustól egy vizsgálóbizottság kiküldésére, a felajánlott földterület kikémlelésére. Nyíltan vádolták, hogy hűtlenné akar válni Cionhoz. Nem elégedtek meg a megnyitó beszédben foglalt ünnepélyes kijelentéssel sem, hogy „Uganda természetesen nem Cion és sohasem lehet azzá. Csak kolonizációs kisegítés,

de mégis nemzeti állami alapon.“ Nem látták be, hogy az angol kormány hivatalos ajánlata van olyan esemény, hogy legalább is megfontolás és megvizsgálás tárgyává illik tenni, különben az udvariatlan és merev elutasítás a további tárgyalások végleges megszakítását idézheti elő. És nem látták, mekkora erkölcsi eredmény maga a tény, hogy a legnagyobb európai hatalom hivatalosan, a világ nyilvánossága előtt politikai tényezőnek ismeri el a zsidóságot és ennek képviselőjéül a cionista szervezetet, mellyel állami szerződést lehet kötni és területek átengedéséről tárgyalni!

Az ellenzék egyre zártabban szervezkedett és egyre élesebben vonult fel Herzl ellen. Követelték, hogy vegyék le az egész ügyet a napirendről és az ajánlatot a limine utasítsák vissza. Drámai jelenetek játszódtak le, amelyek akkor érték el a csúcspontot, mikor az izzóhangulatú teremben Herzl beteg szíve felé repült a legsúlyosabb szó, amely hazafit halálra sebesíthet: „Áruló!“

Herzl támolmogva hagyta ott az emelvényt. Az elnöki szobában várta az édesanyja, aki erre a kongresszusra elkísérte egyetlen fiát, hogy személyesen rakja szívére az orvosok által előírt jégborogatásokat. A fekete gyászruhás matróna, kinek nemes alakját Herzl nemcsak az Új ghettoiban, hanem az Ős-újjonban is annyi gyöngédséggel örököltette meg, nem értette, hogy bálványozott fia miért lett hirtelen annyi éles támadásnak célpontja?

A kongresszus egy része olyan feldúlt lelkiállapotba jutott, hogy a tárgyalást a szakadatlan viharok közt folytatni alig lehetett. Hiába volt minden ellenérv, hogy „az út Palesztinába nem okvetlenül földrajzi, hanem politikai is lehet“ (Greenberg). Hiába volt az Uganda-tervet eredetileg ellenző Nordaunak hősi önfeláldozása nagy barátjáért: „Mi azt mondjuk, a cél elmozdíthatatlan marad. A cél Cion, a baseli program alapján állunk. Levághatják a lábainkat, szétrombolhatják külső erőszakkal a baseli programot, de egészséges lábakkal, elevenen nem fognak bennünket ettől a programtól elmozdítani. Önök mégis azt felelik: Végtelenül nagy a bizalmunk önökhöz, tehát feltehetjük, hogy biztosan el akarják árulni a baseli programot.“ Hiába volt minden ékesszólás. Hiába volt dr. Chazanovics példaadása, aki egész vagyonát,

élete minden energiáját egy jeruzsálemi zsidó nemzeti könyvtár alapítására áldozta és mégis remegő féltéssel állott a harc tűzébe került Herzl mellé, mint hűséges katona, aki vakon követi vezérét mindenhová, poklok kapuin át is. A lelkeket elhagyta a bizalom és beléscsúszott a kétségbeesés. Nagy viharok után csak azt a határozatot sikerült elfogadtatni névszerinti szavazással, hogy a kongresszus kilenc tagot delegál tanácsadói minőségben a vezérőrbizottság mellé a területvizsgáló expedíció ügyében. A kongresszus tehát tulajdonképpen sem anyagi, sem erkölcsi obligót nem vállalt. Még az expedíció költségeinek fedezetét is megtagadta. Mégis ez a jelentőségnélküli határozat is az idegességgel telített atmoszférában olyan robbanást idézett elő, hogy a kongresszus nagyrésze hangos sírásba és zokogásba tört ki. Sokan kezeiket tördelve vonultak ki a teremből. Mintha most már elpusztult volna az a felső Jeruzsálem is, mely tűzes vízióban ereszkedett alá az égből a földi bánatok megvigasztalására.

A „Cioné Cion“ (Cion cionistái) külön tanácskozássra gyűltek össze. És Herzl, akit az alaptalan kétségbeesés oly mélyen megrendített, a szerető apa jószágos megbocsátásával megy az elpártolók közé, nyugtatja és csillapítja a kedélyeket és hajnalig tartó kölcsönös engesztelés után mégis sikerül rábírnia őket, hogy visszatérjenek a kongresszusba.

A sebesítő nyíl azonban bentmaradt a szívben. A hatodik kongresszus záróbeszéde volt Herzl utolsó szava a nyilvánosság előtt. Fenséges mondatok, mikből ragyogó lelki tisztaság sugarai áradnak és örök glóriává fonódnak a távozó hérosz homloka körül. „Maradjon ez a kongresszus továbbra is legszebb intézményünk, míg átvihetjük atyáink szép országába, melyet nem kell előbb megvizsgáltatnunk, hogy szeressük.“ „Egyetlen órában, egyetlen gondolatban sem hagyjuk el a baseli programot... Kellenek-e nekem kezesek? Talán az első szerénytelen szó, amelyet ezen a helyen kiejtek. A kezes én magam vagyok.“ Aztán felemelte a kezét, mintegy esküre az Ég felé, — és ebben a pillanatban megnyult az alakja, mintha a legendák körébe emelkedne — és mialatt az egész terem megremegett, mintha érezte volna, hogy most látja, hallja vezérét utoljára — hangosan mondotta: — „száradjon el jobbam, ha elfeledlek, Jeruzsálem!“

XXVIII.

A pápánál és az olasz királynál — Lázadás és lecsillapodás — Solon in Lydien — Merénylet Nordau ellen — Munka végkimerülésig — A szentszék nyilatkozata — A búcsúzó vezér proklamációja

Betegen távozott Herzl a hatodik kongresszusról. Búcsúzóul egy üveg ásványvíz köré gyülekeztek barátai, Nordau, Zangwill, Cowen. És Herzl rezignáltan beszélt a hetedik kongresszusról, melyet — ha még megéli és kívánni fogják — vezetni fog. Utána két vezérlőbizottságot fog kelleni választani, egyet Kelet-Afrika és egyet Palesztina részére. Ő egyikben sem fog résztvenni. Csak jókívánságai kísérik majd azokat, akik odaadják magukat a szép álomnak.

A szép álomba pedig lépten-nyomon beledőf a kíméletlen valóság. Alig zárult a kongresszus és a Times közlésezi lord Delamere sürgönyét, melyben az ugandai protektorátus angol lakosai nevében hevesen tiltakozik „a nem kívánatos elemek” bevándorlása ellen és tiltakozásra hívja fel a terv ellen az egész angol közvéleményt. Íme a zsidók, nemcsak hogy magukkal viszik az antiszemitizmust mindenhová, de szinte előreküldik oda is, ahová még csak a szemüket irányítják. Borús hangulatban keresi fel Herzl a badeni nagyherceget Meinau szigetén. Jóságából és odaadásából most is bizalmat merít. Azonkívül megbízható információt kap itt az európai konstellációról. Herzl előtte is kifejti, hogy az egyetlen cél Palesztina, de gyors segítségre van szükség hontalanok százezrei számára és azért addig is el kell fogadni azt, ami elérhető. Kelet-Afrika gazdag

ország, de a zsidók örömmel odaadják a szegény Palesztináért. És ez a tény maga rácsfol majd a zsidó kapzsiság vádjára!

A nagyhercegtől nyert tájékozódás alapján ír Plehwenek, hogy Németország szívesen látná Oroszország kezdeményezését a zsidó Palesztina érdekében. Ha a cár most ilyen irányban lépéseket tenne a szultánnál, ő (Herzl) azonnal leutazna Konstantinápolyba a további tárgyalások végett. Ugyanílyen értelemben ír Hartwignak és Kirejev generálisnak. Lázasan folytatja tehát a munkát továbbra is Palesztináért. És nem törődik azzal, hogy nem mehet el Berlinben a „Solon in Lydien“ című darabjának premierjére. Pedig ép most szinte szimbólummá növekedik előtte a darab és hőse, aki kenyeret, segítséget, megkönnyebbülést hoz a népnek, és méregpoharat kap hálául. Az Eukosmosok nem e világra valók.

Herzl kimerítő levelezést folytat az orosz kormányférfiakkal az orosz zsidók érdekében. Közben hosszú levelet ír Eulenburg hercegnek, kimagyarázást kell adnia a lapok ama hírére, hogy a kongresszuson egy szocialista a német császár pártfogásának említésénél „pfujt“ kiáltott és Herzl nem utasította rendre. „A pfuj nem a császárnak szólt, hanem nekem, mert nem vagyok elég szocialista.“ De ez a kimagyarázó levél is csak alkalom arra, hogy a császár figyelmét újra Palesztina ügyére terelje. Mert az angolok minden szép területajánlásával szemben „mi megátalkodott zsidók jobban csüngünk Palesztina homokján és karsztján“. És kéri Eulenburg herceget, hogy mint költő és államférfiú tekintse ezt az ügyet, mely a mult távolából a jövő távolába nyulik. Olaszországot is meg akarja nyerni. Dr. Margulies Florenzből írja, hogy az olasz király szívesen látná, ha Rómába jönne. A cionizmus újabb sikereiről a király informálva van. És most Herzl elérkezettnek látja az időt, hogy Körber miniszterelnök útján Goluchovsky osztrák-magyar külügyminisztert is megnyerje a Palesztina-tervnek.

Ezekben a hónapokban Herzl alig foglalkozik egyébvel, mint Palesztinával. Mégis nyílt lázadás tör ki ellene mindenfelé. A Palesztinából visszatérő Ussiskin nyílt levelet intéz a hatodik kongresszus delegátusaihoz. Leszögezi, hogy az Uganda-expedíció kiküldésének ténye Palesztinától való elszakadást jelent, amit csak azok nem vesznek észre, „akik a diplomatizálástól és a túlzásba vitt politizálástól elvakítottak

magukat“. Ő minden eszközt meg fog ragadni, hogy a kelet-afrikai expedíció tervét megghiúsítsa.

Ezzel a harc ismét teljes erejével fellángol és átterelődött a sajtó nyilvánosságának egész csatamezejére. Az orosz zsidó lapok féktelen agitációt kezdenek Herzl és Nordau ellen. Egy Louban nevű félőrült fanatikus Párizsban merényletet követ el Nordau ellen. Egy chanuka-bálon, „Halál az afrikánus Nordaura“ kiáltással kétszer rálő. Szerencsére nem találja el. A felháborodás számuma zúg végig a zsidó világon. És növekedik a tomboló vihar, mikor nyilvánosságra kerül a hír, hogy Charkovban gyűlést tartottak a cionisták és elhatározták, hogy „ultimátumot“ küldenek Herzlnek, melyben követelik, hogy a kelet-afrikai tervet nem tűzi többé a kongresszus napirendjére, hogy az expedíciót nem küldi el a nagy végrehajtóbizottság összehívása és a bankalapszabályok módosítása előtt. Mintha attól kellene tartani, hogy Herzl, aki eddig egész vagyonát áldozta fel a mozgalomnak és minden költséget a magáéból fedezett, felhatalmazás nélkül hozzányúl most a bank pénzéhez. Ezenkívül követelték a charkoviak, hogy a Palesztina-munka fő-súlyát gyakorlati térre tegyék át. Holott a hatodik kongresszuson magának Herzlnek sürgetésére alapították meg az Anglo Palestina Companyt, a palesztinai ipar, kereskedelem támogatására. Végül a charkoviak kijelentik: Ha pedig minderre Herzl nem fogja magát írásban kötelezni, beszüntetik a sékelfizetéseket és Bécsben, Európában és Amerikában egyaránt éles agitációt indítanak ellene. Sőt egybehívják ellenzéki cionista kongresszust is. Az ultimátumot egy küldöttség fogja átadni Herzlnek.

Ez történt ugyanakkor, mikor Herzl Plehwe-vel folytatott levelezésében maga a legmegindítóbb módon kelt védelmére az orosz zsidók álláspontjának, melyet mintegy legmagasabbrendű hazafiságnak mond. Sőt kifejezést ad annak a meggyőződésnek, hogy a hatodik kongresszuson nemcsak a 177 kivonuló tüntető ellenezte Ugandát, hanem a többi delegátusok is, akik csak az ő személyére való tekintettel szavaztak mellette. Kelet-Afrikába csak kétségbeesett proletárok vándorolnának ki, politikailag nem jelenthetne a zsidóságnak soha semmit, Palesztina ellenben a zsidóság színe-javát vonzza és a legjobb elemek sietnének, hogy részesei lehessenek ott az új társa-

dalomnak. Ez a kongresszus a legélesebben vetítette ki a tényt, hogy visszatérés nélküli emigráció csakis Palesztina felé irányítható. A kétségbeesett ifjúság nevében kérdéssel jövő dr. Abrahamsohn Árminnak pedig idegesen, türelmétvesztetten felelt: „Hogy komoly célnak gondolom-e Ugandát? Ha Bécsből Párizsba megyek és útközben be kell térnem egy szükség-helyiségbe, mi köze ennek a célhoz?” Hogy fájhatott Herzlnek a gyanúsítás, hogy így ki tudta hozni a sodrából!

Mikor a charkovi küldöttség megjelenik Bécsben, Herzl fejedelmi büszkeséggel ülteti őket a vádlottak padjára. „Ti tudjátok, hogy népem javát akarom. Ti vagytok a Gracchusok, akik lázadás miatt panaszkodnak.”

Sem a párizsi, sem a charkovi merénylet nem rettentí vissza Herzlt. „Demonstrációktól nem hagyom magam megrémíteni.” Pedig a hatodik kongresszus óta egyre többet kell szíve gyöngeségével küzdenie. Mialatt a feje fölött egyre nagyobb hullámokat ver a háborúskodás, egyre új alkotásokon törí a fejét. New Yorkba küldi York Steinert, az új Jewish Colonial Bank Limited megszervezésére. Plehwetől kapott levél alapján érintkezésbe lép Rothschilddal és az ICA-val, miután az orosz cár közbenjárása a szultánnál már befejezett ténynek tekinthető. A keletafrikai tervet mintegy sorsára hagyja és csöppet sem örül neki, mikor Greenberg Londonból a Charter legjobb kilátásairól értesíti.

„Ez a rettentő felelősség végsőkéig kimerít, de a jó ló a hámban hal meg” — mondja dr. Friedemannak. Hiába kéri aggódó hívei, hogy kímélje magát. Hiába féltik hozzátartozói. Még újabb feladatokat vállal. Rómába utazik az olasz királyhoz. Útközben Velencében megismerkedik Lippay pápai gróffal, a Vatikán festőművészeivel, aki felajánlja, hogy bemutatja a szentatyának, akivel jóbarátságban van. A véletlen így hozzásegítette régi vágyának gyors teljesedéséhez. A pápától kérni fogja, jelentse ki egy enciklikában, hogy nincs kifogása a cionizmus ellen, ha a keresztény szent helyek exterritoriális jellege biztosítva van. Lippay szerette volna, hogyha Herzl valamiképp kifejezné hajlandóságát a katolikus álláspont iránt. Herzl ezt éppoly határozottan utasítja vissza, mint annakidején Hechlernek az anglikán templomban való közös imádkozást a terv sikeréért.

— Mi jut eszébe? Nem mint prozelita megyek én a Vatikánba, hanem mint saját népemnek politikusa!

A Vatikán pompája, a díszőrségek, gránátosok, kamarások, prelátusok és vörös selyem livrés lakájok sürgése-forgása, a freskók, szőnyegek és ruhák nagy szín-szimfóniája, amelynek létrehozásán a föld legnagyobb festői működtek közre, a fekete ruhás hölgyek és frakkos rendjeles urak járása-kelése a pápa tróntermének előcsarnokában, mind a világi hatalom ragyogó udvartartására emlékeztette Herzlt. „És a keresztre feszített szegényen, szenvedőn, mint az emberi nyomorúság képe tekintett le a márványfal bronzából az udvari élet fényére, amely itt az ő nevében annyi száz esztendő óta folyik...”

„A pápa felém nyujtotta kezét, melyet én nem csókoltam meg.” „Azt hiszem, ezzel elrontottam magamnak a dolgot, mert mindenki, aki hozzájön, letérdepel és megcsókolja legalább a kezét.” — A pápa kisebb trónusára ült és Herzlt maga mellé ültette. Minthogy Lippay tanácsára magára öltötte a szultántól kapott nagy Medjidiye-rendjelet, a pápa állandóan „Signor Commendatore”-nak, parancsnok úrnak szólította. Herzl előterjesztette a cionizmus egész tervét. A pápa szigorúan szólt: „Jeruzsálem meg van szentelve Jézus Krisztus élete által, nem engedhetjük, hogy a zsidók oda bemenjenek. A zsidók nem ismerik el a mi urunkat, mi sem ismerjük el a zsidókat.”

Róma és Jeruzsálem szimbólikus harca játszódott le a pápa és Herzl között.

— És kedvezőbb-e, ha a szent helyek a törökök kezeiben vannak? — kérdezte Herzl.

— Ebbe bele kell törődni, — felelte a pápa — de a zsidók mozgalmát nem segíthetjük elő.

— Ezt a mozgalmat a szükség idézte fel és mi kerülni akarunk minden vallási konfliktust.

— Igen, de mi nem tehetjük, amíg a zsidók tagadják Jézus isteni voltát és továbbra is kitartanak hitük mellett, várva a Messiást, aki nekünk már eljött. A zsidóknak kellett volna lenniök az elsőeknek, akik Jézus Krisztust elismerik, de még máig sem ismerik el.

— Talán az ijesztés és üldözés nem volt a helyes eszköz a zsidók megnyerésére.

— A mi Urunk hatalom nélkül jött. Szegény volt. Békével jött. Senkit sem üldözött. Őt üldözték. Még az apostolok is bántották. Csak azután nőtt, csak háromszáz év után fejlődött az egyház. Lett volna tehát idejük a zsidóknak nyomás nélkül is elismerni az ő istenvoltát. De még ma sem teszik.

— De Szentatya, a zsidók szörnyen szenvednek. Nem tudom, hogy Szentséged ismeri-e teljesen szomorú helyzetüket. Földre van szükségünk az üldözöttek számára.

— De miért éppen Jeruzsálem? A Szentély elpusztult örökre! Vagy talán fel akarják építeni újra és áldozatokat bemutatni, mint hajdanán?

— Mi csak az ország prófán részét kívánjuk a szent helyek kikapcsolásával.

— Nem lehetünk mellette, — felelt végül a pápa. — De ha odatelepíti a népét, készenlétben lesznek templomaink és papjaink, hogy mindnyájukat megkereszteljék.

Beszélgetés közben bejött Lippay, letérdelt és hosszan csókolta a Szentatya kezét. Aztán elmondotta a „csodát,” amely őt Herzlrel összehozta. Eredetileg Páduában akart meghálni, de valami sugallatra Velencéig utazott és itt találkozott Herzlrel, aki hő vágyának adott kifejezést, hogy megcsókolhassa a Szentatya lábát.

A pápa csodálkozva nézett Lippayra, miután Herzl a kezét sem csókolta meg.

Az audiencia 25 percig tartott és Herzl azzal a meggyőződéssel távozott, amelyet már azelőtt Merry del Val, a vatikáni államtitkárral történt hosszabb beszélgetés alapján nyert, hogy a Szentszék támogatására számítani nem lehet. Mégis, alig 14 nappal később Merry del Val már hivatalosan nyilatkozott Herzl hívének, York-Steinernek, hogy a Szentszék humanitárius okoknál fogva nem fogja akadályozni a zsidók letelepedését a Szentföldön. „Ha a zsidók azt hiszik, hogy őseik országában enyhíthetik a sorsukat, akkor ez a mi részünkre a humanitás kérdése. És az apostoli szék sohasem fordul olyan vállalkozás ellen, mely az emberi nyomort enyhíti. Nagy respektusunk van a zsidóság iránt és sohasem felejtjük el, hogy nélküle nem volnánk mi sem és hogy ez vallásunk alapja.” Üdvözlését küldte dr. Herzlnek, aki komoly benyomást tett a pápára is.

De talán a Vatikán nem is bír oly döntő súllyal, mint ahogy Herzl hitte? Hiszen erről győződött meg az olasz királynál és az olasz külügyminiszternél tett látogatása alatt.

A király másfél órát beszélgetett Herzllel. Szívélyesen és szerényen. Elmondotta, hogy Olaszországban minden pálya nyitva áll a zsidók előtt. A politikai és a diplomáciai is. Tizen-nyolc zsidó képviselő ül a parlamentben, pedig a zsidóság számarányánál fogva legföljebb egy fél képviselőnek volna helye. Majdnem minden kabinetben van legalább egy zsidó miniszter. Itt nincs semmi különbség olasz és zsidó között. Csak egy városban gyűlölik őket, mert túlságosan gazdagok. Vallásnak és effélének semmi köze ehhez. Ilyen dolgokra itt nem adnak semmit. Se zsidók, se keresztények. Ottolenghi tábornok, hadügyminiszter — meséli a király mosolyogva — egyszer Nápolyban minjánt keresett az imádkozáshoz és nem tudtak tíz vallásos zsidót összehozni. Palesztinát jól ismeri. Többször volt ott. Akkor is, amikor apját itthon meggyilkolták. Az ország már most is nagyon zsidó jellegű. A zsidók okvetlenül meg fogják kapni. Csak idő kérdése. Mihelyt egy félmillió zsidó lesz Palesztinában, elérik a célt. A szultánt meg lehet nyerni pénzzel. Plehwe levelét igen nagy eredménynek tartja. Csodálkozik, hogy ezt Herzl kezébe adta. Egyébként ő maga is készséggel fog közbejárni a szultánnál, ha a kabinet ezt helyesnek találja. Még aznap este beszélni fog Tittoni külügyminiszterrel és bejelenti neki Herzl látogatását. Az ősi zsidó faj nagyon érdekli. Ismeri a zsidók helyzetét mindenütt. Amit Plehwe mondott, hogy a zsidóknak nem lehet teljes szabadságot adni, mert ügyességükkel elfoglalnának mindent, tulajdonképpen nagy bók a zsidóság szellemi fölényének. Mikor még mint herceg Felső-Olaszországban járt iskolai díjakat szétosztogatni, mindig feltűnt neki, hogy a kitüntetettek többsége zsidó. Itt nem kell, hogy valaki is letagadja zsidó voltát.

— Csak azokat a zsidókat nem szeretem, akiket láthatóan idegessé tesz, ha ez a szó „zsidó“ üti meg a fülüket. Ezeket nem bírom. Ilyenkor azért is szándékosan beszélek a zsidókról. Csak azt szeretem, aki nem akar másnak tűnni, mint ami. Örülök, hogy Ugandát elejtette. Ez a szeretet Jeruzsálem iránt nagyon tetszik nekem. Sőt nekem még a Nordau ellen elkövetett merénylet is tetszik, habár csak bolondról és bűnösről van szó.

De mégis egy eszme iránt való rajongásra mutat. Én magam láttam zsidókat sírni a Siralom falánál. Először komédiának gondoltam, amíg magam közelebből meg nem néztem. Nem koldusokat, hanem férfiakat láttam, amint sírtak.

Herzlt valósággal elragadtatta az olasz király kedvessége, közvetlensége és a zsidó ügyekben való nagy járatossága. „Szorosan mellém ült a kanapéra, hátulról lendületet vett és felcsúszott, mint egy gyermek. A lábai meglehetősen magasak voltak a padlótól. Testi kicsinysége, úgylátszik, fájdalma ennek a királynak, aki egyébként olyan benyomást tett reám, hogy nem jelentéktelen ember. Okos, nagyon művelt, nagyon szeretetreméltó és nagyon szerény. Ha ül, nem is akar imponálni. Semmi nyoma nála a felséges feszültségnek.” A király beszélt egyik öséről, egy Carol Emanuelról, aki Sabbatai Cvivel konspirált. Király akart lenni Macedóniában, vagy Cyprus szigetén. És itt vizsgáló szemekkel nézett Herzlre. Nincsenek-e neki is ilyen vágyai? Beszélt Napoleon Szinhedrionjáról, melynek egy Ottolenghi Moise Páduából is tagja volt. Napoleon vissza akarta állítani a zsidó államot, hogy ezzel az egész világon szétszórta zsidókat ügynökeikül nyerje meg. „Hasonló gondolata lehet Chamberlainnek is.” Herzl ugyanabból a motivumból kiindulva, reáterelte a beszélgetést egy tripoliszi zsidó kolónia alapításának gondolatára. A király ezt megfontolás tárgyává teszi. Talán lehetne Chartist kapni Tripoliszban is. „Az út Cion felé Charterekkel lesz kikövezve.” Hátha még várni kell, míg Törökország feloszlik és csak akkor kapjuk meg Palesztinát.

— Egy nép, mint az Öné, várhat száz évig is, — mondja a király, de mi, ön és én, már nem fogunk akkor élni.

A király kikísérte Herzlt az ajtóig. Melegen megszorította a kezét többször is. „Minden töröknek, aki elém kerül, beszélni fogok az Ön ügyéről.”

Róma utcáin áthaladva, Herzl álmodat lát Jeruzsálem felépítéséről. Az egyik utca a „Diaszpóra utcája” nevet fogja viselni és felfogja tüntetni az összes népeknek és koroknak építészeti stílusát, melyeken a zsidóság átvonult.

A Tittonival való beszélgetésre már mindent előkészített maga a király. Tittoni kijelentette a kormány nevében, hogy mindent meg fog tenni. Útmutatást ad az olasz nagykövetségnek Konstantinápolyba, hogy az orosz nagykövettel együtt tegye

meg a lépéseket a Portánál a zsidó Palesztina érdekében és ha a dolog már olyan stádiumban lesz, hogy a király maga is közbeléphet, készséggel fogja megtenni ezt is.

Alig fejeződött be Herzl római missziója, amikor sürgöny érkezett Greenbergtől, hogy az angol kormány megadta a Chartert Keletafrikára. Herzl láthatólag jobban szerette volna, ha angol részről akadályok merülnek fel.

Február közepén a cionista vezérőlbizottság megtárgyalja az angol ajánlatot: Azonos ez a régivel, vagy új? Lehet-e elodázni, vagy nem? Semmiesetre sem siettette a dolgot Herzl sem.

Közben Törökország egyik volt főkonzulja, Nouri bej kereste fel Herzl-t igen kalandos és merész tervvel. Két cirkálót vásároljanak és éjjel lepjék meg a Dardanellákat, bombázzák a Yildizt, fogják el a szultánt és ültessenek a trónra egy új szultánt, akivel előre megegyeznének Palesztina átengedésére vonatkozólag. Egy félmillió fonttal meg lehet csinálni az egész államcsinyt. Herzl hidegen elutasítja az erőszak gondolatát. Nem szólván arról, hogy kudarc esetén nagy zsidómészárlás volna az ára a felsült kalandnak. Ellenben leküldi Konstantinápolyba két megbízottját, Kahnt és Levontint újabb tárgyalások felvétele végett.

Herzl minden energiája Palesztina felé koncentrálódik. Az orosz cionisták azonban tovább folytatják a lázítást a vezér ellen, „aki hűtlen lett eszményéhez“. A sok hiábavaló küzdelemben anyagilag és fizikailag egyaránt kimerül Herzl ereje. És súlyos depresszió vesz rajta erőt, mikor konstantinápolyi követei ismét üres kézzel térnek haza. Fel kell hagyni egyelőre minden reménnyel. Herzl elhatározza, hogy proklamációt intéz a zsidó néphez és visszavonul a mozgalomtól. A szívbe-markoló proklamáció feltárja Herzl fenkölt gondolkodását és egész mártíromságát:

„Az út kettéhasadt és a hasadék a vezér szívéen megy keresztül. Ebből következtetéseket kell levonni. Mikor elindultam, csak zsidó állam volt az álmom. Azután Chovév-Cion lettem. Számomra nincs a zsidókérdésnek más megoldása, mint Palesztina.

„De emellett nem téveszthetem szem elől, hogy a zsidókérdésnek van egy eleme: a legkeservesebb nyomor, amelyet

a jótékonysági egyesületek enyhíteni nem képesek. Minthogy pedig a mi mozgalmunk útján a gyors segítségnek is mutatkozott lehetősége, nem éreztem magam feljogosultnak, hogy azt elutasítsam. Annál kevésbé, minthogy a hatodik kongresszus óta minden becsületes fáradozásom ellenére, amiről majd a hetedik kongresszusnak számot adok, nem sikerült a célhoz közelebb jutni.

„Voltak pillanatok, amikor elérhettem volna valamit, ha kiáltásaim nem hangzottak volna el, mint a hajótörött kiáltásai (London, 1901 május). Nem hittek nekem és nem segítettek. Egyedül nem végezhettem el. Későbbi időben tisztázni fogom a részleteket, a felelősségeket.

„Ma azt kell mondanom, hogy belátható időn belül nem lehet elérni Palesztinában semmit. Mert nem akartátok, egyelőre mese marad.

„De mert együtt vagyunk, tennünk kell valamit legalább a nyomor enyhítésére. Tovább ébreszteni és erősíteni a népet. De ez csak úgy lehetséges, ha szilárd talaja van.

„Ide azonban nem követhetem, mert én Chovév-Cion vagyok. Csak ha mind a chovevim velem volnának, viselhetném tovább az önmagával párbajozónak súlyos süvegét. Csak így vezethetném Keletafrikát. Ha szakadásra kerül a sor, akkor a szívem a cionistáknál marad és értelmem az afrikaiknál. Ez egy olyan konfliktus, melyet csak visszavonulásommal oldhatok meg. Akkor elhagyom a mozgalmat anyagi sikerében és ez megengedett dolog. Szerény erőmhöz képest néhány tervet alkottam a felébresztett zsidó nép számára. Nem is vonulok el elkeseredetten, vagy elégedetlenül. Habár sokat harcoltak ellenem és sokat gáncsoltak, mégis, minthogy legrosszabb ellenségeim sem állíthatták rólam soha, hogy ebben a mozgalomban anyagi előnyöket kerestem vagy találtam volna, türelemmel viselhettem a támadásokat.

„Ezzel szemben gazdagon megjutalmaz messze érdemeimen felül is népem szeretete, mely ritkán jutott valakinek ilyen mértékben osztályrészül. Olyanoknak sem, akiknek több joguk lett volna erre, mint nekem. Nem jár nekem semmi. Jó nép ez. De fájdalom, mélységesen szerencsétlen nép. Isten segítse tovább.“

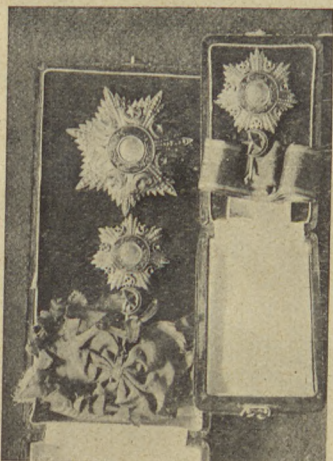

Herzl dolgozószobája,
melyet a K. K. L. jeruzsálemi
székházában állítottak fel

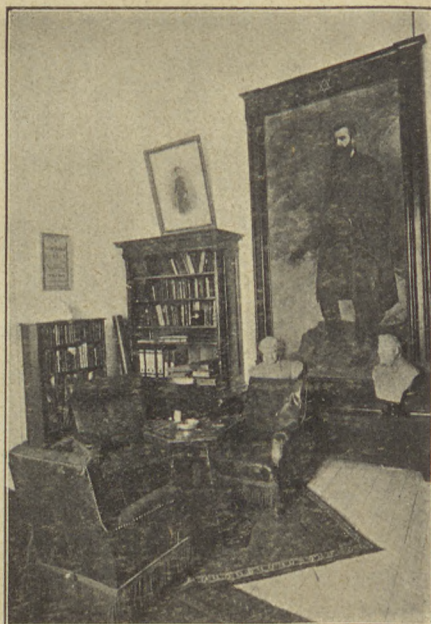

Herzl íróasztala és könyvszekrénye
*Das rekonstruierte Herzl Zimmer
in Jerusalem*

Palästina-Bilder-Correspondenz

Herzl török rendjelei
Herzl's Auszeichnungen vom Sultan

Herzl dolgozószobája
A falon Pilichovszky Herzl-képe

Herzl a karikatúraban
Theo Zásche rajza. Julius Bauer verse. 1897

(Náuseblatt: Zeitgenossen)

Herzl apjának halotti maszkja
Die Totenmaske Jakob Herzl's
(Im Herzl-Zimmer des K. K. L. in Jerusalem)

XXIX.

A „harmadik csengetés“ — „Isten széttöri a szá-
számot, melyet használt“ — Munka a betegágyon
Az élet közepén jön a halál — „Szívem vérét
adtam népemért“

Herzl megrendítő hangú proklamációja kéziratban ma-
radt. Barátai érezték a tragikus vég közeledtét. A részvét
fokozta erővel sorakoztak a beteg vezér mögé és mindenképpen
igyekeztek egyengetni a kibékülés útját. Herzl maga a „har-
madik csengetés“ hallatára elsősorban arra gondolt, hogy a
mozgalmat és szerveit sértetlen egységben adhassa át az utó-
doknak. „Valamikor azt hittem, hogy a mozgalom magától
fog tovább lovagolni, ha egyszer jól nyeregbe ültettem. Ezzel
szemben mint egy lovászinásnak kell tovább szaladnom a
galoppírozó ló mellett, hogy a tehetetlen lovast nyeregben
tartsam. Amellett félek, hogy kifogy a lélegzetem...“ És
kifogyó lélegzettel, megszakadni készülő szívvel folytatja az
íramot és állja a rohamot az utolsó lehelletig.

1904 április 11—15-én, öt napig folyt a nagy végrehajtó-
bizottság konferenciája Bécsben. Nagyon izgalmasnak és el-
mérgekedettnek indult. Hiszen azzal is gyanúsították Herzlt,
hogy alkirály akar lenni Ugandában. Sokan a nyílt lázadás
szándékával jöttek a gyűlésre. De Herzl megnyitója elvette
a dolgok élet. Mintha a béke fejedelme ült volna az elnöki
trónon, halvány arccal, fehér homlokkal, mint aki már más
világból lengeti a búcsúzászlókat az emberek felé.

„Elhatároztam magamban, hogy csak a béke szavaival

szólok önökhöz“ — mondotta az ellenzéknek szelid megbocsátással. — Azoknak, akik szemére hányták, hogy miért vitte általában az Uganda-tervet a kongresszus elé, megmagyarázza, hogy nem volt joga az angol kormány ajánlatát egyszerűen visszautasítani. Az ajánlat nem is „éjjeli menedékhely“ volt, hanem egy darab kenyér. „És nekem, akinek van talán kalácsom, vagy legalább kenyerem, nincs jogom hozzá, hogy a szegények számára felajánlott darab kenyeret visszautasítsam, azért, mert nekem nincs szükségem reá. Legalább is meg kellett kérdeznem magát a népet.“ A kongresszus megdöbbenette és benne látta a nép válaszat is. Azoknak pedig, akik még mindig kételkednek őszinteségében, ezeket a megindító szavakat mondja: „Megdöbbenett mélyen, de nem azért, mert sorainkban erős mozgalommal láttam magamat szemközt. Ez nem tett volna reám benyomást. Mert, uraim, ebben a városban, Bécsben, egy napon elszakítottam magam egész életkörömtől, minden ismerősömtől és barátomtól és mint magányos ember szálltam síkra azért, amit helyesnek ismertem fel. Nincs szükségem többségre. Csak arra, hogy tisztában legyek a saját lelkiismeretemmel. Nem a 177 szavazat a 295 ellen és nem a nemet-mondók kivonulása tett reám benyomást. Hanem az, hogy igazi kétségbeesést láttam. És kérdeztem magamtól: „Valóban hiszik ezek az emberek, hogy én hűtlen lettem Palesztinához? Ez döbbenett meg és azért mentem a nemet-mondókhoz és beszéltem hozzájuk, mint testvérekhez, akiknek a gyásza megindított...“

Sokaknak azonban ez sem volt elég. Követelték, hogy Herzl adjon számot, miből fedezi nagy diplomáciai akcióit, utazásait. Nem fordítja-e „politikára“ a szervezet pénzét. Herzl hallgatott. Nem akarta feltárni a tényt, hogy a költségeket a sajátjából, gyermekei tulajdonából, örökségéből fedezi. „Sokat kell önöknek megbocsátanom, uraim, mert sokat vétkeztek ellenem...“

Herzl mindenre szeliden felelt. Egyes belső embereknek betekintést engedett levelezéseibe, feljegyzéseibe és ezeknek csodálkozással telt meg a szemük. Könnyekkel hódoltak az eszme mártírjának nagysága előtt.

Herzl teljes elégtételt kapott. Az oroszok vezetője, Tschlenov, maga ünnepélyesen kijelentette: Boldoggá tesz a szemé-

lyesen nyert meggyőződés, hogy a cionizmus ügye a legjobb kezekben van. És megindító szavakkal indokolta a minden fenntartás nélkül való őszinte bizalmi nyilatkozatot.

A harcnak vége volt. De mintha a vezér önfeláldozása is ezzel beteljesedett volna. Még a gyűlés kezdete előtt ijesztően hatott barátaira Herzl feltűnő sápadtsága és elesettsége. „E néhány hónap alatt fáradt ember lettem“ — mondja négy-szemközt Friedemannnak. De összeszedi erejét és változatlan energiával vezeti az üléseket.

Közvetlen a konferencia bezárása után hirtelen rosszul lett. Az orvosok szívizomelváltozást állapítanak meg és sürgős szív-kúrára küldik Franzensbadba. Az emberfeletti erőlködésben és a hosszú évek izgalmaiban elcsigázott szív felmondja a szolgálatot.

Herzl nem adja meg magát. Még folytatja a munkát. Április 27-én még Londonba akar utazni, hogy levélbeli megállapodása szerint lord Rothschildnál találkozzék az odaérkező amerikai nábobbal, J. H. Schiffel, akit mint nagy filantrópot a cionizmus ügyének akar megnyerni. De ilyen hosszú utazásról már szó sem lehet. Elküldi tehát maga helyett a libaui Katzenelsont. Ő maga halasztgatja a gyógyfürdőbe való utazást.

Londonban mintha új szelek fújnának. A parlamentben tiltakozó felszólalás az ellen, hogy Uganda lakosságának nyugalma zsidóbevándorlással megzavarják. A kormány ürügyül használja fel a cionisták ellenállását és a tervet visszavonja. Zangwill nyílt támadásba megy át Balfour ellen, hogy miniszterelnöksége alatt törvényre emelték az „idegenek“ bevándorlásának korlátozását. Balfour védekezik az antiszemizmus vádjá ellen. Zangwill szeretné az Uganda-tervet megmenteni. De hiába. Herzl maga már csak abból a szempontból tulajdonít ennek fontosságot, hátha a szultán, látva, hogy nincsenek egyedül őreá utalva, mégis csak felajánlja Palesztinát.

És a nagybeteg Herzl még a hitközségre is gondol, melynek előljáróságába a legutóbbi választások alkalmából néhány cionista is bejutott. „A hitközségeket meg kell hódítani.“

Még előbb megbízást ad dr. Egon Zweignak a bécsi hitközség választójogának tanulmányozására és demokratikus reformok kidolgozására, hogy ne lehessen a zsidó gondolatot a nép akarata ellenére elnyomni.

És diplomáciai tevékenységéről sem akar lemondani. „Cionistának lenni annyit jelent, mint áldozatokat hozni.“ És az áldozatokban nincs mérték. Április 30-án hosszú tárgyalást folytat Goluchovsky osztrák-magyar külügyminiszterrel, akit teljesen sikerült megnyernie. Goluchovsky csodálkozva kétszer is elolvassa Plehwe levelét. Ha Oroszország mellette van, Ausztria-Magyarország is hozzájárul. De beszélni kell a dologról gróf Tisza Istvánnal, Magyarország miniszterelnökével és barátokat kell szerezni az ügynek a magyar politikusok közt.

„Gróf Tisza bizonyára megértéssel fogadná, éppúgy mint Koerber, az osztrák miniszterelnök. De talán félni fog a befolyásos magyarországi nagy zsidók ellenkezésétől, hiszen ők csinálják neki a liberális választásokat.“

„Mégis meg kell nyerni Önnek a magyar kormányt. Ez elengedhetetlen“ — mondja Goluchovsky, aki annyira lelkesedett, hogy kijelentette, véleménye szerint minden kormánynak támogatnia kell ezt a tervet, még anyagiakkal is.

Magyarországon közben pár lépéssel előbbrehaladt a cionizmus ügye. Az egyetemi ifjúságnak egy csoportja még a tél folyamán megalakította a Makkabeát, zászlót bontott a nyilvánosság előtt a Royal nagytermében, hol Mezei Ernő ismét a Palesztina-gondolat védelmére kelt, Patai József elsőéves egyetemi hallgató pedig „Egyszer volt“ c. költeményével buzdította ifjú makkabeus-testvéreit. És ez a vers az Egyenlőségben jelenik meg. Tavasszal megindult Bokor Ármin szerkesztésében a „Zsidó Néplap“. Bettelheim kérésére Herzl cikket küld az új lapnak, „a megértés konferenciájáról“. Itt is leszögezi, hogy a baseli program rendületlenül fennmarad. „Engem a legmélyebben megsebzett, hogy föl lehetett tételezni rólam, hogy lemondottam Palesztináról.“

Május 3-án Herzl az orvosi konzilium sürgetésére hat hétre Franzensbandba utazik. Az állomáson olvassa a hírt a japán Kuroky nagy győzelméről és az orosz Kuropatkin nagy vereségéről. Sápadt arca felsugárzik és jövőbe tekintő szeme tüsszel telik meg. „Oroszország végének kezdete ez!“ Majd távolba merengve hozzáteszi: „és Törökországa is! És akkor szabad lesz az út a mi számunkra!“

De Herzl üdülőhelyén sem pihen. Innen is lázasan levelez

a cionizmus érdekében. Haza a családjának megnyugtató humoros tudósításokat küld. Az első napokban ő az egyetlen vendég, a fürdőhely zenekara egyedül neki játszik, ha arra sétál; ha nem jön, elhallgat. Később új „szórakozásról“ ad hírt: Leégett a kurszalón. De a humor mögött már ott ólálkodik a halál tudata. Május 6-án írja Wolfsohnnak: „Szív-kúrát veszek itt, anyám nem tud róla, azt hiszi, hogy üdülésre jöttem ide. Ne csináljatok ostobaságokat, mialatt én halott vagyok.“ Tudta, hogy halott volta csak állapot, átmenet lesz, melyből feltámad és tovább hat, él, népe lelkében.

Május 9-én meglátogatta Katzenelson, aki örömmel értesíti, hogy J. H. Schiff audienciára megy az angol királyhoz és elő akarja neki terjeszteni Herzl tervét. Mialatt Katzenelsonnal beszélgetett, erős szívroham fogta el Herzlt. Mikor jobban lett, mosolyogva mondotta:

„Minek ámítsuk magunkat? Harmadik csengetés után vagyok. Nem vagyok gyáva. Nyugodtan nézek a halál szemébe. Annál inkább, hogy életem utolsó éveit nem haszontalanul töltöttem. Hiszen nem voltam nagyon rossz szolgája a mozgalomnak. Nemde? ...“

Másnap reggel Herzl fél 6-kor egy kéziratcsomóval köszöntött be barátjához. Memorandum volt Pétervár számára. Egész éjjel dolgozott rajta és megfeledkezett a lefekvésről.

— Így akar ön meggyógyulni? — szólt megdöbbenve, szemrehányóan Katzenelson.

— Igen, barátom. Hiszen látta tegnap, nincs már vesztetni való időnk. Az utolsó hetek, vagy napok, sietni kell! ...

Amellett gondosan bejegyzí naplójába minden elküldött fontosabb levelének másolatát. Május 13-án ír Plehwenek, Katzenelsonnak. Május 14-én Lippay pápai grófnak, Rómába. Arról értesül, hogy Eugen főherceg érdeklődik a cionizmus iránt és a napokban Karlsbadba jön. Ha kívánja, szívesen odautazik hozzá. Ugyanaz nap kimerítő tudósítást ír Suzzara osztálytanácsosnak Goluchovskyval folytatott tárgyalásáról és kéri, informálja erről a Bécsben tartózkodó törökországi nagykövetet, Calice bárót, továbbá gróf Mensdorf-Pouilly-Ditrichsteint, a londoni osztrák-magyar nagykövetet, aki lord Landsdowne előtt tehet említést a dologról.

Május 16-án J. H. Schiffnek ír panaszos levelet az ICA

vezetői ellen, akik Hirsch báró millióit céltalan apró akciókra pazarolják el, amelyek mindennek mondhatók, csak „Jewish Colonisation“-nak nem. „Ha nem volna oly szomorú a tény, hogy a tömegek nyomorban és szennyben senyvednek el, míg egy ily nagy segítőeszköz tétlenül vesztegel, humoros elfuttatást lehetne írni róla. Például: Egy végrendelet legnagyobb ellensége a végrehajtója. Vagy: Hirsch rokonainak megvan most az elégtételük, hogy a pénzből a szegény zsidóknak sem jut semmi...“

Itt megszakad a napló. És megszakadni készül az élet is.

Még gyengültebb erővel, rosszabbodott állapotban került vissza Herzl Bécsbe. Június 3-án feleségével és Kremenetzki-vel együtt Edlachba utazik. Íróasztalán hagyott leveleit leborítja egy ív papirossal, melyre ráírja: „In mid of life comes death.“ Az élet közepén jön a halál.

Künn vérvörösen ereszkedett alá az alkony. Felegyenesedve nézett ki az esti pirba: „Az este! Az én estém!...“

A friss hegyi levegő felüdíti néhány napra. De csakhamar jön a visszaesés. Július 1-én bronchialkatharrus lép fel, melyet tüdőgyulladás követ. Herzl érzi napja közeledtét. „A tenger! Ő tudja, hogy szeretem! Heverni a forró homokon és bámulni hallgatagon.“ — szolt az ápolónőhöz. Már a végtelenség partján járt a képzelete. Kérte, hívják át anyját és két fiatalabb gyermekét Ausseeből. Pénteken megérkezik Oskar Marmorek, A. H. Reich, dr. Werner, dr. Singer és még néhány híve Bécsből. Ekkor Herzl fantáziája már a kongresszuson kalandozott. „Ad loca! Ad loca! Mindenki a helyére!“ — kiáltotta lázálomban. Mintha Baselben ülne az elnöki székben és kezében magasra emelné a fakalapácsot. Hirtelen felébredt erős köhögéssel. Nézte a vért: „Óh, nem gondoltam, hogy így adom a véretem!...“

Künn a kertben sápadt fiatalemberek járnak, akik lesik a híreket a nagybeteg állapotáról. Szombaton már csak egy-egy legbensőbb emberét engedik be hozzá. Köztük Hechlert, aki az utolsó pillanatig nem hagyja el. Herzl feléje nyújtja kezét: „Vigye el üdvözetemet a Szentföldnek, mondja meg nekik, a szívem vérét adtam népemért.“

Véres köhögési roham fogja el újra, csak nehezen csillapodik le.

Hechler egy diákcsoporttal Wienbe siet, hogy még egyszer elhívják Singer professzort, a szívspecialistát. Nem akarnak eltávozni, míg a tanár velük nem megy. Együtt jönnek vasárnap reggel Edlachba. Mielőtt a professzor bemegy Herzlhez, Hechler a fejére teszi a kezét: „Világosítsa meg az Isten, hogy a nagy és egyetlen férfiún segíteni tudjon.“ De ekkor már csak Istennél volt a segítség. Már megkezdődött a nagy küzdelem, a végső viaskodás a mindent legyőzővel.

Valahányszor azonban kissé magához tért, Herzl újra és újra ismételte parancsát, melyet két nap óta mindennél fontosabbnak tartott, hogy tartsák életben addig, amíg megérkezik az anyja, akit még látnia kell.

Mint Jakob az Új gheztóban. Mint a mainzi Mózes...

Egyszerre felegyenesedett mint egy imperátor és az ablak alatt lábujjhegyen járó diákok felé mutatva, prófétai hangon szólott: „Pompás jó emberek az én népem fiai. Látni fogják és elérik az országot...“

Ezután újra visszahanyatlott a párnájára.

Néhány perc múlva már félig eszméletlenül jártatta az ujjait a takaróján, mintha térkép volna előtte és halkán mondogta: „Ezt a három darab földet itt meg kell szereznie a Keren Kajemethnek!“

Újabb erősítőszerekkel és kámforinjekciókkal sikerült még néhány órát kierőszakolni.

Hirtelen kitárult az ajtó. Feketeruhás asszony lépett be lelkendezve, lihegve. Az anyja. A nagybeteg megremeg, összeszedi utolsó erejét, felegyenesedik az ágyban és mosolyogva köszönti: „Szép, hogy már itt vagy, drága anyám. Jó színben vagy. Én nem vagyok olyan jó színben. De nemsokára jobb lesz.“

Az anya visszafojtja fájdalmát. A fiú megcsókolja és küldi, hogy ne lássa utolsó vonaglásait. „No drágám, most láttuk egymást, most pihenni fogok“ — szól és utána összeroskadt. Mikor még egyszer magához tér, a fiát kéri, kihez halkán szól: „Testvéreid szét vannak szórva az egész világon, ha akarod, megtalálod őket. Én is megtaláltam, mert kerestem őket. Gondolj reá és ne felejtse el, hogy népednek szüksége van egészséges fiatal erőkre és Te vagy a Herzl név örököse...“

1904 július 4-én, vasárnap délután 5 órakor lehelte át

a lelkét Herzl Tivadar a földi élet birodalmából az örök élet birodalmába. „Isten széttöri a szerszámokat, melyeket használt” — írta naplójába valamikor.

„Meggzúnt az élet és megkezdődött a világtörténelem.”

Július 7-én temették el Bécsben. „Csodálatos nap volt, felejtethetetlen annak, aki átélte. Mert hirtelen jöttek a város összes pályaudvarain, minden vonattal, éjjel és nappal, minden birodalomból és országból emberek, keletiek és nyugatiak, orosz- és törökországi zsidók minden provinciából és kis városból özönlöttek elő, hirtelen, a hír félelmével az arcukon. Sohasem érezték világosabban, amit azelőtt a viszály és szóbeszéd láthatatlanná tett, hogy itt egy nagy mozgalomnak a vezére esett el. Végtelen menet volt. Egyszerre látta az egész város, hogy itt nem egy tárcaíró halt meg, nem egy író vagy közepes költő, hanem egyike azoknak az eszményi alakoknak, melyek minden országban csak óriási időtávokban emelkednek ki győzedelmesen. A temetőbe érkezve, tumultus támadt. Túl sokan özönlöttek be egyszerre, sírva, nem tudva, mit cselekszenek, vetették magukat kétségbeesésükben előre, minden rend felbomlott az elementáris és szinte extátikus gyász kitörésétől, amelyet sem azelőtt, sem azután soha nem láttam még temetésen. Az emberek tomboltak, sírtak, kiáltottak. Ijesztő és félelmetes volt. Az orkánikus fájdalom szétzúzta a méltóság érzését, a bösz kétségbeesés az ünnepélyesség kerekeit. És a koporsóleeresztés drámai órájában sejtették meg először azok, akik túlságosan közel állottak hozzá, működésének és lényének világtávlátát.”

Beszédek nem hangzottak el a koporsó fölött. Ezt tiltotta a végrendelet. De hirtelen az egész síró tömeg mintegy sugallatra, egy gondolatban, egy érzésben fölegyenessedve, felemelte a kezét. És ujjak emelkedtek az Ég felé és az ajkáról magasba tört Herzl utolsó esküje:

„Im esköchéch Jerusolájim, tiskach jemíni. — Száradjon el jobbom, ha elfeledlek, Jeruzsálem.”

HERZL-KRONOLÓGIA

- 1860 május 2. Született Budapesten.
- 1867—1870. A pesti izr. főelemiben.
- 1870—1875. febr. A reáltanoda-utcai főreáliskolában.
1874. A »Wir« irodalmi társaság alapítása.
- 1875 febr.—1878 febr. A pesti evang. gimnáziumban.
- 1878 febr. 7. Herzl nővérének, Paulinének halála. Herzlék Wienbe költöznek.
- 1878 jún. VIII. oszt. magánvizsga és érettségi a pesti evang. gimnáziumban. Ősszel beiratkozás a wieni egyetem jogi fakultására.
1882. Naplóvita Dühning antiszemita iratával.
1883. Konfliktus az »Albia« Burschenschafttal.
1884. május. Doktoriáavatás a wieni egyetemen.
1885. Első irodalmi sikerek. Pályadíjnyertes tárcsa a Wiener Allgemeine Zeitungban. Novemberben a »Tabarin« című egyfelvonásos előadása Newyorkban.
1886. A Berliner Tagblatt Wochenchronik-írója.
1887. »Neues von der Venus« tárcagyűjtemény megjelenése. (Leipzig, F. Freund kiadása.) Néhány hónapig a Wiener Allgemeine Zeitung tárcaszerkesztője.
1888. »Das Buch der Narrheit« tárcagyűjtemény megjelenése. (Leipzig, F. Freund kiadása.) »Seine Hoheit« előadása Berlinben.
1889. »Die Wildddiebe« és »Der Flüchtling« című színdarabjainak előadása a wieni Burgtheaterben. Június 25. Házasságkötés Julie Naschauerrel.
1890. »Der Bernhardiner« előadása Prágában. Március 29. Első gyermeke, Pauline születése.
1891. »Die Dame in Schwarz« előadása a Burgtheaterben. Június 10. Második gyermeke, Hans születése. Októberben Párizsba költözik mint a Neue Freie Presse levelezője.
- 1892—1894. Párizsban.
1893. május 20. Harmadik gyermeke, Margarete (Trude) születése.
1894. okt. 21.—nov. 8. »Das neue Ghetto« c. dráma megírása.
1895. Levélváltás és tárgyalás Hirsch báróval. A Napló írása. A »Judenstaat« első fogalmazása. Ősszel visszatérés Wienbe, mint a Presse tárcaszerkesztője. Novemberben utazás Párizsba és Londonba, találkozás Nordauval és Zangwillel. Nov. 24. Előadás a londoni Maccabean Clubban a Zsidó Állam eszméjéről.
1896. febr. 14. A »Judenstaat« megjelenése. Márc. 10. Rev. H. Hechler, a wieni angol követség káplánjának jelentkezése Herzlnél. Ápr. 23. Tárgyalás a badeni nagyherceggel Karlsruheban. Május: a zsidó diákság jelentkezése. Jún. 21. Konstantinápolyban tárgyalás a portá-

- val. Jún. 28. A szultán a Medzsidiye-rendjellel tünteti ki. Jún. 29. Szófiában. Júl. 13. Meetingen Londonban. Konfliktus a Choveve-Cionnal. Júl. 18. Tárgyalás Rothschild Edmond báróval Párisban. Júl. 22. Találkozás Ferdinand bolgár cárral Karlsbadban. Nov. 7. Előadás a Wiener Israelitische Unionban.
1897. Vitázás Güdemannal. Április—május. Görög-török háború, orvosi segítség szervezése a török hadsereg számára. A cionista végrehajtó-bizottság megalakulása Herzl elnöksége alatt. Jún. 4. A »Die Welt« első számának megjelenése. Aug. 29—31. Az első cionista kongresszus Baselben. Okt. 22. Első levél a német császárhoz.
1898. jan. 1. »Das neue Ghetto« első bemutatója Wienben. Konfliktusok a Choveve-Cionnal és Achad-Haammal. Aug. 28—30. Második cionista kongresszus Baselben. Októberben tárgyalások Eulenberg herceggel a német császárral való találkozásról. Okt. 18. Konstantinápolyban találkozás a császárral. Okt. 26. Partraszállás Jaffában. Okt. 28. Találkozás a német császárral Mikveh Jisrael kapuja előtt. Nov. 2. II. Vilmos fogadja Herzlt a jeruzsálemi császári táborban.
1899. A Jewish Colonial Trust alapítása. Aug. 12. Tárgyalás a hesseni nagyherceggel, az orosz cárné fivérével. Aug. 15—17. Harmadik kongresszus Baselben.
1900. »I love You« c. színdarab előadása. Tárgyalás Körber osztrák miniszterelnökkel. Aug. 2. Negyedik kongresszus Londonban.
1901. május 7. Találkozás Vámbéryvel, aki kihallgatást eszközölt ki Herzlnek a szultánnál. Május 18. Herzl kihallgatása a szultánnál, aki a Medzsidiye-rend nagykordonjával tünteti ki. Május 30. Audiencia a badeni nagyhercegnél. Dec. 29—31. Ötödik kongresszus Baselben. A Keren Kajemeth megalapítása.
1902. Ujabb tárgyalások Konstantinápolyban. Jún. 9. Jakob Herzl halála. Júl. 5. Tárgyalás lord Rothschilddal Londonban. Júl. 7. Az idegenbevándorlás tanulmányozására kiküldött angol parlamenti bizottság előtt. Júl. 24. Tárgyalás a portával a charterről. Okt. Az »Altneuland« megjelenése. Okt. 22. Tárgyalás Chamberlainnel. El-Arish felajánlása.
1903. jan. Az El-Arisch-expedíció megszervezése. Jan. 16. Tárgyalás lord Rothschilddal. Márc. 25. Kairóban lord Cromernél. Ápr. 23. Londonban lord Chamberlainnél és lord Landsdownenél. Uganda felajánlása. Május. Az El-Arish-terv meghiusulása. Június—július. Congo- és Mozambique-tervek. Aug. 8.—9. Tárgyalás Plehwevel és Wittevel Szt. Pétervárott. Aug. 16. Vilnában. A British Foreign Office hivatalos ajánlata Uganda telepítésére. Aug. 22—28. Hatodik cionista kongresszus Baselben. Harc Uganda miatt. December. Tárgyalások a portával.
1904. jan. 23. Audiencia az olasz királynál. Jan. 25. Különkihallgatás X. Pius pápánál. Ápr. 14—15. Konferencia az orosz cionistákkal. Ápr. 30. Tárgyalás Goluchovsky osztrák-magyar külügyminiszterrel. Május. Franzensbadban betegen. Levezés Plehwevel. A Napló megszakadása. Június. Edlachban. A szívbetegség súlyosodása. Júl. 3. Herzl halála. Júl. 7. A temetés Wienben.

HERZL MŰVEI

SZINMŰVEK:

- Causa Hirschon, 1882.
- Tabarin, 1885.
- Seine Hoheit, 1886.
- Der Flüchtling, 1889.
- Muttersöhnchen, 1889.
- Was wird man sagen, 1890.
- Die Dame in Schwarz, 1890.
- Prinzen aus Genieland, 1891
- Wilddiebe, 1891.
- Die Glosse, 1895.
- Das neue Ghetto, 1895.
- I love You, 1896.
- Unser Kätzchen, 1899.
- Gretel, 1900.
- Solon in Lydien, 1903.

TÁRCAGYÜJTEMÉNYEK:

- Neues von der Venus, 1887.
- Das Buch der Narrheit, 1888.
- Das Palais Bourbon, 1897.
- Philosophische Erzählungen, 1899.
- Feuilletons I—II. Berlin, 1911.

ZIONISTA IRÁSOK:

- Der Judenstaat, 1896.
- Altneuland. Regény, 1902.
- Der Basler Kongress, 1897.
- Zionistische Schriften, Berlin, 1905.
- Tagebücher 1896—1904. Berlin, 1922.
- Reden des Dr. Theodor Herzl und Max Nordau. Wien, 1897.
- The Tragedy of the Jewish Immigration. Newyork, 1902.

HERZL-IRODALOM

- ACHAD HAAM: Al perasath derachim III. VIII. old. és 56., 143. old.
BENJAMIN, Rabbi, Theodor Herzl, Milchemeth chajav (Életének harca)
Jerusalem, 1924. Keren Kajamet kiadás.
Ugyanez »Lanóar« ifjúsági sorozatban. Tel-Aviv, 1929.
BIN-GORION, M. J.: Baderech III., 1922.
BOEHM, ADOLF: Die zionistische Bewegung. Berlin, 1920.
BOKOR ÁRMIN: A cionizmus fejlődése. Budapest, 1906.
BRAININ, RUBEN: Chájé Herzl. (Csonka életrajz.) Héberül Newyork,
1919. Jiddisül Vilna, 1921.
BUBER, MARTIN: Die jüdische Bewegung I.
Cionista kongresszusok jegyzőkönyvei.
Contemporary Review, 1904.
DAVIS, ALLAN: The Promised Land. (Drama.) Cambridge Mass., 1908.
»Die Welt« 1904 júl.—aug. számai és később, a halál napjának minden
évfordulóján.
ÉBER ÁBRAHÁM: A zsidó nép és a cionizmus. 1900.
EHRENPREIS, MARCUS: Herzl-életrajzvázlat. (Svédül.) Stockholm, 1921.
ERDRACHT, DAVIS: Theodor Herzl und der Judenstaat. Wien, 1921.
Exekutive der zionistischen Organisation: Theodor Herzl. Ein Gedenkbuch
zum 25. Todestage. Jüdischer Verlag, Berlin.
FINKELSTEIN, Z. F.: Stürmer des Ghetto. Wien, 1924.
FISHMAN Z.: Benjamin Zeev ben Jakob Herzl. (Héber bibliográfia.)
Jerusalem, 1924.
FODOR LAJOS dr.: A cionizmusról. Hatvan, 1930.
FRIEDEMANN, ADOLF: Das Leben Theodor Herzl's. Berlin, 1914.
(Jiddis nyelven is. Newyork, 1921.)
FRIEDMANN, ELIAS (Vágújhely): Der Zionismus im Geiste des Juden-
tums. Trencsén, 1905.
GORELIK, SEMARJA: Herzl in seinen Tagebüchern. Schriften der Jüdi-
schen Rundschau. Berlin, 1929.
HAAS, JACOB de: Theodor Herzl. Bibliographical Study, The Leonard
Company Chicago-Newyork, 1927.

- HAGANI, BARUCH : La Sionisme et son Fondateur, Th. Herzl. Paris, 1918.
- KELLNER, LEON, Prof. : Th. Herzls Lehrjahre. Wien, 1920.
- KORITSCHONER LIPÓT dr. : A hatodik baseli kongresszus. Pápa, 1904.
- KURREIN, ADOLF : Dr. Herzls Grab. Brünn, 1904.
- LORIA, M. dr. : Th. Herzl vehaskafotav hapolitijot vehachevratijot. (« Herzl politikai és társadalmi nézetei ») Tel-Aviv, 1927.
- MARCUS, ARON : Dr. Theodor Herzls Judenstaat. Hamburg, 1897.
- MOHÁCSI JENŐ—NORDAU : Írások a cionizmusról. 1929. Bánóczi József és Gábor Ignác Népszerű zsidó könyvtár 21. sz.
- Mult és Jövő, Népünk Herzl-cikkei az évfordulók alkalmából
- NEUMANN, L. : Der neue Messias, Dr. Theodor Herzl. Wien, 1897.
- NORDAU, MAX : Erinnerungen, erzählt von ihm selbst und von der Gefährtin seines Lebens. Leipzig, Wien.
- Ost und West 1904 aug.—szept. számaiban
- Vámbéry Ármin, Sokolow, Nordau, Buber, York-Steiner, Suttner bárónő stb. cikkei.
- NUSSENBLATT, D. T. : Zeitgenossen über Herzl. Jüdischer Buch- und Kunstverlag. Brünn, 1929. Közli Herzl irodalmi végrendeletét és Herzl kortársainak, Elkan Adler, Auernheimer, dr. Bachrach, Bahr, Belkovsky, Bentwich, Berkovicz, Bettelheim, Buber, Bierer, Bodenheimer, Bychovsky, Cowen, Donath, M. Ebner, Ehrenpreis, Farbstein, I. Ferdinand, Feuchtwang, Freud, Friedemann, Fuchs, Gleichen Russwurm, Goldberg, Goldmann, Della-Grazie, Grünau, Grünzweig, Jacob DeHaas, Hajdu Marcel, Hechler, Jaffé, Kremenecky, Levontin, Münz, Niemirower, Fr. Oppenheimer, Adolf Pollak, A. H. Reich, dr. Silberbusch, Seidener, Prof. Singer, Sokolov, York-Steiner, Struck, Trietsch, Ussiskin, Zlatopolsky, dr. Egon Zweig, Böhm stb. visszaemlékezéseit. Herzl-levelek és irodalmi töredékek.
- Országos Egyetértés Herzl-cikkei az évfordulók alkalmából
- ROBINSON, Abraham, David Wolffsohn. Berlin, 1921.
- RÓNAI, JÁNOS dr. : Zion und Ungarn. Balázsfalva, 1897.
- ROTH, M. M., Oberrabbiner in Pápa : Der Zionismus vom Standpunkte der jüdischen Orthodoxie. Nagytapolcsány, 1904.
- Dr. SCHÖNFELD JÓZSEF : Harcban a zsidóságért. Budapest, 1929.
- SOKOLOV, NACHUM : Die Geschichte des Zionismus. London, 1919.
- SOLEM ALECHEM : Herzl élete. (Jiddis.) Odessa, 1904.
- THEILHABER, F. A. : Herzl-Worte. Berlin, 1923.
- THON, OSIAS : Theodor Herzl. (Héberül) Berlin, 1914. Jiddisül Varsó, 1914.
- Új kelet, Új kor Herzl-cikkei az évfordulók alkalmából.

- VARDI, AHARON: Malki b'Cijon. (Királyom Cijonban.) Herzl palesztinai útjáról. Tel-Aviv, 1931.
- WEISGAL, M. W.: Theodor Herzl. A Memorial. Weizmann, Sokolow, Sil-Vara, Buber, Clemenceau, Ludwig Stein, Raoul Aurnheimer, Julian Sternberg, Struck, Van Paassen, Della-Gracia, Ussiskin, de Monzie, Hechler, Stefan Zweig, Osias Thon, von Gleichen-Russwurm, H. Bentwich, Hermann Bahr, Edmund Fleg, Paul Painlevé, Max Brod, J. L. Goldberg, Levontin, Leon Kellner, Prof. Berkovitz, Bodenheimer, Masliansky, Goodman, Hodess, S. Bernstein, L. Simon, Sh. Spiegel, Stephan Wise, Maria Stona, A. Coralnik, Semarja Lewin, Josef Cowen, L. Stein, Morris Rothenberg, J. Seidner, L. S. Reiss, Agronsky, M. Narkiss, Ferdinand bolgár király, A. H. Reich, Maurice Samuel, dr. Rupin, Ab. Goldberg, Max Shulman, Israel Cohen, Felix Salten, dr. Robert Weltsch, André Spire, Prof. Selig Brodetzky, N. Bentwich, Arnold Zweig, A. H. Silver stb. cikkei.
- YORK-STEINER: Die Kunst, als Jude zu leben. Leipzig, 1928. (Zionismus)
- ZANGWILL, ISRAEL: Dreamers of the Ghetto. (Dreamers in Congress, Chad Gadya.) London, 1899.
- ZITRON, S. L.: Herzl, chajav upaulotav. (Héber életrajz) Vilna, 1921.
- Zsidó Szemle, Zsidó néplap Herzl-cikkei az évfordulók alkalmából.

JEGYZETEK

2. oldal. »Jewish Agency« a Népszövetség által elismert s hatósági jogkörrel felruházott szervezet, amely felerészben cionistákból, felerészben nemcionistákból alakult, hogy a palesztinai »Jewish National Home« (Zsidó Nemzeti Otthon) felépítésében a mandatárius hatalom (Anglia) mellett a világ zsidóságát képviselje és a palesztinai kormányzattal együtt közreműködjék Palesztina felépítésében. 1929-ig Jewish Agencyként a cionista világszervezet szerepelt. 1929 augusztusban alakult Zürichben a fenti módon kibővített Jewish Agency, Anglia és a Népszövetség hozzájárulása és jóváhagyása mellett. Az erre vonatkozó okmányt az egyes országok nemcionista zsidóságának képviselőjében aláírták Einstein, Louis Marshall, Oscar Wassermann, Felix Warburg, D'Avigdor Goldschmid, dr. Alkalay, Jugoszlávia grandrabbija stb. A magyarországi nemcionisták képviselőjében dr. Friedmann Ignác, a Council tagja írta alá. A Jewish Agency magyarországi delegátusai: Löw Immanuel szegedi főrabbi, felsőházi tag, Székely Ferenc udv. tanácsos, Pfeifer Ignác ny. műegyetemi tanár, dr. Friedmann

Ignác kormányfőtanácsos, dr. Makkai Ernő vezérigazgató, dr. Fischer Gyula pesti főrabbi, Török Lajos egyetemi tanár, dr. Kiss Arnold vezető főrabbi, dr. Izsák Ede főorvos, dr. Kahan Nisson ügyvéd és dr. Patai József.

17. oldal. R. Jehuda Chaj Alkalayról héber monográfiát adott ki J. Gur-ari a Keren Kajemet «Lanoar» ifjúsági sorozatában. Omanuth, Tel-Aviv, 1929.

26. oldal. Dühring, Eugen (1833—1921), 1864 óta a berlini egyetem tanára volt, 1877-ben különböző konfliktusok miatt el kellett hagynia tanzékét. Ezután antiszemita vezér lett, a modern faji antiszemitizmus megalapítója. 1881-ben jelent meg »Die Judenfrage als Rassen-, Sitten- und Culturfrage« c. műve, 1882-ben: »Der Ersatz der Religion durch Vollkommeneres und die Ausscheidung alles Judentums durch den modernen Völkergeist.« Zsidógyűlölete végül a zsidó vallásból származott kereszténység ellen is fordult.

48. oldal. Herzl házasságának dátumát Leon Kellner (»Theodor Herzls Lehrjahre«) 1889 július 25-ére teszi. A tévedés Herzlnek Ágaihoz intézett leveleiből is kiviláglik.

131. oldal. Rev. Hechler 1931-ben halt meg és végrendeletében vagyónát, könyvtárát a jeruzsálemi zsidó nemzeti könyvtárnak hagyta.

284. oldal. A londoni Rothschild-ház feje Lord Rothschild, Nathaniel Mayer (1840—1915) volt az első zsidó, aki az angol peer méltóságot kapta. A Bank of England igazgatója, az »United Synagoge« elnöke, az orosz-zsidó bizottság vezetője, a bevándorlási törvény tanulmányozására kiküldött parlamenti bizottság tagja. Az ő fia, Lord Rothschild Lionel Walter (szül. 1868), a zoológiai tudományok nagy tekintélye, az Anglo Jewish Association és a Maccabean Club elnöke. Címére volt intézve az 1917 nov. 2-ikán kelt Balfour-deklaráció, melyben az angol kormány a cionista törekvések iránti szimpátiáját és a palesztinai zsidó nemzeti otthon felállításának célkitűzését jelentette be.

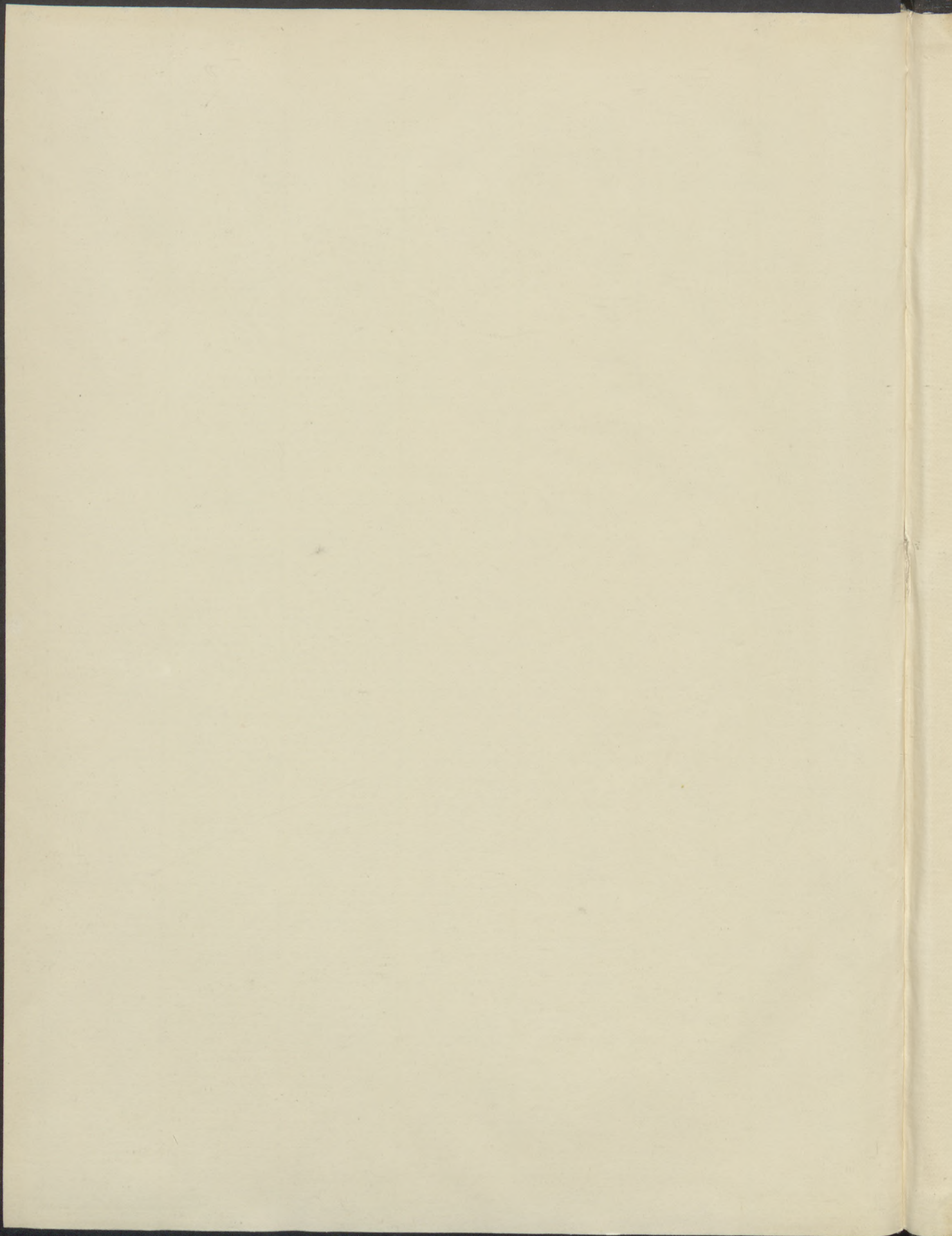
356. oldal. Bokor Ármin, a »Zsidó Néplap« szerkesztője, a magyarországi cionisták vezére, a háború kitörésekor önként bevonult; hősi magaviseletéért soronkívül főhadnaggyá léptették elő, és nemsokára hősi halált halt az északi harctéren.

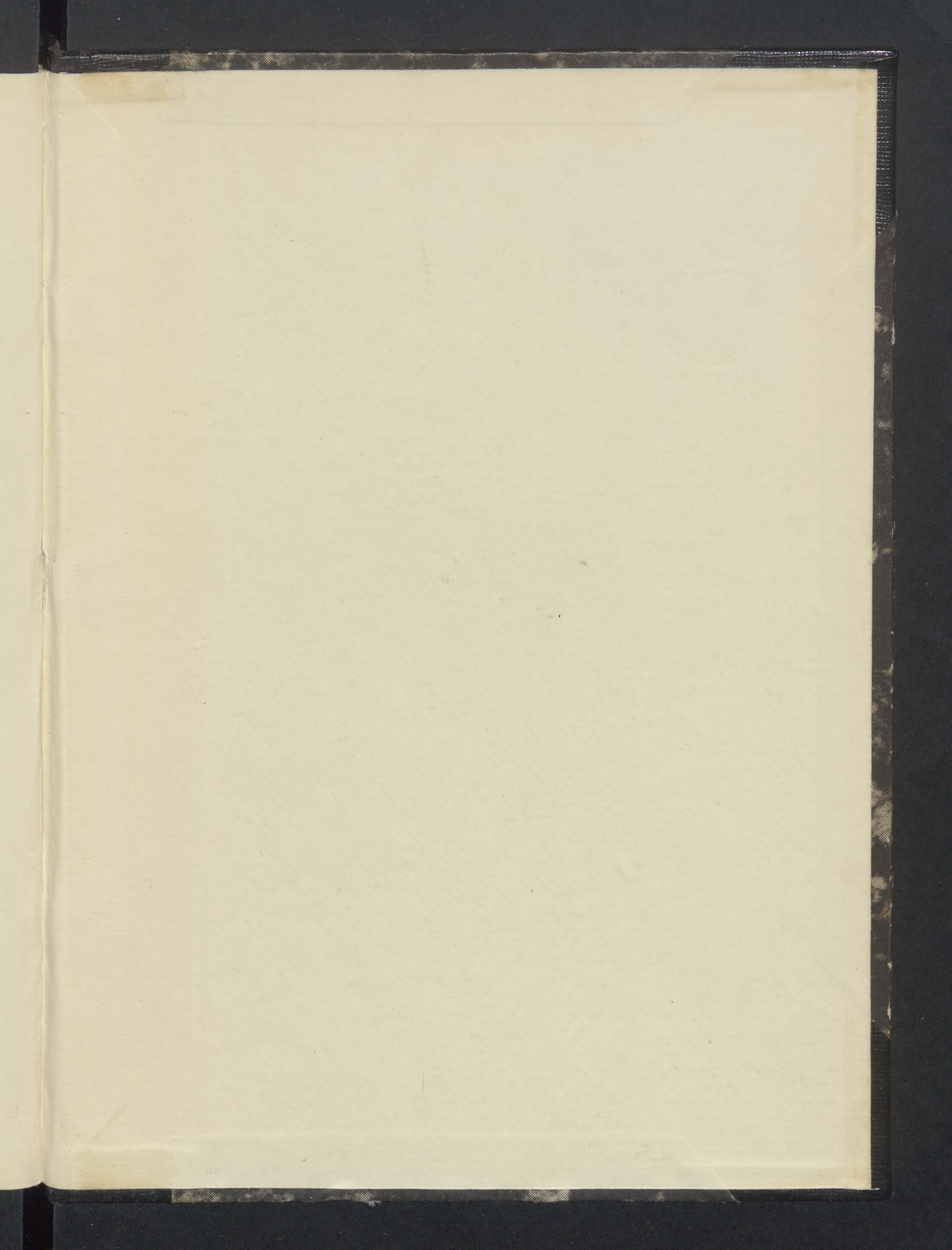
360. oldal. Herzl temetését Stefan Zweig írta le a Pester Lloydban és dr. Nussenblatt »Zeitgenossen über Herzl« c. könyvében.

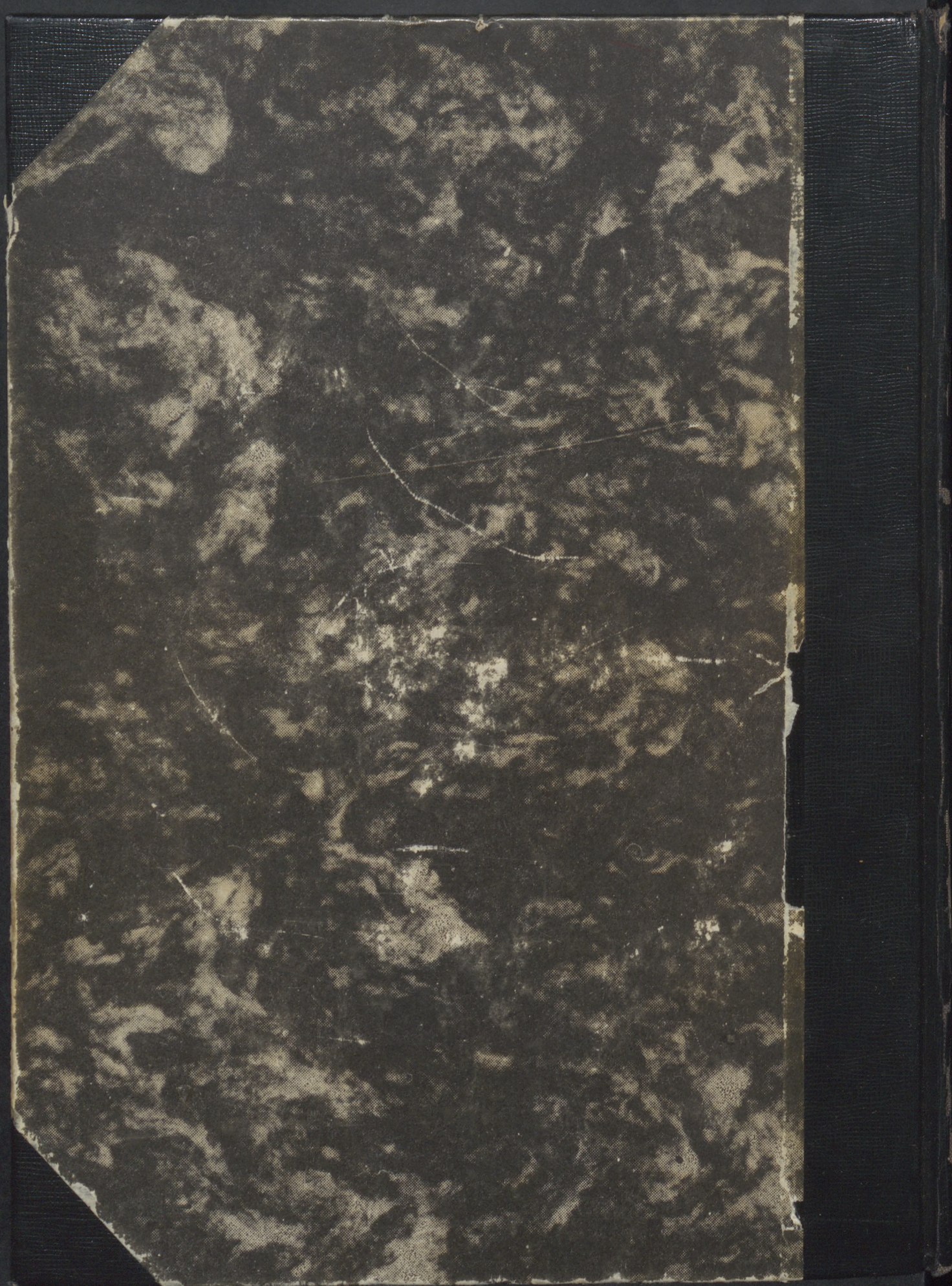
WODIANER F. ÉS FIAI
GRAFIKAI INTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT RT.
KÖNYV- ÉS HIRLAPNYOMDAJA
BUDAPEST

Felelős: (Kiss F.)

69.845

Patai
—
HERZL